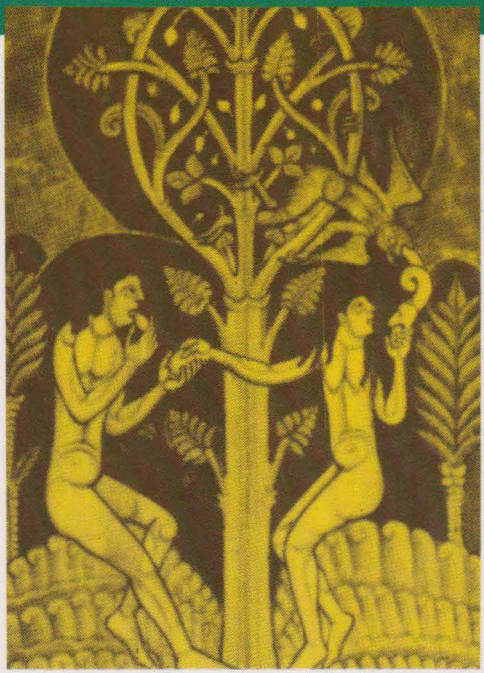
KAPİTALİZM KÜLTÜRÜ

Alan Macfarlane

İngilizceden çeviren: Remzi Hakan Kır

AYRINTI

ALAN DONALD JAMES MACFARLANE

20 Aralık 1941'de Hindistan'ın Assam kentinde doğdu. Oxford, London School of Economics ve Londra Üniversitelerinde öğrenim gördü. Halen Cambridge'de öğretim görevlisi.

Eserleri: Witchcraft in Tudor and Stuart England, 1970/(Tudor ve Stuart İngilteresi'nde Cadılık); Family Life of Ralph Josselin, 1979/(Ralph Josselin'in Aile Yaşamı); The Diary of Ralph Josselin (Ed.), 1976/(Ralph Josselin'in Günlüğü-Editör); Resources and Population, 1976/(Kaynaklar ve Nüfus); The Origins of English Individualism, 1977/(İngiliz Bireyciliğinin Kökenleri); The Justice and Marc's Ale, 1981/(Adalet ve Kısrak Sütü); Marriage and Love in England, 1986/(İngiltere'de Evlilik ve Aşk); The Culture of Capitalism, 1987/(Kapitalizm Kültürü).

Ayrıntı: 69
Tarih dizisi: 3

Kapitalizm Kültürü
Alan Macfarlane

İngilizceden çeviren
Remzi Hakan Kır

Yayına hazırlayan
Abdullah Yılmaz

Kitabın özgün adı
The Culture of Capitalism

Basil Blackwell/1987
basımından çevrilmiştir.

© Basil Blackwell

Bu kitabın tüm yayın hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak resmi
St Albans Psalter Kutsal resimlerinden
"insanın düşüşü"

Kapak düzeni
Arslan Kahraman

Basıma hazırlık
Renk Yapımevi 516 94 15

Baskı
Renk Yapımevi 518 54 36

Birinci basım
Mart 1993

ISBN 975-539-042-1

AYRINTI YAYINLARI
Piyer Loti Cad. 17/2 34400 Çemberlitaş-İstanbul Tel: 518 76 19 Fax: 516 45 77

Alan Macfarlane

KAPİTALİZM KÜLTÜRÜ

İçindekiler

ÖNSÖZ 7

I KÖYLÜLER 18
Sanayi devrimi öncesi ingiltere'de köylü toplumu-Mitik bir model mi?

II NÜFUS 44
Üreme tarzları

III ŞİDDET 74
Köylüler ve haydutlar

IV DOĞA 100
İnsan ve doğal dünya

V KÖTÜLÜK 124
Bütün kötülüklerin kökü

VI AŞK 151
Aşk ve kapitalizm

VII DEVRİM 173
Sosyoekonomik devrim ve modern dünyanın kökeni

VIII KAPİTALİZM 201
Kapitalizmin beşiği- İngiltere örnekolayı

SONSÖZ 223
Bireyciliğin yeniden ele alınması ya da tarihçinin sanatı

EK 260
Kapitalizmin doğası üzerine bir not

DİPNOTLAR 265 KAYNAKÇA 278

TEŞEKKÜRLER

1. bölümün arka planını oluşturan kilise bölgeleri araştırması, Ekonomik ve Sosyal Araştırma Konseyi ile Cambridge Üniversitesi King's College tarafından finanse edilmiştir; her iki kuruluşa da çok teşekkür borçluyum. Araştırmanın önemli bir bölümü Sarah Harrison tarafından yürütüldü. Ayrıca yardımları için Cherry Bryant, Charles Jardine, Jessica King, Tim King ve Iris Macfarlane'e de teşekkür etmek isterim. Bölüm, David Green ve başkalarınca yayıma hazırlanan *Social Organisation and Settlement* (Sosyal Örgütlenme ve Yerleşme), İngiliz Arkeoloji Raporları, Uluslararası Dizi (Ek), 47 (ii), 1978'den çoğaltılarak alınmıştır.

"Nüfus" başlıklı 2. bölüm, ilk kez *Journal of Development Studies*'de c. 14, no. 4 (Temmuz 1978)'e ve bu derginin Geoffrey Hawthorn tarafından yayıma hazırlanan *Population and Development* (Nüfus ve Kalkınma) adlı özel sayısında (1978) yayımlandı. İlk olarak 1978'de Londra Ekonomi Okulu'nda Malinowski Konferansı olarak sunduğum bu makaleyi kullanmama izin veren Frank Cass & Co. Ltd.'ye ve taslakları üzerindeki yorumlar için Geoffrey Hawthorn'a teşekkür borçluyum.

"Şiddet" başlıklı 3. bölüm, *The Justice and the Mare's Ale*'den (Blackwell, 1981) özetlenerek alınmıştır. Bu materyali kullanmama izin verdiği için kitabı birlikte yazdığımız Sarah Harrison'a teşekkür borçluyum.

"Doğa" başlıklı 4. bölüm, daha kısa biçimiyle ilk olarak, *London Review of Books*'da, c. 5, no. 9 (Mayıs 1983), Keith Thomas'ın *Man and the Natural World*'ünün (İnsan ve Doğanın Dünyası) bir eleştirisi olarak yayımlandı.Bu materyali kullanmama izin verdiği için *London Review of Books*'a teşekkür borçluyum.

"Kötülük" başlıklı 5. bölüm, daha eski biçimiyle, David Parkin tarafından yayıma hazırlanan *The Anthropology of Evil*'da (Kötülüğün Antropolojisi; Blackwell, 1985) yayımlandı. Makalenin ilk taslaklarından biri üzerindeki yorumları için David Parkin ve öteki yazarlara, özellikle de Lionel Caplan'a teşekkür borçluyum.

"Aşk" başlıklı 6. bölüm, kısa bir süre sonra *Cambridge Anthropology*'de yayımlanacak. Editörler makaleyi burada kullanmama izin verme nezaketinde bulundular.

"Devrim" başlıklı 7. bölüm ilk olarak, Roy Porter ile Mikulas Teich'ın yayıma hazırladıkları *Revolution in History*'de (Tarihte Devrim; 1986) yayımlandı. Bu makaleyi kullanmama izin veren Cambridge University Press'e ve yararlı yorumlarda bulunan editörlere teşekkür borçluyum. Geoffrey Elton ayrıca makaleyi okuma nezaketinde bulunarak geliştirilmesi yönünde yararlı önerilerde bulundu.

"Kapitalizm" başlıklı 8. bölüm, Jean Beachler, John A. Hall ve Michael Mann'ın yayıma hazırladıkları *Europe and the Rise of Capitalism*'de (Avrupa ve Kapitalizmin Yükselişi; Blackwell, 1987) "The Cradle of Capitalism: The Case of England" (Kapitalizmin Beşiği: İngiltere Örnekolayı) adıyla yer almaktadır. Makalenin taslağına ilişkin önerileri için John Hall'a teşekkür borçluyum.

Yukarıda sıraladığım katkı ve izinlerin ve Basil Blackwell'in 3., 5. ve 8. bölümlerinde materyali kullanma izni vermesinin yanı sıra daha genel nitelikte teşekkür borçlu olduklarım da var. Basil Blackwell'den John Davey her zamanki gibi bana hep destek oldu ve kitabın başlığını önerdi. Ayrıca güzel ve yararlı pek çok tavsiyede bulunan bir okurla da bağlantı kurmamı sağladı. Adını belirtmeyen bu okura çok teşekkür ederim. Robert Rowland, Julian Jacobs ve Sarah Harrison kitabın tümünü okuyarak geliştirilmesi konusunda pek çok akıllıca ve yararlı öneride bulundular. Hepsine de çok teşekkür borçluyum.

REFERANSLARA İLİŞKİN NOT

Dipnotlar, yapıtın kısaltılmış adını ve sayfa numarasını vermektedir. Genellikle izlenen sıra, yazar, kısa ad ve sayfa numarası biçimindedir. Referansta bulunulan yapıtların tam adları, kitabın sonundaki kaynakçada verilmiştir.

Önsöz

16. ve 17. yüzyıl İngilteresi'nde köylüler üzerine kısa bir makale yazmaya başlamamın üzerinden neredeyse tam dokuz yıl geçti. İzin yılımda akrabalık ve evlilik üzerine yazmayı tasarladığım kitaba geçmeme fırsat kalmadan kafamı allak bullak eden bu makale, bütün İngiltere tarihi anlayışımı değiştirdi. Kendimi bir temanın çekimine kaptırmış, o güne değin doğru kabul ettiğim pek çok şeyi tersine çeviren bir fikir değişimine uğramıştım. Sonuç olarak 1977'de *The Origins of English Individualism*'i (İngiliz Bireyciliğinin Kökenleri) yazdım ve 1978'de yayımladım. Bu kitapta, temel amacımın şu dört soruyu cevaplamak olduğunu belirtmiştim: "Sanayi devrimi niçin ilk önce İngiltere'de meydana gelmişti? İngiltere, Avrupa'nın öbür bölümlerinden farklılaşmaya ne zaman

başlamıştı? Bu farklılığın belli başlı unsurları nelerdi? İngiltere'nin dönüşüm tarihi, çağdaş Üçüncü Dünya toplumları için ne ölçüde yararlı bir analojidir?"[1] Bu sorulara verdiğim cevaplar umduğum gibi çıkmadı. Oxford'da tarih okurken, gerek lisans öğrenimim gerekse cadılık üzerine felsefe doktoram sırasında, gerçekten farkında olmadan İngiltere tarihi konusunda giderek "devrimci" bir görüş benimsemiştim. Londra Üniversitesi'nde antropoloji master'ı ve doktorası yaptığım yıllarda okuduğum sosyolog ve antropologların yapıtları bu görüşümü pekiştirdi.

1960-1975 arasındaki bu yıllarda benimsediğim tarih düşüncesi kabaca şöyle özetlenebilir: İngiltere, yaklaşık olarak 1450'ye kadar "geleneksel", "köylü", "feodal" bir toplumdu. Daha sonra, kabaca 16. ve 18. yüzyıllar arasında, hukuk, siyaset, din, kültür, ekonomi, nüfus ve toplum sistemini aynı anda değiştiren bir dizi devrimci ve birbirine bağlı değişme yoluyla, bütün bunların antitezi olmuştu. Yaklaşık 1800'den sonraysa "modern", "bireyci" ve "kapitalist" toplum kimliği tamamen yerleşip oturmuştu. Tawney'nin metaforunu kullanırsak, "su bölümü çizgisi" 16. yüzyıldı. Bu yüzyıldan sonra değişim ırmakları farklı bir yönde akacaktı. Bu büyük dönüşüm, Avrupa'nın öbür bölümlerinin çoğundan birkaç yüzyıl önce başlayıp tamamlanmış ve yeni bir sanayi ve kent uygarlığına zemin oluşturmuştu. Metaforu değiştirirsek, İngiltere, Hollanda dışındaki rakiplerinden birkaç adım öndeydi ve bu yüzden "modern dünya"ya ilk varan da o oldu. Yarışa aşağı yukarı aynı yerden başladığı halde her nasılsa rakiplerini geride bırakmış ve ipi göğüslemişti. R. H. Tawney, Christopher Hill, R. H. Hilton, G. C. Homans, Lawrence Stone, Max Weber gibi okuyup hayranlık duyduğum tarihçilerle sosyologların yapıtlarına dayanarak buna inanabilmiş olmayı şimdi saflığıma veriyorum ama o zamanlar böyle bir mesajı kesinkes benimsediğimi de inkâr edemem.

Görünürde en son araştırmalarla desteklenen, Marx ile Weber'in heybetli omuzlarında yükselen bu görüşün temelinin nasıl aşındığını söylemek güç. Kesin olan 1977'nin o aylarında bütün yapının çöküp dağıldığı. *Individualism*'in merkezi teması, Ortaçağ ile erken modern çağ arasında sandığımdan çok daha fazla süreklilik bulunması ve İngiltere'nin farklılığının, 16. ve 18.

yüzyıllar arasındaki devrimci değişmelerin ürünü olmamasıdır. Bilim ve felsefe tarihçileri böylesi keskin bir yorum değişiminin çok genel ve özgül nedenlerini araştıracaklardır. Arka planda, muhtemelen çok geniş, genel değişmeler yer alıyordu; 1970'lerin sonları, kimilerinin ekonomik resesyona ve ufukta beliren muhafazakâr bir tepkiye bağlayabileceği gibi, devrim kuramlarının sorgulandığı, birçok şeyin yeniden gözden geçirildiği, sürekliliğin vurgulandığı bir dönemdi. Ulusal etkilerden, İngilizlerin kendilerini Avrupa'nın bir parçası gibi hissetmelerine yönelik baskılara karşı bir tepkiden de söz edilebilir. Okul arkadaşım Dr.Colin Matthew'nun gönderdiği mektup da böyle bir etkiyi akla getirir; buna göre kitabım, "çok açık bir biçimde, (a) imparatorluk sonrası dönemin genel kimlik arayışı hareketinin ve (b) meslek içi eğilimlerin yanında AET aleyhtarlığının bir ürünüdür." Princeton'dan Lawrence Stone'un daha da kırıcı deyişiyle kitap, "şu zor zamanlarında yurttaşlara (yani İngilizlere) teselli edici bir şeyler söylemekte, yani İngilizler *her zaman* herkesten farklı olagelmiştir demektedir."[2] Bir tarihçiyi etkileyen bu tür görünmez baskıları yok saymak aptallık olurdu.

Daha fazla farkında olduğum baskılara gelince, devrimci değişim kuramını, araştırmalarımdan çıkan ayrıntılı bulgularla bağdaştırmada kişisel entelektüel güçlüklerle karşılaşmıştım. Kuhn'un paradigma değişiminin olağan belirme biçimi olarak gördüğü bu öngörü-veri anomalileri,[3] *Individualism*'in giriş bölümünde kısmen irdelenmiştir.[4] Aile, evlilik, nüfus yapısı, coğrafi hareketlilik ve sosyal tabakalaşmayla ilgili bazı merkezi kuramların, günümüzde devrime karşı sürekliliği öne çıkaran Peter Laslett ve arkadaşlarınca sorgulanmakta olduğunun farkındaydım.[5] Sonradan fark ettiğim şey, benzer anomalileri bazı genç siyasal tarihçilerin de sezdiğiydi; Conrad Russel, Anthony Fletcher ve John Morrill gibi tarihçiler, 17. yüzyıl siyasal devrim tezinin bütününü sorguluyorlardı.[6]

Benim durumumda ise gerçek sorun, kitlesel ve devrimci bir değişime, yeni bir sosyal dünyanın doğuşuna ilişkin genel kuramın, arşivlerden sağlanan çok ayrıntılı delillere uyar görünmemesiydi. Devrimci görüş, sözde devrim döneminde yaşayanların gö-

rüşlerini de yansıtır görünmüyordu; bu insanlar, bu kadar keskin bir kopmanın farkında değil gibiydiler. Küçük delil parçalarını anlamlandırmamıza yaramayan genel bir kuram desteklenmeye değer değildir. Ama bir alternatif bulmak da her zaman kolay değil.

Gene de bu konuda şanslıydım. 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın başlarında yapıt veren bazı tarihçilerin, sürekli bir değişme ve gelişme modeli geliştirdiklerini ve bunu anayasa, hukuk ve belli ölçüde de ekonomi tarihi alanlarında doyurucu biçimde kullandıklarını keşfettim. Kayıp çerçeveyi buluşum tesadüfen oldu. Benim tarih okuduğum dönemde, Stubbs, Maitland, Green, Freeman, Thorold Rogers ve Bury gibi geç Victoria dönemi tarihçilerinin büyük yapıtları, tavsiye edilen okuma listelerinde artık yer almıyordu; bunlar kütüphanelerin açık raflarıyla, kitapçılarda da genellikle bulunmuyordu. Entelektüel görüşler değiştikçe kitapları Orwellyen bir biçimde bilerek yok edemiyoruz belki, ama moda değişiyor ve geçmişin yorumlarını ihmal yoluyla çok çabuk gömüyoruz. Zamanımın bir bölümünü başlıca hobim olan sahaf dükkânlarının üst raflarını araştırmakla geçirirken, aynı zamanda gerçekten farkında olmadığım halde alternatif bir kuram da aradığımdan, üzeri toz tutmuş bu klasikleri hayretler içinde, zevkle topladım. Zarif bir dille yazılmış bu sayfalarda, ilgilendiğim dönemin özgün kayıtlarını anlamama yardımcı olacak çerçeveyi buldum. Hepsinden önemlisi, bu kitaplar, düşünmeden İngiliz tarihinin tek yorumu olarak kabul ettiğim şeyin gerçekte sadece, görece çok yeni bir gelişme olduğunu anlamamı sağladılar. Bu değişmenin ne zaman olduğunu kendi deneyimlerimden bilemeyecek kadar gençtim ama *Individualism*'i yazdığım sırada yalnızca içe doğan bir sezgi olan şey tuhaf bir biçimde doğru çıktı.

Kitabın yayımlanmasından sonra pek çok ilginç ve coşkulu mektup aldım. Bir tanesi, üniversiteye girişimden önceki son iki yılda bana tarih öğreten ustadan geliyordu. Ustam, kitabı okurken karşılaştığı bir sorunu şöyle açıklıyordu:

> Kabaca belirtmem gerekirse, bu kitabı yazmak şart mıydı diye soruyorum kendime!.. 40'ların başlarında okulda İngiltere ve Avrupa tarihi konusunda derin bir duyuşu olan parlak bir öğretmenden ders gör-

müştüm. Bu adam tarihçi değildi. Ama ondan bile, İngiliz tarihinin Reform öncesi çağlara uzanan farklılığı konusunda derin bir duyuş edindim. 40'ların sonlarında Quenn's'de [Oxford] John Prestwich'ten ders aldım, onun derslerinden ve tavsiye ettiği okuma listelerinden çıkarak çok açık bazı nosyonlara ulaştım: İngiltere'de bir "köy toplumu" hiç olmamıştı; ortaçağ ekonomisinde çok sayıda ücretli işçi çalışmıştı; bu bir geçim ekonomisi değildi; ortaçağ İngilteresi'nde sanayi öncesi kapitalizmine ilişkin güçlü deliller bulunuyordu; toprağın en büyük oğula miras kalması ve başkalarına devredilebilmesi, İngiliz tarihinin benzersizliğinin kesin olarak saptanmasında temel bir önem taşıyordu. Sizse klasik "köy" toplumunun hiç bilmediğim başka birçok ayrıntıdan ve karakteristiğinden söz ediyorsunuz; ama yukarıda sıraladıklarım, "uydurma olduklarını zaten bildiğimiz halde neden şu Sally teyzelerle uğraşıyor?" demekten kendimi alamadığım yerlerin epey güçlü bir anlatımı.

Bu sözler, kitabımdaki argümanı çok güzel bir biçimde özetlemektedir. Öyle anlaşılıyor ki, benim yeniden keşfettiğim 1950'lerin yaygın anlayışından başka bir şey değildi. Eski öğretmenim meslek hayatının sonraki döneminde yakın dönemin bilim dünyasından daha da uzaklaştı; tarihsel dünya görüşünün değiştiğini ve artık yeni bir tarih görüşünün yerleşiklik kazandığını fark edememişti. Mektubuna, gördüğü kadarıyla olanları açıklamaya çalışarak devam ediyor. Şöyle fikir yürütüyor:

Bana öyle geliyor ki 1950 ile 1970 arasında bir şeyler ters gitti ve ben görüşlerine (haklı olarak) karşı çıktığımız yapıtların çoğunun yayın tarihlerine bakıncaya değin bunu fark edememiştim. Öyle görünüyor ki 50'lerde ve 60'larda tarih alanı, sizin de işaret ettiğiniz gibi, pek çok kez bizzat kendi bulgularından çıkan sonuçları görmezden gelen ve onları zorla önyargılı bir kalıba sokan (a) Marksistlerin ve (b) "köylü modeli kafalı" bilim adamlarının istilasına uğramıştı.

Ustam böylelikle, onun için değil ama günümüz araştırmacıları için kitabı yazmam gerektiğini teslim ediyor.

Yukarıdaki kısa tarihçe, kitapla ve gösterilen tepkilerle ilgili iki şeyi açıklamama yardımcı olabilir. Kitabın kendisi, gene kendisiyle ilgili bir düşünce değiştirme deneyiminin soluk kesici ateşinden ve muhtemelen bunun abartılmasından izler taşıyor. Bu

onun etkisini hem olumlu hem de olumsuz yönde artırdı. İnançları yenilenen ya da doyurucu bulmadıkları halde o zamana değin eleştirilemez kabul ettikleri bir çerçeveden kurtulan kişilerden coşku dolu pek çok mektup ve yazı gelirken, eleştirmenlerin bir kısmı çok olumsuz tepki gösterdi. Öfkeyle tepki gösterenlerin çoğu ortaçağ uzmanıydı. Bazı yazarların tepkisi özellikle şiddetliydi; çünkü kendilerini, yukarıda alıntıladığım mektubun ortaya serdiği merkezi ikili duygunun* ortasında buluvermişlerdi. Profesör Elton bir yazısında bunu çok güzel özetliyordu; köylülerin olmadığını savunan tez, "özellikle, bir yandan bu tezin yalnızca kendilerinin öteden beri söyledikleri şeyi daha açarak yinelediğini, bir yandan da tezin doğru olmadığını savunmak gibi güç bir konumu sürdüren ortaçağ uzmanları arasında büyük öfke ve acıya neden olmaktadır."[7] Buradaki sorunu görmek mümkün. Esas olarak, *Individualism*'deki görüşlerimin temelde yeni olmadığı gerçekten de doğrudur. Bu görüşler, Maitland ve Stubbs gibi yazarların tarih ufkunu paylaşır. Bu nedenle, eleştirmenlerin birçoğunda büyük ölçüde gizli bir yakınlaşma görülür. Öte yandan, süreklilik okulununkine taban tabana zıt görüşler benimseyen kimi otoritelerden de alıntılar yaptığım görülüyordu. Stone'un yorumuna göre kitabım, "modern dünyanın evrimine ilişkin yaygın anlayıştaki bütün bir literatüre 'meydan okuyor', yalnız birinin değil bütün bir imparatorlar ordusunun hiç giysisi olmadığını göstermek üzere yola koyuluyordu." Stone'un sıraladığına göre bunlar arasında Marx, Weber, Tocqueville, Durkeim, Tonnies ve "İngiltere'nin gelenekselliktен modernliğe geçişinin genel bir yorumuna girişmiş neredeyse bütün bilim adamları, bu arada Tawney, Postan, Hilton, Hill, Homans, C. B. Macpherson, C. H. Wilson ve Stone'un kendisi..." de yer alıyordu.[8] Böylesine cüretkâr bir girişimin hizaya getirilmek istenmesi gerçekten şaşırtıcı değil. Kısmen bile olsa çıplaklığının ortaya serilmesinden ya da tarih yerine mit yazmaya koyulmuş olmakla suçlanmaktan kimse hoşlanmaz.

Kitaba birbirinden tamamen farklı tepkilerin gelmesi, görüşlerimin, tarih anlayışında kimilerinin Kuhn'u izleyerek paradigma değişimi de diyebilecekleri birtakım derin değişmelerin habercisi

* İng. **ambivalence** (ç.n.)

olabileceğini gösterir. Bu tepkiler, çok etkilenmiş olanlardan kendilerini iftiraya uğramış hissedenlere kadar çeşitlilik gösterir. Burada ikisinden de birkaç örnek vermek yeterli olacaktır.[9] Oxford Üniversitesi siyaset okutmanlarından Alan Ryan, kitabı "baştan sona hayranlık uyandırıcı bir çalışma" olarak ilan ediyor, "entelektüel başarının doruk noktası, geniş bir konu için çok şey ifade eden küçük bir kitap" diye yazıyordu. O zamanlar Londra Üniversitesi'nde felsefe profesörü olan Ernest Gellner, "ileri sürdüğü cesur ve önemli fikirler ve bu fikirlerin dayandırıldığı bilim işçiliğinin kapsamı ve kusursuzluğu bakımından çarpıcı bir kitap" diye yazıyordu. Cambridge Üniversitesi siyaset ve sosyal yapı tarihi okutmanı Peter Laslett, "Çok önemli bir kitap... Eğer Macfarlane, bu kitabın başlatması muhtemel görünen tartışmayı kazanırsa, bir bütün olarak sosyal tarih anlayışımızın, özellikle de İngiliz sosyal tarih anlayışının kökünden değişmesi gerekecektir" diye yazıyordu. Kitabı tümden reddedenler de aynı ölçüde göze çarpıyordu; örneğin, Harvard Üniversitesi tarih profesörlerinden David Herlihy, "hatalı yöntem üzerine kurulu, akla aykırı bir tez ileri süren aptalca bir kitap" diye düşünüyordu. Princeton Üniversitesi Dodge tarih profesörü Lawrence Stone'a göreyse kitap, "genel önemi sınırlı ve henüz kanıtlanmamış bir tek olguyla kurulan zorlama bir bağlantıya dayalı, akla yatmayan bir hipotez" öne sürüyordu. Ben yalnızca 1950'lerde aşikâr olan şeyleri söylüyorsam bunca hiddet niye? Hem daha önemlisi, kitabın açtığı tartışmayı kim kazandı?

Kitabın kendisi yalnızca 206 sayfaydı. Hakkında yazılan ve basılan yazılardan benim gördüklerimse 160 sayfadan çok tutuyor. Gelen cevapların coşkusunun yanında uğradığım eleştirilerin cüreti de tarihsel düşünce ve yöntemlerin ilginç bir kesitini sunuyor. Kitapta varılan sonuçlar genel olarak ister "doğru" ister "yanlış" olsun, aldığı tepkiler, tarihçinin sanatıyla ilgili olarak gerçekten araştırılmaya değer kuramsal, yöntemsel ve etik sorular gündeme getiriyor. Tarih gibi yaşayan bir disiplinde güçlü argümanların olması gereklidir ve insanların bir ömür verdikleri çalışmalarını savunmak haklarıdır. İnsanların bir paradigmayı nasıl savundukların ı görmek de öğretici. Kuhn paradigma değişimlerinin yüzeysel nedenlerinin ana hatlarından bazılarını çizer ve bununla ilgili şiddetli tartışmaların geçtiğine değinir, ancak insanların dünya gö-

rüşlerini entelektüel tehditlere karşı savunma biçimleri konusunda ayrıntıya girmez. İncelediğim örnek, insanların ortodoks bir düşüncenin temelini aşındıran argümanlara nasıl karşı koydukları konusunda benim için bir ders oldu. Bu nedenle, *Individualism*'e yöneltilen karşı-argümanların nispeten daha mantıklı olanlarını açmaya ve bunları elimizdeki kitabın Sonsöz'ünde cevaplamaya karar verdim.

Elinizdeki son on yılda yazılmış denemeler seçkisinde, *Individualism*'e başlayışımdan bu yana düşüncelerimin nasıl geliştiğini göstermeye çalıştım. Bu tezin yararı, soyut düzlemde doğru ya da yanlış olmasından önce, tarihe dair özgün ve inandırıcı içgörüler* doğurup doğurmamasına bağlıdır. Kişisel olarak, *Individualism*'de işlemeye başladığım gözden geçirilmiş çerçeve yapının, bana daha esnek bir yaklaşım sağladığı ve tarihçilerin bugün de karşı karşıya oldukları paradoks ve sorunların bir bölümünü anlamama olanak verdiği kanısındayım. Bu nedenle, tam anlamıyla ilk sanayi ve kapitalizm toplumunun doğası ve kökenlerine ilişkin soruları cevaplama çabamı sürdürdüm; elinizdeki denemeler, bu çabanın sonuçlarından birkaçına işaret etmektedir.

"Köylüler" başlığını taşıyan ilk deneme, *Individualism*'i okumamış olanlar ya da tezin nasıl geliştirilmeye başladığını hatırlamak isteyenler için, kitabın merkezi tezinin, yani İngiltere'de 17. yüzyılda ve belki çok daha öncesinde katı anlamda bir köylü toplumu bulunmadığı düşüncesinin yalın bir anlatımıdır. Bu deneme Temmuz 1977'de yazılmış ve yeni bir analiz çerçevesine yönelik bütün bir arayış böyle başlamıştı. Denemenin buraya alınmasının bir nedeni de, kitabın İngiliz toplumunun sosyal ve ekonomik özelliklerini ele alan tek makalesi olmasıdır. Ocak 1978'de ikinci deneme olan "Nüfus"u yazdım ve Londra Okulu'nda Malinowski'yi Anma Konferansı olarak sundum. Deneme, *Individualism*'deki tezin demografik yönlerini inceler. Argümanın siyasal ve hukuksal boyutlarının bir bölümü, Sarah Harrison'la birlikte yazdığım ve 1981'de yayımlanan *The Justice and the Mare's Ale: Law and Disorder in Seventeenth-century England* (Adalet ve On Yedinci Yüzyıl İngilteresi'nde Yasa ve Düzensizlik) adlı kitapta daha geniş olarak ele alındı. Bu çalışmanın sonuçları, üçüncü makale

* İng. **Insight** (ç.n.)

olan "Şiddet"e alınmıştır.

1982 yılı boyunca, İngiliz yönetim ve hukuk sisteminin 13. ve 19. yüzyıllar arasındaki işleyişini ve İngiliz köylerinin tarihiyle ilgili kayıtların ortaya çıkışını konu alan bir çalışmamı gözden geçirdim. 1983'te *A Guide to English Historical Records* (İngiliz Tarih Kayıtları Kılavuzu) adıyla yayımlanan bu kitap, toprakla ilgili büyük hukuk mahkemelerinin ve kurumlarının eski anayasa ve hukuk tarihçilerini derinden etkileyen kesintisiz sürekliliğini ortaya koyuyordu. Bu çalışmanın sonuçları, elinizdeki kitaptaki kimi denemelerin örtük* arka planını oluşturur.

Individualism'i eleştirenlerin bazıları, tezimi zihniyet, ahlak ve duygu bakımından da irdelemem gerektiğini düşünüyordu. Gerçekten de *Individualism*'e yazdığım sonsözde buna dair söz vermiştim; gördüğüm antropoloji öğrenimi, 1977 ile 1982 arasında çalışmalarımda ağırlıklı yer tutan sosyal, ekonomik, demografik ve hukuksal özelliklerin kültürel boyutlarıyla da ilgilenmeme yol açtı. 1983'te Keith Thomas'ın *Man and the Natural World*'ü (İnsan ve Doğanın Dünyası) üzerine bir yazı yazdım; bu yazı, dördüncü bölüm olan "Doğa"nın temelini oluşturdu. 1983'te daha sonra, bir antropoloji denemeleri derlemesi için "kötülük" teması üzerine bir yazı yazmam istendi; bu yazı, kitabın beşinci bölümünü oluşturur. 1984'te, 1960'ların sonlarından beri üzerinde çalıştığım evlilik, akrabalık, cinsiyet, aile ve başka konularla ilgili dağınık düşüncelerimi bir araya getirmek için son bir gayrette bulunmaya karar verdim. Sonuçta *Marriage and Love in England: Modes of Reproduction 1300-1840*'yi (İngiltere'de Evlilik ve Aşk: Üreme Tarzları 1300-1840) yazdım. Bu kitaptaki bulgulardan bazılarını, yıllar geçtikçe başka düşüncelerden ve biraz da "Death and the Demographic Transition" (Ölüm ve Demografik Geçiş) başlıklı denemeden[10] esin alan "Aşk" başlıklı yeni bir denemeye aldım. Böylelikle, yüzeysel ve deneme nitelikli de olsa, sosyal, ekonomik, siyasal, hukuksal, ahlaksal, zihinsel ve duygusal yaklaşımların temsil edilmesini sağladık. Kitaptaki denemelerin her biri kendi içinde bir bütündür; ancak, tarih sırasına göre dizilmiş olmaları ve en "sağlam" konudan (ekonomi), en "zayıf" olanına (aşk) doğru ilerlemeleri nedeniyle, parçalarının toplamından daha fazla

* İng. **Implicit** (ç.n.)

olduğunu umduğum bir bütün oluşturuyorlar. Yanlış anlamaları önlemek için yapılan uyarılar her zaman dikkate alınmasa da, ele almadığım başka pek çok konu bulunduğunun, bildiğim ama söz etmediğim pek çok kitap ve otorite olduğunun ve bazı karmaşık konuları elimizde olmadan basite indirgediğimin farkında olduğumu bir kez daha vurgulamak isterim.

Bu derlemede amacım, yalnızca *Individualism*'den bu yana benimsediğim yaklaşımın örneklerini sunmak değildi. Bu yaklaşımın yöntem ve varsayımlarıyla kitabın ilk bölümünde irdelemeye çalıştığım özgül durumların daha derindeki kimi nedenlerini ele alan ikinci ve daha kısa bir bölüm eklemenin ilginç olacağını düşünüyordum. "Devrimler" başlıklı deneme 1984 sonbaharında yazıldı. Bu denemede evlilik üzerinde ağırlıklı olarak durulmasının nedeni, bir derleme için benden devrimleri nüfus ve aile yönünden irdeleyen bir yazı istenmesidir. Bir yıl sonra 1985 sonbaharında "Kapitalizm" adlı denemeyi yazdım. Bu deneme, 1983 ve 1984 yıllarında Cambridge Üniversitesi antropoloji öğrencilerine verdiğim dört konferansın bir özetidir. Araştırmalarımın bütünü üzerine düşüncelerimi yansıtan ve özellikle *Individualism*'i eleştirenlere bir tepki niteliği taşıyan "Bireycilik" başlıklı son deneme de yine bu derleme için Temmuz 1986'da yazıldı.

Yöneltilen ciddi eleştirilere ilişkin bazı dipnotlar, küçük dilbilgisi düzeltmeleri vb. dışında, yayımlanmış denemelerin kimilerini olduğu gibi bırakmaya karar verdim. Bu denemeler, bugün bazı bölümlerini farklı biçimde yazacak olsam bile, değiştirilmedikleri zaman özgün tatlarını daha çok koruyorlar. Bu kuralın istisnaları ise şunlar: "Şiddet" adlı deneme, bir kitabın bütününden kesilerek alındı; bu yüzden, bağlantı sağlayıcı birkaç pasaj eklemek ve kitabın ilk bölümünün kısa bir parçasını da bu pasaja katmak zorunda kaldım. İlk biçimiyle oldukça kısa olan ve tümüyle bir kitabın eleştirisi için yazılan "Doğa" adlı deneme, kapsam bakımından genişletildi ve uzatıldı. "Kötülük" adlı denemeye cadılık üzerine bir bölüm ekledim. "Devrimler" başlıklı denemenin sonuç bölümünde de bazı küçük değişiklikler yaptım.

Kitabın başlığı biraz açıklama gerektiriyor. Yayıncım John Davey'nin önerdiği bu başlığın çokanlamlılığı* hoşuma gidiyor. "Kapitalizm", çok geniş yananlamları** olan bir sözcük. Sözcüğü

hangi anlamda kullandığımı çok basitçe açıklayabilmek için kitaba ayrı bir bölüm ekledim. "Kültür" sözcüğünün de ilgi çekici bir çifte anlamı var; ben iki anlamda birden kullanıyorum. "Kültür"ün önce antropolojik bir anlamı var. Bunun tanınmış tek bir tanımını vermek yeterli olacaktır. Boas'a göre, "Kültür, sosyal bir grubu meydana getiren bireylerin, doğal çevreleri, başka gruplar, kendi gruplarının üyeleri ve bizzat kendileriyle ilgili toplu ve bireysel davranışlarını karakterize eden zihinsel ve fiziksel tepki ve etkinliklerin toplamı olarak tanımlanabilir. Kültür, bu etkinliklerin ürünlerini ve bunların grup hayatındaki rolünü de içine alır."[1] Kitap bu anlamda, kapitalizmin kültür sistemini, zihniyetini, ahlakını ve duygusal yapısını analiz eder.

"Kültür"ün ikinci anlamı, *Oxford English Disctionary*'de (Oxford İngilizce Sözlük) verilen ve neredeyse yalnızca bu sözcüğe özgü olan anlamdır. Sözcük burada, "mantar kültürü" deyimindeki gibi yetiştirmek, ekmek, serpilip gelişmesini sağlamak anlamındadır. Kitap "kültür"ün bu anlamıyla da ilgili; çünkü kapitalizmin bu adada uzun yüzyıllar boyu nasıl "kültive edildiği", yani nasıl korunduğu, yetiştirildiği, beslendiği ve geliştirildiği ile özellikle ilgilenmekteyim. Kapitalizm serpilip filizlenmiş ve tohumlarının pek çoğu tüm dünyaya yayılarak bugün soluduğumuz havanın bir parçası haline gelmiştir. Etkisi o kadar yayılmıştır ki "kapitalist" ülkelerle "sosyalist" ülkeler arasındaki biçimsel ayrımlar iflas etmiştir. "Kapitalizm kültürü"nün önemli bir bölümü, bugün Los Angeles, Paris ya da Londra kadar Moskova, Havana ya da Pekin'de de görülür. Ama bu kültür, doğaya, kötülüğe, aşka ve öteki temel konulara ilişkin tavırlar bakımından analiz etmeye çalıştığım paradoks ve çelişkileri hâlâ bağrında taşıyor. Bu fenomeni anlamak çabaya değer, çünkü bu dünya kültürünün mahkûmlarıyız biz; gene de, dallarının tepesinde asabi biçimde oturduğumuz bu ağacın kökleri ve büyümesi hakkında bir şeyler bilmek bizi bir ölçüde özgür kılar.

---

* İng. **ambiguity** (ç.n.)
** İng. **connotation** (ç.n.)

I
KÖYLÜLER
Sanayi devrimi öncesi İngiltere'de köylü toplumu- Mitik bir model mi?

Gerek tarihçiler gerekse sosyologlar, İngiltere'nin 11. ve 19. yüzyıllar arasında bir "köylü" toplumu olduğunu genellikle kabul ederler. İngiltere bu bakımdan, geniş anlamda, hem geçmişteki hem de günümüzdeki öteki "köylü" uygarlıklarla karşılaştırılabilir. Böylece, bu dönemin herhangi bir bölümünde İngiltere'yi inceleyen coğrafyacılar, antropologlar, arkeologlar ya da tarihçiler, analizlerinde, Akdeniz, Çin, Hindistan, Rusya ya da Latin Amerika'daki öteki "köylü" toplumlarıyla ilgili örtük* ya da belirtik** analojiler kullanırlar. Dahası, Üçüncü Dünya ülkelerindeki çağdaş değişimle ilgilenenler, İngiltere'ye "köylü" toplumundan sanayi

* İng. **implicit** (ç.n.)
** İng. **explicit** (ç.n.)

toplumuna ilerlemenin belki de en iyi belgelenmiş örnekolayı* olarak bakarlar.[1] Bu kitapta ise bunun, sosyal gelişmeye ilişkin güçlü ama yanlış ve bu yüzden de mitik bir model olduğu, yukarıda sıralanan disiplinlerce girişilen analizi çarpıttığı savunulacaktır.

Gerek ortaçağ gerekse erken modern çağ tarihçileri arasında, İngiltere'nin bir "köylü" toplumu olduğu konusunda görüş birliği vardır. Bu görüşe örnek olarak bir-iki kitap ya da makaleden söz edilebilir; ama ad vermek gücendirici olduğundan, döneme ilişkin hemen her tarih yapıtının köylü toplumunu var kabul ettiği belirtilmelidir. Üstelik bu yıllarca benim de kabul ettiğim bir görüş. Ortaçağ döneminde, Postan'ın başlıca yapıtlarında İngiliz toplumunun "köylülüğü"nden kuşku duyulmadığını görüyoruz. Nitekim *The Medieval Economy and Society*'de (Ortaçağ Ekonomisi ve Toplumu), gerek metinden gerekse dizinden görülebileceği gibi "köylü" sözcüğü, sıradan köylülerle küçük toprak sahibi çiftçileri belirten başka terimlerle değişimli olarak kullanılır. Yine, yakın dönemde Britton'ın kaleme aldığı bir makalede, Homans'ın ortaçağ köylü toplumuna ilişkin örtük varsayımını sorgulayan bir şeye rastlanmaz.[2] Ortaçağ uzmanlarının gidebildikleri en son nokta, "ortaçağ köylüleri"nden ders alınıp alınamayacağını sormaktır.[3] Tarihçilerin 17. yüzyıla gelindiğinde artık bu kavramdan rahatsızlık duymalarını beklerdik; çünkü bu yüzyılda, uluslararası ticaret, pazarlar, para kullanımı, coğrafi hareketlilik ve okuma yazma oranında kayda değer artışlar olmuştu. Gene de kırsal kesimde yaşayanlar konusunda en bilgili olanlar bile, inceledikleri şeyin "köylü toplumu" olduğuna inanmayı sürdürüyorlar. Kitaplarına *The Midland Peasant* (Orta İngiltere Köylüsü; Hoskins, 1957) ya da *English Peasant Farming* (İngiliz Köylü Çiftçiliği; Thirsk, 1957) gibi başlıklar koyuyorlar. Tawney'i izleyerek, kırsal kesim insanlarını "köylü" saymayı sürdürüyorlar.[4] Thirsk'ün "İngiliz toplumu, 18. yüzyılın ortalarına değin ağırlıklı olarak bir kır ve köy toplumuydu" biçimindeki genellemesine[5] pek azı karşı çıkıyor.

Uzmanlar aralarında böyle anlaşırsa, onların yapıtlarını temel alan Laslett gibi ulusal tarihçilerin ya da sosyologların da aynı ölçüde anlaşmalarına şaşmamak gerek.[6] Fransız köylülerine ya da

* İng. **case** (vaka) (ç.n.)

Doğu Avrupa köylü toplumlarına ilişkin iyi belgelenmiş incelemelerin etkisiyle kabulcü bir düşünce çerçevesine sokulan karşılaştırmalı sosyologlar, İngiliz köylü toplumuna da kolayca inanıyorlar.[7] Redfield ve Dalton gibi Moore da İngiliz köylü sınıfını var kabul eder; Dalton, 19. yüzyıla değin İngiltere dahil, "Avrupa"nın tümünü "köylü" toplumu kümesine yığar.[8] Wolf'un konusunda otorite sayılan kitabındaki "dünyanın belli başlı köylü bölgeleri" haritasında İngiltere "köylü" olarak gösterilir.

Thorner, 13. yüzyıl Avrupası'nın feodal monarşilerini "köylü" olarak niteler.[9] Shanin İngiltere konusunda doğrudan bir yorum yapmaktan kaçınmakla birlikte, "küçük üreticiler toplumunun, tarihsel olarak kabile-göçmen toplumlarıyla sanayileşmekte olan toplumlar arasındaki ara dönemde yer aldığını" belirten genel gelişme modelini kabul eder.[10] Bu sınıflandırma, Anglosaksonlarla 18. yüzyıl arası dönemde İngiltere'yi de içine alır ve "Kuzeybatı Avrupa'nın çoğu bölümünde açıkça görülebilen" "köylü toplumunda yapı-dönüşümü"nün (pattern-transformation) İngiltere'de de ortaya çıktığı anlamını taşır.[11]

Son 15 yılda, İngiltere'nin ve Kuzeybatı Avrupa'nın kimi bölümlerinin, 16. yüzyılda bildiğimiz öteki "klasik" köylü toplumlarından ayrılan belirli özellikler gösterdiği git gide daha açıklık kazanmıştır. Bu özellikler arasında, "krizsiz" bir nüfus dağılımı[12] evlenme yaşının ve hiç evlenmemiş kişilerin oranının şaşırtıcı ölçüde yüksek oluşu[13], hane halklarının çok küçük ve basit olması[14] ve cofrafi hareketliliğin yüksek oluşu[15] sayılabilir. Bu nedenle, köylü toplumuna ve karakteristiklerine ilişkin yakın tarihli analitik çalışmalar çerçevesinde yaygın anlayışı yeniden değerlendirmenin zamanıdır.

Bu çabanın önündeki başlıca zorluklardan biri, "köylü" teriminin tanımı ve anlamı konusunda süregelen tartışmalardır. Bazıları bu terimi, yalnızca sağduyu ya da sözlük anlamında, yani "kırsal kesim insanı, kaba, toprak işçisi" anlamında kullanıyor olabilir.[16] Bu şekilde kullanıldığında terim "sanayici olmayan" sözcüğüyle hemen hemen aynı anlamı taşır; böylece, "sanayi" ve "köylü" toplumları arasında güçlü bir karşıtlık kurulur. Bu dikotomi daha ince ve nicel hale getirilebilir. Thorner'a göre, bir topluma "köylü"

denebilmesi için gerekli beş kriterden ikisi, "nüfusun yarısının kırsal kesimde yaşaması" ve "çalışan nüfusun yarısından çoğunun tarımla uğraşması"dır.[17] Bu kriterler alındığında İngiltere, 19. yüzyılın ortalarına değin açıkça bir "köylü" toplumudur. Bu, Firth'ün köylü toplumu tanımına da çok iyi uyar: "Köylü ekonomisi denince, çoğunlukla temelde kendi ürettikleriyle geçinen, teknoloji ve donanımları basit, küçük ölçekli bir üreticiler sistemi anlaşılır. Köylünün başlıca geçim kaynağı, toprağın ekimidir."[18] Ancak, inceleme konularını yalnız sanayi toplumlarından değil, süreklilik kompleksinin öbür ucundaki toplumlardan da farklılaştırmak zorunda olan antropologlar, Dalton'ın da belirttiği gibi, sanayi öncesi İngilteresi'ni Yeni Gine, Afrika, Hindistan ve Latin Amerika ile aynı kümeye sokan böylesine ham bir dikotomi ile yetinemezler.

Çoğu kez "kabile" toplumları sınıfına sokulan bu grubu farklılaştırabilmek için, özellikle Kroeber ve Redfield tarafından yeni kriterler getirilmiştir. Buna göre, köylüler bir "kısmi toplum" oluşturur: "Öte yandan, bir köylü topluluğunun kültürü özerk değildir, parçası olduğu uygarlığın bir yönü ya da boyutudur. Köylü toplumu bir yarı-toplum olduğundan, köylü kültürü de bir yarı-kültürdür."[19] Thorner bu görüşü incelterek iki kriter daha getirir. Birinci kritere göre köylü toplumu, ancak bir devletin, başka bir deyişle egemen bir hiyerarşinin, belirli "köylü" topluluğuna hükmeden dışsal bir siyasal iktidarın bulunduğu yerlerde var olabilir. İkincisine göreyse, hemen her koşulda, pazarı olan kentler vardır; bunların kültürü, kırsal kesim kültüründen esaslı ölçüde farklıdır.[20] "Genel olarak besin toplayıcılarından köylülere geçişin eşiğini temsil eden... devlet, uygarlığın belirleyici kriteridir" diyen Wolf, bu görüşü özetler.[21] Ama burada da, daha hassas olan bu kriterleri alsak bile, merkezileşmiş güçlü devleti ve önemli kentlerin büyümesiyle dikkati çeken İngiltere, 12. yüzyıldan itibaren yine "köylü" toplumu kategorisine girecektir.

Daha önceki çalışmalardan yola çıkan ekonomistlerle sosyologlar, yakın dönemde, köylü toplumunun daha kesin bir tanımını yapmaya çalıştılar. Önceki kriterlerin köylü toplumu için zorunlu önkoşullar olduğunu kabul eden kimi yazarlar, yine de bunların

tek başına yeterli olmadığını savunurlar. Yeni getirilen kriterlerden biri; önceden hepsi de "köylü toplumu" kümesine yığılan ama açıkça birbirinden çok farklı demografik, ekonomik ve sosyal kalıplar sergileyen kırsal ulus-devletleri birbirinden ayırmayı mümkün kılar.

Bu kriter, Chayanov ve onun etkisindeki Shanin, Thorner ve Sahlins gibi yazarlarca geliştirilmiştir. Thorner bu özelliği şöyle tasvir eder:

> Beşinci, son ve en temel kriterimiz, üretim birimine ilişkindir. Köylü ekonomisi kavramımızda tipik ve temsili üretim birimleri, köylü ailesi hanehalklarıdır. Köylü ailesi hanehalkını, temelde aile üyelerinin fiziksel emeğiyle ürün yetiştiren sosyo-ekonomik bir birim olarak tanımlıyoruz. Köylü hanehalklarının temel etkinliği, kendi toprak, arazi ya da arsalarının ekimidir... Bir köylü ekonomisinde, toplam ürünün yarısı ya da daha fazlası, temelde kendi ailelerinin emeğine dayanan bu gibi köylü hanehalklarınca üretilir.[22]

Hepsinden önemlisi, burada vurgulanan, belirli bir tüketim, üretim ve mülkiyet biriminin doğası: "Aile çiftliği, köylülerde mülkiyet, üretim, tüketim ve toplum hayatının temel birimidir. Birey, aile ve çiftlik, bölünmez bir bütün olarak görülür... Kâr ve biriktirme güdüleri saf ve basit biçimiyle nadiren ortaya çıkar..." Bu durumun sonuçları arasında, "aile reisinin, aile toprağının sahibi değil yöneticisi olarak görülmesi", işgücünü artırabilmek için çocukların evlenmesinin zorunlu olması ve köylü yerleşmelerinin ya da topluluklarının genellikle az çok kendine yeterli olması sayılabilir.[23] Bu yazarlar, Chayanov'un, örneğin Wolf tarafından alıntılanan,

> Köylü çiftlik ekonomisinin birinci temel karakteristiği, bir aile ekonomisi olmasıdır. Bu ekonominin bütün örgütlenmesini köylü ailesinin büyüklüğü ve bileşimi ile tüketim taleplerinin çalışan işçi sayısıyla uyumlandırılması belirler. Köylü ekonomisindeki kâr anlayışının kapitalist ekonomidekinden farklı olmasının ve kapitalist kâr anlayışının köylü ekonomisinde geçerli olmamasının nedeni budur...[24]

biçimindeki eski değerlendirmelerini geliştirip genişletirler. Bu merkezi özellik, yani sözünü ettiğimiz şeyin yalnızca kırsal "kısmi

toplumlar" olmayıp, kendine özgü temel üretim ve tüketim birimlerine sahip toplumlar olması, kategoriye "hanehalkı üretim tarzı" adını kazandırmıştır.[25] Bu da bir başka soruyu doğurur: Acaba, "kabile olmayan", "köylü olmayan" ve "sınai olmayan" gibi olumsuz bir biçimde tanımlayabileceğimiz bir toplum tipi var mıdır? Bildiğim kadarıyla, bu anormal sınıfa ilişkin çok inandırıcı hiçbir örnek henüz belgelenmiş değildir. Bu nedenle, 16. ve 17. yüzyıl İngilteresi'nin daha önceki bir kategoriye mi yoksa yeni tecrit edilen bu toplum tipine mi girdiğini görebilmek için İngiltere örneğine dönebiliriz.

Tablo 1. Genellikle Köylü Toplumuyla İlişkilendirilen Özellikler

Değişken	*"Örnek" Köylü Toplumundaki Durum*	*16. ve 17. Yüzyıllarda İngiltere*
Temel üretim birimi	Geniş hanehalkı	Manor*, Malikâne
Temel tüketim birimi	Geniş hanehalkı	Karı, koca ve küçük çocuklar
Toprakla aile arasındaki bağ	Gerçekten çok güçlü	Zayıf (soylular dışında)
Köyün kendine yeterliği	Hemen hemen tam	Çok az
Üretimin temel amacı	Doğrudan tüketim	Mübadele
Kaynakların mülkiyeti	Köy hanehalkı	Bireysel
Pazarın rasyonellik derecesi	Düşük	Yüksek
Toprağın bireysel veraseti	Yok	Var
Çocukların evde kalması	Çoğu hallerde	Çoğu çocuk evden ayrılır
Hanehalkının genel yapısı	İdeal çok kuşaklı hanehalkı	İdeal çekirdek hanehalkı
Doğurganlık oranı	Yüksek	Denetim altında
Sosyal hareketlilik kalıbı	"çevrimsel"	Sarmal, aileler bölünüyor
Uzun dönemli ekonomik farklılaşma	Az	Çok
Kadınlarda ilk evlenme yaşı	Ergenlikten kısa süre sonra	On ya da daha fazla yıl sonrası
Ölüm kalıbı	Dönemsel "kriz"ler	Nispeten "kriz" yok
Nüfus artış hızı	Yüksek, ardından hızlı bir düşüş	Ilımlı ya da sıfır büyüme
Çocukların ekonomik değer olarak görülmesi	Evet	Hayır
Evlat edinmenin yaygın kabul görmesi	Evet	Hayır
Coğrafi hareketlilik düzeyi	Düşük	Yüksek
"topluluk" bağları	Güçlü	Zayıf
Soy izleme yöntemi	Tekyanlı	Anayanlı (cognatic)
Akrabalık terminolojisi	Çekirdek aileyi ayırmaz	Bireyi çekirdek aileden ayırır
Evlilik	Akrabalarca düzenlenir	Bireysel seçime bağlı
Ataerkil otorite	Güçlü	Zayıf

*Ortaçağ İngilteresi'nde bir hanehalkı ve arazisinden oluşan, genellikle bir lorda bağlı, ekonomik ve sosyal birim (Yayına hazırlayanın notu).

Ortaya attığımız sorulara burada geçici bir cevaptan daha fazlasını vermemiz olanaksız. Eğer İngiltere'nin geleneksel Çin, Hindistan, Doğu ve Güney Avrupa ve Latin Amerika ile aynı kümede toplanıp toplanamayacağını anlamaya çalışıyorsak, önümüzde başlıca iki strateji var demektir. Birincisi, 16. ve 17. yüzyıllarda İngiltere'nin durumunu çok genel bir düzeyde incelemek. Köylü uygarlıkları, kendi özgül sosyal yapılarıyla sıkı sıkıya bağlantılı olduğu görülen bir dizi özelliği çağrıştırma eğilimindedir. Bu özellikler, Tablo 1'deki gibi özetlenebilir. Daha sonra, eldeki verilerden hareketle bir genelleme yaparız ve temelde 16. ve 17. yüzyılları göz önüne alarak, İngiltere'nin "köylülük" semptomlarını gösterip göstermediğini saptayabiliriz. Eğer göstermiyorsa, ilk bakışta,* daha derine inmek için bir gerekçemiz var demektir. Tablodaki "kalıp değişkenler", daha çok Hindistan'la ilgili monografilerden ve yukarıda tanık gösterilen genel yapıtlardan kalkılarak geliştirildi. Bu genellemeler, şimdilik, kanıtlarla desteklenmeden bırakılacaktır.

Kültür, düşünce ve din alanlarında başka değişkenler de geliştirilebilir. Ancak şu durumda da atalar, dinsel ve sosyal hayatın ritüelleştirilmesi, zaman, biriktirme ve başka pek çok konudaki tavır farklılıklarına değinmeden, İngiltere'nin örnek "köylü" toplumuna benzeyip benzemediğine karar verebilmek için elimizde muhtemelen yeterli değişken bulunuyor. Daha ileri gitmek akıllıca olmaz, çünkü tabloda zaten birçok kişinin öfkesini çekecek yeterince şey var. Buradaki tanımlamaların kimileri genel kabul gören anlayışa uymadığından, bunlar için kanıt istenmesi kaçınılmaz. Örneğin, başka bir makalede birer mit olduklarını göstermeye çalıştığım halde,[26] sanayi öncesi İngiltere'si'nde güçlü "topluluk"ların varlığına inananlar hâlâ çıkabilir. Yine bazıları, o zaman İngiltere'nin "ataerkil" bir toplum olduğu görüşüne bağlı kalabilir;[27] bu düşüncenin yanlışlığını göstermek ayrı bir makale gerektirir. Bunlara rağmen, tabloda sıralanan değerlendirmelerden kimilerine karşı çıkılsa ve bunların yanlış olduğu ortaya çıkarılsa bile, biliyoruz ki İngiltere'nin o dönemde örnek bir "köylü" toplumundan çok farklı olduğuna inanmamızı haklı kılacak ölçüde elimizde

* Lt. **prima facie** (ç.n.)

yeterli doğru önerme var. Gene de tezimizi kanıtlayabilmenin tek yolu, ülkenin belirli bölgelerini ayrıntılı biçimde inceleyerek geniş kapsamlı belgelerin köylü toplumu modelini destekleyip desteklemediğini görmek.

Duruma birbirinden çok farklı iki kilise bölgesinde, Essex'te Colchester yakınlarındaki Earls Colne'da ve Cumbria'daki Kirkby Lonsdale'de bakabiliriz. İngiltere'nin çok eski çağlardan bu yana, fiziksel farklılıkların yanında tarımda ve sosyal yapıda da tarihini ve yerleşme dokusunu yansıtan çok büyük bölgesel farklılıklar gösterdiği bilinmektedir. Bu nedenle, birbirinden olabildiğince farklı iki bölge seçmemiz gerekir. Bu makalede, ekonomik bakımdan erken gelişen ve dinsel açıdan radikal Doğu Anglia bölgesinde, Londra'ya nispeten yakın olan ve 17. yüzyılın ortalarında nüfusu yaklaşık bin kişiyi bulan Earls Colne kilise bölgesini tasvir edeceğiz. İncelediğimiz tarihsel dönem içinde yer alan kilise bölgesinde, yıllık ekim gerektiren şerbetçiotu ve meyve üretimi bir arada yapılmaktadır. Earls Colne, yardımcı nitelikteki bir makalede[28] incelenecek olan ve Yorkshire kırlarının kıyısında yer alan yaylalık Kirkby Lonsdale kilise bölgesi ile her bakımdan karşıtlık oluşturur. Başlangıçta bu iki kilise bölgesinin seçilmesinin nedeni, yalnızca aralarındaki karşıtlık değil, ikisinin de bilhassa faydalı ve az bulunur en az bir tarihsel kaynakta ele alınmış olmasıydı. Earls Colne örneğinde bu kaynak, bölge sakinlerinden çiftçi ve papaz Ralph Josselin'in yakın dönemde yayımlanan günlüğüdür.[29] Bu günlük, İngiltere'de benzeri olmayan bir biçimde, 40 yıllık bir dönemde köy sakinlerinden birinin düşüncelerine ortak olmamızı sağlar. Bu kaynaktan ve manorla ilgili çok zengin belgelerden yola çıkarak, söz konusu yörenin herhangi bir bakımdan "köylü" karakteristiği taşıyıp taşımadığını görebiliriz. Nüfusu Earls Colne'un iki katından fazla olan Kirkby Londsale 1695'te burada oturanların bir listesinin yakın dönemde ortaya çıkarılması nedeniyle seçilmiştir.

"Köylü" ideal tipinden Ralph Josselin kadar uzak birini düşünebilmek güçtür. Josselin, Tablo 1'deki sıralanan kriterlerin hemen hepsinde normal köylüden ayrılır. Basmakalıp "köylü"ye yaklaştığı tek konu, kayda değer ölçüde tarımla uğraşması ve bu yüz-

den hava koşulları ve fiyat belirsizliklerine tâbi olmasıdır. Son derece ayrıntılı olan günlük, Josselin'in durumunda temel üretim biriminin geniş aile olmadığını ortaya koyar; Josselin ekonomik konularda anne ya da babasıyla birlikte çalışmaz, kardeşleri ile çocukları da çiftlik işlerine katılmaz. Üretim birimi, Josselin, karısı, hizmetçiler ve işçilerden oluşur. Temel tüketim birimi de hanehalkı değildir. Çocuklar onlu yaşların başlarında evden ayrılırlar ve ondan sonra kendi geçimlerini kendileri sağlarlar, başka bir yerde yiyip kazanırlar.[30] Josselin'in ailesi ile belirli bir mülk arasında güçlü bir bağ da yoktur. Baba tarafından büyükbabası Roxwell'de çiftçilik yapan varlıklı bir yeomandır*, ama babası 1618'de atadan kalma mülkü satarak Bishop's Stortford'a çiftçilik yapmaya gider ve orada mülkünün büyük kısmını kaybeder. Josselin bunun üzerine Earls Colne'a yerleşerek bir çiftlik kurar. Anlaşıldığı kadarıyla Josselin'in çiftçiliği, temelde ürünü kullanmak ve evde tüketmekten çok, nakit karşılığı satmaya yöneliktir. Mülkünün öteki bölümlerini kiraya vermektedir. Kendi tahminine göre, 1659-83 yılları arasında mülklerinden elde ettiği yıllık toplam gelir, yaklaşık 80 sterlindir. Dönemin gıda maddesi fiyatları göz önüne alındığında, bu tutarın ancak dörtte birinden azı doğrudan gıda tüketimine harcanmış olabilir.

Josselin'in ailesinde toprağın "sahibi"nin kim olduğu sorusuna gelirsek, günlük, mülkiyetin tam, mutlak ve münhasır** özel mülkiyet olduğu konusunda hiçbir kuşkuya yer bırakmaz. Josselin, geleneksel köylü toplumundaki gibi toprağın ortak sahibi olan küçük, kooperatif bir grubun lideri değildir. Tapu senetlerinde ve mahkeme kayıtlarında onun adına düzenlenen mülk, ailesinin değil kendisinindir. Josselin'in, Rus köylü toplumunda merkezi önem taşıyan "toprak, yasal bakımdan mülk sahibi olarak tescil edilen kişinin değil, bütün aile üyelerinin malı sayılır, hanehalkı reisleri yalnızca birer temsilcidir."[31] görüşünü anlayabilmesi muhtemel olmadığı gibi bu görüşe katılmayacağı da kesindir. Aradaki bu farkı örneklendirmenin en iyi yolu, olabilecek iki uç durumu ele almaktır. Rusya'da hanehalkı reisi, uygunsuz yönetim ya da davranış

* Ortaçağ İngiltere'sinde kendi toprağını işleyen özgür çiftçi (y.h.n.)
** İng. **exclusive** (ç.n.)

nedeniyle reislikten uzaklaştırılabilirdi.[32] Oysa Josselin, hayattaki tek oğlunu bir iki kez mirasından yoksun bırakmakla tehdit eder. Sonunda iyice çileden çıkarak şöyle yazar: "İtaatsizliği yüzünden John'u evlatlıktan reddettim. Eğer kendisini hizmet etmeye alıştırmazsa ona hiçbir şey vermeyeceğim; ama evden ayrılır da düzenli olarak hizmet eder ve Tanrı'nın yoluna girerse on yılda 10 libre veririm. Gene de ona kendim için sahip çıkmalıyım."[33]

Bir köylü toplumunda doğmak ya da evlat edinilmek, bunun yanında temel üretim etkinliklerine katılmak, bireye küçük mülk sahibi korporasyona ait olma hakkı verir ve bu hak başkasına devredilemez. Uygunsuz hal ya da davranış nedeniyle mirastan yoksun bırakılmak düşünülemez.

Josselin'in örneğinde ise çocukların babalarının mülkü üzerinde hiçbir hakkı yoktur. Bu çok kritik bir konu olduğundan ve Josselin'in bir istisna olduğu düşünülebileceğinden, kilise bölgesinin bütündeki mülk dağılımını incelerken bu soruna yine döneceğiz. Ayrıca, mülkiyetle yakından bağlantılı olan veraset sorunu üzerinde de duracağız. Bize anlatılanlara göre Rusya'da "Medeni Kanun'da tanımlandığı biçimiyle veraset, köylü gelenek hukukunda bilinmeyen bir şeydi; bilinen yalnızca, aile mülkünün yeni ortaya çıkan hanehalkları arasında pay edilmesiydi."[34] Yazılı vasiyetname yoktu, çünkü bütün erkeklerin, aslında zaten kendilerinin olandan eşit pay almaları gerektiği açıktı. Sorun yalnızca komünal bir değerin geçici olarak parçalara ayrılmasıydı; nüfusun durumu değişince paylar yeniden ortak havuza dönüyordu. Oysa, Josselin'in kendi vasiyetnamesinden, günlükte ve mahkeme kayıtlarındaki çocuklarla ilgili hükümden, her çocuğun büyük ölçüde ana ve babanın takdirine göre pay aldığı, tam gelişmiş bir ölüm sonrası* ve ölüm öncesi** veraset sistemiyle karşı karşıya olduğumuz anlaşılır.[35]

Daha sonra göreceğimiz gibi, Josselin bu konuda da kesinlikle bir istisna değildi. Bu şekilde devam ederek köylü toplumunun belli başlı tüm indekslerini ele almak mümkün; böylece, Josselin'in ekonomik davranışının çok "rasyonel" ve pazar yönelimli

* Lat. **post-mortem** (ç.n.)
** Lat. **pre-mortem** (ç.n.)

olduğu, en azından komşularıyla ilgili olarak "sınırlı mal kavramı"ndan mustarip olmadığı,[36] kendisinin ve çocuklarının evliliğinin akrabalarca ayarlanmadığı, aile yaşamının gerek karısı gerekse çocuklarıyla ilgili olarak basmakalıp ataerkil davranıştan çok uzak olduğu ve çocukların onun için ekonomik bir değer taşımadığı söylenebilir. Kanıt arayanların, önce yukarıda değinilen klasik köylü toplumu yorumlarının bazılarını, sonra da Josselin'in kendi günlüğünü okumaları öğretici olabilir. Gene de çiftçilikle uğraştığı halde Josselin'in "köylü" olmadığını tereddütsüz kabul etsek bile, onu çeşitli nedenlerle istisnai sayarak göz ardı etmek yine de mümkündür. Bir kere, günlük tutması onun olağandışı bir kişi olduğunu düşündürür. İkincisi, üniversite öğrenimi görmüştür ve bu nedenle komşularının çoğundan daha geniş bir entelektüel dünyada devinmektedir. Üçüncüsü, dindar bir Püriten ve bir papazdır. Bu nedenlerle, varsa bile "köylü toplumu"nun değil "entelijansiya"nın üyesidir. Günlükten yola çıkılarak bazı karşı- argümanlar ileri sürülebilir. Günlük, zenginlerle yoksullar arasında çok belirgin ayrılmalara değinse de Hindistan ya da Rusya'daki "büyük" ve "küçük" gelenekler ya da "entelijansiya" ile "sıradan köylüler" arasındaki büyük bölünme ölçüsünde belirgin bir kopuş izlenimi uyandırmaz.

İkincisi, Josselin'in görüş ufkunun ve zihniyetinin, üniversiteye gitmeden ya da papaz olmayı düşünmeden çok *önce* de ideal köylü tipinden çok farklı olduğu açıktır. Josselin'in çocukluk düşlerine ilişkin bir anlatımı, o zamanlar yalnızca güçten düşmüş bir Essex çiftçisinin oğlu olmasına karşın, kafa yapısının basmakalıp köylüden çok farklı olduğunu gösterir:

> Öğrenmeyi kendime amaç edinmiş, zihnimi sürekli olarak tarih okumaya yönelttiğim. Bu tutkumu size anlatabilmek için, bugün de içimde duyduğum bir şeyi üzüntüyle anmama izin verin: Çok küçükken, krallıklar fethederek bu serüvenlerin tarihini yazmayı düşlerdim. Babamdan aldığım kozmografi kitabını elimden hiç düşürmezdim. Uçsuz bucaksız mülk(ler) alıp bunların üzerine görkemli binalar, şatolar, kütüphaneler, üniversiteler ve başka yapılar kurmayı düşlerdim.[37]

Josselin bu satırlarda 12 yaşındaki düşüncelerini anlatıyordu. Gene de bu karşı-argümanlarla bile, tezimiz tek bir kişinin hayatından kalkarak kanıtlanamaz. Josselin'in komşuları ve kilise bölgesinin başka sakinleriyle ilgili kayıtlar bu boşluğu doldurmamıza yardımcı oluyor.

Köylü toplumunun merkezi karakteristiklerinden dördü seçilerek bunlar Earls Colne delillerine karşı test edilebilir; bunlar, toprak mülkiyeti, servet intikali, coğrafi hareketlilik ve sosyal hareketlilik kalıplarıdır. Köylü toplumunun, temelde hanehalkına ve köylü mülkiyetine dayalı ekonomik ve sosyal bir düzen olduğunu görmüştük. Thorner sonuç olarak şunları yazar:

> Bir köylü ekonomisinde, toplam ürünün yarısı ya da daha fazlası, temelde kendi ailelerinin emeğine dayanan bu gibi köylü hanehalklarınca üretilir. Köylü üreticilerden başka, daha büyük birimler de bulunabilir: Mülk sahibinin, köylülerden gelen işgücüyle ekilen demesne*'si ya da malikâne çiftliği; *hacienda*, yani köylülerin yılın bir bölümünde çalıştırıldıkları arazi; işin büyük bölümünün ücretli serbest işçilerce yapıldığı kapitalist çiftlik. Ancak bu üçünden herhangi biri kırsal kesimde ağır basan karakteristik ekonomik birim ise ve toplam üretimde daha büyük bir paya sahipse, o zaman bu bir köylü ekonomisi değil demektir.[38]

Earls Colne'a kayıtların başladığı 1400'den sonra hangi noktadan bakarsak bakalım bir köylü ekonomisi olmadığını görürüz. Bölgeye büyük toprak sahipleri, yani erken dönemde Oxford başrahibi ve kontu, sonralarıysa Harlakenden'lar egemen olmuştur. 1598'de, bölgedeki toprak mülkiyetini gösteren bir dizi harita ile bir arazi ölçümü yapıldı.[39] Bu çalışmalardan, doğrudan manor lordunca işletilen ve onun mülkiyetinde bulunan demesne'nin yüzölçümü tahmin edilebilir. Kilise bölgesinin yaklaşık üçte ikisinin tek bir kişinin elinde olduğu açıktır. Kalan bölümün çoğu ise, pratikte yaklaşık 20 kişinin elinde bulunan copyhold** topraktır. Esasen bunun anlamı, kilise bölgesi halkının dörtte üçünün bir ev ile bir bahçeden başka bir şeyinin olmamasıdır. Yukarıya aldığımız

* Demesne: Bir kişi adına kayıtlı mülk. (y.h.n.)

** Copyhold: Manor mahkemesinin izniyle belirli bir toprak parçası üzerinde tasarruf hakkı. (y.h.n.)

tanım gereğince, Earls Colne, kendine yeterli küçük çiftçi hanehalklarından oluşan bir köylü ekonomisinden kesinlikle çok farklıdır. 16. yüzyılın sonlarıyla 17. yüzyılın başlarından kalma ayrıntılı hesap defterleri, geniş manor arazisinin ekonomik kazanç için işletilen, rasyonel, modern ve kapitalist bir girişim olduğunu gösterir.[40] Toprağı olmayanların belirli bir bölümü, başkalarının toprağında geçici işçi olarak çalışmaktadır, ama kasabada tarım dışı pek çok etkinliğin bulunduğunu gösteren çok sayıda belge vardır. Fırıncılık, bira yapımı, kasaplık ve terziliğin yanı sıra Doğu Anglia dokuma sanayisinde de kayda değer sayıda işçi çalışmaktadır.

Gerek lordun tuttuğu hesap defteri gerekse Josselin'in günlüğü, gıda üretiminin büyük bir bölümünün, özellikle de meyve ve şerbetçiotu ekiminin yerel tüketime yönelik olmadığını, yakındaki Colchester ve Braintree pazarlarında nakit karşılığı satılarak oradan Londra'ya ve ülkenin başka bölümlerine ulaştırıldığını gösterir. Bu, tarıma dayalı bir geçim ekonomosi değil, bir nakdi üretim ekonomisidir. Öyleyse, ilk bakışta küçük yeoman aileleriyle dolu kırsal bir kasaba gibi görünen şeyin, daha yakından bakıldığında, birkaç büyük toprak sahibinin egemenliğinde tarım ve tarım dışı işlerde çalışan çok sayıda küçük üreticiden meydana geldiği ortaya çıkar. Kilise bölgesi, tamamen kapitalist ve nakde dayalı bir pazar sisteminin içinde yer almaktadır ve geleneksel köylü toplumundan günümüzün Kent'i, Somersex'i ya da Essex'i kadar farklıdır.

Köylü toplumunun merkezi özelliklerinden biri de belirli bir kişiye hak olarak geçen mutlak bir toprak mülkiyetinin olmamasıdır. Mülkiyeti elinde bulunduran birim, Maine'in deyimiyle hiç ölmeyen bir "korporasyon"dur. Birey, bu korporasyona doğar ya da onun tarafından evlat edinilir ve emeğini ona verir. Örneğin Rusya için tasvir edilen böyle bir durumda,[41] kadınların bireysel ve münhasır mülkiyet hakları yoktur ve kişiler aile mülkündeki hisselerini başkasına satamazlar. Zaten, oğulları olan bir adamın çok zorda kalmadıkça ve ortak rıza olmadıkça toprağını satması da düşünülemez. Çok gelişmiş bir toprak pazarının ortaya çıkması olası değildir. Josselin'in tek oğlunu mirasından yoksun bırakmakla tehdit etmesi örneğinde gördüğümüz gibi, Earls Colne sakinleri bambaş-

ka bir dünyada yaşamaktadır. Manor mahkemesi kayıtlarındaki devir işlemleri, freehold* mülklere ilişkin tapu senetleri, köylülerin Chancery mahkemesinde açtıkları uzun davalar ve ekonomik hayata ilişkin tüm öteki kaynaklar, Earls Colne'da 16. yüzyılın sonlarına gelindiğinde mülkiyetin yüksek ölçüde bireyselleşmiş olduğuna işaret eder. Kadınlar kendi adlarına toprak sahibi olabilmekte, erkekler mahkemede "karılarının adına" hazır bulunmaktadır. Toprak, karı ve kocadan daha büyük bir grup göz önüne alınmadan alınıp satılabilir. Gerçekte toprak, hanehalkına değil bireylere ait bir meta olarak işlem görür. Örneğin, mahkeme kayıtlarına geçmiş devir işlemleriyle ilgili kararlara baktığımızda, bir arsanın bireye değil de bir aileye geçtiğine ilişkin hiçbir ipucu yoktur. Manor mahkemelerinin kayıtları, başladığı tarih olan 1400'e değin incelendiğinde, o tarihten beri aile ya da hanehalkı mülkiyetinin uygulandığına dair bir belirtiye rastlanmaz. Bu konu köylü ve köylü olmayan sosyal ve ekonomik yapı arasındaki farkın can alıcı temeli olarak görüldüğünden, kısa bir süre konumuzun dışına çıkarak Earls Colne'daki durumun anormal olup olmadığını ele alabiliriz.

Bu dönemde aile ve bireysel mülkiyet sorununu ele alırken, "menkuller"** ile "gayrimenkuller"***, freehold tenure**** ile öbür tenure türleri ve kadınların haklarıyla çocukların hakları arasında ayrım yapılmalıdır. Malların ya da menkullerin hukuktaki ve pratikteki durumu, gayrimenkullerinkinden çok farklıdır. Gelenek hukukunda, karının, kocasının mal ve mülkünün üçte biri üzerinde hakkı vardır, ama çocukların anne ya da babalarının malları üzerinde hiçbir hakkı yoktur.[42] Kilise hukukundaysa, 16. ve 17. yüzyıllarda, "yalnız York ilinin tümünde değil başka pek çok yerde de uyulan bir gelenek uyarınca", koca, eğer çocuğu yoksa mallarının yalnız yarısını, varsa da ancak üçte birini vasiyetname ile bırakabilir.[43] Böylece kocanın, sağ iken mallarını satıp toprak almadığını ya da hibe etmediğini varsayarsak, söz konusu geleneğin 1692

* Freehold: Miras kalan bir gayrimenkul üzerindeki koşullu, koşulsuz ya da yaşam boyu mülkiyet hakkı. (y.h.n.)

** Ing. **chattel** (ç.n.).

*** Ing. **real estate** (ç.n.)

**** **Tenure:** Zilyetlik, tasarruf hakkı. (y.h.n.)

tarihli bir yasayla kaldırılmasına değin, İngiltere'nin belli bölgelerinde karılarla çocukların, kocanın mallan üzerinde belirli haklan olduğunu görüyoruz. Meselenin özü, çoğunluğunu toprağın oluşturduğu gayrimenkuller sorununda düğümlenmektedir, mülkün aile ile eş tutulup tutulmadığını göreceğimiz yer orasıdır çünkü.

Kadınların gayri menkullere ilişkin konumunun basitleştirilmiş bir özeti, onların, köylü toplumlarındaki durumun tersine, gerçek anlamda mülk sahibi olabildiklerini gösterir. Kadınlar, freehold topraklann tasarrufunu ve mülkiyetini elinde bulundurabilir. Evliliği ya da kocasının "himaye"si* süresince, kocası "kiralar ve kârlar üzerinde hak kazanır", ama bu hakkını satamaz ve başkasına devredemez.[44] Eğer koca bu hakkını elinde tutar ve yeniden evlenirse, gelenek hukuku uyannca kadın, eski kocasının mülklerinin en az üçte biri üzerinde ömür boyu ve devredilemez bir hak elde eder. Kadın yeniden evlense ya da zina nedeniyle mahkemece kan kocanın bir süre ayn yaşamalarına *(a mansa et thoro)* karar verilmiş olsa bile, kadının bu "hisse" üzerindeki hakkı sürer.[45] Bir kadını gelenek hukukundan doğan bu haktan yoksun bırakmanın hiçbir yolu yoktu; aksine, belirtilen mülkün belli bir hissesi, karı ve koca için ömür boyu ortak mülk kuran resmi bir "mülk ortaklığı senedi"** yardımıyla artırılabilir. Freehold olmayan toprakta ve özellikle copyhold toprakta ise durum çok farklıdır. Bir mirasçının 14 yaşından küçük olması durumu dışında ve söz konusu mirasçı o yaşa gelinceye değin, evli bir kadın, kocasının gayrimenkulleri üzerinde otomatik olarak hiçbir hak elde edemez.[46]

Copyhold mülkler üzerinde, ilgili manorun özel geleneklerinde belirtilmekdikçe, "dul hakkı"*** diye bir şey yoktu.[47] Thompson'ın da işaret ettiği gibi, 18. yüzyıla değin İngiltere'deki manorların çoğunda böyle bir geleneğin bulunduğu görülse de[48] bu hakkın tanınmadığı az sayıda örnek de vardı. Earls Colne da bunlardan biriydi; Haziran 1595'in mahkeme kayıtlarında şöyle deniyordu:

---

* İng. **couverture** (ç.n.)
** İng. **jointure** (ç.n.)
*** İng. **freebench** (ç.n.)

Bu oturumda manor yöneticisi, yetkilerine dayanarak, kadınların, evliliklerinin herhangi bir döneminde kocalarının gelenek hukukuna tabi topraklarının üçte birlik bölümü üzerinde hak sahibi olup olmadıklarına ilişkin bir soruşturma yapılmasını emretmişir. Mahkeme jürisinin üyeleri, ne kendi hafızalarını yokladıklarında ne de mahkeme kayıtlarını araştırdıklarında, kadınların kocalarının gelenek hukukuna tabi mülkleri* üzerinde böyle bir haklarının bulunduğuna rastlamadıklarını, geçmişte çeşitli kadınların böyle bir talepte bulunduklarını ama bunların hepsinin reddedildiğini, bu nedenle de böyle bir gelenek olmadığı kanısına vardıklarını belirtmektedirler.[49]

Böyle bir durumda, kadın, manor mahkemesine ortak kullanıma dair bir feragatname vererek kocasıyla ortak mülk sahibi olabilir ya da mülk vasiyetname yoluyla ona miras bırakılabilirdi. Her iki usul de kullanılmıştır. İngiltere'nin öteki bölgelerinde kadının konumu çok daha güçlüydü; Kirkby Lonsdale kilise bölgesini de içine alan "tenant right"** ya da "border tenure"*** geleneği uyarınca, dulluğu süresince mülkün tamamı kadının olurdu.[50] Ama başka yerlerde olduğu gibi burada da söz konusu hak, freehold mülklerinden çok daha sınırlıydı; çünkü dul kadın yeniden evlenir ya da "düşük yaparsa", bir başka deyişle cinsel ilişkide bulunursa genellikle bu hakkını kaybederdi. Kadınlar da hibe, satın alma ya da örneğin erkek mirasçı bulunmaması halinde veraset yoluyla kendi şahıslarına copyhold mülkün tasarrufunu ellerinde bulundurabilirlerdi. Bu nedenle, çok sınırlı bir ölçüde de olsa karı ile kocayı ortak mülk sahibi küçük bir grup olarak görebiliriz. Şimdi bu korporasyona ailenin başka üyelerini de ekleyip ekleyemeyeceğimizi sorabiliriz.

Freehold mülkün durumu çok açık görünmektedir. Maitland'ın belirttiğine göre, "13. yüzyılda koşulsuz veraset hakkına**** sahip bir kiracının, topraklarının tamamını *inter vivos****** devretmek suretiyle bekleyen mirasçılarını boşa çıkarmaya tam hakkı vardır.

* İng. **Xenement** (ç.n.)
** Mutasarrıf hakkı (y.h.n.)
*** Sınırlı tasarrufu. (y.h.n.)
**** İng. **Fee simple** (ç.n.)
***** Lat. Hayattakiler arasında (ç.n.)

Bizim hukukumuzda, *Nemo est heres viventis** düsturu benimsenir."[51] Glanvill mirasçı için oldukça belirsiz birtakım güvenceler öngörse de Bracton, 13. yüzyılda bunlardan söz etmez ve kralın mahkemeleri de çocuğun anne ya da babasının mülklerinin herhangi bir bölümü üzerindeki haklarını dekteklemez. 13. ve 16. yüzyıllar arasındaki tek önemli değişiklik, 1540 tarihli Vasiyatname Yasası'dır. Bu yasa ile, kocanın yalnızca sağlığındaki bir satış ya da hibe işlemiyle değil, freehold mülkünün dul karısına kalmayan üçte ikilik bölümü için bir vasiyetname düzenlemek suretiyle de mirasçılarını mirasından tümüyle yoksun bırakabilmesi sağlanmıştır.[52] Vasiyetname hukukunun önde gelen otoritelerinden Swinburne, çocukların anne ya da babalarının gayrimenkullerinin herhangi bir bölümünde hakları olduğundan hiç söz etmez. Bu durum, daha 1290'da *Quia Emptores* Yasası'yla resmiyet kazanmıştı; bu yasa uyarınca, kiliseye ya da öteki daimi kuruluşlara yapılan satışlar dışında, "bundan böyle, her özgür insanın, toprağını ve mülkünü ya da bunların bir kısmını dilediği gibi satabilmesi yasal kılınıyordu..."[53] İngiliz gelenek hukuku bu kritik açıdan, kıta Avrupası hukukundan tamamen farklı bir yön izledi. Maitland'in de belirttiği gibi,

> Mirasın en büyük oğula kalması ilkesinin bir sonucu olarak, mülkü, mirasçının rızası gerekmeksizin serbestçe devredebilme ilkesi doğdu. Bizim İngiliz hukukunu, en yakın akrabası olan Fransız geleneklerinden ayıran bu iki karakteristik, birbiriyle yakından bağlantılıdır... İngiltere dışında, genel kural olarak, bekleyen mirasçının hakkı giderek *restrait lignager* biçimine bürünmüştür. Mülk sahibi, zorunlu haller dışında bekleyen mirasçılarının rızası olmaksızın toprağını başkalarına devredemez; zorunlu hallerde bile, mirasçıların mülkü satın alabilme şansı olmalıdır.[54]

O halde, 13. yüzyıldan başlayarak çocuklar miras üzerinde doğuştan kazanılmış hiçbir hakka sahip değildir, beş parasız kalabilirler. Daha kesin konuşmak gerekirse, bu bir "mirastan yoksun bırakma" sorunu bile değildir; hayattaki bir adamın mirasçısı yoktur, o, mülkünün mutlak mülkiyet hakkına** sahiptir. Bracton'ın da be-

* Lat. "Hayattaki bir insanın mirasçısı yoktur." (ç.n.)
** İng. **soleln** (ç.n.)

lirttiği gibi, "mirasçı, atasına yapılan bir bağıştan hiçbir şey alamaz çünkü o imtiyazını bağış yaptığı kimseden almış değildir"; esasen, babası sağken mirasçının hiçbir hakkı yoktur, ikisi hiçbir anlamda ortak mülk sahibi değildir.[55] 13. yüzyılda ve bir ölçüde de daha sonra mirasçının ölmüş atasının mülkü üzerinde hiçbir otomatik "mülkiyet hakkı"nın bulunmaması, bunun bir örneğidir. Belirtildiğine göre,

> Eğer bir yabancı, sahibi kısa bir süre önce mülkiyet hakkına sahipken ölen bir mülkü mirasçıdan önce "tecavüz" ya da "işgal" ederse, söz konusu mülkü gasp etmiş sayılmaz. Yasal mirasçı, önceden gerçekten mülkiyet hakkını almamışsa, mülkünün elinden alındığını öne süremez. Bir başka deyişle, mirasçı, atasının mülkiyet hakkını miras almaz. Başka herkes gibi mirasçı da sahipsiz bir mülkün dava konusu olmayan mutasarrıfı gibi toprağa girip orada kalmadıkça ve bunun gereklerini yerine getirmedikçe mülkiyet haklarından yararlanamaz.[56]

Burada yine, Fransız geleneğiyle karşılaştırılabilecek, *le roi est mort: Vive le roi,* o halde *le mort saisit le vif*[57*] ilkesine eşdeğer bir şey yoktur. Freehold gayrimenkullerde de çocukların 13. yüzyıldan başlayarak hiçbir otomatik hakları yoktu. En büyük oğulun önceliği ilkesi, mülkün devredilmemesi durumunda söz konusu çocuğa ötekilerden daha fazla hak verebilirdi. Ama son tahlilde, mirasçının meşruten vakfetme** yoluyla resmen ve hukuken belirtilmediği durumlarda, babasının ya da annesinin isteği olmadıkça en büyük oğul bile hiçbir şey elde edemezdi. Bu tür meşruten vakfetmeler bile bozulabilirdi. Sonuç olarak, Chamberlayne'in 17. yüzyılda belirttiği gibi, "Babalar, kendi çocuklarına meşruten vakfetmeden bütün mülklerini diledikleri çocuğa verebilirlerdi."[58]

Çocukların, anne ya da babalarının freehold olmayan mülkleri üzerindeki hakları da daha fazla değildi. Başlangıçta bu tür mülklerin çoğu "lordun takdirine" tabiydi; bu ise, bir kişinin ölümü halinde mirasçıların hiçbir güvencesinin olmaması anlamına geliyordu. Ama zamanla, İngiltere'nin birçok bölgesinde Copyhold mülkleri giderek miras yoluyla bırakılabilir hale geldi. Pratikte ise,

---

* Fr. **Kral öldü: Yaşasın Kral,** o halde ölü canlıyı kovar. (y.h.n.)
** İng. **entail** (ç.n.)

16. yüzyılın sonlarına doğru Earls Colne'da da gördüğümüz gibi, copyhold sahipleri, mülkünü satabilir, hibe edebilir ya da "vasiyetnamede belirtildiği gibi tasarruf etmesi için" lorda devredebilirdi. Bu vasiyetnamede mirasçılarını belirleyebilirdi. Böylece 16. yüzyıla değin bir kişi, sağlığında kendi çocuklarını mülkünden mahrum bırakabilirdi. 1540 tarihli Vasiyetname Yasası'ndan sonra, copyhold dahil tarımsal hizmet ya da kira karşılığında kullanılan tüm mülkler vasiyetname yoluyla serbestçe bırakılabilir oldu.[59] Dul bir kadının dul hakkı* alabildiğini, ama çocukların miras üzerinde doğuştan gelen ve devredilemeyen hiçbir hakları olmadığını görmüştük. Çocukların, anne ya da babalarının toprağını devralmış ya da hibe almış bir kişiye karşı hiçbir yasal hakları yoktu. Özetle, kendilerine meşruten vakfedilmedikçe çocukların ne freehold ne de non-freehold mülkler üzerinde hiçbir hakları yoktu. Meşruten vakfetme bile "aile mülkü" düşüncesine aykırıydı; çünkü bu yöntem çocuklara mirastan pay sağlayabildiği gibi onları mülten de edebiliyordu.

Josselin'in günlüğünde ve Earls Colne'da bulduğumuz şeylerin, İngiliz hukukunun ve toplumunun merkezi bir karakteristiğinin yalnızca belirli bir örneği olduğunu gösterebilmek için, bu konu üzerinde biraz daha durmak gerekli hale geldi. Köylü toplumlarını karakterize eden temel kaynak sahibi birim olarak ailenin, İngiltere'de, en azından hukuk alanında yaklaşık 1200'den bu yana var bulunmadığı görülüyor. İngiltere bu açıdan, yalnız 19. ve 20. yüzyıllarda İngiliz gelenek hukukunun getirilmesiyle büyük kargaşa yaşayan Üçüncü Dünya ülkelerinden değil,[60] dönemin Avrupası'ndan da çok farklıdır. Eğer köylü toplumunun özü ailenin üretim araçlarının mülkiyeti ile eş tutulması ise, İngiltere'nin 16. yüzyılda ya da çok daha öncesinde nasıl köylü toplumu olmuş olabileceğini anlamak güçtür. Bu durumun sonuçları Earls Colne kayıtlarında da açıkça bellidir.

1540-1750 arasında Earls Colne sakinleri için düzenlenmiş, tam gelişmiş bir bireysel veraset sistemine işaret eden üç yüzü aşkın yazılı vasiyetname günümüze kadar ulaşmıştır. Miras bırakılan şeyler arasında toprak, ev, çeşitli mallar vardır. Bu olgu, ta-

* İng. **freebench** (ç.n.)

rımsal değerlerin miras bırakılmayıp genellikle ölümden önce pay edildiği ve bu yüzden de vasiyetname düzenlemenin çocukların haklarının ihlali anlamına geleceği geleneksel köylü toplumundaki durumla taban tabana zıttır. Örneğin Shanin, Rus köylü toplumuyla ilgili olarak şunları yazar: "Toprak ve tarımsal donanım söz konusu olduğunda miras vasiyetname yoluyla bırakılamıyordu; bu uygulama ötcki hallerde de son derece sınırlıydı ve köylü mahkemelerinde işlemin haksız olduğu gerekçesiyle dava açılabiliyordu."[61] Dahası, toprakla ilgili başlıca sicil kaydı olan manor mahkemesi kayıtlarına baktığımızda da toprağın akraba olmayanlara satılabildiği ve ipotek edilebildiği, tam gelişmiş bir toprak pazarıyla karşılaşırız. 16. ve 17. yüzyıllarda sicile geçen toprak devir işlemlerinin en az yarısı akraba olmayanlar arasındadır. Örneğin, Earls Colne manorunun 1589-93 arası beş yıllık döneminde 51 parsel copyhold toprağın devir işlemi yapılmıştır. Bunların en az 21'i akraba olmayanlara nakit karşılığı satış iken, kalanların bir bölümü de ipotek ya da kira süresinin bitiminden doğan devir işlemleridir. Devir işlemlerinin hemen hemen yarısı, akrabalar arasında "veraset" yoluyla gerçekleşmiştir.[62] Dönemin ayrıntılı olarak incelenmesi, bu durumun, mülklerini satanların mirasçısız kimseler ya da ekonomi merdiveninden "tepetaklak düşen" çok yoksul kişiler olduğunu söyleyerek açıklanamayacağını gösterir. Burada tanık olduğumuz şey, mülklerin durmadan biçim, mülkiyet ve değer değiştirdiği sürekli bir birleşme, mübadele ve biriktirme sürecidir. Belirli mülkler belirli ailelere bağlı değildir.

Eğer bir adam, sağlığında ya da vasiyetname yoluyla, karısının hissesini saklı tutarak gayrimenkulünün tamamını ya da bir bölümünü hibe edebileceği, satabileceği ya da miras bırakabileceği halde bunların hiçbirini yapmamışsa, o zaman mülk gelenek uyarınca belirli bir çocuğa geçebilirdi. İngiltere'nin çoğu bölgesinde olduğu gibi Earls Colne'da da mülk yasa gereğince ilk doğan (en büyük) oğula kalırdı. Earls Colne'da bu anlama gelen yazılı bir anlatım bulunamamışsa da vasiyetnamelerle mahkeme kayıtlarının ayrıntılı olarak incelenmesi, durumun böyle olduğunu gösterir. Böyle bir incelemeden, ayrıca, daha küçük oğullarla kız çocuklarına da "hisse" verilerek en büyük oğulun önceliği ilkesinin yumu-

şatıldığı anlaşılmaktadır. Gene de genel olarak, mahkeme kayıtlarının başlangıcından (1400) beri mülkün aslan payı tek bir çocuğa kalmıştır. Maine'in de işaret ettiği gibi, bu "feodal toprak hukuku, tek çocuğun lehine öteki bütün çocukları mirastan neredeyse tümüyle yoksun bırakmıştır."[63] Esas olarak, mirasın en büyük oğula kalması ilkesi, köylü mülk ortaklığı birimine taban tabana zıttır. Aile toprağa bağlı değildir; anne ya da babasının dileğiyle ya da manorun geleneği uyarınca çocuklardan biri seçilir. Gayrimenkullerde mirasın en büyük oğula kalması ile mutlak bireysel mülkiyetin birbiriyle sıkı sıkıya bağlantılı olduğu daha önce belirtilmişti; 13. yüzyıla gelindiğinde İngiltere'de bu iki kurumun da yerleşip kökleştiği görülür.[64] Eğer köylü toplumu ile en büyük oğulun önceliği birbirine ilke olarak karşıtsa, o zaman bu kuralın, Batı Avrupa'nın bazı bölgeleriyle sınırlı olmasını bekleriz. Gerçekten de öyle görünüyor. Lowie'nin uzun zaman önce belirttiği gibi, "en büyük oğulun önceliği ilkesinin Avrupa'ya yaygın biçimde egemen olması" bu kıtayı Afrika'dan ve Asya'dan ayırır; mülkiyet haklarıyla ilgili yakın tarihli geniş bir araştırmada da dünyada üst sınıflar arasında en büyük oğulun önceliği ilkesinin "çok nadir görüldüğü" belirtilir.[65] Ama Thursk'ün alıntıladığı çağdaş gözlemcilerin de gösterdiği gibi, İngiltere'nin bu ilkenin uygulanması bakımından Avrupa içinde bile büyük bir farkla önde olduğu anlaşılır.[66]

Gerçekten de, en büyük oğulun önceliği ilkesi Avrupa'da gentry ile aristokrasi arasında epeyce yaygınsa da daha fazla araştırıldığında, bu ilkenin toplumun daha alt tabakalarında, başka bir deyişle "köylü toplumu" oluşturabilecek kesimler arasında yaygın olduğu tek ülkenin İngiltere olduğu gösterilebilir. Mirasın bölünebilmesi uygulamasının yaygın olduğu kayda değer sayıda bölge bulunmasına ve öteki çocuklara da para ya da mal bırakılabilmesine karşın, böyle bir geleneğin köklü sonuçlar doğuracağı da açıktır.

Bu sonuçlardan biri, 16. ve 17. yüzyılda İngiltere'de coğrafi hareketlilik oranlarının çok yüksek olmasıdır. Earls Colne örneğinde bunun anlamı, aynı kilise bölgesinde sözgelimi 1560'ta yaşayan ailelerin 1700'dekilerden farklı olmasıdır. Savaş ya da kıtlık ne-

deniyle fazla parçalanmaya uğramayan bir köylü toplumunda bile, erkeğin soyundan gelenler azaldıkça ailelerde kayda değer değişikliklerin olması muhtemeldir. Ama Earls Colne'un durumu daha dramatiktir. Örneğin, 1677'de Earls Colne'un iki manoruna ait bir kiracılar listesindeki 274 parça mülk içinde, yaklaşık iki kuşak öncesinden (1598) kadınlar yoluyla gelen bağları da hesaba katsak bile, aynı aileye ait olan mülklerin sayısı yalnızca 23'tür. Daha kısa dönemlerde bile geniş ölçekli bir değişme görülebilmektedir. Earls Colne manorunun 16. yüzyıla ait iki ayrı kiracılar listesini karşılaştırırsak, yine kadınlar yoluyla gelen bağları eklersek, 1549'daki 111 parça mülk içinde yaklaşık 40 yıl sonra 1589'da da aynı ailenin elinde bulunan mülklerin sayısının yalnızca 31 olduğunu görürüz.[67] Sonuç olarak bireyler ortaya çıkmakta, bir mülk kurulmakta ve daha sonra aile bir ya da iki kuşak içinde ortadan kaybolmaktadır. Ayrıca çoğu kişinin, özellikle de küçük oğulların, kızların, doğdukları kilise bölgesinden başka bir yerde öldüğü anlaşılmaktadır. Kilise bölgesi ya da kasaba, insanları doğumdan ölüme değin barındıran kapalı bir topluluk olmaktan çok, insanların kitleler halinde akıp birkaç yıl ya da bir ömür boyu kaldığı, ama aileleriyle birlikte kuşaklar boyu yerleşmediği bir coğrafi alandır.

Bu kendine özgü mülkiyet durumunun bir başka sonucu da sosyal hareketlilikle ilgilidir. Shanin, Rus köylü toplumunun hareketlilik sistemini karakterize eden iki temel özelliğin bulunduğunu göstermiştir. Tek tek köylü ailesi düzeyinde, ailenin bütünü, Shanin'in "çevrimsel hareketlilik" dediği süreçten geçer; Shanin'e göre bu, zaman içinde dalga hareketini andıran bir kalıp sergiler.[68] Bu kalıbın ortalama bir değer çevresinde dalgalanmasını sağlayan birtakım negatif ve pozitif geribesleme* mekanizmaları vardır. Örneğin, aile zenginleştikçe çocuk sayısı artar ve toprağın daha fazla hanehalkı arasında paylaştırılması gerekir, böylece tek tek hanehalkları yoksullaşmış olur; öte yandan, yoksul hanehalkları da mülklerini birleştirerek servetlerini artırırlar. Bunun mantıksal bir sonucu olarak, uzun dönemler boyunca hiçbir kalıcı "sınıf" ortaya çıkmaz; "orta tabaka" köylüler ağır basar ve zengini daha zengin,

* İng. feedback (ç.n.)

yoksulu daha yoksul yapan sarmal bir birikim süreci olmaz. Bu iki sistem arasındaki karşıtlık ve iki kalıbı doğuran nedenler, Shanin'inkinden bağımsız ama ona şaşırtıcı ölçüde paralel bir başka modelde oldukça uzun biçimde ele alınmıştır; bu modele göre, Tudor ve Stuart dönemi İngilteresi, sarmal birikim sürecine sahip farklı bir fenomene tanık olmuştur.[69] Earls Colne'daki ve başka yerlerdeki kayıtlar, belirli bireylerin yükseldiğini ve ardından onların çocuklarından birinin de buna benzer şekilde yükseldiğini düşündürür. Aileler bloklar halinde hareket etmemekte, fakat daha küçük ve daha az yetenekli çocuklarından bazılarını kendilerinden ayırmaktadır. Bunun sonucunda, örneğin Spufford'un da kaydettiği gibi,[70] birkaç kuşak sonra aynı kişinin torunları servet hiyerarşisinin zıt uçlarında bulunabilmektedir. Bu kalıbın uzun dönemli etkilerinden biri de 15. ve 18. yüzyıllar arasında İngiltere'yi karakterize eden, iyi bilinen genel bir fenomendir. Bu, mülk sahibi zengin bir azınlıkla yoksullaşmış emekçi kesim arasındaki bölünmenin artmasıdır. Tawney'den bu yana sosyal tarih çalışmalarının önemli bir kısmının merkezi temalarından biri de, bu keskin ayrılmaların ortaya çıkış biçimi olmuştur. Öyle ki 18. yüzyıla gelindiğinde sosyal tabakalar* yerine "sınıf"lardan söz etmek mümkün hale gelmiştir. Bu yüzyılın ilk yıllarında Rusya'da gerçekleşemeyen farklılaşma süreci İngiltere'de meydana gelmiştir. Earls Colne'da 16. yüzyılın başlangıcı ile 18. yüzyılın sonundaki toprak dağılımının karşılaştırılması, çoğalan farklılaşma düşüncesini desteklemektedir. Bu durum, üretimdeki geçici artışların tek bir mirasçı tarafından biriktirilip stoklanmayıp demografik ya da sosyal genişlemeye aktarıldığı Asya'nın bazı bölgeleriyle karşıtlık oluşturur.

Açıkça görülüyor ki 16. ve 18. yüzyıllar arasında Earls Colne bir "köylü" yerleşmesi değildi. Essex'teki öbür yerleşmeler, özellikle de komşu Great Tey ile Hatfield Pevel, Boreham ve Little Badow kilise bölgelerinin kayıtlarıyla yapılan karşılaştırmalar, Earls Colne'un Essex içinde bir istisna olmadığını düşündürüyor. Gene de Essex'in istisnai ölçüde gelişmiş bir bölge olduğu öne sürülebilir. İngiltere'nin ekolojik bakımdan farklı kesimlerdeki

* İng. **estates** (ç.n.)

başka kilise bölgelerine ilişkin yayınlanmış bazı incelemelere kısaca göz atabiliriz.

Leicestershire'daki Wigston Magna açık alan kilise bölgesi Hoskins tarafından incelenmiştir. Aile adlarının değişme hızı Earls Colne'daki kadar yüksek olmasa da, 1670'te kaydı geçen 82 aile adının yüzde 44'ünün geçmişi yüzyıl öncesine, yüzde 20'sininki ise iki yüzyıl öncesine dayanır; başka açılardan, sosyal hareketlilik kalıbı ile toprak pazarın Essex'tekiyle aynı düzeyde olduğu görülür. Hoskins'e göre, "kayıtların gidebildiği tarihlerden başlayarak, Wigston'ın köylü-çiftçileri arasında öteden beri büyük miktarda toprak alım-satımı olmuştur", ama 17. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, "Wigston gibi her zaman çok işlek olan bir toprak pazarında yalnız bu döneme ait uzlaşma yoluyla veya doğrudan devir işlemleri, ipotekler, kira ve evlilik sözleşmelerinin çokluğu hayret vericidir."[71] Çiftçilerin pazar için üretim yaptıkları da envanterlerden açıkça anlaşılır. Sosyal hareketlilik kalıbı, Rusya için anlatılan kalıbın tersi bir duruma yol açar. Zenginlerle yoksullar arasındaki uçurum giderek büyümektedir. Orta İngiltere'nin tümü gibi Wigston'da da 1524 tarihli Lay Subsidy'de görülebileceği gibi, 15. yüzyılın sonlarında serveti ortalamanın üzerinde olan bir çiftçiler topluluğu ortaya çıkmaktadır.[72] 16. yüzyılın sonlarıyla 17. yüzyılda yoksulluk sorunu büyümekte, buna karşılık kasaba topraklarının neredeyse tümü birkaç ailenin elinde toplanmaktadır. 1766'daki arazi ölçümü yapıldığı sırada, kasaba, zengin bir azınlıkla topraksız işçi çoğunluğu arasında tamamen iki ayrı kutba ayrılmıştır.[73] Rus köylü toplumunun çevrimsel hareketliliği burada olmamıştır.

Kasabanın bu şekilde parçalara ayrılarak toprak pazarının işlek hale gelişi, Spufford'ın Chambridgeshire'daki Chippenham kasabasıyla ilgili araştırmasıyla da belgelenmiştir. Cambridgeshire'ın koyun ve tahıl bölgesinde yer alan bu kilise bölgesinde, daha 14. ve 15. yüzyıllarda ortalamadan daha geniş mülkler oluşmaya başlamıştı.[74] Ama yazara göre, küçük çiftçilerin topraksız kaldığı asıl kritik dönem 1560-1636 arasıdır. Ekonomik kutuplaşmanın anlamı, 1544'teki bir arazi ölçümünde görülen kabaca eşitlikçi toprak dağılımının yerini, 1712'deki haritada toprağın neredeyse

tümünün dışarıdan mülk sahiplerinin elinde bulunduğu bir dağılıma bırakmasıdır.[75] Bu kritik bölünme dönemi boyunca, manor mahkemesindeki işlemlerin yarısından fazlası -muhtemelen akraba olmayanlara- mülk satışı biçimindeydi. Yazara göre ayrıca, dönemin çoğunda nüfusun artmamasında rol oynayan büyük bir göç yaşanmıştı.[76]

Kilise bölgeleriyle ilgili monografilerin daha kapsamlı olarak incelenmesi, 17. yüzyılda ya da daha öncesinde coğrafi ve sosyal hareketliliğin daha az görüldüğü bazı bölgelerin bulunduğunu gösterir.[77] Ama Tudor ve Stuart dönemi İngiltere'si'ne ilişkin hiçbir incelemede, gerçek anlamda "köylü toplumu"na yaklaşan bir şeyin izlerine rastlamadım. Böyle bir şeye rastlama şansı en yüksek olan yer, herhalde, kuzey ve batı kıyılarındaki "yayla" bölgesidir.

Bu kesimlere aşina olanlar arasındaki genel kanı, buralarda akrabalık ve ailenin başka yerlerden daha fazla önem taşıdığı ve hiç olmazsa buralarda aile emeğine dayalı bir hanehalkı ekonomisiyle karşılaşabileceğimiz yolundadır. Bu genel bölge tipindeki tüm kesimler içinde, arketipik aile çiftliği, görünüşe göre küçük aile "mülk"lerine dayalı özel bir sosyal yapı biçiminin var olduğu bilinen, manor sisteminin zayıf olduğu ve sık sık öne sürüldüğü gibi, kuzey tepelerinin iktisaden geri ve sosyal olarak kapalı yerleşmelerinde gerçek bir köylü toplumunun yaşadığı güney Cumbria tepelerinde var olmuştur. Bu tezi, bu makalenin tamamlayıcısı niteliğindeki bir yazıda Kirkby Lonsdale'e ilişkin olarak inceledim ve bunun da Essex'te köylü toplumu iddiası kadar mitik olduğu kanısına vardım.[78] Essex'te bulduğumuz yüksek derecede bireyselleşmiş, coğrafi ve sosyal hareketliliği yüksek durum, Lune vadisinde de karşımıza çıkıyor. Mülkiyet bireylerin elindedir, çocuklar küçük yaşta evden ayrılmaktadır ve temel üretim, tüketim ve mülkiyet birimi aile değildir. Hâlâ bir köylü topluluğu örneği beklemekteyiz.

İngiltere'nin 16. ve 18. yüzyıllar arasında, bu bölümün başlarında geliştirilen daha incelikli bir tanımla, bir köylü toplumu olmadığının keşfedilmesi, çözdüğü sorunlar kadar yeni sorunları da beraberinde getirir. Daha az önemli bir sorun terminoloji ile ilgili; olumsuzluk eki kullanmak ya da daha önceki ya da sonraki

"aşama"larla ilişkilendirmek dışında bu sosyal yapıyı karakterize edecek bir sözcükten yoksunuz. Bu bakımdan, "köylü olmayan", "feodalizm sonrası", "erken modern" ve benzeri terimleri kullanmak doyurucu olmaktan uzak. Bir başka sorun, İngiltere'nin, o dönemde Avrupa'nın öteki bölgelerinden ne ölçüde farklı olduğu: O dönemde köylü olmayan başka kırsal toplumlar da var mıydı? Ayrıca, bu kalıbın ne zaman ortaya çıktığı konusunda da daha bilmemiz gereken şeyler var. 16. yüzyılda İngiltere'de köylü toplumu yok ise ne zaman ortadan kalktı? Yakın dönemde ortaya atılan bir görüşe göre, Hilton'ın savunduğu gibi, 14. yüzyılın sonlarında açıkça köylü bir toplum yapısı görülmekteyken, 15. yüzyılın ortalarına gelindiğinde bu yapının ortadan kalktığını düşündürecek deliller vardır.[79] 1380'le 1450 arasında hiçbir belirgin ve travmatik kopma olmadığından, bu görüş hem Blanchard'ı hem bizi şaşkın bırakıyor. Açıkça görülüyor ki birilerinin İngiltere'de hiç bir zaman köylü toplumuna raslanmadığı görüşünü ele almasının zamanı gelmiştir.

Son olarak, kırsal ve tarımsal olduğu halde antropoloji, arkeoloji ve tarih araştırmalarından tanıdığımız öteki büyük tarım uygarlıklarından hemen her yönden farklı olan bu çok kendine özgü toplumu karakterize etme sorununa dönüyoruz. Bu deneme, İngiltere'nin "köylü" olarak tanımlanamayacağını savunmak için yazıldı. Harap olan bu yere alternatif bir toplum modeli inşa etmek zorundayız. İngiltere köylü, sınai ya da feodal değil idiyse neydi peki?

II
NÜFUS
Üreme tarzları

Dünyanın birçok bölgesinde hızlı nüfus artışının sürmesi ve aile planlaması kampanyalarının çoğunun başarısızlığa uğraması, çocukların değeri ve istenirliği konusunu salt akademik bir sorun olmanın ötesine taşımaktadır. Toplumdan topluma büyük değişiklik gösteren doğurganlık oranlarını ve doğurganlık konusundaki tavırları açıklayan genel bir kuram geliştirilebilseydi, bu kuramsal olduğu kadar pratik açıdan da önemli olurdu. Yapılan yoğun araştırmalara ve harcanan onca zaman ve paraya karşın üremeyi etkilemenin yollarını hâlâ bilmiyoruz; bunun nedeni büyük ölçüde, çocuklara *niçin* çok değer verildiğini henüz bilmememiz. Ama konunun önemi, fazlaca iddialı olması kaçınılmaz olan çözümleri de mazur kılıyor. Öncelikle, çözüme yönelik ipuçları taşıyan ama

ham biçimleriyle kabul görmemiş olan bazı eski kuramlara kısaca bir göz atabiliriz. Cevabını aradığımız soru şu: Değişik toplumlarda çocuk sahibi olmak konusunda çok farklı tavırlar takınılmasının nedeni nedir?[1]

Önerilen çözümlerden biri, çoktan yaygın anlayışın bir parçası durumuna gelmiş olan demografik çözüm. Bu argümana göre, yüksek doğurganlık ve çocuk sahibi olma isteği, yüksek çocuk ölüm oranının "sonucu"dur. Aralarında Gould'un da bulunduğu kimi yazarlar, birçok toplumda anne ya da babaların yaşayan mirasçı bırakabilmek için çok çocuk yapmalarının gerektiğine işaret eder.[2] Bunun pratikteki sonucu, ölümler denetim altına alınıncaya değin aile planlamasının yürümeyecek olmasıdır. Bu görüşte doğruluk payı vardır gerçi ama zaman ve mekândaki tüm farklılıkları açıklaması beklenen genel bir kurama göre, çok fazla basit. 1960'ların sonlarında Tayvan'da olduğu gibi, çocuk ölüm oranı yüksek olan bölgelerde yaşayan insanların doğum kontrolü konusunda çocuk ölüm oranı çok daha düşük olan bölgelere göre daha istekli oldukları örnekler bulmak zor değildir.[3] 17. yüzyıl İngiltere'siyle ilgili tarihsel veriler, aile planlamasının çok yüksek ölüm oranlarıyla bir arada yürütülebileceğini gösterir.[4] İkisi arasında doğrudan bir bağlantı bulunmamasının bir nedeni, işin içine algılama ve tavırların girmesidir. Ölüm oranları düşük olabilir ama insanlar gene de yüksek*miş gibi* davranabilirler. Üreme davranışı ile çağın olayları arasında doğrudan hiçbir bağlantı yoktur. Masnick ile Katz'in bir Eskimo topluluğuna ilişkin incelemesi bunu çok güzel gösterir; bu örnekte, kadınların doğurganlığı onların *şimdiki* ekonomik koşullarını değil üremeye başladıkları tarihteki koşulları yansıtır.[5] Ölüm oranının düşük olduğu ve birçok çocuğun hayatta kaldığı durumlarda bile doğurganlığın özendirildiği ve çocukların çok istendiği de ayrıca gösterilebilir. Basit bir demografik açıklama bize çok az yol aldırabilir. Mandani'nin de belirttiği gibi, "insanların ezici bir çoğunluğu... çocuk ölüm oranlarını abarttıkları için değil *daha büyük* bir aile istedikleri için çok çocuk sahibi olur."[6]

Başka bir grup ise açıklamayı, geniş anlamda "teknoloji" adı verilebilecek şeyde ve insan dışındaki kaynaklarda görür. Malt-

hus'un da durduğu yer aşağı yukarı burasıdır. Malthus, İsviçre'nin hayvancılık bölgeleriyle ekime elverişli yörelerinin nüfus artış hızı bakımından büyük farklılıklar gösterdiğini belirtir; nüfus hayvancılık bölgelerinde bir kararda kalırken, ekime elverişli yörelerde hızla artar. Buğday yetiştiren ülkelerin hayvancılık ülkelerinden, pirinç yetiştiren ülkelerin de buğday yetiştirenlerden daha kalabalık olduğunu belirterek bunu genelleştirir.[7] Ayrıca, patates yetiştirilen yerlerin buğday yetiştirilen bölgelerden daha yoğun nüfuslu olduğunu kaydeder.[8] Boserup tarafından ortaya atılan ve nüfus yoğunluğunun tarım teknolojisini değiştirdiğini savunan, korelasyonun alternatif açıklamasını göz önüne almaz.[9] Ona göre, doğumların ölümlerden fazla olmasına "izin veren" şey, geçim araçlarının doğasıdır. Malthus'un daha dikkatli okunması, onun, besin miktarındaki her artışın *zorunlu olarak* nüfus artışına yol açacağını söylemediğini, ama önleyici ve başka türlü denetim mekanizmaları olmadığında böyle olacağını savunduğunu düşündürür. Burada izlenen sıra, basitleştirerek söylemek gerekirse, önce yeni bir tekniğin bulunması ya da yeni bir besin kaynağının tesadüfen "düşeş" gelmesi ve ardından, artan besin miktarının yüksek doğurganlık yönündeki doğal baskıya *izin vermesi* biçimindedir. Yakın dönemde, çeşitli antropologların yapıtlarında teknolojik determinizmin alternatif ve cazip bir biçimi geliştirilmiştir. Bu görüşe göre, aletler/ürünler ve "üretim araçları" genel olarak emeğin değerini, emeğin değeri de çocuk sahibi olma konusundaki tavrı belirler. Bu argümanın birbirinden oldukça farklı üç uygulamasına göz atabiliriz.

Yakın tarihli bir araştırmasında Nag, Hindistan gibi yoğun nüfuslu ülkelerde bile, nüfus planlamacılarına göre kendi çıkarlarına aykırı olsa da yoksul anne ve babaların niçin *daha çok* çocuk istediklerini açıklamaya çalışır. Nag'e göre bu rasyonel bir davranıştır. Sanayi ve tarım arasında geniş bir dikotomi çizen Nag, bazı istatistikler vererek, makine gücünün bulunmadığı durumlarda üretimdeki kıt faktörün, en azından güç açısından, insan emeği olduğunu göstermeye çalışır.[10] Kingsley Davis'in uzun süre önce ortaya attığı bir argümanın geliştirilmiş biçimi[11] olan bu görüş, ağır sanayinin insan emeğini gereksiz kılmasıyla doğurganlığın da

hızla düşmesinin kaçınılmaz olacağını savunan "demografik geçiş kuramı"nın da temel bileşenlerinden biridir. Bu açıklamaya en güçlü biçimini veren Mamdani, Pencap bölgesinde yoğun bir aile planlaması projesinin temelini aşındıran çocuk sahibi olma isteğinin başlıca nedeni olarak bunu gösterir. İnsanların fazladan emeğe *ihtiyaçları vardır:* "Gelirin çok kısıtlı olduğu göz önüne alınırsa, tek bir çiftlik işçisi bile çalıştırmak zorunda olmak felaket anlamına gelebilir. Böyle bir çiftçi salt hayatta kalabilmek için bile, gerekli emek gücü konusunda ailesine dayanmak zorundadır."[12] "Emek, [üretimde] en önemli faktördür. Köylü için aile planlamasının anlamı, ailenin işgücünü gönüllü olarak azaltmaktır."[13] Çok küçükler ve çok yaşlılar dışında herkes hanehalkı ekonomisine üretici bir katkıda bulunur.[14] Tarımın yoğun olarak yapılması ve mevsimlik işgücü talebinin çok belirgin olması, çocukları ekonomik açıdan değerli kılar. Ama başka güç biçimlerinin kullanılmaya başlamasıyla birlikte çocuk sahibi olma isteği azalabilir; üst tabaka Caular arasında traktörlerin kullanılmaya başlaması, böyle bir etkiyi çoktan başlatmış olabilir. "Bu nedenle, modern gebeliği önleme yöntemleriyle aile planlaması düşüncesine en sıcak bakan Cat grubunun, makine kullanan çiftçilerin yeni evli oğulları olduğu doğrudur."[15] Kadın emeğinin çoğu kez erkeğinkinden daha değerli olduğu Afrika "çapa" kültürleri ile erkek emeğine olan talebin erkek çocukların çok istenmesi sonucunu doğurduğu Asya ve Avrupa "saban" kültürleri arasındaki karşıtlıklar, bu tip argümana ek bir boyut kazandırır.[16] Her iki kültürde de insan emeği servetin ve saygınlığın kaynağıdır ve 13-14 yaşlarında net üretici durumuna gelen çocuklar da çok istenir. İnsana çok makul gelen ve çok şeyi de açıklayan bu kuramda bizi çeken çok şey var; ama gene de fazlasıyla basit. Çünkü biliyoruz ki çocuk sahibi olma konusundaki tavırlar ve doğurganlık oranları, aynı tarım teknolojisine sahip toplumlar arasında bile çok büyük farklılıklar gösterir; örneğin, ikisi de yaş pirinç üreticisi olan Japonya ve Çin'in 20. yüzyılın başlarında birbirine zıt doğurganlık kalıpları sergilediklerini ya da Kuzey Tayland ile Hindistan'da da durumun karşıtlık gösterdiğini biliyoruz. Üstelik, insan emeğinin üretimde *daha da* temel önem taşıdığı ve hayvan gücünün bile bulunmadığı

en basit toplumların, yani avcı ve toplayıcı topluluklarının birçoğunda doğurganlığa genellikle az önem verildiğini biliyoruz.

Bu kuramın yetersizliğinin nedeni, öyle anlaşılıyor ki asıl sorunun, hem yetişme çağında hem de yetişkinken bireyin emeğinin ekonomistin gözündeki nesnel değeri taşımamasında yatar. Önemli olan, çocuğun anne ve babasının gözündeki değeridir. Buradaki kritik faktörler, çocukların anne ve babalarının saygınlığına ve ekonomisine yapacakları katkının süresi ve doğasıyla, aile bütçesine ne kadar süre katkıda bulunmalarının beklendiğiyle ilgilidir. Bununsa anlamı, çocukların neden istendiği ve birbirinin aynı teknolojilerin neden tümüyle farklı doğurganlık kalıpları ürettiği sorularına çözüm bulabileceğimiz yerin, *üretim araçları* değil, Marx'ın anladığı anlamda *üretim ilişkileri* olmasıdır. Marx'ın Malthus'a yönelttiği eleştirinin can alıcı noktası da budur. Doğurganlık kalıplarını neyin belirlediğini anlamak istiyorsak, aile örgütlenmesini de içine alan özgül "üretim tarzı"na bakmalıyız; "Farklı sosyal üretim tarzlarında, nüfus artışıyla ve aşırı nüfusla ilgili farklı yasalar vardır."[17] "Babun" Malthus, üreme ve geçim araçları gibi salt iki değişken arasında basit bir ilişki gören "yanlış ve çocukça" bir kavramsaldan* kalkarak genel bir yasa kurmakla konuyu çok basite indirgemiştir. Gerçekte bakmamız gereken yer, "özgül bir tarihsel gelişme" içindeki "çok karmaşık ve değişken ilişkiler"dir.[18] Biz bunu kısaca yapacağız. Ama daha önce, doğurganlığın belirleyenlerini** ele alan ve üretim ilişkileri analizine diğerlerinden daha fazla yaklaşan bir başka genel hipotezi ele almaya değer.

Akrabalık, görüldüğü gibi sosyal yapının doğurganlığı etkileme biçimiyle ilgili olarak, içinden çıkılmaz ölçüde birbirine karışmış iki ayrı argüman ortaya atılmıştır. İlkine göre, hanehalkının yapısı ile doğurganlık arasında bir korelasyon vardır; ikincisine göreyse, hanehalkının yapısı bir toplumdaki akrabalık sisteminin yalnızca bir yönüdür ve önemli olan değişken, soy izleme yöntemini de içine alan bütün bir akrabalık sistemidir. Frank Lorimer'ın uzun süre önce öne sürdüğü gibi, soyun genellikle ya yalnızca

* Ing. **conception** (ç.n.)
** Ing. **determinant** (ç.n.)

erkek ya da yalnızca kadın tarafından izlendiği "korporatif" akrabalık gruplarına sahip toplumlarda doğurganlık oranı daha yüksek olacaktır. Kapalı grupların oluşmasıyla, belirli bir soyu sürdürdükleri için çocuklara özellikle çok değer verilir.[19] Nitekim, Hindistan ve Çin gibi tek yanlı akrabalık gruplarına sahip büyük ölçekli toplumlarda doğurganlık oranı yüksektir; modern sanayi ülkelerindeki iki yanlı toplumlarda ve hatta genellikle anayanlı soy izleyen küçük avcı ve toplayıcı gruplarında doğurganlık az önem taşır. Akla yatan belli yanları var görünen bu argüman, büyük ölçüde, hanehalkının doğasıyla ilgili bir başka argümanla karıştığı için gözden düşmüştür. Tekyanlı sistemler, her zaman olmasa bile çoğu zaman, evlenen erkek kardeşlerin bir süre anne ve babalarıyla birlikte oturdukları bir hanehalkı düzeni doğurur. Kalıcı grupların ve büyük, karmaşık hanehalklarının neden doğurganlığı özendirdikleri konusunda çeşitli nedenler öne sürülmüştür. Kingsley Davis bunları şöyle özetler:

1. Çocuk yetiştirmenin ekonomik maliyeti, "çekirdek" aile sisteminde olduğu ölçüde doğrudan anne ve babaları etkilemez.
2. Çocuk bakımının gerektirdiği zahmet ve çaba yalnızca anne ve babaların üzerine yıkılmaz.
3. Evlenme yaşı çok küçük olabilir, çünkü ortak hanehalkı koşullarında, kocanın karısı ile ailesini evlenir evlenmez ayrı olarak geçindirme zorunluluğu yoktur -kadın ve çocuklar, daha geniş bir grup tarafından soğurulur.[20]

Çekici olsa da, argümanın her iki bölümü de çeşitli eleştirilere uğramıştır. Hanehalkının bileşimi konusunda, örneğin Hindistan'da, "çekirdek" yapıya sahip hanehalklarında doğurganlık oranının "ortak" hanehalklarındakinden çoğunlukla daha yüksek olduğunu gösteren kayda değer deliller vardır.[21] Ryder yakın tarihli bir incelemesinde bir hipotezi Yucatan örneğinde test eder ve hanehalkı yapısıyla doğurganlık arasında herhangi bir basit korelasyon gösteremeyenler kervanına katılır.[22] Oturma yeri açısından bakıldığında da Montgomery'nin yakın dönemde Güney Hindistan'da yaptığı bir çalışmada hiçbir korelasyon bulunamamıştır.[23] Burada sorun, karşı delillerin çoğunlukla sayım tipi verilerden gel-

mesidir. Eğer hipotez oturmayı değil de *işleyiş*'i karşıtlaştıracak biçimde daha dikkatle formüle edilseydi, ayakta kalma şansı daha fazla olabilirdi. Bir Hint köyünde, birbirinden ayrı yaşayan ama çekirdek aileden daha geniş sosyal ve ekonomik birimleri birlikte işleten erkek kardeşler ve onların anne ve babalarından oluşan gruplar bulunabilir. Böyle bir durumda doğurganlık konusundaki tavır, etkili* birimin akrabalardan kopmuş karı ve koca olduğu modern Batı'daki ya da küçük avcı topluluklarındaki sistemden pekâlâ farklı olabilir. İkinci büyük saldırı, argümanın negatif yanına yöneltilmiştir. Başka tüm faktörler eşitken, tek yanlı olmayan sistemlerde doğurganlık oranının düşük olması öngörülür. Bu basit biçimiyle alındığında, karşı-örnek bulmak zor değildir; Nag bir incelemesinde, doğurganlık oranı yüksek olan ve "tek yanlı korporatif soy izleme grupları bulunmayan" iki Amerikalı kabile grubundan söz eder.[24] Nag gene de mevcut hanehaklarının çoğu (tek yanlı sistemlerde çoğunlukla olduğu gibi) çekirdek birimler olsa bile, "her iki kabilede de geleneksel ideal yapının atayerli oturmaya dayalı geniş aile sistemi olduğunu" ve "iki yanlı akraba grupları"na rastlandığını kabul eder. Lorimer'a yöneltilen eleştirilerin büyük bölümü, 1950'lerde ve 1960'larda ortaya çıkarılan yeni bir karşıtlığın ışığında artık konu dışı** kalmıştır; bu yeni karşıtlıkla, tek yanlı ve tek yanlı olmayan toplumlar arasında değil, ister anayanlı ister babayanlı olsun, akrabalık gruplarının ata odaklı bir soy izleme sistemiyle oluşturulduğu toplumlar ile hiçbir akrabalık grubu bulunmayan, soyun *ben*'den izlendiği toplumlar arasında ayrım yapılır.[25] Bu yeni ayrım kullanılarak tez şu şekilde yeniden formüle edilebilir: Hangi ilkeyle olursa olsun *gruplar*'ın oluşturulduğu toplumlarda doğurganlık özendirilir; buna karşılık, en basit avcı ve toplayıcı gruplarıyla en karmaşık modern kentlerde olduğu gibi ilişkiler ağının merkezinde *bireyler*'in yer aldığı toplumlarda doğurganlık üzerinde vurgu olmaz. Ancak böyle bir tez, yeni bir yorum getirme yönünde yalnızca bir adım. Akrabalık sistemleri ekonomiyle, özellikle de mülkiyet biçimiyle tamamlamamız gerekir. Bunun içinse soruna değişik bir açı-

* İng. **effective** (ç.n.)
** İng. **irrelevant** (ç.n.)

dan yaklaşmalıyız.

Tarihsel ve karşılaştırmalı demografi alanındaki yakın tarihli çalışmalara dayanarak, tarih kayıtları bulunan toplumların çoğunun nüfus kalıplarını tasvir eden üç modelin bulunduğu söylenebilir. Bu modelleri, Nepalli Gurunglarla ilgili bir çalışmamda analiz ettim.[26] "Geçiş öncesi 1. evre" modelinde, ölüm oranı sürekli ve denetimsiz bir doğurganlık kalıbını denetler ve iki oran birbirini götürür, nüfus bir düzeyde kalır. Böyle bir modele uzun sürelerle uyan çok az toplum vardır. Toplumlar daha sık olarak "kriz" modeline uyar; bu modelde, yıllık yüksek ölüm oranı sürekli yüksek ve denetimsiz doğurganlık oranını dengelemez, dönemsel krizler -savaş, salgınlar, kıtlık- nüfusu kırıp geçirir ve sonra nüfus yeniden tırmanışa geçer. Bu Çin'de, geleneksel Hindistan'da ve Avrupa'nın önemli bir bölümünde görülen karakteristik modeldir. "Homeostatik" modelde ise kaynaklar bol olduğunda bile doğurganlık toplumsal ve ekonomik mekanizmalarla denetim altında tutulur ve ölüm oranı nüfus artışını önleyen başlıca faktör değildir. Bu model, belirli hayvan ve insan topluluklarıyla 17. yüzyıldan 20. yüzyıla değin Batı Avrupa'nın belli bölgelerinde görülür. Doğurganlığı ele alırken, bu modellerin ilk ikisi birleştirilerek "denetimsiz" durumu oluşturabilir, üçüncü model "denetimli" olacaktır. Matras'ın da savunduğu gibi,[27] çeşitli nedenlerle, bu durumların her birini evlenme yaşına göre ikiye bölmek yararlı olacaktır:

		Doğurganlık	
		Denetimsiz	Denetimli
Evlenme yaşı	Erken	A	B
	Geç	C	D

Bu tablo, örneğin A'dan C'ye ya da A'dan D'ye geçen toplumları karşılaştırmaya olanak verir. Ama elimizdeki argümanın amacı açısından, yalnızca "denetimsiz" ve "denetimli" modeller yeterli olacaktır: Burada denetim, gebeliği önleme, kürtaj ya da geç evlenme yoluyla sağlanır, böylece, Malthus'un erdemli (evlen-

meme, geç evlenme) ve "erdemsiz" (gebeliği önleme, kürtaj) yöntemleri birleştirilir. Bu modeller özetlenirken, bunların yaklaşık konumlarının ve bazı örneklerinin belirtilmesi dışında, değişik toplumlarda *niçin* var olduklarını ve hangi sosyal, ekonomik ya da ideolojik olgularla ilintili olduklarını açıklama çabasına girilmemiştir. Çok daha güç olan bu işe girişebilmek için, öncelikle çözüm bulmaya girişmiş başka kişilerce önerilen birkaç ipucuna göz atabiliriz.

Hatırlanacağı gibi, aradığımız çözüm üretim araçlarında değil, bunların üretim ilişkileriyle birleşmiş biçiminde, bir başka deyişle Marx'ın "üretim tarzı" adını verdiği inançlar ve pratikler bütününde yatmaktadır. Mamdani buna dolaylı olarak değinse de sorunu hiçbir zaman doğrudan karşısına almaz. Çocuk doğumlarını sınırlama isteğindeki muhtemel bir artışı açıklarken traktör sayısı üzerinde durmakla yetinmeyen Mamdani, üretim ilişkilerindeki değişmeye de dikkati çeker: İşçiye emeğinin karşılığı olarak alışılmış miktarda buğday değil para verilmektedir. "Kısacası, emek Manupur'da bir meta haline gelmektedir. Feodal çalışma ilişkileri yerini kapitalist çalışma ilişkilerine bırakmaktadır." Bu önemli bir ipucu. Bir başka önemli ipucu da "ailenin temel çalışma birimi olmasının önemli toplumsal sonuçlar doğurduğu" ifadesi.[28] Bunun önemli demografik sonuçları da vardır, ama Mamdani bunları belirtik* biçimde izlemez; çünkü Mamdani'nin, belirli bir tarım tipinin sonucu olarak aldığı şeyin gerçekte belirli bir toplumsal yapının, bir üretim tarzının sonucu olduğunu görebilmesinin tek yolu, Hindistan'ı öteki ülkelerle karşılaştırmasıydı. "Köylüler"in, ki bununla yalnızca kırsal kesimde yaşayanlar değil üretimi de belirli bir biçimde örgütleyenler kastedilir, neredeyse evrensel ölçekte pro-natalist** bir tavır benimsedikleri yolundaki yaygın varsayım, bu çözümü dolaylı olarak içerir. Goode, doğurganlığın köylü toplumlarında çok değer verilen bir nitelik olduğunu kabul eder[29]; Notestein da, "Avrupa'da ve dünyanın hemen her yerinde köylü toplumları, üyelerine üreme konusunda büyük baskılar getirecek biçimde örgütlenir" diye yazar.[30] Galeski, Polonya'daki köylü aile-

* İng. **explicit** (ç.n.)
** Nüfus artışını destekleyen ve özendiren (ç.n.)

lerinin, öbür gruplardan yüksek doğum oranıyla ayrıldığına dikkat çeker.[31] Bu görüş ilk bakışta çok uygun görünüyor. Dünyada nüfusu yoğun olan bölgeleri ve köylü toplumlarının dağılımını gösteren iki haritaya bakarsak bu ikisinin tam tamına örtüştüğünü ve bu örtüşmenin Hindistan, Çin ve Avrupa'da geçerli olduğunu görürüz. Tabii burada yumurta-tavuk paradoksu hâlâ vardır ve pekâlâ bir totoloji de olabilir; çünkü "köylü" sözcüğü, nüfusun yoğun olmasını zorunlu kılan özellikleri kendi tanımının bir parçası haline getirmiş olabilir. Gene de burada merak uyandıran, izlenmeye değer bir şeyler var. Bu amaçla, daha önce değinilen "denetimli" ve "denetimsiz" doğurganlık modelleriyle oldukça iyi uyuşur görünen iki ideal tip "üretim tarzı" daha kurmalıyız.

Bunlardan birincisi, isteğe göre "köylü" ya da "hanehalkı" tarzı olarak adlandırılabilir. Bu tarzın merkezi özelliği, üretim ve tüketimin, üreme birimine, yani aileye ayrılmaz biçimde bağlı olmasıdır; burada toplumsal ve ekonomik yeniden-üretim birimleri özdeştir. Çiftlik ve aile, hem servetin hem de çocukların üretildiği yer olarak bir arada bulunur. Thurner köylü toplumunun bu merkezi özelliğini şöyle tasvir eder:

> Beşinci, son ve en temel kriterimiz, üretim birimine ilişkindir. Köylü ekonomisi kavramımızda tipik ve en temsili üretim birimleri, köylü ailesi hanehalklarıdır. Köylü ailesi hanehalkını, temelde aile üyelerinin fiziksel emeğiyle ürün yetiştiren sosyoekonomik bir birim olarak tanımlıyoruz.[32]

Shanin'in belirttiği gibi, "aile, köylülerde mülkiyet, üretim, tüketim ve toplumsal hayatın temel birimidir. Birey, aile ve çiftlik bölünmez bir bütün olarak görülür..."[33] Ya da Chayanov'un özetleyişiyle, "Köylü çiftlik ekonomisinin birinci temel karakteristiği, bir aile ekonomisi olmasıdır. Bu ekonominin bütün örgütlenmesini, köylü ailesinin büyüklüğü ve bileşimi ile, tüketim taleplerinin çalışan işçi sayısıyla uyumlandırılması belirler."[34]

Bu tanımın şimdilik, ne hanehalkının oturma yerinin niteliğiyle, hatta ne de akrabalık sistemiyle bir ilgisi vardır. Bu temel olarak, birçok tarım toplumunda üretim ve tüketimin *temel*, yani en küçük biriminin birey değil, salt anne, baba, çocuklardan oluşan

bir ailenin ya da daha geniş bir grubun üyeleri olduğunu savunmaktadır. Bu minimal gruba doğan herkes kaynaklar üzerinde eşit pay ve hak sahibi olur, emek bu grupta toplanır, "mülk" bir kuşaktan öbürüne küçülmeden geçer. Böyle bir durumda, doğan her çocuk, emeğini komünal kaynağa veren ve karşılığını ondan alan, olgunluk dönemlerinde anne ve babasının refahına katkıda bulunan, grubun saygınlığını, siyasal gücünü ve ekonomik esenliğini artıran bir değerdir. Bireyci Batı hukuku özgün dokunun büyük bir bölümünü tahrip ettikten sonra bile Mamdani'nin karşısına çıkan işte bu sistemdir. Böyle bir durumda aile planlamasının, hem grubun hem de bireyin çıkarlarına bütünüyle aykırı olduğu görülür. Üretim birimi üreme birimiyle örtüşür. Üretimi artırmak için üremeyi artırmak gerekir; benzer şekilde tersinden alırsak, Malthus'un da katılacağı gibi, üretim artarsa üreme de artar. Ryder'ın sezişle belirttiği gibi, "doğurganlık, aile yapısı bakımından belki de sadece aile yapısının ekonomik kaynakların üretim ve dağılımının denetimiyle ilgisi ölçüsünde incelenmelidir."[35] Temel üretim/tüketim biriminin hanehalkı grubu olduğu toplumlarda, bu birim ister aynı yerde oturuyor ister birlikte çalışıp tüketiyor olsun, doğurganlığa büyük değer verilecektir. Devletin ya da aile planlamacılarının çıkarlarına aykırı olsa bile, her küçük grup boyutlarını en yükseğe çıkarmaya çalışacaktır. Geleneksel Çin'de, Hindistan'da ve Doğu Avrupa'daki gibi doğurganlık değerli ve yüksek olacaktır. Bu gerçek anlaşılmadıkça, gönülsüz "köylü"leri ekonomik geçim kaynağı olarak algıladıkları şeyden zorla vazgeçirmeye çalışmak fayda vermeyecektir. Ekonomi, toplumsal yapı, siyaset, ideoloji ve demografi iç içe geçmiş durumdadır; doğurganlığı denetim altına almak, başka birçok alanla ilişkili olan hassas bir yapının bir parçasını yerinden oynatmak demektir.

Bu hipotetik modelin anlam kazanabilmesi için, başka bir modelle karşılaştırılması zorunludur. Yukarıdaki argümana, yıllardır süregelen sınai-olmayan/sınai, "grup"/"birey", "geçiş öncesi"/"geçiş sonrası" karşıtlığını yeniden dirilttiği gerekçesiyle karşı çıkılabilir. Sınai olmayan toplumların hepsi de "hanehalkı" ya da "köylü" tarzı altında toplanabilseydi bu itiraz haklı olurdu. Ama şansımız var ki yukarıda tavsir edilen "denetimli" kalıbın toplum-

sal ve ekonomik korelatifi olan alternatif bir model var.

Bu alternatife "bireysel" kalıp adını vereceğiz. Ötekiler kadar geniş kapsamlı biçimde tasvir edilmemiş olan bu modelin merkezi özelliği, en alt üretim ve tüketim biriminin aile değil *birey* olmasıdır. Gruba karşı birey üzerinde her bakımdan çok büyük bir vurgu vardır; akrabalık sistemi (birçok avcı-toplayıcı grubunun "Eskimo" terminolojisinde ya da modern İngiltere ve Kuzey Amerika'da olduğu gibi) ben-merkezlidir; mülkiyet komünal değildir -en basit avcı topluluklarında olduğu gibi ya hiç grup mülkiyeti yoktur ya da bireysel mülkiyet hakları uç ölçüdedir; üretim aileye değil aile dışı olgulara (kapitalist pazar, feodal bağlar) dayalıdır; kalıcı tüketim birimi hiçbir zaman karı ile kocadan daha büyük değildir.

Bu türden "mülkiyet bireyciliği"nin aşırı ve nihai biçimi açlık çeken Iklar arasında acı biçimde gözlenir; Iklar yalnız bireyler olarak davranırlar, yiyeceklerini kendileri bulurlar, çocuklarını yiyeceklerinden uzak tutarlar ve yaşlıları ölüme terk ederler.[36] Daha az umutsuz durumdaki toplumlara ise günümüzde Avrupa ile Amerika'nin kimi bölgelerinde rastlanır. Öyleyse, bu kalıp normal kabile/köy/sanayi sınırlarını aşmaktadır. Aile yerine birey üzerine odaklanılınca birçok demografik özellik de değişir. Malthus'un öngördüğünün tersine, nüfusun nicelik olarak artırılması yerine, geçim kaynaklarındaki artıştan yararlanılarak bireyin yaşam kalitesi yükseltilir. Birey, üretim ve üremeyi ayrılmaz ölçüde birbirine bağlı olarak görmez; seks ve çocuk doğurmak ayrı ayrı şeylerdir; kadının temel rolü artık bir üretim ve üretme makinesi olmaktan çıkmıştır; çok çocuk, değil grubun, anne ve babanın bile saygınlık ve esenliğini artırmaz. Gerçekte çok çocuk, anne ve babanın mutluluğu, annenin sağlığı, babanın huzuru ve kesesi için bir tehdit, gelecek için tedarik sağlayan ortak kaynağa yatırılmış işgücü olarak işlev görmeyen bir yük halini alır. Bu kalıp, neden yalnızca ben-merkezli sistemlere sahip, yani akrabalık terimleriyle konulduğunda anayanlı soy izleyen toplumların doğurganlık denetimine istekli olduklarını açıklamamıza yardım eder. Avcı-toplayıcı topluluklarının doğurganlıklarını çok çeşitli yöntemlerle denetlediklerine sık sık değinilmiştir.[37] Asya'da anayanlı akrabalık sistemine sahip toplumlar, yani genel olarak Tibet-Burma bölgesinde yer alan Tay-

land, Burma, Tibet ve en çok da Japonya doğurganlıklarını denetim altında tutmuşlardır. Çin, geleneksel ailenin yıkılarak "hanehalkı tarzı"nın ortadan kaldırılmasıyla birlikte tarihin en başarılı aile planlaması kampanyalarından birinin gerçekleştirilebilmesinin ilginç bir örneğini oluşturur. Bu tür toplumların ayırt edici özelliklerinden birinin de bu iki bölgedeki Budist ve Hıristiyan manastır kurumlarında evlenmemenin büyük saygı görmesi olduğu belirtilerek argüman daha da ileri götürülebilir. Ancak argümanın yönünü göstermek için muhtemelen yeterince şey söylenmiştir. Kuşkusuz bir başka önemli örnek, doğurganlığın çoğunlukla denetim altında tutulduğu modern Avrupa/Kuzey Amerika aile sistemidir.

Argümanı özetlersek: "Köylü" ya da "hanehalkı" tarzında doğurganlık, toplumun en küçük biriminin, özellikle de üremeyi gerçekleştirecek olanların, yani anne ve babanın esenliğini artırır. Bir İspanyol çiftçisinin şair Laurie Lee'ye dediği gibi, "Toprak al ve oğul yetiştir, hata etmezsin. İster savaş çıksın, ister hırsız girsin, isterse ekinin harap olsun, hepsi vız gelir... Eğer bir adamın benim gibi kuvvetli bir kanı varsa ve tohumlarını yeteri kadar saçarsa o adam mutlaka gönenir." Ya da Pencaplı bir su taşımacısının, kendisini yıllarca önce ziyaret eden aile planlamacısı sanarak Mamdani'ye çıkıştığı gibi:

> 1960'ta beni daha fazla çocuğum olmaması için ikna etmeye çalışıyordun. Şimdi gördüğün gibi altı erkek, iki de kız çocuğum var ve evimde keyifle oturuyorum. Çocuklarım büyüdüler ve bana para getiriyorlar. Hatta bir tanesi köyün dışında işçi olarak çalışıyor. Bana yoksul olduğumu, büyük bir aileyi geçindiremeyeceğimi söylemiştin. Şimdi görüyorsun ya ailem büyük olduğu için zengin bir adamım.[38]

Üremeye yatırım yapmak, üretimi ve tüketimi artırmaktır. Denklem ürkütücü ölçüde basit: Köylü/hanehalkı üretim tarzı yüksek doğurganlıkla bağlantılıdır. Bunun tersine, bireyleri bir arada tutan şey akrabalık değil de güç ilişkileri (feodalizm), ekonomi (pazar kapitalizmi) ya da yalnızca coğrafi yakınlık (avcı-toplayıcı toplulukları) olacak biçimde yapılanan toplumlarda ise çocuklar bir değer oldukları ölçüde birer yüktürler de. Kişi, çocuk ile başka

zevkler, çocuk ile ipotek, çocuk ile coğrafi hareketlilik ve belki de çocuk ile servet *arasında* bir seçim yapmak zorundadır. Mülkiyet bireyciliği, ister Iklar arasında isterse modern Batı Avrupa'da olsun denetimli doğurganlık modeliyle sıkı sıkıya bağlantılıdır.

Yukarıdaki argüman, köylü toplumu=yüksek doğurganlık, bireycilik=denetimli doğurganlık hipotezini getirmiştir. Birinci eşitlik için, içlerinde belki de en iyisi Hindistan olan belgelenmiş çok sayıda örnekolay vardır, günümüzde bu konudaki literatür de kayda değer boyutlara ulaşmıştır. Konumuzla daha yakından ilgili olarak, sanayi öncesi Batı Avrupa'nın önemli bir bölümünde çocuk isteğinin kayda değer boyutlara ulaştığını gösteren deliller vardır. Buna karşılık "bireyci" kalıbın belirli bir kategorisine ilişkin çok az örnek vardır. İncelenen örnekler spektrumun iki ucunda, yani ya Iklar, Hadzalar, Kunglar ve Netsilik Eskimoları gibi en basit insan topluluklarında ya da modern Avrupa, Amerika ve Japonya gibi sözde en karmaşık toplumlarda yer almaktadır. Ağırlıklı olarak hâlâ tarımla geçinen, Çin ve Hindistan'ın büyük tarım uygarlıklarıyla da karşılaştırılabilecek bir devleti ve kentleri olan ara toplumların olup olmadığını merak edebiliriz. Güneydoğu Asya'nın bazı bölgeleri bu kategoriye girebilir, ama bütün örnekler içinde muhtemelen en iyi belgelenmiş olanı, soyut biçimde tasvir ettiğimiz mekanizmaları pratikte örneklendiren 13.-18. yüzyıl İngilteresi'dir.

1200'DEN 1750'YE İNGİLTERE ÖRNEKOLAYI[39]

Tarihçilerle sosyologların çoğunluğu, bu dönemin İngilteresi'ni "köylülük"ten ön-sanayiye geçen bir toplum olarak sınıflandırır. İngiltere'nin, dönemin büyük bir bölümünde, yapı bakımından Avrupa'nın öteki ülkelerine benzeyen bir köylü toplumu olduğu savunulur. Eğer bu görüş doğruysa, hipotezimiz gereğince, İngiltere'de doğurganlık oranının yüksek olmasını bekleriz. Böyle bir sistemin özellikleri kısaca şöyle özetlenebilir: Örnek köylü toplumunda, doğurganlığı ve dolayısıyla üretim ile tüketimi olabildiğince yüksek tutma isteği çeşitli biçimlerde ifade edilir. Evlilik, te-

melde hayat arkadaşlığından çok bir çocuk yapma yolu olarak görülür; kadın kısır çıkarsa evine geri gönderilir. Kadının statüsü doğurduğu çocukların sayısına bağlıdır, başlıca rolü çocuk doğurmaktır. Böylece tipik olarak, kadının cinsel yetenekleri evlilik öncesinde titizlikle korunur ve ergenlikten kısa bir süre sonra da evlendirilir. Öte yandan, bir üreme etkinliği olarak evliliğin başarısını garantiye almak için, onaylanmış bir cinsel sınama ya da Batı Avrupa'daki adıyla *"bundling"** dönemi olabilir. Eğer müstakbel kocadan olmuşsa, evlilik öncesi gebelik dehşetle karşılanmaz. Fiziksel olarak evlenebilecek durumdaki bütün kadınlar evlenirler, evli olmayan kişiler toplumsal bakımdan olgunlaşmamış sayılır. Eğer bir çiftin istenen cinsten yeterince çocuğu olmazsa, kız ya da oğlan evlat edinilir. Cinsel ilişki büyük ölçüde, kendi içsel hazzı için değil kadından çocuk sahibi olmak amacına yöneliktir. Gebeliği önleme yöntemleri sık kullanılmaz; kürtaj, bebek öldürme ya da terk etme olayları çok seyrek görülür. Ergenlik ritüelleri, gebelik ritüelleri ve doğurganlık sağlayan ilaç ve törenler gibi ritüel ve büyülerle kadın doğurganlığı özendirilir. Kişilerin anlatımlarında çocuk istediklerine dair pek çok delil vardır. Hiçbir köylü toplumu bu arketipin tümüne tıpatıp uymaz, ama çoğu bu özelliklerin birçoğunu taşır. Eğer yukarıdaki iki öncül, yani köylü toplumunun doğurganlık konusunda güçlü bir vurgu içerdiği ve İngiltere'nin de "köylü" olduğu doğru ise İngiltere'nin, sanayi devrimine kadarki beş yüz yıl içinde bu kalıbın özelliklerinden çoğunu sergilemesini bekleriz.

Erken modern döneme ilişkin kaynakların yüzeysel biçimde okunması, o dönemde evliliğin temelde çocuk edinme amacına yönelik olduğu düşüncesine destek verebilir. Örneğin, VI. Edward'ın hâlâ kullanılan Birinci ve İkinci Dua Kitapları, "evliliğin buyurulma nedenleri"ne ilişkin eski kilise önceliklerini şöyle yineler: "Birinci neden, çocuk edinmektir... İkincisi, günaha karşı bir çare olmasıdır... Üçüncüsü ise, kişinin başkasında aradığı karşılıklı dostluk, yardımlaşma ve rahatlıktır." Risale yazarları, mirasçı bırakma isteğinin önemli bir etken olduğunu gösteren deliller sağlar; kadınların âdet hastalıkları hakkında yazanlar kısırlığın "en

* "Soyunmaksızın aynı yatakta yatma" (ç.n.)

büyük talihsizlik" olduğunu savunurken, papazlar da evliliğin amaçlarından birinin "çocuk ve veraset yoluyla ailesini ve adını yaymak" olduğunu öne sürerler. Osborne *Advice to his Son* (Oğluna Öğütler) adlı yapıtında, " 'bana çocuk ver, yoksa adım ölüp gidecek' diye ağlaşanlardan" söz eder. Astrologlara da sık sık filanca kişinin mirasçı bırakıp bırakamayacağı sorulur. Ancak en uygun olan kaynağı, yani 16.-18. yüzyılların zengin otobiyografi edebiyatını inceleyecek olursak, böyle bir argümanı desteklemek olanaksızlaşır. Neden evlendikleri konusunda yazanlar çeşitli nedenler gösterirler. Kimisi hayat arkadaşlığı ve yardımlaşma için evlenmiştir. 1613'te John Pym, "dünyada onca kötülük, insanlar arasında da o kadar bahtsızlık görmüştür ki kendisine doğru yolda bir hayat arkadaşı seçmenin iyi olacağını düşünür ve evlenir." John Milton ise evliliğin, temel amacı "yalnızlığın getirdiği eksikleri" gidermek olan bütünsel bir ilişki olması gerektiğini savunur. Anlaşıldığı kadarıyla, bu dönemin İngilteresi'nde insanların çoğunu evlenmeye yönelten şey, duygusal ve fiziksel cazibe, rahatlık ve dostluk isteği, "romantik aşk kompleksi"dir. Yüksek soylular sınıfı dışında, evlilikler, bir mülkü sağlamlaştırmak ya da belirli bir akrabalık grubunun siyasal ve ekonomik gücünü artırmak amacıyla akraba grupları arasında yapılmaz. Bu tür bir romantik aşk ideolojisi, evliliği temelde yasal çocuk edinme mekanizması olarak değil, arkadaşlık ve zevk olarak gören bir anlayışla bağdaşır. Ayrıca ekonomik etkenler de vardır: Tusser'ın dediği gibi, "Refaha ermek için evlenmelidir." Ancak burada ilginç olan nokta, "refah"ın, çocuklar sayesinde işgücünün artmasından değil, kadının yaptığı ev işleri sayesinde hizmetçi ve barınma masrafından ve derdinden kurtulunmasından kaynaklandığının düşünülmesidir. Nitekim 1605'te bir papaz, "Ben yalnız yaşayan bir adamım. Bir eşim olmadığından, yemek ve yatacak yer için Bayan Widdowson'a yılda 10 sterlin ödüyorum" diye dil dökerek bir kızla nişanlanmaya çalışmakla suçlanır. Otobiyografi yazarı Thomas Wright ilk karısı ölünce birbiri ardına hizmetçi tutar: "Biri iflah olmaz bir ayyaştı ve bana çok pahalıya mal oldu; öbürü hayatımda gördüğüm en büyük yalancı ve en büyük hırsızdı", sonunda "Açıkça anladım ki artık kendime bir eş almalıydım, yoksa mahvolacaktım."

16. yüzyılın sonlarında karısı sancılar içinde doğurmak üzere olan bir din adamı onun ölmesi halinde doğacak sorunları sıralar; bunların çoğu toplumsal ve ekonomiktir, hiçbiri de üremeyle ilgili değildir.

> Birincisi tekrar evlenme korkusu, iki evlilik tehlikelidir çünkü. Bir yandan da evlenmeyi istemek. Dinsel görevleri için bunca uygun olan bir eşten ve başka rahatlıklardan ayrı kalmak. Maddi kayıp ve zararlar. Ev işlerinin benim üzerime yıkılması. Okumanın aksaması. Çocukların bakımı ve beslenmesi. Sınırlarımızdan vazgeçmek. Onun akrabaları ile olan dostluğumuzu yitirme korkusu. Bunlar sadece bazıları.

O dönemde önemli olanın, müstakbel karı ile koca arasındaki ekonomik, toplumsal ve erotik ilişki olduğu ve bu ilişkinin zamanla gelişeceği kabul ediliyordu. Bu görüş, Francis Bacon'ın "Kadınlar genç erkeklerin sevgilisi, orta yaştakilerin yoldaşı, ihtiyarların da bakıcısıdır" aforizmasında özlü bir ifadesini bulur. *Olmayan* bir şeyi belgelemek olanaksız; ama ideal tip köylü toplumumuzla karşılaştırıldığında, evlenmeye çoğalmak için ilgi duyulmadığı gerçekten çok açık. Görülüyor ki öngörülerimiz işe yaramıyor.

Evliliğin temelde çocuk yapma amacına yönelik olup olmadığının dolaylı bir göstergesi de çocuksuz evlilikler ve kısırlık konusundaki tavırdır. Nüfus antropologları bu tavrı bir indeks olarak alır. Geleneksel Batı İrlanda'dan Afrika'ya ve Yeni Gine'ye kadar birçok toplumda, çocuksuz kadınlara neredeyse dehşet duygusuna varan yoğun bir hoşnutsuzlukla bakıldığına, "evliliğin" feshedilerek kadının ailesinin yanına evine gönderildiğine ilişkin pek çok delil vardır.[40] Pencap örneğinde de bildirildiği gibi, çocuk olmadığı için suçlanan genellikle kadındır.[41] Çocuğu olmamak, çoğu kez büyük bir kişisel trajedi ve onur kırıcı bir durumdur, "Çok çocuğu olan bir kadın büyük saygı görür; çocuksuz bir eşe karşı ise çoğu kez aşağılama ile karışık acıma duyguları beslenir."[42] İngiltere örneğine yüzeysel olarak bakılması, yine böyle bir görüşe destek kazandırabilir. Astrologların mekânları çocuksuzluğa çare arayanlarla dolup taşmaktadır. Çare olarak çeşitli büyüler ve başka kür-

ler önerilir; hatta, örneğin Strafford'ın babasının üreme organlarını meshetmesi için bir melek gönderen Tanrı'nın da derman verebileceğine inanılır. Ancak yine daha derine indiğimizde, delillerin pro-natalist toplumlarınkine tamamen zıt bir yöne işaret ettiğini görürüz. Kısırlık ya da çocuğu olmamak, ne evliliğin feshi *(a vinculo)* ne de çiftlerin ayrı yaşaması *(a mensa et thoro)* için yasa önünde kabul gören bir neden değildir; erkeğin ya da kadının cinsel ilişkiyi gerçekleştirememesi demek olan "iktidarsızlık" ise böyle nedenlerdendir. Cinsel ilişki, evliliğin tam olması için zorunludur ama üremek için değildir. Bir kadın, çocuğu olmadığı için baba evine geri gönderilemez; kısırlık, evliliğe son vermek için geçerli bir neden değildir. Kilise mahkemelerinde ve başka mahkemelerde cinsel ilişkilere ve evliliğe ilişkin onca kayıt ve materyal içinde, bir evliliğe bu nedenlerle son verme ya da ayrı yaşama yönünde tek bir girişime bile rastlamadım. Kısırlığın utanç verici sayıldığını gösteren hiçbir delil bulamadım. Elizabeth dönemi küfür dağarcığı yönünden son derece zengin ("kerhaneci", "oğlancı", "ambiti", "züppe", "piç" gibi) olmasına karşın, ne kısırlığın herhangi bir biçimde küfür olarak kullanıldığına rastladım ne de kilise mahkemelerindeki pek çok ifüra ve hakaret davasında bu konuda şaka yapan, imada bulunan ya da söylenti yayan tek bir kişiye rastladım.

Bu toplumda cadı inanışları yaygındı, ama İskoçya'da ve kıta Avrupası'ndaki cadıların kadınları ve erkekleri kısırlaştırdığına inanılırken, İngiltere'de cadıların bu güçleri hiçbir zaman özel bir dava konusu olmadı. Kısırlık, bir cadının neden olabileceği ölçüde ciddi ve esrarlı bir şey olarak görülmüyordu. Çocuksuz kadınların bilerek mağdur edildiklerini ya da kadınların statülerinin çocuk sayısıyla yükseldiğini gösteren bir delil yoktur. Eğer böyle bir şey derinden hissediliyor olsaydı, intihar etmeyi düşünen ve astroloğa giden kadınların önemli bir bölümünün nedenlerinden birinin de bu olmasını beklerdik. Ancak ne örnekolay derlemelerinde ne de intihar girişimlerinin nedenlerini ele alan genel yapıtlarda, intihar nedeni olarak kısırlık üzerine bir vurgu yoktur. Üstelik anlaşıldığı kadarıyla, kısırlığın nedeninin kadın kadar erkekte de olabileceği genel olarak kabul edilmektedir. Kısırlığın kadında mı yoksa er-

kekte mi olduğunu anlamaya yarayan yarı tıbbi yöntemler ve bu işle uğraşan insanlar vardır. 17. yüzyılda Culpepper kadın ile erkeğin idrarlarına bir avuç dolusu arpa atmayı önerir. Sebep bazen kadından kanaklanır: "Rahim boynu uzun ve sertleşmiş olan bazı kadınlar vardır... [ki]... bu onların gebe kalmalarına engel olur"; âdet kanı da bir sebep olabilir, kanama çok erken yaşta, ergenlikten önce başlamış olabilir ya da kadın bir kaza geçirmiş olabilir. Ama kısırlık erkeğin kötü kanından, üreme organlarındaki bir kusurdan ve hatta çiftin birbirine fazla benzemesinden, "bir yaradılışta" olmasından da kaynaklanabilir. Aşırı sıklıkta cinsel ilişkide bulunmak ve aşırı yemek gibi daha can sıkıcı hallerden kaynaklansa bile, son tahlilde kısırlığa sabırla katlanılabilir, çünkü bu Tanrı'nın işidir. Yine, olmayan bir şeyi belgelemek zor; ama muhtemelen yüksek gentry ve soylular dışında, kısırlığa karşı olağanüstü hoşgörülü bir tavır takınıldığı ortadadır. İngiltere'de bugün de olduğu gibi çocukları olmadığı için mutsuz olan insanlar kuşkusuz vardı. Ama evlilikleri sona erdiren ve kadınları küçük duruma düşüren felaket, utanç ve alay duygusunun bulunmadığı görülüyor. İngiltere bir kez daha öngörümüzü doğrulamamıştır.

Özellikle kadınlar için kısırlık utancı, kadının toplumdaki genel rolü ile yakından bağlantılıdır. Arketipik köylü toplumunda kadınlar, her şeyden önce birer çocuk üreticisidir; bu onların, kendilerine saygınlık ve akrabalarına da zenginlik getiren temel rolleridir. Bu olgu antropoloji literatüründe öylesine geniş olarak belgelenmiştir ki yalnızca üç örnekten söz etmemiz yeterlidir: Geleneksel İrlanda'da, kadınların temel işlevinin çocuk doğurmak olduğu ve bu ölçüye göre değerlendirildikleri belirtilir; 19. yüzyıl Fransası'nda kadınlar birçoklarınca *"une machine a enfantement"** olarak görülürdü; Afrika'da kadınlara temelde çoğu kez üreme değerleri gözüyle bakılır.[43] Kadınlar temelde zekâları, bağımsızlıkları ya da fiziksel cazibeleriyle değerlendirilmezdi. Hukuksal ve toplumsal açıdan bakıldığında, birer bebek doğurma makinesi olarak statüleri çoğunlukla son derece düşüktü, rolleri de sınırlıydı. Bu nedenle, sanayi öncesi İngiltere'de kadınların çocuk doğurmaya göre tanımlanan rollerinin ve statülerinin çok düşük

* Fr. "Çocuk doğurma makinesi" (ç.n.)

olmasını bekleyebiliriz. Ama bu beklenti bir kez daha boşa çıkmaktadır. O dönemde yaşayanlar İngiltere'yi "evli kadınlar cenneti" diye tanımlamakta haksız değillerdi. Öteki tanım toplumlarıyla karşılaştırıldığında, kadınların hukuksal, ekonomik ve toplumsal konumları şaşırtıcı ölçüde yüksekti. Ayrıca bu konumlarının üreme kapasiteleriyle ilişkili olduğunu gösteren bir delil de yoktur. Evli değilken ve tanım gereği hiç çocukları yokken yasa önünde ve ekonomik bakımdan konumları en yüksek düzeydeydi; çocukların doğmasıyla evlilik içindeki güçlerinde de belirgin bir artış olmazdı. Evliliği bir arada tutan şey çocuklar değildi. Kadınların statü, saygınlık ya da güçlerinin üreme performansıyla arttığını gösteren hiçbir delil yoktur. Yine, olumsuz bir bulguyu kanıtlamak olanaksız. Gene de, dönemin oldukça zengin literatürü ile hukuk metinlerinde, çok çocuğu olan evli bir kadına az ya da hiç çocuğu olmayan bir kadından daha üstün gibi davranıldığını gösteren hiçbir sağlam delil yoktur. Kimi toplumlarda bazen bir kadının doğuruncaya değin ruhunun olmadığı biçiminde de ifade edilen ve çocuksuz bir kadının eksik olduğunu savunan anlayış hiçbir yerde karşımıza çıkmaz. Kadınlar, çocuk olmadan da tam, eksiksiz kişilerdir ve yüzyıllar boyunca, üreme yeteneklerinden bağımsız pek çok rol ve kendini ifade etme yolu -ekonomik, toplumsal ve dinsel- buldukları görülmektedir. Kadınlar için yazılan şiirlerde onların güzellikleri, zekâları, zarafeti yüceltilir; çocuk doğuran kalçaları, meme veren büyük göğüsleri ya da doğurgan rahimleri övülmezdi. 17. yüzyıl tiyatro oyunlarında kadınlar egemen, entrika çeviren, başına buyruk varlıklar olarak görülürdü, yoksa saygınlıkları çocuk sayısıyla artan, erkeklerin çocuk doğuran uzantıları olarak değil.

İdeal kalıbın bir başka özelliği de evlilik öncesinde kadınların "namus"larının, yani bakireliklerinin korunmasıdır. Onların rahimleri kocalarının ya da kocalarının akrabalarının olacaktır, bu yüzden cinselliklerine bir zarar gelmemelidir. Bu anlayış, vurgu ve ifade bakımından toplumdan topluma farklılık gösterir. Geleneksel Hindistan'da bir Hindu babanın kızını âdet görür görmez evlendirmesi biçimini alır; evlenecek yaşa gelmiş bir kız bir tehdit ve bir davettir, onun ve ailenin namusu tehlikeye düşmemeli-

dir. Aynı tutum Akdeniz bölgesinde, genç kızın ailesince titizlikle izlendiği ve onur kırıcı herhangi bir durumun ötünün erkek kardeşler ve akrabalarca alındığı "ar ve namus" kompleksine dönüşür. Çocuk doğurma potansiyelinin tamamı kocasına saklanmış gelinin bakireliği ve bozulmamışlığına dair nihai sınav, kızlık zarının ilk kez bozulduğunu gösteren kanlı gerdek gecesi çarşafının görülmesidir. Belirtildiğine göre, Yunanlı Sarakatsani çobanları arasında bakirelik neredeyse korkuyla karışık saygı duygusu uyandırır, evlilik öncesinde bir kızın bakireliği çok büyük önem taşır; bir Türk köyündeyse, evlenmeden önce kızlık zarının bozulmuş olup olmadığı kontrol edilir.[44] Doğurganlığa çok değer verilen Yorubaland'da da kanlı çarşaf âdeti vardır.[45] İngilizce'ye 16. yüzyılın başlarında çevrilen ve dönemin Almanyası'nı anlatan bir yapıtta, bakireliklerini koruyanlara büyük övgüler düzüldüğü ve bakire olmayanlara karşı da toplumsal baskıların öne çıkarıldığı göz önüne alındığında, özellikle, İngiltere'de de benzer bir kurumun olmasını bekleyebiliriz. Yine, konuya ılımlı ölçüde ilgi duyulduğunu gösteren birkaç ön ipucu vardır: Bakireliği zamanından önce bozulduğu için ağlaşanlar vardır, astrologlara gidip "onun kızlık zarının durup durmadığını" soranlar vardır, düşlerinde bakire olup olmadıklarını anlamak için kadınları yokladıkları vardır. Ancak delillerin ağırlıklı bir bölümü bizi yine farklı bir sonuca iter. Kesin görünen şu ki eğer kanlı çarşaf geleneği olsaydı otobiyografilerde ya da literatürde bunun izlerine rastlardık. Oysa böyle bir iz yok. Hiçbir kaynakta bundan dolaylı olarak söz edildiğini bile görmedim. Bunun o dönemde yaşayanlar için aşikâr olduğu anlaşılıyor. Bayan Sharp 17. yüzyılın sonlarında yazdığı Ebeler Kitabı'nda, Leo Africanus'un incelediği bazı Afrika kabilelerinde bakirelik işareti olarak kanlı çarşaf gösterme geleneği bulunduğundan söz eder. Ama Bayan Sharp bununla İngiltere'deki benzer herhangi bir şey arasında bir bağlantı kuramadığı gibi, bunun her durumda işe yarar (güvenilir) bir test olduğundan da şüphelidir: "Kanamanın olması, genel olarak o kadar da güvenilir bir belirti olmayabilir; yaşı ilerlemiş kızlarda çok gençkenki kadar güvenilir değildir; kanama kuşkusuz bakirelik işaretidir, ama (şehvetli) genç kızlar, hiçbir erkekle cinsel ilişkiye girmedikleri halde birta-

kım iffetsizce davranışlarla bakireliklerini yitirebilirler."

Kilise mahkemelerinin kayıtlarında, karısı bakire çıkmadığı için evliliği sona erdirmeye ya da bir tür tazminat almaya çalışan bir kişiden söz edildiğine hiç rastlamadım. Gerçekte, ailelerin ya da akrabaların bu konuyla çok ilgilendiklerini gösteren çok az delil var. Evlilik öncesi cinsel davranışlar konusunda o dönemin kaynaklarından kalkılarak yapılabilecek ayrıntılı bir analiz, birçok anne ve babanın kendilerine hâkim olamayan çocuklarını kayırdıklarını ve koruyup desteklediklerini, suçu önlemeye çalışanınsa kilise mahkemeleri ile kasaba görevlileri olduğunu düşündürür. Bir bakirenin kızlığını bozduğu ya da onun erkek kardeşleriyle anne ve babasının onurunu lekelediği için fiziksel saldırıya uğrayan bir adamdan söz edildiğine hiç rastlamadım. O döneme ait çizimleri ve örnekleri görülen bekâret kemerinin, ağırlıklı olarak İspanya, İtalya ve Almanya'da kullanıldığı, İngiltere'deyse hiçbir zaman kullanılmadığı anlaşılmaktadır. İngiltere'de ergenlik ile evlilik arasındaki uzun dönemde cinsler arasında özgürlük ve büyüklerin gözetimini gerektirmeyen bir temas vardır; bu ise, doğurganlık oranının yüksek olduğu bir "ar ve namus" yapısıyla pek uyuşmamaktadır.

Bununla birlikte, kanlı çarşaf ve bekâret kemeri geleneğine taban tabana zıt görünen bir kurum daha vardır; bu, evlilik öncesinde kadının doğurganlığını sınama, yani "soyunmaksızın aynı yatakta yatma" geleneğidir. Bazı toplumlarda, kadının çocuk doğurabildiğinden emin olabilmek için, evlenme niyetlerinin ciddi olduğu bilinen çiftlerin cinsel olarak karı-koca gibi yaşamalarına izin veren, hatta bu konuda onlara baskı yapan bir kurum vardır. Eğer kadın gebe kalırsa evlenirler, "sınav" başarısız olursa evlenmezler. Bunun, örneğin Afrika'daki çok çocuk isteğinin bir indeksi olduğu belirtilmiştir.[46] Bu geleneğin, sanayi öncesinde Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde, gerçekte de muhtemelen, mantıksal karşılığı olan kanlı çarşaf âdetinin bulunmadığı tüm bölgelerde olduğu anlaşılır. Nitekim, İskandinavya'nın kimi bölgelerinde, Fransa'da ve İskoçya'da, örneğin bir yıllık bir deneme "evliliği"nin bulunduğu Outer Isles'ta bu gelenekten yaygın olarak bahsedildiğine tanık oluruz.[47] Eğer gebe kalınmamışsa ilişkiye son verilirdi. İngilte-

re'ye gelirsek, ilk bakışta buna çok uygun bir kurum göze çarpar. Resmi nişanı izleyen dönemde, kamuoyunda ve hatta yetkililer genellikle çiftin bir arada yaşamasına izin verirdi. Bununla ilgili çok kayda değer deliller vardır.[48] Ancak daha yakından incelendiğinde, bu kurumun bir doğurganlık sınaması (biçimi) değil, tam tersi olduğu görülür. Genç nişanlılar, özellikle de bu nişan cinsel ilişkiyle pekiştirilmişse, kilisenin gözünde evli sayılırlardı. Nişanı bozmak, evliliği sona erdirmek kadar güçtü; bunun için belirli birtakım nedenler aranırdı. Kadın gebe olsun ya da olmasın genç çift evlenmek zorundaydı. Evliliğin tercihen birkaç ay içinde yapılması gerekirdi ki bu durumda kadının gebe olup olmadığını anlayabilmek herhalde zordu. Ne evlilik öncesi ilişkileri konu alan ayrıntılı anlatımlarda ne de nişanları bozulan sevgililerin açtıkları davalarda, ilişkiye son verme nedeni olarak çocuk olmamasının gösterildiği tek bir örneğe bile rastlamadım. Nişan yalnızca, tam ve feshedilemez bir birliğe giden sürecin ilk aşamasıydı. Başka bir yüzeysel argüman da "doğurganlığı sınama" hipotezini destekler görünebilir. Bütün bu dönemde çiftler, heavy petting* dahil cinsel açıdan önemli ölçüde özgürdüler. Çiftlerin günlerini, hatta gecelerini öpüşerek, koyun koyuna geçirmelerine izin verilirdi. Roger Low'un günlüğünde ve Thomas Wright'ın otobiyografisinde yer alan kur anlatımları, genç çiftlerin akşamları ve geceleri birbirleriyle uzun uzun konuştuklarını ve birbirlerine dokunabildiklerini göstermektedir. Özellikle yüzeydeki anlatımlar çok benzer göründüğünden, bunu kurumsallaşmış bir *"bundling"* biçimi sanmak kolay. Ama İngiltere'de genç çiftler sevişirken kadının çocuk doğurup doğuramayacağını anlamaya çalıştıklarına ilişkin hiçbir delil yoktur. Gerçekte, kadın gebe kaldığı zaman erkek çoğu kez kaçıp gizlenirdi. Anne ve babaların, kadının çocuk doğurup doğuramayacağı konusuyla ilgilendiklerini gösteren bir delil de yoktur. Konuyu daha çok yerel delillerden yola çıkarak inceleyen 17. yüzyıl tarihçileri, o dönemde İngiltere'de *bundling* geleneğinin olmadığında birleşirler.[49] Ne o dönemin çok tutulan öğüt kitaplarında ne de başka bir edebiyat türünde, genç erkeklere hiçbir zaman eşlerinin doğurganlığını sınamaları öğütlenmez. İngilizle-

* Cinsel birleşmeye varmayan okşama ve sevişme (y.h.n.)

rin zaaflarını onca acımasızca teşrih eden Stubbes gibi yazarlar bile, "artık bir oyun, bir eğlence, bir spor halini alan" ve dört bir yanı saran "fuhuş" kötülüğünün nedenleri arasında, kısmen bile olsa, evliliğin çocuksuz olmayacağını kesinleştirme isteğinin geldiğinden hiç söz etmezler. Birçok kişiyi evlilik öncesinde birlikte yaşamaya ya da cinsel ilişkiye yönelten şeyin, kadının çocuk doğurup doğuramayacağını anlama isteği değil, cinsel doyum, hayat arkadaşlığı, "romantik aşk" ve başka etkenler olduğu anlaşılmaktadır.

Çocuk sayısının artırılmasının amaçlandığı bir toplumda, özellikle kadınlarda cinsel ilişkiyi olabildiğince erken başlatmak bilinen bir stratejidir. Bu nedenle, "denetimsiz" kalıbın gözlendiği insan popülasyonlarının çoğunda, kadınlar ilk cinsel ilişkiye ergenlikte ya da ergenlikten kısa bir süre sonra girerler ve ilk âdet sonrasındaki "azalan doğurganlık" döneminin etkisini yavaş yavaş yitirmesiyle onlu yaşlarının sonlarında çocuk doğurmaya başlarlar. Kadınlarda üreme yeteneği genellikle otuzlu yaşların sonlarına doğru gitgide azaldığından, ikişer yıllık aralarla 10 kadar çocuğun doğurulabileceği yaklaşık 20 yıllık bir etkili üreme dönemi ortaya çıkar. Tarım toplumlarıyla kabile Afrikası'nın çoğunda, ayrıca geleneksel Hindistan, Çin ve Doğu Avrupa'nın büyük bir bölümünde görülen kalıp budur. Eğer amaç doğurganlığın en yüksek düzeye çıkarılması olsaydı, İngiltere ile Avrupa'da da benzer bir kalıbın olmasını beklerdik. Son 15 yılda, durumun öyle olmadığı gitgide daha açıklık kazanmıştır.

Hajnal ve başka yazarların çalışmaları, Kuzeybatı Avrupa'nın kimi bölgelerinde ve özellikle İngiltere'de, en azından 16. yüzyılın başlarından sonra sözü edilen bu 20 yıllık dönemin bulunmadığını göstermiştir. 16. yüzyıldan 18. yüzyılın ortalarına değin İngiltere'nin birçok bölgesinde, kadınlarda evlenme ve dolayısıyla ilk çocuk doğurma yaşı ortalama 25-30 arasında değişiyordu.[50] Bu durum üretkenlik dönemini üçte birle üçte iki arasında kısaltıyor, bununsa doğan çocuk sayısı üzerinde çok büyük etkisi oluyordu. Üstelik, bir kuşak ile bir sonraki arasındaki ortalama yaş farkı yaklaşık 18'den 28'e çıktığından, uzun dönemli nüfus artışı çok kayda değer ölçüde azaltılabiliyordu. İnsanların doğurganlığı sı-

nırlamak için evlilik yaşı diye bir kurumu özel olarak "tasarladıklarına" inanmak ve böylece bu kurumun işlevi ile ilgili aktörlerin amaçlarını birbirine karıştırmak kolaycılık olur. Yine de şurası kesin ki böyle bir kurumun bulunduğu bir toplumda aynı zamanda bir büyük aile tutkusunun bulunabileceğini anlamak zor. Kızların yirmili yaşların sonlarına değin bekâr ve çocuksuz kalabildiği bir toplumda yüksek doğurganlık yönünde güçlü baskıların bulunduğuna inanmak zordur.

İnsan toplumlarında kadınların ergenlikten hemen sonra evlenmeleri normal olmakla kalmaz, aynı zamanda, bedensel ya da zihinsel bir kusuru olmayan tüm kadınların (ve erkeklerin çoğunun) evlenmeleri sağlanarak maksimum doğurganlık özendirilir. "Evrensel" evliliğin kaydedildiği toplumlara ve Batılı olmayan toplumların çoğunda evlenmeyenlere karşı takınılan tavra ilişkin istatistiki veriler bunu gösterebilir. Evlilik, özellikle kadınlar açısından bir tercih ya da şans meselesi değil, hayatın akışı içinde ergenlik ya da ölüm kadar kaçınılmaz bir aşamadır. İngiltere'ye ve Kuzeybatı Avrupa'nın kimi bölgelerine gelirsek, Hajnal bir kez daha yüksek doğurganlık beklentisinin gerçekleşmediğini göstermiştir. 16. ve 18. yüzyıllar arası dönemde her iki cinsten de evli olmayan ve hiç evlenmemiş çok sayıda kişi olduğunu gösteren önemli deliller bulunmuştur. Demografi uzmanı Petty'nin belirttiğine göre, geç yaşta evlenme ve hiç evlenmeyenlerin oranının yüksek olması nedeniyle, "evlenebilecek her 100 kadından ancak 32'si evlidir ve bu kadınlar yılda 11 çocuk doğurmaktadır." 20. yüzyılın başlarında 45-49 yaş arasında yüzde 15 olan bekâr kadın oranının 16. ve 17. yüzyıldakinin gerisinde olduğu açıktır. Ayrıca ileri yaşta pek çok bekâr erkek de vardır. Bu kalıp, 18. yüzyılda Arthur Young'ın da belirttiği gibi, neredeyse herkesin evli olduğu komşu Kelt toplumlarınınkiyle karşıtlık oluşturur. İstatistiki veriler, evli olmayan kişilere önemli ölçüde hoşgörüyle bakıldığını gösterir. Evlenmemiş kadınlar, özel hukukta erkeklerle eşit statü ve konuma sahiptir. Evlenmemenin bedensel ya da ruhsal (zihinsel) bakımdan tehlikeli olduğuna inanıldığını gösteren hiçbir delil yoktur. Dönemin günlüklerinde ve mektuplarında evlenmemiş kişilerin alaya alındığına ya da kınandığına ilişkin çok az delil var-

dır. Dönemin tiyatro oyunlarında ve şiirlerinde alay konusu olan bekârlık değil evliliktir.

Başka bir yerde, İngiltere'nin başka birtakım indeksler bakımından da "köylü" toplumu öngörülerine kesinlikle uymadığını gösteren deliller sunmuştum.[51] Orada, evli olmamaya değer verildiğini, evliliğin bazen bayağı bir seçim olarak görüldüğünü savunmuştum. Evlilik yönündeki baskı ılımlı bir düzeyin ötesine geçmiyordu. Üstelik, dönemin cinsel ahlak sistemi doğurganlığın denetlenmesine yardımcı oluyordu. Cinsel ilişki, salt çocuk doğurma aracı olarak değil başlı başına bir amaç olarak değerlendiriliyordu. Kadınlar, çocuk doğurmaya yarayan pasif cinsel nesneler değil haz verici bir etkinliğe katılan eşit varlıklar olarak görülüyordu. Gebelik sırasında ve doğum sonrasında kadınlara gösterilen davranışlar da cinsel hazza üremeden daha fazla ilgi duyulduğunu düşündürmektedir; gerçekten de gebeliğe neredeyse talihsiz bir hastalık gözüyle bile bakılabiliyordu. Doğum sonrasında da cinsel ilişkiye tabular getirerek bebeği koruma yönünde bir çaba olmazdı. Çocuk isteğinin bir başka indeksi olan evlat edinme de yine olumsuz bir tavra işaret etmektedir. Gerçekten, İngiltere'de evlat edinmek 19. yüzyıla kadar yasal olarak olanaksızdı; evlat edinmeye benzer örneklere bile çok az rastlanırdı. Bu olumsuz tavrın ışığında, yakın dönemli tarihsel demografi çalışmalarının en azından 17. yüzyılda kimi kilise bölgelerinde etkili bir doğum kontrol biçiminin uygulandığını; ayrıca kürtaj ve çocuk öldürme olaylarıyla ilgili kayda değer deliller olduğunu ileri sürmeleri şaşırtıcı değildir.[52] Bütün bu bulgular, çocuk sahibi olma konusunda belirgin bir vurgu yokluğuna işaret ediyor; bu bulguların hiçbiri köylü modelinin öngörülerine uymamaktadır. Argümanımızı tesis edebilmek için son bir indeksi de kısaca inceleyelim.

İngiltere'de de sınai olmayan toplumların birçoğundaki gibi pro-natalist bir tutum bulunsa idi, doğumların artırılması yönündeki büyük kaygının biyografiler ve başka kaynaklar yanında sanat ve edebiyatta da yankısını bulması gerekirdi. Oysa, böyle bir yoruma yine yüzde yüz aykırı düşen çok kayda değer bilgiler topladım; günlükler, otobiyografiler ve başka pek çok kaynak, insanların genelde bir ya da iki çocukla oldukça mutlu olduklarını, ama

bundan fazlasının bir yük ve bir dert haline geldiğini ortaya koymaktadır. Bu bir ya da iki çocuk isteme nedenleri bile ilginç. Tarım toplumlarının çoğunda çok çocuğun toplumsal, ekonomik ve çoğu kez de ritüel bir gereklilik olduğunu hatırlarsak, Culpepper'a göre 17. yüzyılın ortalarında "bütün kadın ve erkeklerin çocuk istemelerinin" nedenlerine göz atabiliriz. İlk neden çok soyut: "Çocuklar Tanrı'nın birer nimetidir, azizler de öyle ister"; ama Culpepper hemen sonra, bunun ancak en çok 1/100 oranında önemli bir neden olduğunu teslim eder. İkincisi, "çocuklar, tıpkı insanın kendi benzeriyle oyun oynamak istemesi gibi, birlikte oynaması hoş şeylerdir", bir başka deyişle, duygusal doyum kaynağıdırlar; ya da modern demografi araştırmalarının kaba kuramındaki deyimle, haz verme bakımından başka mallarla, örneğin ev hayvanlarıyla kıyaslanabilecek birer tüketim malıdır. Ama Culpepper'a göre insanların çocuk istemelerinin temel nedeni, başka nedenlerden ziyade, "en yüksek ihtimalle, daha fazla çocuk doğurmanın nedeni [olan] şehvet"tir. Elbette bu açıdan bakıldığında, çocuk, seks için ödenen bir *bedel*'dir; seks çocuk için değil, seks içindir; her hazzın bir bedeli vardır ve bu durumda çocuklar da birer yan üründür. Birçok toplumda bunun tam tersini düşünen, yani seksi araç ve çocuğu da amaç olarak gören insanlara çok olağandışı gelen bu düşünce, yaygın doğum kontrolünün temel bir önkoşuludur. Culpepper'ın muhtemel iki güçlü nedeninin sözünü dahi etmediğini fark etmek de ayrıca ilgi çekicidir. Anne ve babalar, ailelerinin soyunu genişletmek ya da sürdürmek için çocuk istemiyorlar; çocukları orta yaşta emeğinden, ihtiyarlıkta da desteğinden yararlanılacak ekonomik bir değer olarak da görmüyorlar. Gerçekte çocuklara çoğu kez ekonomik bir yıkım gözüyle bakılmaktadır. Francis Quarles şöyle yazıyor:

> Şu bereketli rahmi görüyor musun, her yıl nasıl da sallar beşiği; fakir hanene bir konuk daha çağırır (bir boğaz daha ekler), seni yeni bir oğula baba eder. Belki de artık, şu anki çocuklarını büyütsen ve çoğalmayı gereksiz bir fazla mesai saysan daha iyi olur... Belki homurdanıyor, yakınıyorsun, onu yoksul sofranın bereketini artırmayacak bir yük, cılız mülkün için bir felaket olarak görüyorsun; her kim isen zavallı, bedbaht adam.

Bu görüş, bölümün başındaki Pencap köylüleriyle ilgili alıntılara taban tabana zıttır; bunun yalnızca bir entelektüelin "köylüler"e izafe ettiği bir görüş olmadığını gösteren pek çok delil vardır. Üremenin bir yıkım, israf sayılıp mahkûm edilmesine kolaylıkla neden olabilen bu tutum, 17. yüzyıl sonlarında bir günlük yazarına şunları yazdırır: "Papazlar... artık tombullaştılar, insafsızca çocuk yapar oldular: Sanki Katoliklerin üreme davasından başka ardından gidecek bir şeyleri yokmuş gibi."

TEZİN YENİDEN İNCELENMESİ

Başlangıçta verilen "köylü toplumu"="denetimsiz doğurganlık" denkliğinin İngiltere için tümüyle yanlış olduğu anlaşılıyor. İşte, tarihçilerle antropologların 17. yüzyıla değin her bakımdan "köylü" olduğunda tümüyle birleştikleri ama kullandığımız her endekste doğurganlık açısından beklediklerimize taban tabana zıt düşen bir toplum, İngiltere klasik bir "denetimli" doğurganlık toplumu, iki uçta yer alan sanayi sonrası toplumlarla erken dönem avcı-toplayıcı toplulukları arasındaki "ara toplumlar"ın elimizdeki en iyi örneği. Hipotez çürütülmüş görünüyor. Ama onu tamamen terk etmeden önce, denkliğin henüz incelemediğimiz öbür ucuna kısaca bir göz atabiliriz. İngiltere, yaygın anlayışın varsaydığı gibi 13. ve 18. yüzyıllar arasında geniş anlamda bir köylü toplumu muydu? Gerçekten de "hanehalkı üretim tarzı"na, çiftlik ile ailenin bir tutulmasına mı dayanıyordu, yapı bakımından Hindistan, Doğu Avrupa ve geleneksel Çin'deki köylü toplumlarına benziyor muydu? Bu soruyu başka bir yerde geniş biçimde inceledim.[53] Orada, İngiltere'nin, en azından ayrıntılı kayıtların başlangıcı olan 13. yüzyıl ortalarından sonra hiçbir zaman bu denemede daha önce tanımlanan anlamda bir "köylü" toplumu olmadığını öne sürmüştüm. İngiltere'nin akrabalık sistemi, mülkiyet hukuku, temel toplumsal yapısı ve ideolojisi her zaman bireyci bir sisteminkine çok daha yakın olmuştu. Bunun neden böyle olduğunu henüz bilmiyoruz. Ama bu durum İngiltere'yi, Kelt kıyılarındaki, kıta Avrupası'ndaki, Doğu Avrupa ya da Asya ve Afrika'daki öteki köylü

toplumlarından birçok bakımdan ayırıyor. Bu farklılık, 16. yüzyıl Avrupası'nda pazar kapitalizminin ya da Protestanlığın yayılmasının bir ürünü değil; kökeni çok daha eskilere dayanıyor. Eğer bu argüman doğruysa, hipotezin tamamen çürütülmesi gibi görünen şey, onun en güçlü doğrulanmalarından birine dönüşüyor demektir. Doğurganlık konusunda olağandışı ölçüde denetimli bir tutumun benimsenmesi, nihai planda grubu değil bireyi temel alan ekonomik ve toplumsal bir sisteme çok iyi uyuyor. Anne ve babalar çocuklarına "yatırdıklarının" karşılığını almıyorlar; saygınlığı çocukların sayısıyla birlikte yükselen daha geniş bir akrabalık "soyu" ya da "grubu" da yok. Çocuk yetiştirmenin "maliyet"ini göz önüne alırken yalnızca ne harcandığına bakmak yeterli değildir. Çocuklardan geri kazanılan şeyleri de hesaba katmak zorundayız. İşte bu noktada, sanayi öncesi İngilteresi'ndeki akrabalık ve ekonomi bileşiminin, anne ve babaların çocuklarından *hiçbir* karşılık -hatta fazla sevgi ve şefkat bile- ummamaları sonucunu doğurduğunu görüyoruz. İngiltere'de çocukların analojisi ev hayvanlarıdır; ev hayvanları da temelde, ömür boyu kalacak, emeğiyle aile bütçesine katkıda bulunacak ya da yaşlılıkta destek sağlayacak varlıklar oldukları için değil, "birlikte oynaması hoş şeyler" oldukları için beslenirler. Max Weber, modern kapitalizmin iki temel önkoşulundan biri olarak şunu ayırt eder: "İş hayatının, modern ekonomik hayata tümüyle damgasını vuracak biçimde hanehalkından ayrılması... Korporatif mülkiyetin bireysel mülkiyetten hukuken ayrılması."[54] Bunun, doğum kontrolünün başarıya ulaşmasının da önkoşullarından biri olduğu anlaşılıyor; mülkiyetin bir korporasyon biçiminde, örneğin bir "hanehalkı" ya da "soy"un elinde bulunduğu toplumlarda, üremeyi, dolayısıyla da üretimi ve tüketimi artırmak anne ve babaların çıkarınadır. Bireyin tek başına ve "özgür" olduğu toplumlarda ise çocuklar birer zenginlik ya da toplumsal saygınlık kaynağı değildir, tersine, daha etkili olabilecek başka seçeneklerin de bulunduğu bir dizi olanak içinden seçilmek zorundadırlar. *"Ya* ipotek, *ya* çocuk" sistemi, sanayi sonrası toplumunun köksüzlüğünün bir ürünü değildir. Bunun kökenini çok daha eskilere dayandırabiliriz.

Burada yapmaya çalıştığımız şey, üreme ile, Marx'ın anladığı

anlamda üretim tarzı arasında sıkı bir bağlantının bulunduğunu gösterebilmektir. Bunun teknolojiyle pek bir ilgisi yoktur; İngiliz saban kültürü, aynı dönemin kıta Avrupası'ndan çok farklı değildir. İngiltere hızlı değişikliklere de pek uğramış değildir. Köylü olmayan temel "bireyci" sosyal ve ekonomik sistemin, ilgili belgelerin ortaya çıktığı andan itibaren var olduğu görülmektedir; bir başka deyişle, sistemin 13. yüzyılda başlayan varlığı günümüzde de sürmektedir. Kara Ölüm, İç Savaş ve Sanayi Devrimi, kalıpları bütün bütün sarsıntıya uğratamamıştır. Tabii bu hipotez, başka bir yığın soruyu da beraberinde getirir. İngiliz kalıbı ilk nerede ortaya çıkmıştır? İngiltere niçin böyle farklıdır? Bu tezin son versiyonunun pek çok kayda tabi tutulmasının gerektiği de söylenmelidir: İngiltere gibi geniş ve karmaşık bir toplumda beş yüzyıllık bir süre içinde bu teze uymayan kesimler, gruplar ve katmanlar da muhakkak vardır. Örneğin soylular ve üst-orta sınıf farklı bir kalıba uymuş olabilir. Ancak istisnalara girmeden önce kuralı koymak yararlıdır. Ayrıca bu kalıbın günümüzdeki aile planlaması kampanyaları bakımından dolaylı sonuçlarını da irdelememiz gerekecektir. Sorunun kökeninde yatan şeyin teknoloji değil akrabalık sistemi ve toplumsal ve ekonomik ilişkiler olduğu açıktır. Doğum kontrolüne işlerlik kazandırmak isteyenler, artık gerekli teknikleri sağlamanın yeterli olmadığını biliyorlar; aile büyüklüğünü sınırlama yönünde güçlü bir isteğin olması gerekiyor. Yukarıda ana hatları çizilen tez, üreme ile üretim arasındaki bağlantıyı titizlikle çözmedikçe böyle bir isteğin muhtemel olmadığını göstermektedir. Üremenin üretimi ve tüketimi artırdığına inanıldığı sürece, insanlar doğurganlığı gönüllü olarak denetlemeyecektir.

III
ŞİDDET
Köylüler ve haydutlar

İngiltere'de 15. ve 18. yüzyıllar arası dönemde şiddetin düzeyi ve doğası konusunda tarihçiler arasında bazı görüş ayrılıkları vardır. Bir yanda Profesör Beattie gibi, İngiltere'de ceza sisteminin 1780'lere değin "İngilizlerin çoğunluğunun yaşadığı kırsal ve küçük ölçekli yerleşim merkezlerinde akla yatkın ölçüde iyi işlediğine" inananlar vardır. Bunun bir sonucu olarak, "ciddi suçlar ender görülmektedir ve kraliyet mahkemelerinin verdiği gözdağının yanı sıra resmi olmayan denetim mekanizmaları da küçük suçların yeterince sınırlı kalmasına yardımcı olmaktadır."[1] Konuyu ele alan birçok tarihçi, İngiltere'de 16. ve 18. yüzyıllar arası dönemde fiziksel şiddet olaylarının miktarı, doğası ya da cezalandırılması konusunda keskin ya da devrimci bir kopma görmemekte-

dir. Bununla birlikte, 1930'lardan bu yana gelişen bir başka güçlü düşünce ekolüne göre, "feodalizm" ya da "köylü toplumu"ndan "kapitalizm" ya da "birey toplumu"na olduğu varsayılan geçiş, şiddetin boyutları ve doğasındaki kitlesel değişmelere de yansımıştır.

Önde gelen bazı sosyal tarihçilerin yapıtlarının incelenmesi, bunlardan bir bölümünün, 18. yüzyıl öncesinde İngiltere'de yaşayan insanların yaradılış olarak bizlerden daha acımasız, daha "vahşi" ve daha az denetimli olduğuna inandıklarını gösterir.[2] Onların çizdikleri tabloya göre, 16. ve 17. yüzyıllar, suç oranının yüksek olduğu, fiziksel zorbalığın kol gezdiği, yasa ve düzenin hükmünü yitirdiği şiddetli bir kargaşa dönemidir. Söz konusu ekol, bu durumun iki özelliğin bir yan ürünü olduğunu savunur. Birincisi, yoksulluk, sürekli hastalık ve ölüm oranının yüksekliği altında ezilen halkta zorbalık salgın halini almıştır. Cemaatin eski denetim mekanizmalarını yerle bir eden ve kapitalizm öncesi toplumun ahlak düzeninin temelini aşındıran yeni bir üretim tarzının, yani kapitalizmin topluma nüfuz etmesi bu durumu daha da ağırlaştırmıştır. Bir üretim tarzından diğerine devrimci geçiş modeli, bazı tarihçileri şiddet olaylarında çoğalma ummaya yöneltmiştir ve görünüşe göre de umduklarını bulmuşlardır. Bu kısa denemenin amacı, bu öndeyinin doğruluğunu sınamaktır.

İngiltere'de erken modern dönemde şiddetin doğası ve boyutlarını değerlendirirken, karşılaştırma çerçevesini açıklığa kavuşturmak yararlı olacaktır. Bir toplumun "şiddet dolu" ya da "şiddetsiz" olduğundan söz edildiğinde bu karşılaştırma neye göre yapılmaktadır? Anlaşıldığı kadarıyla bazı tarihçilerin izledikleri yöntem, karşılaştırmada bizzat kendi toplumlarına ilişkin, çoğu kez de irdelenmemiş izlenimlerini temel almaktır. İngiltere gibi 1780'e değin temelde tarım toplumu olan bir ülkeyi öteki tarım uygarlıklarıyla karşılaştırmak da bu yöntemi tamamlamak bakımından önemli görünmektedir. Karşılaştırılacak örnek olayların seçimi kolay değildir. Yeryüzünde binlerce ülke ve toplum vardır ve bunlardan herhangi birini tarihlerinin herhangi bir noktasında seçebiliriz. Ben karşılaştırma amacıyla dört ayrı inceleme bölgesi seçiyorum. Birincisi Jonathan Spence tarafından analiz edilen 17.

yüzyıl sonlarının Çin'i, ikincisi Le Goff ile Sutherland'ın betimlediği 18. ve 19. yüzyıl Fransası, üçüncüsü Anton Blok'un incelediği 19. ve 20. yüzyıl Sicilyası ve dördüncüsü E. J. Hobsbawm'ın haydutlar üzerine genel bir incelemesi.[3] Bu çalışmaların ayrıntılı olarak incelenmesi, geniş anlamda "köylü" olan ya da "köylülük"ten "modernlik"e geçiş aşamasında bulunan toplumlarda karşımıza çıkabilecek şiddetin kimi boyutları hakkında bir fikir vermektedir. Bu incelemelerde belgelenen çoğu kez uç nitelikteki şiddet olaylarının "modernlik öncesi" toplumların evrensel karakteri olduğu izlenimini uyandırmak, gerçeklere uygun ya da dürüstçe olmazsa da söz konusu incelemeler 16. ve 18. yüzyıllar arası dönemde İngiltere'de arayabileceğimiz özelliklerin bazıları hakkında gene de bir fikir vermektedir. Bu dönemde haydutlar, mafya benzeri örgütler, gençlik çeteleri, aileler arasında düşmanlıklar ve kan davaları, yüksek düzeyde fiziksel şiddete karşılık düşük düzeyde hırsızlık, gezgin dilenci ve serseri toplulukları ve hâkim bir korku ve güvensizlik atmosferi ile karşılaşmayı umabiliriz.

Öncelikle 16. ve 17. yüzyıl İngilteresi'ne ilişkin pek çok kaynaktan bazılarına göz atarak, bunların ne ölçüde belirli "köylü" toplumlarında görülen şiddete, ne ölçüde de bu tür köylü toplumlarının yıkılarak modern kapitalist toplumun doğmaya başladığı zamanlarda meydana gelen şiddet artışına işaret ettiğini anlamaya çalışabiliriz. Edinilen izlenimlerden biri, ülkeyi 16. yüzyılın sonlarıyla 17. yüzyılda gezenlere aittir. Bu gezilerin ezici bir çoğunluğundan elde edilen izlenim, İngiltere'nin düzenli, denetimli ve şiddetsiz bir ülke olduğu yolundadır.[4] Saldırı olaylarının en muhtemel olduğu yerlere -meyhanelere- sık sık gitmeyi iş edilen "Ayyaş Barnabee" gibileri bile, fiziksel ya da sözle hemen hemen hiçbir şiddet olayı bildirmemektedir.[5] Bu kişiler çoğunlukla tek başına ve uzun yolculuklara çıkıyorlar, yolları bazen sözüm ona vahşi kuzeyden de geçiyordu. Ama gariptir ki kimi modern tarihçilerin kendi toplumlarıyla ilgili olarak keşfettikleri olgulara karşı kördüler. Ayrıca o dönemde otobiyografi ve günlük yazanların da ister Pepys gibi kentte ya da Josselin gibi kırsal bir yerde, ister Thomas Whythorne gibi gentry ya da çırak Roger Lowe ve seyyar terzi Wheatcroft gibi olsun, dünyalarının içine işleyen şiddetten

neredeyse tümüyle habersiz oldukları görülmektedir. Bu otobiyografik yapıtların verdikleri güçlü izlenim, insanların akıl dışı bir öfke ve hiddetle davranmadıkları, yaşamlarının ya da yolculuklarının korku içinde geçmediği, fiziksel koşulların zorluğuna karşın incelik ve sevecenlik dolu bir topluma işaret etmektedir.[6]

Gezginlerin yazdıkları ile otobiyografilerden elde edilen delillerin, 18. yüzyıla kadarki zorbalık ve şiddet dolu köylü yaşamı fikrini tümüyle gözden düşürmediği de savunulabilir. Eğitim görmüş, okuma yazma bilen ve yüksek kültürden gelen bu yazarların konunun bu boyutunu atlamış olmaları çok akla yakındır. Fransa, Çin ve Sicilya'yla ilgili incelemelerdekiyle daha kesin karşılaştırmalar yapmamıza yarayacak malzemeler toplayabilmek için, ayrıntılı köy incelemelerinden ve hukuksal kayıtlardan yararlanmamız gerekir. İşte bu köy incelemelerindeki 18. yüzyıl öncesi yaşam izlenimlerine göz atarak işe koyulabiliriz.

Belirli kilise bölgelerine ya da lordluklara ait eski tarz yerel tarihler, şiddetin az görüldüğü, kültürlü, çok düzenli ve mülkiyet bilincine sahip toplumlar resmetme eğilimindedir.[7] Nitekim H. S. Cowper, kuzey Lancashire'daki Hawkshead'le ilgili olarak şu sonuca varır: "Günümüzde olduğu gibi, Cumberland, Westmorland ve Furness'taki tüm yerlerde suça ender rastlanırdı... Küçük suçlar ve hırsızlık olayları hemen hiç görülmezdi."[8] Daha yakın dönemlerde, belirli kilise bölgelerinin ekonomisine ve toplum yaşamına ilişkin yeni araştırmalar da fiziksel şiddetin az görüldüğü izlenimini vermektedir.[9] Elbette söz konusu köylerin büyük ekonomik değişmeler, artan yoksulluk sorunları ve dinsel bölünmeler geçirdiği anlatılmaktadır. Ama yoksulların olmasına karşın, suçlular, sapkınlar, eşkiyalar ve kan davaları hemen hiç yoktur. Bu durum, söz konusu tarihçilerce kullanılan yerel belgelerin niteliği ile açıklanabilir. Toprakla ilgili kayıtlar, vasiyetnameler, kilise bölgesi sicilleri ve başka belgeler, genellikle, yüksek ölçüde karmaşık, sürekli ve etkili bir yönetim aygıtına ve yüksek bir denetim ve örgütlenme düzeyine işaret etmektedir. Nitekim en büyük yerel tarihçilerden J. Horsfall Turner, Halifax bölgesine ilişkin çok sayıda kayıt ortaya koyduktan sonra şöyle yazar: "Bir şey okuyucuyu çok şaşırtabilir, o da romansın ve hayali olanın parıltısının yerini,

günümüzdeki kamu yaşamından çok az farklı, yalın bir gerçekler dünyasının almasıdır."[10] Aslında, bazı tarihçilerin yakın dönemde yaptıkları gibi, hukuksal kayıtları kullanırsak, şiddetin yalnızca ek bir boyutu karşımıza çıkacaktır.

F. West 1603-37 dönemi için Lincolnshire'daki Wrangle kasabasını incelemiştir. İncelemesinde Quarter Sessions kayıtlarını kullanmakla birlikte gene de şu sonuca varır: "Bakılan davaların incelenmesi, yalnız Wrangle'da değil bütün Holland'da ciddi suçların hatırı sayılır ölçüde az görüldüğü izlenimini vermektedir."[11] Daha da şaşırtıcı olan, bildirilen küçük suçların çok az sayıda olmasıdır; West bu durumu, alt düzey güvenlik görevlilerinin yetersiz çalışmasına bağlar. Gerçekte olduğu halde saptanmayan ya da bildirilmeyen suçlarla ilgili bu "gizli sayı", şiddet olaylarını inceleyen tarihçilerin hiç yakasını bırakmayan bir sorundur ve bu konuya daha sonra yine döneceğiz. Kasaba düzeyinde suç ve şiddet olaylarını ele alan başka özgül incelemelere dönersek, bunların da kan döken bir toplumla ilgili genel beklentiyi doğrulamadıklarını görüyoruz. J. Walker, Elizabeth dönemi Essex'inde suça ilişkin yakın tarihli bir incelemesinde şunu ortaya çıkarıyordu: "Yılda bir kez ağır suç olayı görülen kilise bölgelerinin sayısı yalnız bir avuç dolusu kadardı ve Elizabeth'in 45 yıl süren bütün hükümdarlık dönemi boyunca tek bir ağır suç olayının bile kayda geçmediği 25'ten fazla kilise bölgesi vardı."[12] J. A. Sharpe, Essex'teki Kelvedon kilise bölgesini konu alan incelemesinde, 1600-40 arası dönemde aşağı yukarı 500 kişilik bir nüfusu ele alır. Bu dönemde hırsızlık, ev soyma ve meskene tecavüz olaylarının sayısı 24'tür; ama şiddete dayalı fiziksel saldırılara bakıldığında, tek bir adam öldürme ve iki de çocuk öldürme olayı (bunlardan birini komşu köydeki bir kız işlemiştir) görülür.[13] 1560-1750 arasındaki daha uzun bir dönemde her türden yerel ve cezai kayıt kullanılarak Essex'teki Earls Colne kilise bölgesi üzerine yapılan bir inceleme, hemen hemen iki yüzyıllık bir süre boyunca kabaca 800 kişilik bir nüfus içindeki fiziksel saldırı olaylarının miktarı konusunda bir fikir vermektedir. 1608'de bir kadın çocuğunu öldürmek suçundan asılmış, 1626'da bir başka kadın kocasını zehirlemek suçundan beraat etmiş, 1667'de bir adam üvey oğlunu öldürmek suçundan

damga yemiş ve ertesi yıl yine bir adam cinayetten suçlu bulunarak sürgüne gönderilmiştir. Beraat eden kadın daha sonra yeniden evlenmiştir. Damga yiyen adam, dört yıl sonra Earls Colne'un ileri gelenlerinden biri olarak okula müdür isteyen bir dilekçeye imza koymuş, sürgüne gönderilen mahkûm da daha sonra kasaba'ya dönmüştür.[14] Bir cesedi saklamak güç olduğundan, cinayet vakalarının çoğu muhtemelen bu dört vakadan ibarettir. Nüfusu aşağı yukarı bunun yarısı kadar olan yakındaki Terling kilise bölgesinde, 1560'tan 1699'a kadarki 140 yıl içinde, akli dengesi yerinde olmayan bir kadın tarafından işlenen bir bebek öldürme ve bir de adam öldürme vakası bildirilmiştir.[15] Son bir ya da iki yüzyıllık dönemlerde bir İngiliz kasabasına ilişkin karşılaştırmalı bir inceleme yapılmamışsa da vaka sayısının bunun çok altında olabileceğini düşünmek güçtür.

Kasabalara ilişkin ayrıntılı incelemelerin yaygın şiddeti doğrulamaması, kısmen şiddeti ve suçu saptama başarısızlığından doğan sapmaya, kısmen de kayıtların tahrip olmasına yorulabilir. Bu problemleri savuşturmayı umabileceğimiz çeşitli yollar vardır; bunlardan biri de resmi kayıtların dışında neler olup bittiğini kavramamıza yarayacak başka kaynaklar kullanmaktır. Yasaları yürütmekten sorumlu alt düzey memurların, asayiş görevlilerinin, polis müdürlerinin ve şerif yardımcılarının hesap ve not defterleri böyle kaynaklardandır; ama gene, gördüğüm az sayıda örnek garip ölçüde olumsuzdur.[16] Örneğin Arthur Raistrick, 1690'larda Richard Wigglesworth'un Yokshire'daki Skipton için tuttuğu bir defterin özetini çıkarır. Wigglesworth, asayiş görevlisi, kilise mütevellisi, başıboş ve sahipsiz hayvanları alıkoyma görevlisi, yerel yargıç ve yoksullara yardım sorumlusudur. Defterde sürüden ayrılan başıboş hayvanların alıkonulmasına, yoksul serserilerin toplanarak sürgüne gönderilmesine ve yerel yasaların yürütülmesine ilişkin pek çok kayıt vardır. Bütün bu yasa yürütme etkinlikleri göz önüne alındığında, bu uzak ve yaban yörede Wigglesworth'e karşı önemli ölçüde bir direnişin olmasını bekleyebiliriz. Ama Raistrick şu sonuca varıyor: "Asayişten sorumlu olduğu yıllarda (dönemde) çeşitli görevleri vardı, ama yörede asayiş sağlanmıştı, bu yüzden günlüğünde şiddet ya da hırsızlık olaylarına ilişkin

hiçbir kayıt yoktur."[17]

Umut vaat eden bir başka kaynak, kasaba yaşamına ilişkin o dönemin yorumlarıdır. Bunun en iyi örneği, Richard Gough'nun 1700'de yazdığı Shropshire'daki Myddle kilise bölgesine ilişkin ünlü betimlemedir.[18] Yapıt, Gough'nun kilise bölgesinde 17. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanan yaşam deneyimine dayanır. David Hey'in, yapıtı başka kayıtların bağlamında ele alan ayrıntılı yerel incelemesi, yapıtın olağandışı değerini daha da artırmıştır. Myddle, küçük pastoral çiftçilerle kiracılardan oluşan, yaklaşık 600 nüfuslu bir kilise bölgesidir. Geçmişteki şiddetin incelenmesi bakımından çeşitli nedenlerle ideal bir konumda yer alır. Galler sınırından yalnızca birkaç kilometre uzakta, dolayısıyla da İngiliz toplumunun kıyısında yer alır. Dahası, 17. yüzyıla ait kimi kaynaklarda, bütün İngiltere içinde en "aylak ve yasa tanımaz" yerlerin Myddle gibi ormanlık bölgeler olduğu vurgulanır. Ayrıca Gough, Hey'in de işaret ettiği gibi, "olağandışı olanın çekimine kapıldığı" için mükemmel bir vakanüstür.[19] Gerçekten de Gough, 50 yıllık bir sürede belleğinden ve yaşadıklarından çeşitli şiddet olayları aktarır. "Kocalarından bezen" kadınların zehirleme girişimlerinin yanı sıra, turp beliyle bir adam öldürme ve bir bebek öldürme olayı bildirir.[20] Ayrıca bazı intiharlardan, çoğu adi nitelikte bir miktar hırsızlıktan ve gayri meşru çocuk doğurma ve sarhoşluk olaylarından söz eder. Ama bunun dışında fiziksel şiddet olaylarının başlıca ve neredeyse tek örneği, kasabanın başına epey bela olan William Tyler adında bir adamla ilgilidir. Tyler tutuklanmaya karşı direnmiş, ama sonunda hapse atılmıştı. Hakkındaki çeşitli ciddi suçlamalara rağmen serbest bırakılmıştı. Gough'ya göre, bu 60 yıl boyunca kasabadan iki kişi -biri hırsız biri katil- ölüme mahkûm edilmiştir. Hey'in yorumuna göre "ciddi suçlar enderdir." Gerçekten de Hey'in edindiği izlenime göre, kötü ün salmış bazı kişiler ve aileler olsa da genel olarak, "suç oranının günümüz İngilteresi'nin büyük bir bölümünden çok daha düşük olduğu ve ahlak kurallarına daha sıkı uyulduğu görülmektedir."[21] Elbette böyle bir ifadenin kanıtlanabilmesi için, Myddle'la ilgili ceza kayıtlarının günümüze ulaşmış ve analiz edilmiş olması ve ayrıca günümüzün kayıtlarıyla titizlikle karşılaştırılması gerekli-

dir. Ama bu gene de bizim beklentilerimize bir kez daha uymama eğiliminde olan ilginç bir izlenimdir. Gerçekte, Gough'nun yorumuna uzaktan bakarsak, en ilginç olan şeyin olmayanlar olduğunu görürüz: Cadılık, kan davaları ve hizipler, yol soygunları, toplu şiddet olayları ve sadizm hiçbir yerde görülmemektedir. Kişiler arasında kayda geçmiş çok az şiddet olayı vardır; buna karşılık, gerek aile içinde gerekse komşular arasında sıcaklık ve içtenlik, mizah, hoşgörü ve nezaket, sevgi ve anlayış olduğunu gösteren çok sayıda karşı-delil vardır.

"Şiddet dolu geçmiş" tezine her türlü şüphelenme hakkını tanımak amacıyla, oldukça olağandışı bir dizi belgeyi analiz ettim. İlk önce, şiddete ilişkin delil sağlaması en muhtemel olan kayıtları, yani ceza mahkemelerindeki iddianameler ve verilen ifadelerle sulh yargıçlarının not defterlerini ve yazılarını ele aldım. Yerel kayıtlarla birlikte bu materyaller, davaların kabaca sayısını veren dış görünüşün ötesine geçerek derindeki düzeye inmemize ve 17. yüzyılda İngiltere'de şiddetin nasıl ortaya çıktığını, denetlendiğini ve bastırıldığını anlamamıza izin verir. Bunlar ayrıca, şiddetin nasıl algılandığını ve düşünce ve davranışlara ne ölçüde nüfuz ettiğini anlamamıza olanak sağlar.

İkinci olarak, İngiltere'nin en yabanıl ve şiddet dolu bölgelerinden olduğu düşünülen İskoçya sınırındaki Cumbria'dan belgeleri ele aldım. Eskiden Westmorland ve Cumberland olarak anılan bu bölgedeki pastoral yaylalar, daha yoksul ve daha uzak oluşu, suçluların saklanmasına elverişli tepeleri ve kırları ve karşıya geçmeyi elverişli sınırıyla (varsa) kan davaları, haydutlar ve açık şiddet olaylarının görülmesi en muhtemel yerlerden olmalıdır. Üçüncü olarak, karışıklığın özellikle çok olduğu bir dönemi, 1680'leri ele aldım. 1679'daki sözde Katolik Entrikası'nı başka birçok ayaklanma tehdidi izlemiş ve sonunda Monmouth'un ayaklanmasıyla II. James tahttan indirilmişti. 1680'lerde bu bölgede görülen çok kötü hava koşulları ve açlık, hâkim sınıftaki bölünmenin doğurduğu siyasal belirsizlik ortamını daha da ağırlaştırmıştı.

Son olarak, kuzey Assizes kayıtlarında bile istisnai olarak rastlanan bir dizi olayı ele aldım. Bunlar, yankesicilik, yol kesme ve

hırsızlık gibi birbiriyle az bağlantılı olaylardı. Bu bölgede 17. yüzyılın geç döneminde bunlar kadar ciddi çok az olaya rastlanmaktadır. 1680'lerde kuzeydeki Kirkby Lonsdale kilise bölgesinde ve çevresindeki cezai şiddetle ilgili bu genişletilmiş örnekolay çalışmalarının yoğun analizinden ne gibi izlenimler edinilebileceğini merak edebiliriz.[22] Bu yörenin şiddet kalıpları, dünyanın başka yerlerindeki seçilmiş köylü toplumlarınınkiyle nasıl karşılaştırılabilir? Smorthwait kardeşlerin, Edward Bainbridge'in ve onların suç ortaklarının davranışları ile onları kovuşturan sulh yargıcı Sir Daniel Fleming'in ve öteki kasaba sakinlerinin buna karşı tepkileri bize ne göstermektedir? Kent ve sanayi devrimlerinin arifesinde, 17. yüzyılın geç döneminde şiddetin üslubu ve düzeyi konusunda ne gibi bilgiler ediniyoruz?

Kuzey İngiltere'de yaşayanların kovuşturmaya uğradıkları suçların niteliği ile sözünü ettiğimiz öteki köylü toplumlarında kayda geçen suçlarınki arasında çarpıcı bir karşıtlık vardır. Başka toplumlarda başlıca suçlar fiziksel saldırılar, çoğunlukla da cinayettir ve ayrıca cinsel saldırılarla çocuklara yapılan saldırıları kapsar. Bu türden suçlar Westmorland'da neredeyse hiç görülmez. İlde 1650-99 arasındaki 50 yıllık dönemde cinayet ya da adam öldürme suçundan yarım düzineden az kişinin sanık olduğunu görmekteyiz. Kol ya da bacak gibi organların kaybı ya da ağır yaralanma ile sonuçlanan gerçekten ciddi ve acımasız saldırıların sayısı çok azdır. Smorthwait kardeşler ve adamları bile adam öldürmezler ve sakat bırakmazlar; en kötü ihtimalle bir adamı üç hafta yürüyemez hale getirirler, ama normalde kurbanlarının kulaklarını ya da burnunu delmekle yetinirler. Blok'un Sicilya'daki adam öldürme olaylarıyla ilgili olarak verdiği sayıları Westmorland'dekilerle karşılaştırırsak tümüyle farklı bir dünyayla karşı karşıya olduğumuz görülür.

Köylü toplumlarıyla ilgili incelemelerde sözü edilen diğer ciddi suçlara, yani ırza tecavüz, kundaklama ve büyük ölçekli sığır hırsızlığına ilişkin de fazla delil yoktur. 1650'den sonraki yüz yıllık dönemde Kirkby Lonsdale'de bu tür suçlara ilişkin belgelenmiş tek bir olay yoktur; 1650-99 döneminden günümüze ulaşan kayıtlarda da bütün Westmorland'de böyle bir olaya hemen hiç rastlan-

maz. Bainbridge kardeşler komşularının evlerini ateşe verme tehdidinde bulunsalar da nefret edilen bir toprak sahibinin saman yığınlarının ya da ek binalarının saldırıya uğradığına ilişkin hiçbir kayıt yoktur. Ara sıra yeni doğmuş bir gayri meşru çocuğun öldürülmesi dışında küçük çocuklara karşı kayda geçmiş hiçbir saldırı yoktur. Bu dönemde Westmorland'de kovuşturmaya uğramış tek bir ırza tecavüz olayına bile rastlamadım; Smorthwait çetesinde cinsel şiddete ilişkin tek bir ipucu bile bulunmamaktadır. Arada sırada tek bir koyun, inek ya da atın çalınması olaylarını da Sicilya için bildirildiği gibi koca bir hayvan sürüsünün kaçırıldığı toplu sığır ya da koyun hırsızlığı olarak sınıflandırmak mümkün değildir. Westmorland'de "köylü" suçlarının örneğine çok az rastlanmaktadır.

Öte yandan, para ve özel mülkiyetle ilgili "kapitalist suçlar" olarak adlandırılabilecek suçlar sayıca daha fazladır. Bunların en belirgini sahte para basmaktır; örnek incelemelerimizdeki parası kıt köylü ekonomilerde hiç sözü edilmeyen bu suç, İngiltere için merkezi bir önem taşır. Bu suç, çok yaygın bir para kullanımını ve bozuk para talebini gerekli kılar. İkinci olarak, değişik hırsızlık biçimleri çok yaygındır. Bu, Fransa için bildirildiği gibi yalnızca yiyecek ya da tek bir mendil çalma işi değildir, para ya da satılabilir değerli mal çalmaya yönelik, önceden tasarlanmış bir hırsızlıktır. Soyguncular çoğu kez yanlış bilgi alsalar bile, ev ve yol soygunları yüzlerce sterlin çalmak için planlanmaktadır ve işin ucunda nakit, senet ya da bono olarak büyük para vardır. Karakteristik olarak bir "burjuva" ya da kapitalist suçu olan hırsızlık, en azından 14. yüzyıldan bu yana İngiltere'de merkezi ve en fazla cezai kovuşturmaya uğrayan suç olmuştur. Bu bir rastlantı değildir.

Suçun niteliği, suçluyu suça iten nedenlerle ilişkilidir. Haydutlar ya da "köylüler", öfke ya da var olan bir ihtiyaç nedeniyle suç işleme eğilimindedir. Fiziksel saldırılar, çoğunlukla, lekelenen onuru temizlemek ya da karşı taraftan geleceği düşünülen bir saldırıdan korunmak amacına yöneliktir; ara sıra olan hırsızlıklar ise çaresizlikten kaynaklanır. Ancak Smorthwait örneğinde bu tür nedenlere ilişkin hiçbir delil yoktur. Yüzeysel olarak yalnızca iddia-

namelere bakacak olsaydık, dana ya da düve hırsızlığının, hatta para ve giyecek çalmanın bile, açlık çeken köylülerin bir tepkisi olduğuna inanabilirdik. Ama verilen ifadeler ve yerel belgelerden sağlanan ek bilgiler ışığında, ilgili kişilerin konumu ve onların öteki etkinliklerine bakıldığında durumun hiç de böyle olmadığı anlaşılır. Suçun, açlıktan kurtulmaktan çok, daha fazla zenginliğe giden kestirme bir yol olarak görüldüğü açıktır. Celtilmen William Foster, zengin yeoman William Smorthwait ve Papaz Edmund Lodge düzeyindeki insanların böyle işlere karışmaları ancak bu şekilde açıklanabilir. Onların bu davranışı o dönemde yaşayanları da çok şaşırtıyordu. Sahte para basmayla ilgili olarak 1688'de kayda geçirilen bir konuşma, suçun nedenleri konusunda kimi ipuçları vermektedir: " 'İyi bir servetin olduğu halde bu şekilde yaşamana şaşıyorum' denince William Atkinson şöyle cevap verdi: 'Böyle konuşmakla aptallık ediyorsun, çünkü ben senden daha iyi yaşayabiliyorum.' "[23] Suçun kaynağını açgözlülükle maceraperestliğin bir karışımı olarak yorumlamak belki de en kolayıdır. Bainbridge'in, muhtemelen Robert Robinson'ın zengin olduğunu ima ederek onun malını ya da parasını çalmanın suç olmadığını savunmaya çalışması gerçeği dışında, zenginden çalıp yoksula verme isteği ya da siyasal ya da sosyal bir eleştiriye ilişkin hiçbir ipucu yoktur. Anlaşıldığına göre, sahte para basmak ve hırsızlık, yalnızca, para kazanmak için öteki etkinliklerden daha kolay bir yol olarak görülüyordu. İşin içindeki riskler göze almaya değerdi ve başka eğlenceli işlerde olduğu gibi alınan zevki artırabilirdi. Bu tür etkinlikler başka mesleklerle birlikte yürütülebilirdi: Çiftçilik, demircilik ya da birahane işletmeciliğinin yanında nasıl avcılık ya da çorap örgücülüğü de yapılabilirse biraz ev soygunu ya da kalpazanlık da yapılabilirdi.

Sosyal motivasyonun olmayışı, kurbanların niteliğinden de görülebilir. Belirtildiğine göre, haydutlar ve köylüler yakın komşularını nadiren soyarlar; genellikle toprak sahipleri, kentliler ya da daha uzak ve sosyal konumları daha üstün başka kişileri hedef alırlar. Ama Smorthwait ve adamları bu şekilde davranmıyorlardı: Birbirlerini, çok yakın komşularını, akrabalarını, kendilerinden daha yoksul ve güçsüz olanları, hizmetçileri, postacıları, celepleri

soyuyorlardı. Gentry'den birini soymaya en fazla yaklaştıkları nokta, yaşlı Robinson'ı ya da dul Bainbridge'i soymaktı. Bradrick, bir hizmetçiyle yaptığı söylenen kur sırasında her ne kadar Sir George Fletcher'ın evini yoklamışsa da o ve adamları bu evi ya da parkı değil yakındaki bir çiftçinin kulübesini soymuşlar ve küçük miktarda para çalmışlardı. Old Hutton'da ya da Hawking Hall'da olduğu gibi kapı komşularını bile soydukları için maske takmaları ve seslerini değiştirmeleri gerekiyordu. Haydutlar kendi köyünden olanlar tarafından desteklenirler ve tanınmış kanun kaçakları olduklarından kimliklerini gizleme gereği duymazlar. Oysa Smorthwaitler maskelerini ceplerinde taşırlar ve sulh yargıçlarına olduğu kadar komşularına da görünmemek için geceleyin ve silahlı olarak at sürerlerdi.

Böylece şiddet kalıbı, kent ile kır ya da sosyal sınıflar arasında hiçbir bölünme açığa çıkarmamaktadır. Ne öteki köylü toplumları için bildirilen köylü - "toprak sahibi" çatışmalarına ne de 19. yüzyıl Fransası için betimlenen Languedoc senyör avına ya da yasak bölgede avlananlarla av sahası korucuları arasındaki bitmez tükenmez çatışmalara benzer bir şeye ilişkin hiçbir ipucu yoktur.[24] Westmorland'de "toprak sahipleri" ile ötekiler arasında sınırları kesin ayrımlar olmadığından, bu tür çatışmaların olması da zaten şaşırtıcı olurdu. Smorthwaitler ve diğerleri küçük de olsa zaten toprak sahibiydiler; daha üst gentry'den hiç kimseye, örneğin Fleming'e, Sir George Fletcher'a ya da başka bir yargıca saldırmıyorlardı. William Smorthwait'in kendisinin bile bazen "centilmen", bazen de yeoman ya da çiftçi olarak anılması, kimin gentry kimin sıradan avam olduğunu anlamanın güçlüğüne işaret eder.

Eğer şiddet, olduğu varsayılan sınıflar arasındaki çatışmalara ışık tutmuyorsa, aile grupları arasındaki çatışmalara da ışık tutmuyor demektir. Fransa, Çin ve Sicilya için betimlenen durumların merkezi birer özelliği olan uzun süreli kan davaları, düşmanlıklar ve kana kanla karşılık verme, İngiltere örneğinde hiç görülmez. Akrabalık bağlarının güçlü ama ulusal adaletin zayıf olduğu toplumlarda, misillemede bulunmak ve barışın korunması çoğu kez akrabaların elindedir, şiddet ile akrabalık birbiriyle yakından bağlantılıdır. Ama İngiltere örneğindeki Smorthwait olayında, kan da-

vasına, uzun süreli düşmanlıklara ya da bu nitelikte bir şeye ilişkin hiçbir ipucu yoktur. Bainbridge'ler ve Smorthwait'ler başka belirli ailelerin geleneksel rakipleri olarak ortaya çıkmazlar; bu olayda uğranıldığı kabul edilen haksızlıkların öcünün alınmak üzere bir sonraki kuşağa aktarıldığını gösteren hiçbir işaret yoktur. Kirkby Lonsdale için bütün bir 1650-1750 dönemine ait öteki hukuksal kayıtlarda da kan davalarına ilişkin hiçbir ipucu yoktur. Belirli kişiler ve hatta aileler arasında düşmanlıklar elbette vardı; ama bunun karakteri başka toplumlar için betimlenen şiddetli, kuşaklar arası kan davalarından o kadar farklıdır ki sanki başka dünyalara aittirler. Aileler arasında kan davalarının olmayışı belirgin, merkezi ve önemlidir; eğer bu tür olaylar yaygın olsaydı, hukuksal ve başka kayıtların böylesine bir fenomeni tümüyle gözden kaçırmış olabileceğine inanmak güç olurdu. Örneğin, soyguncuları ya da bu örnekte onların ailelerinden kişileri cezalandırma fırsatının kullanıldığına ilişkin hiçbir kayıt yoktur.

Bu durum, saldırıya uğrama korkusunun belirgin yokluğunu açıklamamıza yardım eder. Fransa'da 19. yüzyılın sonlarına, Sicilya'da da günümüze değin, kırsal kesimlerin birçok bölümü, özellikle de dağlık ya da ormanlık bölgeler ve geceleri yolculuk için güvenli değildi. Smorthwait örneğinde betimlenen olayların ise Kuzey İngiltere'de durumun normalde böyle olmadığını gösterdiği görülmektedir. Tüccara ve başkalarına korku salan Smorthwaitlerin yarattığı normal dışı koşullar, Fleming tarafından çeteye karşı alınan özellikle sert önlemler için bir gerekçe oluşturuyordu. Verilen ifadelerdeki materyalin önemli bir bölümü, kadınların kendi başlarına yolculuk etmelerinin ya da bozkırı tek başına, yanında para varken ve geceleyin geçmenin oldukça olağan olduğunu düşündürmektedir. 17. yüzyılda bu bölgeyi gezen ve saldırıya uğrama ya da soyulma korkusu duymadan yolculuk ettikleri anlaşılan gezginlerin birçoğunun yazdıkları da bu izlenimi doğrulamaktadır. Bölgenin tümünde çok büyük bir hareketliliğin yaşandığına ilişkin çok sayıda belge vardır; insanlar belirgin bir soyulma korkusu duymadan büyük yük atı konvoylarını ya da sığır sürülerini bölgeden geçirebiliyorlar, pazarda kazandıklarını da bölgeden çıkarabiliyorlardı.

Uzak çiftlik evlerinde ve küçük köylerde oturan ya da yolculuk edenlerin her gün gezgin, yarı aç köylü topluluklarının korkusu içinde yaşadıklarını gösteren bir delil de yoktur. Kimileri belli bir bölgeye özgü olan, kimileri de 20. yüzyıl öncesinde dünyanın birçok bölgesinde tarihe geçen korkunç doğal afetlerin bir ürünü olan bu topluluklar, incelenen öteki köylü toplumlarında yasa ve düzen için sürekli bir tehdit oluşturuyordu. Üstelik öteden beri, kısmen 16. ve 17. yüzyıllarda kapitalist devrimin yarattığı varsayılan çalkantılara bağlanan dilenci ve serseri çetelerinin o dönemde İngiltere'nin merkezi bir özelliği olduğu uzun süre öne sürülmüştür. Açlıktan ölen kişilerden söz eden çok az sayıdaki kilise bölgesi sicillerinden biri Cumberland'deki Greystoke'a aittir; bu bölgedeki geçim "kriz"lerinin en azından 17. yüzyıl ortalarına değin sürdüğü öne sürülmüştür.[25] Salt açlıktan ölme bakımından en kötüsü atlatılmış olsa bile, güneyde ve doğuda başlayan ekonomik devrimin tam etkilerinin bu uzak bölgelerde belirgin biçimde yaşanması, İç Savaş sonrası 100 yıllık döneme rastlamış olmalıdır. Westmorland bu yüzden örgütlü serserilik için ideal bir ortam oluşturmuş olmalıdır; oysa ne mahkeme ifadelerinde ne de başka herhangi bir kayıtta bu dönemde böyle bir fenomene ilişkin bir ipucu yoktur. Böyle toplulukların Kendal ya da Kirkby Lonsdale'e girdiğine ilişkin hiçbir bilimiz yok. Kirkby Lonsdale'e yerleşmek isteyen tüm kişilerin listesini veren çok ayrıntılı manor mahkemesi kayıtlarına, yoksullara yapılan ödemelerin yazılı olduğu kilise mütevellisi hesap defterlerine, asayiş görevlilerinin Quarter Sessions'a* verdikleri eksiksiz raporlara ve sulh yargıçlarının titiz teftişlerine bakıldığında, şurası kesin gözükmektedir ki eğer sürekli ya da tekrar tekrar başgösteren bir serserilik sorunu olsaydı, bunun hakkında kesinlikle bilgimiz olurdu. Evet, bu kayıtlar tek tek serserilerin ve dilencilerin olduğunu göstermektedir. Ama gezgin dilencilerin tek tek ya da toplu olarak yasa ve düzen için önemli bir tehdit oluşturduğunu gösteren kesinlikle hiçbir işaret yoktur.

Köylü toplumlarında kamu düzenini bozan güçlü etkenlerden birine -aynı kilise bölgesi içinde değişik grupları ya da farklı köy-

* Yılda dört kez toplanıp bir bölgenin orijinal ya da temyiz davalarına bakan eski bir İngiliz yerel mahkeme türü. (y.h.n.)

leri temsil eden gençlik çeteleri arasındaki çatışma- rastlanmamaktadır. Geleneksel köylü toplumlarının birçoğunun merkezi bir özelliği, en eksiksiz örnekleri Fransa için betimlenen, komşu topluluklar arasındaki kesin sınır ve bunun eşliğinde yabancılara karşı duyulan düşmanlıktır. Eğer Westmorland'de de köyler arasında buna benzer göğüs göğüse çarpışmalar ya da farklı küçük köylerden gezgin gençlik çeteleri olsaydı, hemen hiç kuşkusuz adli kayıtlarda buna değinilmiş olması gerekirdi. Killington sakinleri Mansergh'li Bainbridge'lerin eylemleri karşısında çileden çıkıp şiddetle karşılık verselerdi bunun hakkında bir bilgimiz olurdu. Oysa bu kilise bölgesinde 1650'den sonraki 100 yıllık döneme, Westmorland'in kalan bölümünde de bu dönemin ilk 50 yılına ait kayıtlarda, daha sonraki bir dönemde Fransa için betimlenen türden bir çete savaşına ilişkin hiçbir işaret yoktur. İçtikten sonra ya da futbol maçlarında kavga çıkaran gençlik çetelerine ya da her hafta olan kavgalara ilişkin hiçbir kayıt yoktur. Kilise bölgeleri arasında özellikle arazi sınırları, otlatma hakları, yoksulların yerleştirilmeleri sorumluluğu ve başka konularda anlaşmazlıklar elbette vardı. Ama bunlar fiziksel güç kullanarak değil mahkemede çözümlenirdi. Bu bölgede, yerleşim birimleri ya da aynı birim içindeki farklı gruplar arasında hiçbir boyutta çatışma olmadığı görülmektedir.

Westmorland'de fiziksel şiddetin ve gündelik korkunun olmayışı, silahların ve savunma tahkimatının niteliğine de yansır. Çapulcu eşkıyanın, serseri çetelerinin ya da kan davalarının yaygın olduğu şiddet ortamı, genellikle büyük miktarlarda silahı, özellikle ateşli silahları, hançer ve kılıçları, tahkim edilmiş evleri ve azılı bekçi köpeklerini de beraberinde getirir. 18. yüzyılda Languedoc'ta, 19. yüzyılda da Sicilya'da ateşli silahların çığ gibi çoğaldığı bildirilmiştir. Ama Smorthwait davasıyla ilgili ifadelere ve başka yerel belgelere baktığımızda değişik bir tabloyla karşılaşırız. Smorthwait ve adamlarının meç ve pistol taşıdıkları doğrudur, ama silahlı gezmelerine istisnai gözüyle bakılırdı. Saldırılarının kurbanları genellikle silahsız ya da çok az silahlı olurdu. Margaret Bainbridge'in kocasından kalma eski bir meçi vardı, ama dul kadın soyulabileceğinden şüphelendiği halde bunu yatak odasına

koyma zahmetine bile katlanmazdı. Henry Preston'ın bir kılıcı, Killington asayiş görevlisinin de eski bir av tüfeği vardı. Ama saldırıların ve ev soygunlarının meydana geldiği başka örneklerde, Robert Robinson'ın soyulmasında ya da Cumberland'de olduğu gibi, kurbanın silah bulundurduğundan hiç söz edilmez. Preston dışında saldırıya uğrayanların hiçbiri kendini sopa, kılıç ya da hançerle savunmaz. Soygunlardan ikisinde köpek havlaması ev halkını uyandırmışsa da bir evi koruyan ya da saldırganlarla boğuşan azılı köpeklerden hiçbir yerde söz edilmez. Birçoğu uzak çiftlik evleri olmasına karşın meskenlerin sıkı bir biçimde korunduğuna ilişkin de hiçbir delil yoktur. Evlerde en çok, Robinson'ın evinde normalde açık bırakılan, pencere panjurları ve dış kapıda da demir parmaklık bulunurdu. 1680'lerde Westmorland'in bu bölgesinde tahkimatlı ev yapımı en azından 120 yıl önce bitmişti ve bölge mimarisinde savunma ihtiyacına ilişkin hiçbir iz yoktur.[26]

Bölgedeki silah varlığına daha ayrıntılı olarak bakıldığında, 1500-1720 döneminde Kirkby Lonsdale kilise bölgesi için tutulan 412 envanterlik bir numune içinde yalnızca 24 envanterde silahtan söz edildiği ve nüfusun onda dokuzundan fazlasının kayda geçmiş bir silahının olmadığı görülür. Envanterlere 10'ar yıllık aralarla bakıldığında, bütün bu dönem boyunca silah sayısında kayda değer bir değişikliğin olmadığı görülebilir. 1610-19 dönemi için tutulan 33 envanterde hiçbir silahın kaydı yoktur. Öteki 10 yıllık dönemlerde "silahsız" envanterlerin silahtan söz eden envanterlerin toplam sayısına oranını şöyle gösterebiliriz:

1590 öncesi,	17:1		
1590-99,	11:1	1660-69,	20:1
1600-09,	25:1	1670-79,	12:1
1620-29,	21:1	1680-89,	16:1
1630-39,	15:1	1690-99,	18:1
1640-49,	6:1	1700-09,	37:1
1650-59,	11:1	1710-19,	22:1

Beklediğimiz gibi, 1640'lardaki İç Savaş döneminde silahlanma oranı en yüksek değerdedir. Silah sayısının düşük görünme

nedeni, envanterlerde üç hançer ve birkaç yaydan söz edilmesine karşın bu gibi hafif silahların tümünün listeye alınmamasıdır; ama "silah"ların birçoğunun, belirgin bir biçimde, temelde savaşmaktan çok avlanmaya yönelik olması bu durumu dengelemektedir. Nitekim, 412 envanterde adı geçen 16 "tüfek" içinde, dördünün "av tüfeği" ve birinin de "eski" bir tüfek olduğu açıkça belirtilir. Kılıçların bazılarının da "eski" olduğu belirtilerek bunların temelde aile yadigârı oldukları ima edilir.[27]

Saldırı silahlarının göze çarpıcı ölçüde az oluşunun nedenlerinden biri, görüldüğü kadarıyla, bu konunun yasalarla etkili bir biçimde düzenlemiş olmasıdır. John Bainbridge hakkında çıkarılan tutuklama emrinde, "(yasal bir yetkisi olmadığı halde) birtakım tüfek, pistol ve başka silahları taşıdığı" belirtilir. Burada atıfta bulunulan silah taşıma ve bulundurmayla ilgili yasalar, *Statuce* (Yasalar) kitabının yargıç Fleming'e ait nüshasında "Taşınabilir Ateşli Silahlar ve Tatar Yayları" başlığı altında şöyle özetlenmektedir (Fleming'in eklediği yerler italikle gösterilmiştir):

> I. Yasa 33. H. 8.6. Topraklarının yıllık geliri 100 sterlin olmadıkça hiç kimse tatar yayı, tabanca, arkebüz ya da demy-hakc* kullanamaz ve evinde *ya da başkaca bir yerde bulunduramaz,* bu hükmün her ihlali için 10 sterlin para cezası alınır. *Dağlar**, *pistoller ve taş atan yay ve sapanlar... bu yasanın kapsamına girer.*
> III. *(Yıllık geliri 100 sterlin olanlar dışında)* hiç kimse, savaş zamanı ve *hizmeti* dışında, tatar yayı gerili ya da ateşli silahı dolu olarak yolculuk edemez ve kendisini ya da evini korumak ya da terk edilmiş bir yerde bulunmak dışında, bir kentin, kasabanın ya da pazar yerinin çeyrek mil yakınında *ateşli silah* kullanamaz, bunun cezası on sterlindir.

Yıllık 100 sterlinlik mülk geliri bu bölge için yüksek bir tutardı; Kirkby Lonsdale kilise bölgesinde geliri bu düzeye ulaşanların sayısının bir ya da ikiyi geçtiği şüphelidir.

Fleming daha sonra bazı istisnaları özetler: Örneğin, Lordlar Kamarası'nın din adamı ve sivil üyeleri ile kent, kasaba ve pazar yerlerinde yaşayanlar büyük ateşli silahlara sahip olabilirdi. Ama

* 16. yy.da kullanılan bir tür ateşli silah. (y.h.n.)
** Eskiden kullanılan, elde taşınmaya uygun ama ağır bir tür tabanca. (y.h.n.)

hiç kimse, bir yardanın dörtte üçünden daha yakın bir mesafede ateşli silah kullanamaz, taşıyamaz ve yanında bulunduramazdı, bunun cezası 10 sterlindi. 100 sterlinlik mülkü olup da böyle bir silah gören herkes buna el koymak ve 20 gün içinde de imha etmek zorundaydı. Büyük ya da küçük bir kentte baronluk derecesinin altında olan hiç kimse ateşli silah kullanamazdı. Yasanın ne ölçüde etkili biçimde uygulandığıysa kuşkusuz ayrı bir araştırmayı gerektirir.

Silahların ve fiziksel şiddete sık başvurmanın olmayışı, öteki iki kayda değer özellikle de ilişkilidir. Birincisi, soyguncularla asayiş kuvvetleri arasında göğüs göğüse çatışmaların olmamasıdır. Bu durum, oldukça silahlanmış, çoğunlukla da atlı, polis ve askeri kuvvetlerin kırsal kesimi denetlediği ve eskiden soyguncu ve haydut çeteleriyle göğüs göğüse çarpıştığı Çin, Fransa ve Sicilya örnekleriyle çarpıcı bir karşıtlık sergiler. Fleming bir keresinde amatör piyade ve süvarilerden oluşan eğitimli birlikten yararlanmayı düşünmüşse de bu birliğin göreve çağrıldığına ilişkin hiçbir delil yoktur. Çeşitli durumlarda baş sanıkların tutuklaması asayiş görevlileri ya da yargıçlar tarafından yapılıyordu ve bildiğimiz kadarıyla onların da ya hiç silahı yoktu ya da yalnız bir kılıç ya da sopaları vardı. Soyguncular bazen kaçmayı başarıyordu, ama Fleming ve öteki yargıçlar kadar adam toplayabildiğinden gururlanarak söz eden William Smorthwait'in bile tutuklanmamak için kılıcını ya da pistolünü kullandığını gösteren hiçbir delil yoktur. Tutuklamalar sırasında yaralanan olduğuna ilişkin kesinlikle hiçbir kayıt yoktur. Daimi bir ordunun bulunmaması ve 19. yüzyılda geliştirilen düzenli, profesyonel polis kuvvetinin de cop dışında bir silah taşımaması, öteden beri İngiltere'nin bir karakteristiği olarak dikkati çekmiştir. Bu, kökenleri 17. yüzyılın çok öncesine dayanan bir geleneği devam ettiriyordu. Silahlı oluşları ve küçük gruplar halinde at sürüp saldırmaları olağandışı bir korku ve panik havası yaratsa da soyguncular temelde birbirinden ayrı hareket eden kişilerdi. Bu kişiler ve hatta daha az önemsiz suçlular bile, güçlü zabıta kuvvetleriyle karşılanması gereken bir tehdit oluşturmuyordu.

İkincisi, Blok'un Sicilya *mafyası* ve elemanlarını konu alan ça-

lışmasında betimlendiği gibi insanların himaye ve koruma gibi daha az resmi yollarla şiddetten korunmaları ya da adaletten yararlanmaları gerekmiyordu. Sicilya'da, günlük yaşamdaki şiddet ortamında, bir yanda kırsal kesimde yaşayanlar, öbür yanda da kentlerin ve toprak sahiplerinin bürokrasi ve iktidarı arasındaki korkunç uçurum, bir dizi koruyucu aracının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Daha genel olarak, antropologlar, Akdeniz ülkelerinin köylü toplumlarında hami-himaye edilen bağları yoluyla korunmanın önemini belgelemişlerdir.[28] Merkezi hükümetin ve ulusal hukukun zayıf olması, "baba"lar ve başka hamiler aracılığıyla siyasal korunmanın önem kazanmasına yol açar. Smorthwait vakasında bu tür bir siyasal korunmaya ilişkin hemen hiçbir ipucu yoktur; vaftiz babalığı, vaftiz analığı ya da başka "yapay" akrabalık bağlarının öneminden hiç söz edilmez. Kendi ilişkilerinde böyle bir sistemi açığa vurması en muhtemel olan kişi, hami olarak davranılabilecek en üst konumda bulunan Fleming'di. Fleming'e bir keresinde adam kayırması için para teklif edildiği ve özellikle Robert Robinson ile Henry Smorthwait'in bazı mektuplarında ondan korunma istedikleri doğrudur. Ancak bu, antropologlarla sosyologların incelemelerinde gözlemlediğimiz türden derinlere işlemiş ve kurumsallaşmış kalıplardan çok farklıdır. Smorthwait'ler bile, insanları tehdit ettikleri halde, yarattıkları korku ortamını fırsat bilip haraç almaya ya da siyasal himaye kurmaya hiçbir zaman çalışmamışlardır. Korunma gerektiğinde bu açık pazarda nakitle satın alınıyor, yani profesyonel avukatlar ya da dava vekilleri tutuluyordu.

Gerçekte, anlaşmazlıkların ceza mahkemeleri dışında çözümlenmesi yöntemi çok anlamlıdır: İnsanlar tehdit ya da kuvvet yoluna gitmek yerine, gayri resmi arabuluculara ve başka mahkemelere başvuruyorlardı. Mahkemede verilen ifadeler, normal koşullarda asla dikkatimizi çekmeyecek bazı davaları gün ışığına çıkarmaktadır. İnsanların avukat tutarak hukuk mahkemelerine gittiklerini ya da yörenin nüfuzlu kişilerinin hakemliğine başvurup nakit ödeyerek anlaşmazlıkları mahkeme dışında çözümlediklerini görüyoruz. Bainbridge'in soygunlarına karşı gösterilen tepkilerde bu iki yöntemin de örneklerini görebiliriz. Scaif'in yankesiciliği gibi daha az önemli başka durumlarda ise insanlar paralarını geri alma-

yı kabul etmeye hazırdılar. Genel olarak, çoğu insanın hoş olmayan duygular doğuran, masraf gerektiren ve geri tepmesi de pekâlâ mümkün olan ceza davalarından kaçındığı görülmektedir. Eğer mümkünse anlaşmazlıklar mahkeme dışında çözümleniyor, değilse çok incelikli olan adli sistemin başka bir mekanizması kullanılıyordu. Bu durum, tarihçilerin, birçok suçun günümüze ulaşan adli kayıtlarda yer almadığı yolundaki inancını doğrulamaktadır. Smorthwait'ler örneğinde de görünen odur ki eğer olaylar bu denli ciddi boyutlara ulaşmamış olsaydı belli başlı suçlarının en azından yarısı hiçbir zaman kovuşturmaya uğramayacaktı.

Dava açmakta isteksiz davranılması ve fiziksel şiddet yerine anlaşma ve para cezası ödeme yoluna gidilmesi, gene birçok köylü toplumundaki durumla karşıtlık oluşturmaktadır. Bu toplumlarda, yapıldığı kabul edilen haksızlıklar düzeltilirken, verilen cezalar çoğunlukla fiziksel olarak acımasızdır. Çin, Sicilya ya da Fransa için betimlenen burun ve kulak kesme, sakat bırakma ve öldürme cezaları, işlenen suçların kendisinin vahşiliğinin doğal bir karşılığıdır. Bu tür bir şiddet, hem yerel düzeyde komşular ve akrabalarca alınan gayri resmi öcün hem de devletçe verilen cezaların bir özelliğidir. Nasıl ki köylü ayaklanmalarının doğurduğu zulüm, karakteristik olarak toprak sahiplerinin ve devletin korkunç acımasızlığıyla bastırılıyorsa, şiddete dayalı suçları dizginlemenin tek yolu da vahşice cezalandırmaktır.

Oysa Smorthwait olayında, gayri resmi düzeyde, tek bir "toplu" öç alma örneği bile yoktur; bu konudaki tek iz, Middeton halkının Smorthwait'lere karşı ayaklandığı yolundaki 19. yüzyıl efsanesindedir. Toplu misillemenin olmayışı, en çok Edward Bainbridge olayında belirgindir. Bainbridge 30 yılı aşkın bir süre komşularına eziyet etmiş, onları soymuş, kapılarını açık bırakmaları için tehdit etmiştir. Buna karşılık komşularının bütün yaptığı, onunla konuşarak yaptığı kötülüklerden vazgeçirmeye çalışmak ya da en sonunda hakkında ceza davası açmak olmuştur. İnsanların birbirlerini cezalandırmak için fiziksel tehdit ya da acımasız saldırı gibi yollara başvurduklarını gösteren hemen hiçbir delil yoktur. Elbette saldırı olayları oluyordu ve belli ev ve tarlaların mülkiyet hakkı

konusunda pek çok kavga çıkıyordu. Ama bu olaylar, öteki toplumlarda gözlemlediğimizden farklı bir sınıfa girecek bir ölçekte ve nitelikteydi.

Bunun nedeninin, tıpkı üst sınıfların ağır silahların kullanımını tekellerinde tutmaları gibi devletin de şiddeti tekelinde bulundurması olduğu pekâlâ öne sürülebilir. Yalnızca hukuk kitapları ile masa metinlerini okuyacak olursak, durumun gerçekten de böyle olduğu izlenimi doğar. Bize oldukça önemsiz gibi gelen suçlar, özellikle de mülkiyetle ilgili olanlar için öngörülen resmi cezalar çok ağırdı. Ama kâğıt üzerinde cezalar ağır olsa bile, gerçekte kaç kişi bu tür suçlardan suçlu bulunuyor, suçlu bulunduğu halde kaçı affa uğruyor ve pratikte cezalar ne ölçüde yumuşatılıyordu? Burası böyle bir incelemeyi ayrıntılı olarak yürütmeye uygun değil, ama Smorthwait davası, teoride ağır olsa bile gerçekte yasal yaptırımların halk üzerindeki baskısının daha hafif olduğu görüşüne destek vermektedir. Mahkûm etmekte gönülsüz davranıldığı bu davada iyice görülmektedir; çünkü haklarındaki besbelli çok güçlü delillere rağmen önemli sanıklar bir kez, Bainbridge ile Thompson da defalarca cezadan kurtulmuştur.[29] Suçlu bulunanların belki de yarısının, cezasının tecili ya da affı yoluyla cezadan kurtuldukları iyi bilinmektedir.[30] Gerek Bainbridge gerekse Thompson'ın cezaları tecile ve affa uğramıştır; Fleming'in jüri zabıt kâtibine gönderdiği mektuba göre, Smorthwait'ler için de af girişiminde bulunulmuştur. Westmorland'deki hapishane kayıtlarında, haklarındaki suçlamaya bakarak cezalarının yerine getirileceğini varsaydığınız kişilerin adlarının karşısında sık sık "cezası tecil edilmiştir" ya da "ceza kolonisine sürgün edilmiştir" ibaresi yer alır. Ceza infaz edileceği zaman bile çoğu kez hafifletilirdi. Örneğin dolandırıcılık ve sahte para basmak, vatana ihanet sayılırdı ve teoride, bu suçlardan hüküm giyen bir adamın darağacına götürülmesi, boynundan asılarak kafasının uçurulması, henüz canlıyken kol ve bacaklarının kesilerek bağırsaklarının gözlerinin önünde yakılması ve son olarak gövdesinin dört parçaya ayrılması gerekiyordu. Pratikte ise, bu suçtan hüküm giyenlerin normal biçimde asıldıkları ya da en azından sonraki aşamalar başlamadan öldürüldükleri görülmektedir. Diri diri yakılma cezası öngörülen kadınlar ise, genellikle yakılmadan önce boğularak öldürülüyor-

du.[31] Resmi sisteme ilişkin belki en iyi niteleme, yasaların (sert) olduğunu, ancak uygulamada önemli ölçüde esnekliğe ve ödüne izin verildiğini belirtmek olacaktır. Nitekim, 17. yüzyılın ikinci yarısında tüm Westmorland'de normal cezai suçlardan asılanların sayısı belki yarım düzine kadardır.

Çin'de, Fransa'da ve Sicilya'da kırsal kesimdeki şiddete ve haydutluğa ilişkin incelemelerin ortaya çıkardığı durum ile Smorthwait olayında görülen durum arasındaki farkı gösterebilecek başka pek çok indeks bulunabilir. Örneğin, Hobsbawm'a göre, sıradan soyguncularla karşıt olarak haydutların belirleyici merkezi özelliklerinden biri de sosyal haydutların, kendi köylülerinin hayranlığını ve desteğini arkasına almış olmasıdır. Bainbridge ve diğerleri, başkalarını da kendilerini desteklemeye özendirmek istesçler ve Robert Robinson'ı soymanın günah olmadığını savunsalar bile, halkın desteğini kazanamadıkları görülmektedir. Bir-iki gencin içtikleri zaman William Smorthwait'e öykünerek ortalıkta dolandıklarına ilişkin bazı deliller vardır, ayrıca onlara karşı fazlaca "müsamahakâr" davranan jürilerin çekingenliği de belirli ölçüde bir sempatinin varlığına işaret edebilir; ancak Smorthwait ve suç ortaklarının Hobsbawm'ın betimlediği konuma gerçekten yakınlaştıklarını savunmak güçtür. Yakın komşularının evlerine ve bireylerine saldıran, geceleri yöredeki kadınları korkutan, genel bir huzursuzluk ve kargaşa ortamı yaratan soyguncuların birçok kişiyle arası açıktı. Dolandırıcılık ve kalpazanlıkları genel bir öfke doğurmuş olamaz ama ister eteklik ve dana böğrü çalan Scaif gibi yankesiciler, ister yaşlı centilmenleri, postacıları ve celepleri soyanlar olsun, caka satsalar bile genellikle adi suçlular olarak görülüyorlardı. Arama emrini köylüler çıkarıyor, davaları yine yöre sakinleri açıyordu. Bunlar kanundan kaçan ve tam mesai çalışan haydutlar değil, çevresindekilere kendilerini ele vermemesi için gözdağı veren part-time soyguncularlır. Gerçekten de sosyal haydut imgesinin çok uzağındayız.

Şimdi, sunduğumuz bu az sayıdaki delilin, eğer doğrulanacak olursa, neden İngiltere örnekolayının bu denli istisnai olması gerektiğini düşündürdüğü sorusunu yanıtlamaya çalışmalıyız. İngiliz hukuk ve toplum sisteminde bir ipucu ve aynı zamanda, onu incelenen öteki toplumlardan farklı kılan çarpıcı bir özellik

bulabiliriz. Köylü toplumlarının en belirgin karakteristiklerinden biri, çoğunlukla "küçük gelenek" diye bilinen yerel topluluk içindeki kültür ve denetim mekanizmaları ve "büyük gelenek"in, yani geniş ölçekte toplumun ve devletin kural ve normları arasındaki karşıtlıktır. Köylülerle öteki lord, ruhban ve meslek tabakaları ve kır ile kent arasındaki dikey boşluklarla da pekişen bu karşıtlık, köylülerde, ulusal hukukun temsilcilerine ve hatta öncülerine karşı çok belirgin bir karşıtlık doğurma eğilimindedir. Örneğin, 19. ve 18. yüzyıl Fransası'nda köylüler resmi mahkeme ve görevli aygıtına öfkeyle bakarlar ve araya bir mesafe koyarlardı; yargıya ve jandarmaya kötü gözle bakılır, merkezi hükümet de köy üzerindeki denetiminin zayıf ve yüzeysel olduğunu kabul etmek zorunda kalırdı.

Westmorland'le ilgili belgeler ise bunun tersi bir tablo sunar. Anlaşmazlıkların resmi olmayan yollarla çözümlenmesi yaygın olabilir, ama bu bile avukat tutmayı ve mahkemeye başvurmayı içine alır. Asayiş görevlileri davalarda mahkeme önüne gitmekte isteksiz davranabilirler ama yargıç tarafından çağrılınca buna uyarlar. Ulusal yasalara ya da yargıçlarla yasaları yürütmekle sorumlu öteki görevlilerin etkinliklerine karşı kitlesel bir muhalefetin bulunduğunu gösteren hiçbir işaret yoktur. Mahkemede bulunmak ya da tanıklık etmekten kaçınılmak istenmesinin birçok nedeni vardı; ancak, tanık ya da davacı olarak mahkemeye çıkılmadığı takdirde büyük tutarlarda para cezası ödenmesini zorunlu kılan kefalet sisteminin etkili biçimde işlediği görülmektedir. Benzer biçimde, asayişi bozanlardan da aynı ölçüde ağır para cezası alma tekniğine de genel olarak uyulduğu görülmektedir. Üstelik, yetişkin erkeklerin çoğu aynı zamanda birer küçük adli görevliydi. Smorthwait davasının adli görevlileri arasında yasalara uyanların yanı sıra önemli suçlular da yer alıyordu; bu, yerel âdetler ve gayri resmi denetim mekanizmalarına dayalı bir "küçük gelenek" ile profesyonel kanun adamları ve adli görevlilere dayalı "büyük gelenek" arasındaki karşıtlığı temel alan bir analizin yanlış olacağı anlamına gelir. İngiliz sisteminde görülen kendi kendinin polisi olma niteliği, öteden beri sistemin ayırt edici ve kritik özelliklerinden biri olmuştu.[32]

İnsanların hukuktan edindikleri deneyim, mahkemede verilen

ifadelere ve bu örnekte mektuplara da yansır; öteki adli kayıtlarla birlikte bunlar, hukukun nasıl işlediğine ve yasaların ne olduğuna ilişkin kayda değer bir farkındalığa ve bu yasaların yerel olarak uygulanabilir ve uyulması gerekli olduğu konusunda genel bir konsensusa işaret etmektedir. Ülke için ayrı, küçük topluluklar için ayrı bir hukuk yoktu. Ara sıra, belki de masumiyetini iyice vurgulamak isteyen bir hizmetçinin, belirli bir eylemin yasadışı olup olmadığından emin olmadığını söylediğini görüyoruz. Ama edinilen bütünsel izlenim, birbiriyle çakışan mahkeme kararları ve yasaların büyük bir bölümünün en alt düzeydeki kişilere bile nüfuz ettiği ve sıradan insanların ulusal ceza hukukunun işleyişine ilişkin iyi bilgi sahibi oldukları yolundadır. Böyle bir tablo, dönemin Westmorland sakinlerinin kayda geçmiş öteki hukuksal etkinliklerine de kuşkusuz çok iyi uymaktadır. Fransa'da, Çin'de ya da Sicilya'da, çok sayıda köylünün 200 mil uzaklıktaki başkentte ülkenin en yüksek yargıçlarınca görülmek üzere hemşerilerine karşı karmaşık hukuksal davaları şahsen başlatması düşünülemeyecek bir şeydi. Ama Westmorland'de tam da böyle bir şey oldu. 1550-1720 arasında, merkezi mahkemelerden yalnızca biri olan Chancery'de Kirkby Lonsdale'den düzinelerce dava görülmüş, bunların her biri için sayfalarca delil sunulmuştu. Bu davalar, kilise bölgesindeki gayrimenkullerle öteki mallara ilişkindi. Yalnızca Chancery'de değil özel hukuk davalarına bakan King's Bench'te, kilise mahkemelerinde ve başka mercilerde böyle davalar açan insanlar için Smorthwait davasının karmaşıklığı fazla görünmemiş olsa gerektir. İngiliz toplumunun temeli ve bütünleyicisi iki temel mekanizmaydı: Para ve hukuk. Adaletin ve ekonominin bu çifte direği birbirini taşıyor ve fiziksel ya da dinsel ikna yöntemlerine başvurma gerekliliğini ortadan kaldırıyordu. Edward Thompson'ın zarif bir biçimde ortaya koyduğu gibi, 18. yüzyılın gentry ve aristokrasi yönetimi, "ifadesini, askeri güçte, bir ruhban sınıfının ya da basının mitleştirilmesinde ya da ekonomik baskıda değil, her şeyden önce, sulh yargıçlarının çalışmalarındaki ritüellerde, Quarter Sessions'da, jürinin ihtişamında ve Tyburne tiyatrosunda bulur."[33]

İngiltere ile çağın öteki birçok toplumu arasındaki farkın anahtarı gerçekten de bu noktada yatıyorsa, 12. yüzyıldan başlayarak

İngiltere gelenek hukukunun kendine özgü ve istisnai gelişimine yeniden dönmemiz gerekir. Sulh mahkemeleri, Quarter Sessions ve jüri sistemi, kimi özellikleri 14. yüzyılın ortalarına değin resmen kurulmamış olsa da ilke olarak 13. yüzyıla gelindiğinde, yerleşiklik kazanmıştı. Bu öyküyü o çağlara kadar izlemek için yerimiz uygun olmamakla birlikte, daha eski bir döneme ait bir tek küçük örneğe değinerek belki yetinebiliriz.

Daha önce de gördüğümüz gibi, haydutlarla köylülerin birbiriyle ilişkili oldukları sık sık öne sürülmüştür; ayrıca haydutların, bütün bir gayri resmi şiddet sisteminin İngiltere'de Smorthwait'ler döneminde ortada olmayan en aşırı ve görünür özelliğini oluşturduğu da ileri sürülebilir. Haydutların ne zaman ortadan kalktığını bulabilirsek, bütün bu köylü şiddeti kalıbının ortadan kaybolmasına ilişkin birtakım ipuçları elde edebiliriz. Hobsbawm'ın haydutları konu alan kitabı bir başlangıç noktasıdır. Dünyanın dört bir yanından toplam 120'yi aşkın hayduttan söz edilen kitapta, ad dizininde yalnızca iki İngiliz "haydut" (Robin Hood ve Rick Turpin) yer alır. Hobsbawm, yaptıkları Smorthwait'i oldukça andıran Turpin'in hiç de bir haydut olmadığını, bir rastlantı sonucu romantize edilen bir yol soyguncusu olduğunu seve seve kabul eder.[34] Geriye, özellikle önemli bir figür olan Robin Hood kalır; oysa, "dünyaya sosyal haydutluğun uluslararası paradigması olan Robin Hood'u armağan eden ülkede, diyelim 17. yüzyılın başlarından sonra sosyal haydutların gerçekten bulunduğunu gösteren hiçbir kayıt yoktur."[35] Bu, İngiltere'de 17. yüzyılın başlarından önce haydutlara ilişkin belgelerin bulunduğunu ima eden ilginç bir ifadedir. Ama böyle hiçbir belgeden söz edilmemektedir ve 16., 15., 14. ya da 13. yüzyıla ait böyle herhangi bir belgeye rastlamış bir tarihçi bile tanımıyorum.[36] Elbette kelimelerle oynayarak herhangi bir soyguncu baronu ya da kanun kaçağını hayduta çevirmek mümkündür. Hatta tüm feodal toplumu dışsal olarak meşrulaştırılmış dev bir haydutluk sistemine dönüştürmeye çalışmak da mümkündür.[37] Ama Hobsbawm'ın tanımlarını ciddiye alırsak, bütün bu yüzyıllar için elimizde tek bir kişi kalır: Robin Hood.

Oysa Robin Hood bile biz baktıkça gözden kaybolmaktadır. Hobsbawm'ın kendisi de, Robin Hood'un "çoğu bakımdan haydut efsanesinin en tipik örneği olmakla birlikte, başka birçok bakımdan... oldukça a-tipik olduğunu" kabul eder. Üstelik, "kimliği tar-

tışma götürmez biçimde belirlenmiş, gerçek, özgün bir Robin Hood yoktur." Bu bir ölçüde ümit kırıcı bir ifade: Robin Hood diye birinin var olduğunu bilmiyoruz; üstelik öyle bile olsa ya da hakkındaki efsanelere baktığımızda, bir haydut gibi hareket etmediğini görüyoruz. Hobsbawm burada hiçbir belirtik çapraz-referansta bulunmasa da *Past and Present* dergisinde geçen ünlü tartışmayı kastediyor olabilir. Bu dergide Robin Hood'u bir tür sosyal haydut, zenginden alıp yoksula veren bir köylü toplumu kahramanı haline getirme girişimi, ne gerçekten Robin Hood diye biri olduğunu, ne onun bir bakıma köylü olduğunu ne de kurbanlarının toprak sahibi sınıf olduğunu kanıtlamayı başaramamıştı.[38]

Ayrıntılı tek bir örnekolay incelemesi, dönemin gezginlerinden, günlüklerinden, köy incelemelerinden ve öteki kaynaklarından sağlanan delillerle çok iyi uysa bile, tezi kanıtlamaya yetmez. Minimal olarak işaret ettiği şey, geçmişteki İngiliz şiddet kalıplarının bazı ayırt edici özelliklerinin olduğudur. Bu özellikler, o dönemde kitlesel bir devrimle feodal "köylü" toplumundan modern "kapitalist" topluma geçildiğine ilişkin yeterli delil bulunmadığını savunan ve başka bir yerde de ifade edilen görüşle tutarlılık içindedir. Bu deliller ayrıca, atalarımızın bir şekilde doğası gereği bizden daha vahşi ya da vahşileşmiş olduğunu savunan argümanlara da şüphe düşürmektedir. İstikrarlı bir "uygarlaşma" sürecine, vahşilikten uygarlığa doğru evrilmeye inanmak rahatlatıcı olabilir; ancak eldeki delillerin yalnızca küçük bir bölümünü oluşturan İngiltere örneği, böyle bir inancı destekler görünmemektedir. Burada ortaya atılan görüşler, Maitland'dan bu yana fiziksel şiddetin denetiminde ve düzenlilikte bu eski ulus-devletçe ulaşılan düzeyden etkilenen birçok tarihçinin çalışmalarını destekleme eğilimindedir. Edward Thompson, görünüşte şiddetle dolu bir başka ceza dönemine ilişkin ayrıntılı bir inceleme yapmış ve şu sonuca varmıştır: "Anlaşmazlıkların hukukun üstünlüğü yoluyla düzenlenmesi ve çözüme bağlanması nosyonu... bence evrensel önem taşıyan kültürel bir başarıdır."[39] Bu görüşe katılıyor ve görüldüğü kadarıyla bu kültürel başarıya çok erken ulaşıldığını eklemek istiyorum. F. W. Maitland'in *A History of English Law* (İngiliz Hukuk Tarihi) adlı büyük yapıtını 1307 yılına kadar oluşmuş yapıya dayandırabilmesi de bu yüzdendir.

IV
DOĞA
İnsan ve doğal dünya

İngilizlerin doğuştan kentçiliğe karşı olmaları ve "doğa" sevgileri modern sosyologları hep şaşırtmıştır. Örneğin Mann, "kırda oturma ve kentte çalışmanın cazibesinin çok belirgin olduğuna" dikkat çeker. Yapabildiği tek açıklama ise, Anthony Sampson'ı izlemek ve döngüsel bir biçimde bunun, "İngilizlerin mülk sahibi bir aristokrat olma yönündeki temel isteğin bir parçası olduğunu" savunmaktır.[1] Bu istek, 19. yüzyılda araştırma yapan yabancıları bir bakıma şoka uğratan daha geniş bir paradokslar dizisinin sadece bir yönüdür. İngiltere dünyanın en kentleşmiş ülkesiydi, ama bir yandan da kırsal kesime ve kırsal değerlere en fazla özlem duyulan ülkeydi. Garip ölçülere varan bu kent karşıtı güçlü eğilim, parkların yaygınlığında, çiçek bahçelerinin her yerde görülebilmesinde, kır-

sal tatil sanayisinde, bahçesinde hanımelleri biten bir kır evinde emekliye çekilme düşlerinde, romantik ve ön-Raphaellocu akımlardaki "doğa" ve kırsal değerler vurgusunda kendini gösteriyordu. Bu tuhaflığı en keskin biçimde analiz edenlerden biri de 1860'ların İngilteresi ile ilgili izlenimlerini *Notes on England* (İngiltere Üzerine Notlar) adlı kitabında toplayan Fransız Hyppolyte Taine'di.

Taine, "gerek zevk, gerekse ölçek bakımından bizimkinden tamamen farklı olan" kent parklarını gezdiği zaman İngilizlerin kentselliğinin içindeki kırsallığı fark etmişti. Örneğin, "Saint James's Parkı, ülkenin ve kırsal İngiltere'nin gerçek bir örneği: Çok eski dev ağaçlar, hakiki çayırlar, ördekler ve su kuşlarıyla dolu bir göl, inekler ve her dem taze otları yiyen koyun sürüleri... Tuileries'den, Champ-Elysees'den, Luxembourg'dan ne kadar da farklı!"[2] Taine bunu, kır evlerinin çevresindeki bahçeleri ve parkları gezerken fark eder.

> Yedi ya da sekiz centilmenin parklarını gezdik... Mükemmel çayırlar güneşin altında parıldıyor, her yanda düğüncikleri ve papatyalar bitmiş... Ne tazelik ve ne sessizlik! Kendinizi rahatlamış, dinlenmiş hissediyorsunuz: Doğanın güzelliği sizi yumuşak dokunuşlarla sarıyor, ölçülü, candan... Bana göre bu bahçeler, İngiliz ruhundaki şiirsel düşü başka tüm yapıtlardan daha iyi açığa çıkarıyor... Bütün hayal güçlerini, bütün ulusal yaratıcılıklarını bu parklara yansıtmışlar.[3]

Taine bunu sanayi kentlerinin yerleşim düzenini incelerken fark ediyor. Manchester'ın daha varlıklı olan kesiminde dolaşırken de şunları yazıyor:

> Londra'da olduğu gibi burada ve Liverpool'da da İngiliz karakteri bina yapım tarzında kendini gösteriyor. Kentli, kentli olmaktan çıkmak için elinden gelen her şeyi yapıyor, bir kır evi almaya ya da kentin bir köşesinde kırdan bir mekân yaratmaya çalışıyor. Kendi evinde olmak, yalnız olmak, ailesinin ve hizmetçilerinin reisi olmak ihtiyacını hissediyor, çevresinde yapay iş yaşamından sonra rahatlayabileceği bir parça park ya da bahçe olsun istiyor.[4]

Taine, kendi kültüründekine böylesine karşıt olan bu kente

karşı kır sevgisini yerleşim düzeninde de görüyor. İngilizler için,

> kent, bizdeki gibi gözde bir yerleşim yeri değil. Büyük imalat kentleri dışında, York benzeri taşra kentlerinde neredeyse yalnızca esnaf oturuyor: Seçkinler, ülkenin liderleri başka bir yerde, kırsal kesimde yaşıyor. Londra'nın kendisi de artık büyük bir iş merkezinden başka bir şey değil: İnsanlar yazın üç ya da dört ay için orada toplanıyor, konuşuyor, eğleniyor, dostlarını görüyor, işlerini takip ediyor, arkadaşlıklarını tazeliyorlar. Ama kökleri "kır evleri"nde: Asıl anayurtlarını orada yatıyor.[5]

Bir edebiyat eleştirmeni ve yüzyılın İngiliz edebiyatının önde gelen uzmanlarından olan Taine, İngiliz edebiyatındaki bu tuhaf kır, doğa ve köy saplantısına dikkati çeker. "Bu insanlar kıra tapıyor: Kanıt isterseniz, Chaucer'dan Shakespeare'e, Thompson'dan Wordsworth ve Shelley'e, İngiliz edebiyatını okumanız yeter."[6]

İngiltere o dönemde dünyanın en sanayileşmiş ülkesiydi; buhar gücünün gelmesiyle hayvan gücünün en az rol oynadığı, bu yüzden de hayvanların üretimde artık merkezi bir önem taşımadığı bir ülkeydi. Ama paradoksal olarak, dünyada hayvanlara karşı en fazla ilgi duyulan ülke gene İngiltere'ydi. Bu ilgi, yaratıcı edebiyatta, resimde, hayvanların esenliğine duyulan ilgide ve ev hayvanlarının çok yaygın olmasında kendini gösteriyordu. İngiltere hâlâ dünyanın hemen hemen en çok et tüketilen, bir yandan da vejetaryenlikle ilgili argümanlara en çok ilgi duyulan ülkesiydi. İnsan ile hayvanın birbirinden ayrıldığı, doğanın boyunduruk altına alınarak insandan uzaklaştırıldığı bir ülkeydi İngiltere. Ama sonunda Darwin ile Wallace'ın türlerin evrimi teorisiyle insan ile hayvanı birbirine başarıyla bağladığı yer de gene İngiltere'ydi. Burada paradoksun esası, İngiltere'nin, insanın büyük ölçüde yapay, insan ürünü bir ortamda yaşadığı en gelişmiş kapitalizm ve sanayi olması ama bir yandan da yabanıl olana, yapay olmayana duyulan saygı ve sevginin en belirgin olduğu ülke olmasıdır. Birçoğu, kapitalizmin Amerika'ya, Avustralya'ya, Kanada'ya ve eski Britanya İmparatorluğu'nun öteki bölgelerine ihraç edilen biçiminde eritilmiş bu çelişkileri nasıl açıklayacağız?

Eldeki delilleri özetleyerek bilinmeyenleri açıklama yönündeki

en etkileyici çabalardan biri, bir açıklamaya giden yolda bize çok iyi bir başlangıç noktası sağlamaktadır. Bu, Keith Thomas'ın *Man and the Natural World* (1983; İnsan ve Doğal Dünya) adlı kitabıdır. Thomas'ın merkezi argümanı, bütün bunların gerçek anlamda hiç de birer karşıtlık ya da çelişki olmayıp, birbirine neden-sonuç ilişkisiyle bağlı olduğu yolundadır. İngilizlerin yabancıları bu kadar şaşkına çeviren ayırıcı özelliklerinin birçoğu, kentleşme, sanayileşme ve genel olarak doğanın insandan uzaklaştırılarak denetim altına alınması sayesinde gelişebilmiştir.

Keith Thomas'ın argümanı şöyledir: Thomas'ın incelediği dönemin başı (1500) ile sonunu (1800) karşılaştırırsak, algılama ve duygu bakımından bir dizi köklü değişikliğin meydana geldiğini görürüz. 1800'e geldiğimizde kendimizi öylesine değişik bir dünyada buluruz ki, tarihçilerce benimsenen sınai, tarımsal ve siyasal devrimlerin yanı sıra bir dizi devrimden daha söz etmek yersiz olmaz. Esas olarak, modernlik öncesi, kapitalizm öncesi, büyüye dayalı bir kozmolojiden, modern, kapitalist, bilimsel bir kozmolojiye geçmişizdir. Weber'in "dünyanın büyüsünün çözülmesi" dediği şey gerçekleşmiş, Marx'ın insanın doğal dünyaya yabancılaşması dediği şeyse tamamlanmıştır. 1500'de, Kitabı Mukaddes'in insanmerkezci dünyasındayız. Tüm yaratılanlar insanın buyruğuna verilmiştir; "doğa" yalnızca insan için yaratılmıştır ve ondan ayrı hiçbir hakkı yoktur. "Gökyüzü yeryüzüne, ruh bedene ve kültür doğaya göre ne ise insan da hayvana göre odur." İnsanın buyruğuna verilmiş dünya varsayımı bu dönemde giderek aşınmaya başlar. Sözgelimi, biyolojik türler, insana sağladıkları fayda açısından değil de kendi içsel-temel karakteristikleri bakımından sınıflandırılır hale gelir. Üst entelektüel ve sosyal düzeylerdeki bu "algılama devrimi- çünkü bunun devrimden kalır bir yanı yoktur", "sıradan insanların bakışında da travmatik bir etki" yaratır. Temelde olan şey, insanın doğadan ayrılmasıdır. Eski inançların "can alıcı noktası", insan ile doğanın birbirine karışmış olmasıdır, "insan ile doğanın, iç içe geçmiş tek bir dünyada birbiriyle kenetli olduğunu savunan eskiçağ varsayımı"dır. Daha sonra insan ile doğa ve duyarlılığın ayrışmasının bir parçası olarak düşünce ile duygu birbirinden ayrılır. Doğal dünya artık insan için anlam-

larla dolu olmaktan çıkmıştır. Artık her doğa olayı insan için anlamı bakımından incelenmemektedir; "çünkü 17. ve 18. yüzyıllar, geçmişin varsayımlarından köklü bir kopuşa sahne olmuştur."[7] Wordsworth'ün şiirlerine de yansıyan doğadaki bu masumiyet (saflık) ve anlam yitimi, ulusal bir düzeyde meydana gelmiştir.

İnsan ile doğa arasında bağ koptukça, paradoksal olarak, insanlar belirli hayvanlara duygusal olarak daha çok bağlanmaya ve genelde hayvan haklarıyla daha fazla ilgilenmeye başladılar. Böylece, "dinsel soluluk ile burjuva duyarlılığının bir bileşimi", zalimce sporların önünün alınması yolunda "yeni ve etkili bir kampanya yürütülmesine yol açtı." Bu, genel olarak "insanın tahttan indirilmesi"nin bir parçasıydı. Dolayısıyla, "dünyanın yalnızca insan için var olmadığı görüşünün açıktan kabul edilmesi, haklı olarak modern Batı düşüncesindeki büyük devrimlerden biri olarak değerlendirilebilir." Bu büyük devrim, birçok faktörün bir sonucuydu. Bilimsel ve entelektüel keşifler yapılmıştı: Teleskop, uzayda gökyüzünün yerini büyütmüş, insanınkini küçültmüştü; jeolojik bulgular insanı zamanda küçültmüştü; mikroskop, doğanın karmaşıklığını gözler önüne serdi; keşifler ve imparatorluk, hiç düşünülmedik türleri gün ışığına çıkarmıştı. Ekonomik ve sosyal nedenler vardı. "Yeni anlayışın zaferi, hayvanların üretim sürecinde gitgide marjinalleştiği bir sanayi düzeninin ortaya çıkması ve kentlerin büyümesi ile yakından bağlantılıydı. Bu sanayi düzeni ilk kez İngiltere'de ortaya çıktı; sonuç olarak, hayvanlara duyulan ilginin en yaygın biçimde ifade edildiği yer de İngiltere oldu." Örneğin, hayvanlara yumuşak davranılması, yeni yaratılan zenginliğe bağlı bir şeydi; bu, "bedeline katlanmayı herkesin bilmediği bir lükstü."[8]

Bütün bu baskılar hayvanların algılanmasında ve onlara karşı davranışta nasıl bir devrim yarattıysa, ağaçlar ve çiçekler konusunda da aynı sonucu doğurdu. Bir zamanlar ormanlar vahşi ve büyülüydü. Ağaçlar yok edildikçe ve ekonomik önemleri azaldıkça, insanlar ağaçları daha çok sevmeye ve onlarla duygusal bakımdan yeni bir bağ kurmaya başladılar. Çiçekler için de aynı şey oldu: Yabanıl dünya küçüldükçe, evcilleştirilmiş dünya büyüdü. İşte bir devrim de burada oldu. 18. ve 19. yüzyıllarda çiçek bahçe-

ciliğinin genişlemesi öyle boyutlara vardı ki "erken modern dönemin tüm öteki devrimlerine bir yenisini eklemekte haklıyız: Bahçecilik Devrimi." "Doğal dünyaya karşı faydacı olmayan o tutum" doğayı sırf kendisi için, bir araç olarak değil de bir amaç olarak sevmek, ki kitabın konusu da budur, işte böyle ortaya çıktı.[9]

Dönemin başlangıcında (1500) İngilizler dikkatlerini kente yönelmişlerdi. Thomas'a göre, "Rönesans döneminde, kent uygarlıkla, kır ise cehalet ve kabalıkla eşanlamlı hale gelmişti."[10] Dönemin sonuna gelindiğinde ise her şey tersine dönmüştü. Dönemin başlangıcından 17. yüzyılın sonlarına değin, yabanıl yerler hiç sevilmezdi; 17. yüzyılın ikinci yarısında bile, dağlık bölgelerden geçen birçok zengin kırsal kesimlerden iğrenir ya da dehşete kapılırdı. Ama 18. yüzyılın ikinci yarısında dağ tutkusu gelişmeye başladı. Güvenlik ve denetim, bu yeni takdir duygusunun önkoşulları idi. Tarım daha rasyonel, düzenli ve yoğun hale geldikçe insanlar da bunun tersine özlem duyar oldular. Güvenliğin artması ve insanın doğal dünya üzerindeki artan denetimi, "daha fazla hoşgörünün temel önkoşuluydu." Ancak "insana zararlı" olarak nitelenen türlerin neredeyse tümüyle ortadan kaldırılmasından sonradır ki bunlar korunmaya başlandı. Buradaki ironi, "estetlerin ince zevklerinin kendisinin, büyük üzüntü duyar göründükleri gelişmelerin bir bedeli olmasıdır."[11]

O halde bu yeni ikileme yol açan şey, hızlı kentleşme, yapay gücün hayvan gücünün yerini alması, bolluğun ve güvenliğin artması, entelektüel ufkun genişlemesiydi. Eskiden sorun, doğal dünyayı fethetmek, evcilleştirmekti. Ama bu sorun çözümlendikçe yeni bir güçlük, yani "uygarlığın fiziksel gereklerini, yine bu uygarlığın doğurduğu yeni duygu ve değerlerle bağdaştırma" sorunu ortaya çıktı. Böylece, Thomas'a göre, "1800'e gelindiğinde, Tudor dönemi İngilteresi'nin kendinden emin insanmerkezciliği, yerini iyiden iyiye şaşkın bir bilinç haline bırakmıştı."[12]

Bu argüman zarif ve büyük ölçüde inandırıcı, örneklendirici ve destekleyici deliller de yerinde ve aydınlatıcı. Çoğu yazar işte bu noktada dururdu. Birçoğu da modern gelişmelerin özündeki paradoksların çözümünü de açıklayacak anlayışımızı genişletmekle birlikte, beklentilerimize geniş ölçüde uyan kesin ve açık verme-

yen bir argüman geliştirmekten kendini alamazdı. Ama Thomas'ın titizliği ve bilim adamlığı öyle ki kendi kuşkularını ve güçlüklerini fark edebiliyor. Bu durum, yüzeyin altında ana argümanla kısmen çelişen bir yan olayı görmemize olanak veriyor. Çünkü eldeki materyali daha derinden incelediğimizde, konunun o kadar da net olmadığını görüyoruz. Şimdi bu ipuçlarını ve ikircikli durumları irdeleyelim.

"Dünyanın büyüsünün çözülmesi" konusunu ele alırsak, bunun Reform'dan sonra meydana geldiği kesin değildir; çünkü Thomas'a göre, "İngiltere'deki Hıristiyan kilise Anglosakson çağından beri kaynak ve ırmaklara tapınılmasına inatla karşı koymuştur. Koru, akarsu ve dağlardaki pagan tanrıları kovulmuş; geriye, büyüsü çözülmüş, biçim verilecek, kalıba dökülecek ve egemen olunacak bir dünya kalmıştır."[13] Thomas bu büyü çözülmesini sırf Hıristiyanlıkla eş tutmanın fazlasıyla basit kaçacağına işaret etmekte haklı olsa da Hıristiyanlıkta, özellikle de Hıristiyanlığın insan ile doğanın birbirine kaynaşmasına, "büyü"ye ve "simgesel düşünce"ye düşman olan kuzey versiyonunda asetik (çileci) bir vurgunun bulunduğu kesindir. Dünyanın insanmerkezci sınıflandırılmasının varsayımsal olarak terk edilmesi, doğal dünyanın ayrılığını ve özerkliğini tanıma eğiliminin güçlenmesi bu durumla yakından ilişkilidir. Bu değişmenin algılama devriminin merkezi bir özelliği olduğunu savunan Thomas şöyle devam eder: "Doğal dünyanın da kendine ait bir yaşamı olduğunun fark edilmesi kuşkusuz yeni bir şey değildi." Bu görüş Aristoteles'te eksiksiz biçimde geliştirilmişti. Üstelik, dünyayı insanmerkezci olmayan bir açıdan sınıflandırma çabalarına girişilse de Thomas, Linnaeus'un kendisinin bile köpekleri insana olan faydaları açısından sınıflandırdığını, günümüzde bile hukukçuların hayvanlara insani kriterler dayattıklarını gösterir. Benzer biçimde, sırf kendisi için doğal dünyaya, botanikte ve zoolojide yeni keşiflere yol açacak hassas gözlemlere duyulan ilgi artsa da "Ortaçağ İngilteresi'nde de doğal dünyayı çok titiz biçimde gözlemlemiş çok kişinin olduğunu" unutmamalıyız.[14]

"Vulgar yanılgılar"ı konu alan kısımda, daha başka ilginç özelliklerle karşılaşıyoruz. Karşımıza çıkan şeyin, antik bir "folk

geleneği", kaynağını sözlü bir kültürden alan alternatif düşünme ve duyma biçimi, modernlik öncesi bir köylü toplumuna uygun bir kozmoloji yerine, gerçekte, "bilimsel" yüksek kültürün modası geçmiş parçalarından ibaret bir karışım olduğu açığa çıkmaya başlıyor. Aslında bu inanışlar, "vulgar yanılgılarından çok", birçoğu Pliny, Aristoteles ve diğerlerinden kaynaklanan "öğrenilmiş yanılgılar". "Her ikisi de keskin gözlemciler olan Sir Thomas Browne 17. yüzyılda ve William Cobbett da 19. yüzyılın başlarında, İngiliz kırsal kesimindeki hurafelerin büyük bir bölümünden klasik yazarları sorumlu tutuyordu." "Vulgar yanılgılar"a yapılan saldırı yeni bir şey ya da 16. ve 17. yüzyıllarda dünya görüşlerinin yeni bir çatışması değil, zamanı geçmiş düşüncelere karşı hep yürütülen bir saldırıydı. "Ateşli Protestanlar" halk arasındaki hurafelere saldırıyorlardı gerçi ama, Thomas'ın da belirttiği gibi, bunu tıpkı "Ortaçağ'daki öncellerinden bazıları" gibi yapıyorlardı.[15] Bu düşünce gelgitine bir örnek vermek gerekirse, barnacle kazının ağaçların üzerindeki kabuktan çıktığı inancı 1633'te reddedilmişti. Bu yeni bir argüman değildi. Daha önce 12. yüzyılda imparator II. Frederick, 13. yüzyılda da filozof Büyük Albert bu inanışa karşı çıkmıştı. John Gerard ise 1597'de Herball adlı kitabında bu inancı yeniden canlandırmıştı.

O halde, özetle, insanın doğal dünyadan ayrılması, insanlığın tarihte ilk kez doğa üzerinde tam egemenlik kurmasıyla birlikte icat edilen yeni bir fenomen değildi. 17. ve 18. yüzyıllarda doğanın salt kendisi için incelenir olduğu "geçmişin varsayımlarından köklü bir kopuşun" yaşandığı belirtilse de "bu durum, eskiçağ Yunan atomcularından Leucippus ile Demokritos'un öncülüğünü yaptığı, insan toplumunun doğadan ayrılmasına bir dönüştü." Ayrımcı felsefeye dönüş de uzun ömürlü olmadı; çünkü, "eski görüş bilim adamlarınca kapı dışarı edilse bile, romantik şair ve gezginlerin insana özgü nitelik ya da duyguları cansız doğaya atfetmeleri biçiminde içeri sızmaya başladı." Taşlar ve ağaçlar yaşam ve duyguyla yüklendi. "Geleneksel"den "modern"e geçme yerine sürekli bir gelgitle karşı karşıya olduğumuz izlenimi, insanmerkezci görüşten kopuşun daha yakından incelenmesiyle de edinilmektedir. Bunun "modern Batı düşüncesinin büyük devrimlerinden biri"

olduğunu belirten Thomas, bir sonraki cümlesinde şöyle devam ediyor: "Şüphesiz, insanın evrenin merkezi olduğu ya da insanlığın tanrıların özel ilgi alanına girdiği düşüncesini reddeden birçok eskiçağ düşünürü, Kynikler, şüpheciler ve Epikurosçular olmuştur. Hıristiyanlık çağında da şüpheci düşünürler, insanmerkezci kendinden hoşnut tutuma düzenli olarak meydan okumuşlardı." Herkesi teslim alan bir düşünce de değildi bu: "19. yüzyılda evrim konusunda çıkan tartışmaların da gösterdiği gibi, insanmerkezcilik hâlâ ağır basan bakış açısıydı."[16]

Şimdi bu değişmelerin daha özgül yan etkilerini ele alabiliriz. İngilizler yaygın olarak dükkân sahibi olmalarının yanı sıra ev hayvanı sahipliğiyle de tanınırlar. Bu geleneğin kökeninin çok eskilere dayandığı anlaşılmaktadır. Thomas'ın işaret ettiğine göre, "ev hayvanı beslemek, ortaçağda zenginler arasında moda olmuştu."[17] Evlerde küçük köpek, kuş, tavşan, tazı, kafes kuşu, sincap ve maymun gibi hayvanların beslendiğini öğreniyoruz.[18] Nüfusun kalan kesimine ilişkin az kanıt olsa da kayıtlara girer girmez bu kesimde de ev hayvanlarının yaygın olduğunu görüyoruz. Böylece Thomas şu sonuca varıyor: "Ev hayvanlarının orta sınıf hanehalkının normal bir özelliği olarak kendini gerçek anlamda kabul ettirmesi 16. ve 17. yüzyıllara rastlar."[19] Thomas, maymunlara, kaplumbağalara, susamurlarına, tavşanlara, sincaplara, kuzulara ve kafes kuşlarına ilişkin deliller sunuyor. Bunlara başka pek çok hayvan eklenebilir. 1656'da Thomas Ady, "masum ve zararsız yaratıklar içinde ev hayvanları kadar yasal ve yaygın" olan hayvanlardan sıçan, fare, kakırca, tavşan, kuş, çekirge, tırtıl ve yılanları sayar. Hatta, "fındıktan çıkan bir kurdu inanılmaz bir büyüklüğe ulaşıncaya değin bir kutuda besleyen" bir centilmenden söz eder.[20] Öyleyse, evlerde çok çeşitli hayvanlar besleniyordu; Thomas'ın da savunduğu gibi, ev hayvanı sevgisinin 18. yüzyılda daha yaygın hale geldiğini düşünmek hatalı olabilir.[21] Ev hayvanlarının sayısına ilişkin bir fikir edinmek daha güçtür ama evcil hayvanların yaygınlık derecesine ilişkin iki delil gösterilebilir. Comenius çocuklara yönelik resimli ansiklopedisinde, bir ev ile bu evin hayvanlarının bir resmini verir, bu hayvanlar arasında "evde zevk için beslenen" köpek, kedi, sincap, şempanze ve maymun vardır.[22] 17. yüzyılın

sonlarında yeniden düzenlenen *Journal of the Plague Year* (Veba Yılının Günlüğü) adlı kitabında Defoe, Londra'daki hemen her evde bir köpek ve birkaç kedi bulunduğunu anlatır,[23] ama başka yerlerde olduğu gibi burada da "ev hayvanı"nın tam tanımını yapmanın güçlüğü ile karşılaşıyoruz. Ev hayvanını bir çiçek bahçesi gibi faydacı olmayan bir açıdan değerlendirdiğimizde, gene de 16. yüzyıla gelindiğinde toplumun geniş orta tabakalarında birçok kişinin tavşan, sansar, dağ gelinciği, maymun, papağan, sincap, misk sıçanı, süs köpeği ve başka ev hayvanları beslediğini görüyoruz.[24] "1700'e gelindiğinde ev hayvanı besleme saplantısının tüm semptomlarının açıkça görüldüğü" kesinlikle doğru ise,[25] o zaman, böyle bir saplantıya ilişkin güçlü belirtilerin birkaç yüzyıl önce, yani ev hayvanlarına ilişkin yeterli belgelere sahip olduğumuz anda da var oldukları pekâlâ öne sürülebilir. Bu noktadan kalkılırsa, ev hayvanı fenomeninin, kentleşme ve sanayileşmenin önemli etkilerinin görülmesinden epeyce önce geliştiği açıkça görülür. Yaygın olarak ev hayvanı besleme, 18. yüzyılın değişimlerinden daha derin bir şeyin bir yan ürünüdür.

Ev hayvanları beslemede görülen hayvanlara yönelik duygusal ilgi, hayvanlara eziyet edilmesi konusuyla yakından ilişkilidir. Burada karşımıza çıkan tablo da yine net ve kesin değildir. Başlangıçta, İngilizlerin bir zamanlar hayvanlara yaptıkları eziyetle kötü bir ün sahibi oldukları, alışılmadık derecede kanlı et yedikleri, hayvan dövmekle ve kanlı sporlarla ilgilendikleri belirtilir. İngiltere daha sonraları, Zalimce Sporları Önleme Birliği'nin ve Kraliyet Hayvanlara Eziyeti Önleme Derneği'nin kurulduğu yer olur. Bu dönüşüm ani ve devrimci gibi görünmektedir. Nitekim Thomas'ın kitabının bir bölümü "Yeni Argümanlar" başlığını taşır. Ama hemen ardından, "hayvanlara gereksiz yere eziyet etmenin kötü bir şey olduğu düşüncesinin kesinlikle yeni bir şey olmadığı" belirtilir. Thomas çok yerinde bir tutumla, insanların özü gereği gitgide daha insancıllaştığını savunan Whig görüşünden sakınır: "Değişen, genelde insanlığın duygusu değil, fakat bu duygunun işlemesine izin verilen alanın tanımı idi." Ama bu sulandırılmış görüşe bile meydan okunmaktadır; tanık olarak da hayvanlara insanca ve iyi davranılmasına izin veren bir sınıflandırma yapan klasik

dönem ve ortaçağ yazarları gösterilir. Bunun çarpıcı bir örneği, İngiltere'de en geç 1410'da yazılmış olan "Dives et Pauper" adlı şiirdir. Şiirden uzun alıntılar yapan Thomas şu sonuca varır: "Bu dikkate değer bir pasaj ve aynı zamanda İngilizlerin hayvanlara eziyet konusundaki düşünüşlerinde belirli bir gelişmenin izini sürmeye çalışanlar için çok rahatsız edici."[26]

Thomas daha sonra şu önemli açıklamayı yapar: "Gerçek şu ki, 15. ve 19. yüzyıllar arasında hayvanlara eziyet edilmesine karşı çıkan vaaz ve risalelerin büyük bir bölümünün temelinde, tek, tutarlı ve kayda değer ölçüde de sürekli bir tutum yatar." Daha sonra bu tutumu özetler ve şu sonuca ulaşır: "Temel argümanları açısından bakıldığında, bu konuda tarihsel bir gelişmenin olmaması dikkati çekiyordu", "konum sabitti" "Yeni Argümanlar" için bu kadarı yeter; peki "Yeni Duyarlılıklar" başlıklı bir sonraki bölüm için ne söylenebilir? Gene hemen ardından Thomas şöyle yazıyor: "Elbette, bizatihi kendiliğinden yumuşak yüreklilik de yeni bir şey değildi." 1700 öncesinin işleyen "yeni duyarlılığı"nı göstermek için literatürden kayda değer miktarda alıntı yapılıyor. 18. yüzyılda olan şey radikal bir yenilik değil, duyguların yaygınlık kazanmasıydı; bu duyguların, "çok daha büyük bir yaygınlığa ulaştığı" ve "çağın dinsel ve felsefi öğretisi tarafından çok daha açıktan desteklendiği görülüyordu."[27]

Hayvanlardan bitkilere dönersek, ilk önce "Bahçecilik Devrimi"ni ele alabiliriz. İngilizlerin az rastlanır ölçüde tutkulu ev bahçıvanları oldukları gerçekten de doğrudur. Bahçelerinde yetiştirdiklerinin de yüzyıllar süresince çarpıcı ölçüde değiştiği doğrudur. Belirtildiğine göre, "1500'de İngiltere'de belki 200 çeşit ekili bitki vardı. Ama bu sayı 1839'da 18.000'e ulaşmıştı." Ancak 1500'den önce ekilebilir bitki türünün fazla olmaması, çiçek bahçeciliğinin yaygın olmadığı anlamına gelmez. Ticari bitki satıcıları en azından 13. yüzyıldan beri vardı ve "bitki çeşidinin oldukça sınırlı olduğu görülse" bile, "ortaçağda kimi zaman tahmin edilenden daha fazla çiçek bahçeciliği yapıldığı" kesindi.[28] Bitki çeşitleri İngiltere ve Avrupa'da yetişen türlerle sınırlıydı; ancak, yeni keşfedilen Amerika kıtasından egzotik türlerin getirilmesi ve Afrika ve Asya'yla bağlantıların genişlemesiyle birlikte olanak doğar doğ-

maz bitki çeşitlerinin tutkuyla çoğaltılması, İngilizlerdeki doğuştan gelen bu tutkunun bir semptomudur. 16. yüzyılın sonraki bölümünde William Harrison, yalnızca çiçeklerle değil "her gün Hint Adaları'ndan, Amerika kıtalarından, Taprobane'den (Seylan), Kanarya Adaları'ndan ve dünyanın dört bir yanından getirilen" "şifalı otlar, bitkiler ve yıllık meyveler"le güzelliği "harikulade" artan İngiliz bahçesinden hayranlıkla söz eder. Sonuç olarak, "bahçesinde bu çiçeklerden bir sürü olmayan neredeyse tek bir soylu, centilmen ya da tüccar yoktur." Essexli bir papaz olan Harrison sözü biraz da kendi bahçesini överek bitirir: "Bahçem epey küçüktür, yüzölçümü topu topu üç yüz ayaktan biraz fazladır; ama her bir bitkiden çeşit çeşit almakla öyle iyi etmişim ki yeteneğimin kıt olmasına rağmen, bahçemde hemen hemen üç yüz çeşit bitki var ve hiçbiri de çok rastlanan ya da kolay bulunan türlerden değil."[29]

İngiltere'nin günümüzde bile çarpıcı ve karakteristik bir özelliği olan küçük kır evinden büyük gentry evine bahçecilik tutkusu, 16. yüzyıldan kalma en eski ayrıntılı kayıtlardan açıkça görülüyordu. "Elizabeth döneminde İngilizler kapalı mekânlarda gerektiğinden bir dakika bile fazla kalmazlardı, çünkü evlerini sevseler bile bahçelerine âşıktılar" diyen Pearson, dönemin gentry ve tüccar bahçelerine ilişkin geniş açıklamalar yapar.[30] Matbaacılık yaygınlaşır yaygınlaşmaz bahçecilik üzerine kitaplar da yayımlanmaya başlar; örneğin, Thomas Hill'in *A Most Briefe and Pleasaunt Treatyse, Teachynge howe to Dress, Save and Set a Garden*'ı (Bahçe Ekimi, Bakımı ve Düzenlemesini Öğreten Çok Kısa ve Zevkli Bir Kitap) 1563'te yayımlandı. Elizabeth dönemi şiiri, özellikle Spencer ile Shakespeare'in yapıtları, bunun yanında masumiyet ve haz pınarı olarak Aden Bahçesi motifi, hepsi, insanların kendilerini çok yaygın olarak çiçeklerin ve ağaçların biçiminde doğanın güzelliğine kaptırdıklarını göstermektedir. Filozof Bacon'ın 17. yüzyılın başlarında "Bahçeler Üzerine" adlı denemesinde savunduğu gibi, "ilk bahçeyi Kadir-i Mutlak Tanrı dikti. Bahçecilik gerçekten de insan hazlarının en saf olanıdır. Bahçe, insan ruhunu en çok tazeleyen şeydir, onsuz binalar ve saraylar yalnızca kaba saba birer el ürünüdür."[31]

Böyle bir anlayış yalnızca çok zenginlerle sınırlı değildi. Sıra-

dan, orta tabakadan insanların da tutkulu birer bahçıvan olduğunu gösteren deliller vardır. 16. yüzyılın sonraki dönemiyle 17. yüzyılın başlarında İngiliz yeomanlarını inceleyen Mildred Campbell şu sonuca varır: "İngiliz ikliminin ve becerisinin şanslı bir ürünü olan bahçeler, yılın bir bölümünde çiftlik ve köy manzarasına güzellik ve renk katar olmuştu."[32] Campbell, Northamptonshire'lı bir yeomanın karısı olan "Goodwife Cantrey" diye birinin bahçesinde açan tüm çiçeklerin 28 Temmuz 1658'de bir komşu tarafından yapılan dökümünden söz eder. Bu listede, rezene, öküzgözü ve beyaz zambak gibi şifalı çiçeklerin yanında, "tek ya da çok çiçekli hezaren çiçekleri, tek ya da çok çiçekli hüsnüyusuflar, üç cins spiderwort, dört renk acı bakla, mor ve beyaz uyuzotu, kadifeçiçeği, ölmezotu, London pride, gülhatmi ve başka çiçekler" bulunmaktadır.[33]

Bahçeciliğin ve çiçek sevgisinin ne ölçüde yaygın olduğunu bilebilmek elbette güçtür; ancak Thomas'ın getirdiği birkaç parça delile bakılırsa, 17. yüzyılda bunun gerçekten de çok sıradan insanlara değin yayıldığı düşünülebilir. Thomas'ın aktardığına göre 1677'de John Worlidge şunları yazmıştı: "İngiltere'nin güney bölgelerinin çoğu kesiminde", "uygun orantılı bir bahçesi" olmayan "pek az kır evi" vardı, "çoğu insan bahçecilikten çok büyük zevk alırdı." Birkaç yıl önce, temel olarak "kırsal kesimde yaşayan sade ve sıradan erkek ve kadın yurttaşlar"a yönelik bir çiçek bahçeciliği kitabı yayımlanmış ve ilk baskısı üç ayda tükenmişti.[34] Çiçeklere ve bahçelere duyulan yaygın ve tutkulu ilginin, 18. yüzyılın ikinci yarısında kentlerin ve sanayileşmenin büyümesinden epeyce önce var olduğundan emin olabiliriz. Bir kez daha, bu durumu, İngiltere'de 17. yüzyıldan önce var olan bir şeyle açıklamaya çalışmak zorundayız.

Artık çiçeklerlerden yabanıl yerlere, özellikle de dağlara dönebiliriz. İlk bakışta, dağların ve yabanıl yerlerin katlanılmaz olmaktan çıkıp cazip hale geldiği 1660-1760 arası dönemde algılamada devrim yaratan bir değişme ile karşılaşırız. Ancak daha yakından incelendiğinde, 17. yüzyılın sonlarına kadarki dönemde yazanların birçoğunun, içgüdüsel bir sakınmadan çok, bu gibi yerlerin yararsızlığından ötürü yabanıl doğaya tutku beslemedikleri ortaya

çıkar. Nitekim Daniel Defoe, Kuzeybatı İngiltere'nin dağlarından çok tedirginlik duyar; çünkü Peak bölgesinin, Alpler'in, Halifax çevresindeki tepelerin ve hatta Andlar'ın tersine orası tamamen "çorak ve yabandır, ne insana ne de hayvana hiçbir yarar ya da avantaj sağlamaz."[35] Thomas'ın da gösterdiği gibi, tüm 17. yüzyıl boyunca "zevk verici çeşitliliği"nden dolayı dağlardan yana olan George Hakewill gibileri de vardır; 17. yüzyılın sonlarında Rydal Hall'lı Sir Daniel Fleming gibi buralarda yaşayan ya da Oxford'lu antikacı Thomas Machell gibi buraları gezenlerin birçoğu, dağları kusursuz ölçüde çekici ve ilginç bulmaktadır.[36] Gerçek *olan* şudur ki anlaşıldığı kadarıyla, Göl Şairleri'nin duydukları mistik saygı ve 18. yüzyılın sonraki döneminde gezginlerin romantik coşkusu ek bir yoğunluk taşımaktadır.

Thomas ağaçlara ve ormanlara karşı değişen tutumları açıklarken çok eski bir kalıba dikkat çeker. Ağaçlara ve ağaç dikimine duyulan geniş çaplı hayranlık ortaçağdan beri süregelmiştir. Daha üst tabakalarda bunu harekete geçiren şey kentleşme ya da sanayileşme değil, "sosyal iddia, estetik duygusu, yurtseverlik ve uzun dönemli kâr"dır. İmparatorluğun genişlemesiyle birlikte çiçeklerin yanı sıra birçok yeni ağaç türünün de getirildiği doğrudur. Ancak "ağaç kıyımından ağaç koruma yönüne doğru keskin bir değişme" olmamıştır. İngilizlerin 18. yüzyıldan çok önce de kentlerini parklar ve ağaçlarla doldurarak olabildiğince kırsal kesime benzetmeye çalışmaları, ağaç sevgisinin daha eski biçimini göstermektedir. Bu çok eski tarihlere dayanır; Thomas, 16. yüzyılın Norwich'i gibi öteki kentlerin de "ya meyve bahçesi içinde bir kent ya da kent içinde bir meyve bahçesi" görünümünde olduğunu gösteren çok sayıda delil getirir. Thomas'a göre, "Bahçe Kent" düşüncesini Ebezener Howard değil, 1661'de John Evelyn icat etmiştir.[37]

Eskiden beri kentleri kırsal kesime benzetme isteği, kentçilik karşıtlığının ilk biçimlerinden birini göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Bu konuda daha yaygın olan ve başka bir kitapta Thomas tarafından da izi sürülen argümana göre, 17. ve 18. yüzyıllarda belli bir dönem büyük bir değişme olmuştur. Thomas'tan daha önce de alıntıladığımız gibi, Rönesans'ta "kent uygarlıkla, kır ise cehalet ve kabalıkla eşanlamlı hale gelmişti", ki bugün bile Avru-

pa'nın büyük bir bölümünde ağır basan görüş budur. Nasıl oldu da İngilizler bu görüşten ayrıldılar? Thomas'a göre, aşırı hızlı büyümeye karşı güçlü bir tepki duydukları için böyle davrandılar. Duman, kirlilik, gürültü ve aşırı kalabalıklaşma, eski kentseverleri kırsever olmaya itti. Kentler ve sanayi etkinlikleri hızla geliştikçe, bununla doğru orantılı olarak eleştiri ve yakınmalar da çoğaldı: "18. yüzyılın sonlarında yeni binaların, yolların, kanalların, turizmin ve sanayinin bozucu etkilerine karşı yakınmalar gerçekten de görülmemiş boyutlara ulaştı." Yakınmaların boyutu kuşkusuz artmıştı, ama Thomas bu argümanların kendisinin yeni bir şey olmadığının farkındadır. Onun düşüncesine göre, yararlı ve üretken olanın "çirkin ve nahoş olması en muhtemel şey" olduğu yolundaki tuhaf tutumun, en azından 16. yüzyıla kadar uzanan "uzun bir tarih öncesi vardır."[38]

Kentin kötülüklerinin bu şekilde eleştirilmesi, daha önce de gördüğümüz gibi, Taine'in 19. yüzyılda gözlemlediği kır yanlısı, kent karşıtı eğilimin bir parçasıdır. Thomas'ın da işaret ettiği gibi, "doğaya ve kırsal yaşama duyulan bu aşırı ilgi... kuşkusuz, İngiliz kentlisinin uzun süre 'İngilizlere özgü' olarak düşünmekten hoşlandığı bir şeydir." Öyle olsun ya da olmasın, "ülke edebiyatının ve entelektüel yaşamının önemli bir bölümü, derin bir kent karşıtı eğilim sergilemiştir."[39] Bu eğilim, örneğin Adam Smith'in "insanın doğal eğilimleri"nin herkesin kırsal kesimde yaşamak istemesine yol açacağını varsaydığı 18. yüzyılda iyiden iyiye belirginlik kazanır.[40] Ancak İngilizlerin kentlerde olabildiğince az zaman geçirme isteği bundan çok daha eskilere dayanır.

Thomas'ın belirttiğine göre, "daha 12. yüzyılda, büyük kentlerdeki zenginler arasında yakınlardaki kırsal bölgelerden mülk almak âdet olmuştu", böylece çekilip dinlenebileceleri bir kır evleri oluyordu.[41] 15. yüzyılda Fortescue, İngiltere'yi birkaç yıl kaldığı Fransa ile karşılaştırır ve aralarında büyük bir fark görür. İngiltere'de kırsal kesimler "mülk sahibi kişilerle öylesine tıka basa doludur ki büyük servete sahip bir şövalyenin, şövalye adayının ya da oralardaki yaygın adıyla *frankelyn* denen bir serbest mülk sahibinin yaşamadığı en küçük bir *thorpe* [köy] bile yoktur." Ona göre, "dünyanın başka hiçbir ülkesinde... bu tarz" bir yerleşme

yoktur. Çünkü başka ülkelerde de zengin ve güçlü kimseler vardır ama onlar, "kentlerde ve surlarla çevrili kasabalarda" yaşar.[42]

16. yüzyıla geldiğimizde Thomas Starkey, "onları [yani soyluları] esas oturma yerlerini kentte kurmaya ikna etmenin olanaksızlığına feryat eder ve kırsal kesimde yaşamanın 'büyük bir ilkellik ve barbarca bir âdet' olduğundan esefle söz eder."[43] Trevelyan'a göre, yabancılar, "İngiliz gentry'sinin kır yaşamına duyduğu sevgi karşısında hayrete düşmektedir." Ziyaretçiler hayretle fark etmektedir ki "bütün centilmenler kırsal kesime akın etmektedir. Pek azı kentlerde ya da kasabalarda oturmakta, buralara pek azı değer vermektedir."[44] 1579'da bir başka yazarın gözlemlediğine göre, "bazı yabancı ülkelerde centilmenler 'kentlerde ve büyük kasabalarda' otursalar da, 'bizdeki âdet' çoğunlukla kır evlerinde oturmaktır."[45] Taine'in 16. yüzyıl gezginlerinden Poggio'dan aktardığına göre, "İngiliz soyluları kentte oturmanın utanç verici olduğunu düşünüyorlar; bu yüzden kırsal kesimde, ormanlar ve otlaklar arasında oturuyorlar; ...kendilerini kırsal şeylere adıyorlar, yün ve sığır satıyorlar, böyle kaba işlerden elde ettikleri kazançları ayıp saymıyorlar." Taine'in de gözlemlediği gibi, "İngiliz soylularının bu kır yaşamı ile İtalyan soylularının kent yaşamı arasındaki karşıtlık" "çok büyüktü" ve "bu fark bir Fransız için de daha az önemli değildi."[46] Bu delilden bakıldığında, yine açıklanacak olan fenomen, yani kır yanlısı eğilim, hem olağandışı hem de sanayi ve kent devriminden çok önce gelişmiş gibi görünmektedir. Dünyadaki en kent karşıtı ülkenin yine dünyanın ilk büyük kent ve sanayi toplumu olması da konuya ek bir ironik boyut katmaktadır. Duygu ve tutumlarda günümüze değin varlığını koruyan bu iç çelişki hatırlanmaya değer bir şey.

17. ve 18. yüzyıllarda olup bitenlerlerin önemli bir bölümünün tam bir kopuştan ziyade yalnızca bir yoğunlaşma, bir hacim ve hız artışı olduğu gerçekten doğru ise, 1600'e gelindiğinde ve bazen çok daha önce yerleşiklik kazandığı görülen kalıpları nasıl açıklayabileceğimizi merak edebiliriz. Sanayileşme, kentleşme, 17. yüzyılın siyasal çalkantıları ve hatta Reform bile, kendi başına, Thomas'ın bize hatırlattığı bu köklü ve ayırıcı özellikleri açıklayamayacak kadar geç ya da yetersiz görünmektedir. Bu özellik-

ler, hayvanlara, bahçelere, kente ve başka doğal fenomenlere karşı ilginç bir tutum barındırmaktadır. Thomas'ın getirdiği merkezi önermeye göre, insan doğa üzerinde denetim kurdukça ona karşı tutumu da daha olumlu olabilmektedir. Yabanıl dünyaya karşı bir ölüm kalım mücadelesi verirken sempati ve şefkat göstermek güçtür; ama bir kez üstünlük kazanılınca, bakma ve korumanın gerekli olduğu duygusu gelişebilir. Artık hayvanlar tehlikeli olmaktan çıkmış, kendileri tehlikeye girmiştir. Bu açıklamayı izleyecek olursak, daha yumuşak bir tutumu olanaklı kılan doğanın ve insan dünyasının evcilleştirilmesi işinin 1600'den çok önce başarıldığına inanmak için sağlam nedenler olduğunu görürüz.

İngiltere'de ülke toprağı, ormanların, bataklıkların, bozkırların ve otlakların fiziksel dünyası erken bir dönemde fethedilmiş ve insanın tam denetimi altına alınmıştı. Thomas'ın H. C. Darby'nin ve tarihsel coğrafyacıların çalışmalarını izleyerek gösterdiği gibi, fiziksel yapı daha önce değilse bile, 11. yüzyıla gelindiğinde evcilleştirilmiş ve düzene sokulmuştu. 11. yüzyıla gelindiğinde tarlaların ve tarla sınırlarının, yol ve patikaların ve yerleşim merkezlerinin çoğunluğunun genel planları çizilmişti ve sonraki 700 yıl boyunca çok az değişecekti. Kıta Avrupası'nın ya da İskoçya'nın büyük bir bölümünde 18. ve 19. yüzyıllara değin kol gezen tehlikeli yabanıl hayvanlar çok erken bir dönemde yok edilmişti. 16. yüzyılda yazan Harrison'a göre, Tanrı'nın İngiltere'ye lütfettiği en büyük nimetlerden biri, "ülkede aslan, ayı, kaplan, leopar, kurt ve benzeri yırtıcı hayvanların olmamasıdır; bu sayede yurttaşlarımız güvenle seyahat edebilmekte, sürülerimiz günün büyük bir bölümünde çoban ya da bekçi olmadan dışarıda açık alanda bırakılabilmektedir."[47] Harrison bunu, Tweed'in ötesinde kalan, yırtıcı hayvanların kol gezdiği bölgelerle karşılaştırır. Kırsal kesimin hissedilir ölçüde güvenli oluşu, çok daha eskilere dayanır. İngiliz keşiş Bartholomaeus Anglicus 13. yüzyılın başlarında İngiltere'de "çok az ya da hiç kurt" olmadığına dikkat eder, bu sayede koyunlar "bekçi olmadan otlakta ve açık alanda" güvenle bırakılabilmektedir. Ona göre, Anglosakson çağlarına değin inen bu durumu Bede de fark etmişti.[48]

Yırtıcı hayvanlardan daha da tehlikelisi insanlardır; sürülerin

silahlı çobanlarca korunmasını zorunlu kılan da gene insanlardır. Doğanın fiziksel dünyasının denetimi ölçüsünde, insandan kaynaklanan şiddetin siyasal ve hukuksal yollarla denetim altına alınması da önemliydi. Bu konuda da İngiltere'nin gene erken bir tarihte evcilleştirilmiş olduğu görülür. İngiltere Anglosakson çağlarında birleşik bir ulus-devletti; süregiden belirsizlikler, bölgesel karşıtlıklar ve aşırı güçlü vasallar, Norman ve Angevin'lerin güçlü yönetimleri eliyle genel olarak etkisiz hale getirilmişti. 19. yüzyıla değin Avrupa'nın büyük bir bölümünü tehlikeli hale getiren ve halkın silahlanmasına ve soylularla kentlerin savunma tahkimatları kurmasına yol açan iç savaşlar ve istilacı ordular, İngiltere'de ortaçağın başlarına gelindiğinde büyük ölçüde etkisiz hale getirilmişti. Kralın Mahkemeleri'nin gücü, daimi bir ordunun olmayışı, deniz sınırları nedeniyle yabancı istilasına uğranmaması, bu ve bunun gibi faktörler bir araya gelerek çok erken ve sürekli bir barış ortamı doğurdu. Güller Savaşları'nda ya da Stephen ile Matilda'nın hükümdarlık dönemlerinde olduğu gibi elbette bu barış ortamı arada sırada kesintiye uğradı. Ama Fransa, Almanya, İspanya ya da İtalya'nın yüzyıllar boyunca yerle bir edilmesiyle karşılaştırılırsa aradaki farkın çok belirgin olduğu görülür. Daha yakından incelenirse, siyasal yapı farklılıkları, çoğu ülkede soylular dev şato tahkimatlarında ya da tercihen kent surları içinde gizlenirken, İngiliz gentry'sinin kırsal kesimlerdeki korunmasız malikâne evlerinde mutluluk içinde yaşaması olgusunu açıklamamıza yardım edebilir. Kentler ve şatolar kargaşa çıktığında "uygar"ın ve "uygarlık"ın sığındığı yerlerdi, bu yüzden kıta Avrupası'nda çok daha fazla önem taşıyordu. İşte bu nedenlerle, örneğin Freeman İngiltere'de "baş" kentlerin bulunmayışını açıklamaya çalışırken bunu siyasal faktörlere bağlar. "Kraliyete" ve "yurttaşalar"a özgü unsurlar, Fransız kentlerinde kendini İngiltere'dekinden daha fazla ihtişamla gösterir, "bunun nedeni, İngiltere'de krallığın daha yekvücut olması, merkezi hükümetin daha güçlü olması, İngiliz kontunun ya da piskoposunun bağımsız bir hükümdar, İngiliz kentinin de bağımsız bir birlik olmamasıdır."[49] İngiltere'de böyle bir şeyin en yakın eşdeğerleri Edinburgh ya da Durham'di.

Güçlü ve erken kurulmuş bir ulus-devletin sağladığı bu görece güvenli siyasal ortam, yine az rastlanır ölçüde güvenli bir ekonomik yaşamın temel arka planını oluşturuyordu ve sıradan halk ekonomi üzerinde olağandışı ölçüde gelişmiş bir denetime sahipti. Ortaçağ İngilteresi'nin günümüze ulaşan çok sayıdaki kilise ve evde görülen zenginliği bizi bugün bile çok etkilemektedir. Gerek Chaucer gibi edebi kaynaklarda gerekse ekonomi tarihlerinde yer alan dönemin insanlarına ilişkin açıklamalar, 18. yüzyıla değin Avrupa'nın büyük bir bölümünün yakasını bırakmayan dönemsel kıtlık ortamındaki geçimlik düzeyi çoktan aşmış bir toplumu düşündürmektedir. İngiltere'de Norman İstilası'ndan bu yana ülke çapında ve hatta büyük bir bölge düzeyinde belgelenmiş hiçbir açlık olayı yoktur. 13. yüzyıldan bu yana kayıtlarda yer alan giyecek, yiyecek, barınma ve kişisel mal ve para varlığı ile ilgili bilgiler, görece varlıklı bir tarım toplumunu düşündürmektedir. Hastalık o dönemde büyük bir belirsizlikti, ama bugün de karşımıza çıkan bir tehlikedir o. İngiltere sürekli olarak açlıktan ölme sınırında gezinen hayatta kalmak için umutsuzca mücadele ederken doğanın güzelliğini kendi başına bir amaç olarak takdir etme lüksünü "kaldıramayacak" çaresiz bir toplum değildi. Thomas'ın deyişiyle, çok eski tarihlerden bu yana, hayvanlara, bitkilere ve ağaçlara, yalnızca birer araç değil amaç olarak, kullanmanın yanı sıra keyif ve zevk de alınabilecek varlıklar olarak davranabilecek zenginliğe ve zamana sahip bir toplumdu.

Ekonomik güvenlik, daha sonraki incelmiş biçimine kapitalizm adını verdiğimiz belirli bir üretim tarzının bir parçasıydı. Marx'ın ve Weber'in kendi tarzlarında savundukları gibi, bu üretim tarzının çevreye karşı tuhaf ve paradoksal bir tutum, bir yanda yabancılaşmayı öbür yanda da duygusal bağlanmayı içeren çelişkili bir tutum doğurup doğurmayacağı araştırılmaya değer. Kapitalizmde, toprak ve insan emeği, amaca götüren bir araç, pazarda alınıp satılabilecek bir meta olarak görülür. Teoride her şeyin bir fiyatı vardır ve pazarda tek bir ölçüye vurulur. Ama paradoksal bir biçimde, ilişkilerin çoğu sözleşmelere bağlanıp ticarileştikçe, çiftçilik hemen hemen yalnızca kâr için yapıldıkça ve iş ahlakı bütün ilişkilere el uzattıkça karşı bir eğilim baş göstermeye başlar. Çoğu

şeye karşı takınılan bu faydacı yaklaşım ile pazar zihniyetinin titizlikle dışında tutulan belirli özel alanlar arasında gitgide daha güçlü bir sınır çizilir. Çiçeklerin, ev hayvanlarının, sevilen ağaç ve dağların fiyatının olmadığı ve bunların alışılmış standartlarla ölçülemeyeceği vurgulanır. Bunların değerleri yararsız oluşlarından kaynaklanır; hiçbir ticari faydaları olmadığı için bunlara özellikle çok değer verilir. Ev hayvanları yenmemelidir; ağaçlar kesilip yakılmamalıdır; dağlar çorak ve ıssızdır; çiçeklerin ömrü az olur ve zambaklar gibi ne dalgalanır ne de fırıl fırıl dönerler. Çıkarcı ve hesapçı kapitalizmin dur durak bilmeyen kavgasında sıkışıp kalmış insan yüreği, fayda amacına hizmet etmeyen bu cennette mutlu olabilmektedir.

Açıklamaya çalıştığımız ayırıcı özelliklerin, hızlı kentleşme ve sanayileşmeden daha eski olması ama ortaçağdan başlayarak İngiltere'deki bireyci kapitalizmin belirli bir biçiminin erken dönemine paralel bir gelişme göstermesi nedeniyle, aradığımız açıklamanın, kapitalizmin ruhu ile doğanın belirli parçalarına duyulan sevgi arasındaki bir tür "tercihli yakınlaşma"da yatıyor olması daha muhtemel görülmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla, İngiltere'de para ilişkilerinin, piyasanın ve kapitalist üretim ilişkilerinin çok erken gelişmesi, yalnızca doğanın çıkar gözetmeksizin takdir edilebilmesinin zorunlu önkoşulu olan zenginliğin ve güvenliğin değil, aynı zamanda kapitalist toplumları doğanın aynı anda hem en büyük sömürücüsü hem de en büyük koruyucusu haline getiren tuhaf ikircimli davranışların ortaya çıkmasına yardım etmiştir.[50]

Konuyla yakından ilişkili bir özellik de okur yazarlığın niteliğidir. Paranın ve sözleşmeye dayalı ilişkilerin erken dönemlerden başlayarak yaygın bir üstünlük sağlaması, parşömen ve kâğıt yazısının çok ileri ölçüde kullanılmasıyla mümkün olmuştu. Keith Thomas'ın kitabının en güçlü mesajlarından biri de matbaacılığın ve "doğa" üzerine yazılmış literatürü yalayıp yutan bir okur kitlesinin büyümesinin, kırsal kesime karşı bir ilginin gelişmesini nasıl güçlü biçimde etkilediği konusunu işler. Ancak yazılı iletişimin etkileri bundan daha derine işlemiştir; çünkü İngiltere'de en azından 13. yüzyıldan başlayarak bilginin kaydedilmesinde ve iletiminde yazının çok ileri ölçüde kullanılmasının, doğal dünyaya

ilişkin kavrayışları etkilemiş olması muhtemel görünmektedir. İletişimde yazının kullanılması o ölçüde yaygınlaşmıştır ki kentli, okur yazar, yüksek kültürle kırsal, okur yazar olmayan, söze dayalı "küçük topluluk" arasındaki normal karşıtlığın temelini aşındırmıştır. Thomas'ın dikkatimizi çektiği yaygın "öğrenilmiş yanılgılar", doğal şeylere ilişkin yeni moda ve zevklerin hızla yaygınlaşması ve Avrupa'nın büyük bir bölümüyle karşılaştırıldığında bölgeler arasında büyük zevk farklılıklarının görece az olması bunun bir sonucudur. Okur yazarlığın, karşıtlıkların çözülecek denetimin sağlanmasındaki bu etkileri Jack Goody tarafından çok iyi analiz edilmişti.[51] Okur yazarlığın popüler düzeyde çok geniş bir menkıbe edebiyatı biçiminde sonraki gelişimi de belgelendirilmiştir.[52] Tıpkı siyasal, ekonomik ve fiziksel dünyanın evcilleştirilerek denetim ve düzen altına alınması gibi, bilgi ve düşünce dünyası da parşömen ve kâğıt üzerinde düzene sokulmuştur.

Thomas kitabının bir yerinde, ev hayvanlarının psikolojik işlevini onların modern, atomcu bir akrabalık sistemi içindeki çekim güçlerine bağlar.[53] Bu ilgi çekici düşünce genişletilebilir. Toplumların çoğunluğunda, erken evlenme, sürekli çocuk doğurma ve çok sayıda akrabanın yakın fiziksel ve duygusal varlığı gibi etkenlerin bir araya gelmesi, günümüzde birçok insanın ev hayvanlarında bulduğu duygusal bir doyum sağlar. Bu bireyci akrabalık ve evlilik sisteminin İngiltere'de çok eski olduğunu, merkezi özellikleri bakımından daha öncesine değilse bile muhtemelen en azından 13. yüzyıla dayandığını bildiğimize göre, ev hayvanı beslemenin ve doğa sevgisinin çok eski ve birbiriyle bağlantılı fenomenler olduğunu görmek güç değildir. Nasıl ki İngiliz çocukları ev hayvanlarından üstün görülen birer lüks ise,[54] İngiliz ev hayvanları da çocuklara alternatif olarak görülen birer lükstü. Hayvani olan ile insani olan ve türlerin sömürülmesi ile korunması arasındaki sınırlar karmaşıktır. İngiltere'de yüzyıllar süresince gördüğümüz o ki, dünyanın titiz bir biçimde evcil ve yabanıl, yenir ve yenmez olarak sınıflandırılması yoluyla, bugün bizim olduğumuz gibi atalarımız hem büyük et yiyicilerden olmuş hem de belirli hayvanlara çok bağlanarak hayvanlara yapılan eziyet konusunda duyarlı olabil-

miştir.

İngiltere'nin ayırıcı özelliklerinin açıklanmasındaki son bir eğilim de kuşkusuz dinsel sisteme dayanmaktadır. Weber'i izleyen Keith Thomas haklı olarak bu konuya kayda değer bir vurgu yapar. Genel olarak Hıristiyanlık, insan-doğa ilişkileri konusunda (şaşırtıcı) ölçüde ikircimli bir tutuma sahiptir. Hıristiyanlık bir yandan faydacı bir tutumun altını çizer -tüm varlıklar Tanrı tarafından insan için yaratılmıştır ve insanın yararına kullanılabilir- öte yandan, tüm varlıklar gene Tanrı tarafından yaratılmıştır; insan, Tanrı'nın yarattığı şeylere saygı duymalı ve onlarda Tanrı'nın elini görmelidir. Aden Bahçesi miti dindeki kır vurgusunun bir görünümüdür. Hıristiyanlığın İngiltere'de egemen olan ön-Protestan ve Protestan versiyonları, Weber'in de kaydettiği gibi doğa konusunda büyü karşıtı, büyü çözücü bir tutumu vurgular. Reformdan uzun bir süre önce, belirsizliklerin, bilinmezlerin ve yaygın ritüel karışıklıkların birçoğu ortadan kaldırılmıştı. Çoğu kültürde yaygın olan maddi ve ruhani dünyaların örtüşmesi İngiltere'de görülmüyordu. Doğaya karşı bir korku ve huşunun belirtisi olan popüler yanılgılara yapılan saldırılar ve doğa fenomenlerinde tanrısal varlıkların bulunduğu inancının temelinin aşınması, çok uzun süre önce Anglosakson Kilisesi döneminde başlamıştı. Protestanlık, bu süreci mantıksal ve nihai sınırlarına dayandırdı. Hıristiyanlıktaki bu asetik (çileci), büyü karşıtı eğilim, böylece, insan ile doğanın dünyasını birbirinden ayıran, doğayı insanın mutlak denetimi altına alan ve daha sonra insanın koşullarında duygusal bir yeniden bütünleşmeye izin veren siyasal, ekonomik, sosyal kuvvetlerle uyum içindeydi. Dünyanın büyüsünün çözülmesi Thomas'ın kitabının merkezi temasıdır ve Thomas bu süreci şöyle özetler: "İnsan analojisi ve simgesel anlam havası taşıyan ve insan davranışına duyarlı bir doğal dünyanın yerine, dışarıdan seyredilecek ve incelenecek ayrışık bir doğa manzarası inşa ettiler."[55] Keats'te, Wordsworth'te, Shelley'de, son bağların da eriyip gittiğini görürüz: "Sönüp geçti o müzik, uyanmalı mı uyumalı mı?"

19. yüzyılda İngiltere'yi ziyaret edenleri şaşırtan ve bugün de İngiliz toplumunda ve dünyada Britanya kültürünün taşındığı bir-

çok yerde derinlere kök salan başlangıçtaki paradokslara yeniden dönecek olursak, iki düzeyde açıklama yapabiliriz. 1500'e ve daha belirgin olarak 1650'ye gelindiğinde, hayvanlar, bitkiler ve kırsal kesime karşı ayırıcı bir tutumun önkoşulları çoktan yerleşmiş durumdaydı. Bu durum, yukarıda kısaca sözü edilen siyasal, ekonomik, sosyal ve dinsel faktörlerin bir sonucuydu. Burada izi sürülemeyen ama söz etmeye değer başka kültürel faktörler de olabilir. Tacitus'un en eski betimlemelerinden, temelde kente dayalı Roma uygarlığından gelen Germen istilacıların kırsal kesimi kentlere tercih ettikleri çok iyi bilinmektedir. Avrupa'nın büyük bir bölümünde bu kırsal kökenli halklar Roma dünyasının içinde eridiler ve sonunda, kent egemenliğindeki Roma dünyası, kendini Roma hukuku, dini, dili ve kentleriyle yeniden kurdu. İngiltere ve Kuzey Avrupa, Roma'nın daha az etkisinde kaldı ve İngiltere'de hukuk, dil ve yerleşme kalıpları Anglosakson, Viking ve Norman göç dalgaları boyunca hemen hemen tümüyle Germen karakterini korudu. Germenlere özgü bu kırsal kesim tercihi hiçbir zaman silinmedi ve ilginç bir biçimde, ilk sanayi ve kent toplumunun koşullarında da sürdürüldü.

Bu erken tarihli önkoşullar ve derinde yatan kültürel tercihler, daha sonra 16. yüzyıl sonrası olaylarla özel bir eğilim kazandı. 1730'lardan başlayarak İngiltere'de nüfusun görülmemiş ölçüde artmasına, sanayileşmede yeni ve yapay bir üretim biçiminin egemen olmasına dünyadaki ilk hızlı kentleşmeye ve dünyanın yarısında sömürü ve egemenlik kurulmasına sahne olan bu dönemde, bu eski eğilimler silinip yok olmadı, aksine bazı bakımlardan daha da güçlendi. Kentlerin ve sanayinin doğurduğu etkiler ve piyasa değerlerinin giderek artan egemenliği, hayvan, ağaç ve kır yaşamı sevgisini söndürmek yerine bu duyguları daha da pekiştirecekti. Yeni özelliklerin en hızlı geliştiği 18. yüzyılın sonraki dönemi, romantik hareket içindeki alternatif eğilimin de doruğa çıktığı dönem oldu. Böylece, doğal dünyaya duyulan yakınlık ve ilginin hacmindeki olağandışı artış, belirgin biçimde düşmanca bir çevrenin büyümesiyle uyum içindeydi. Çelişkileri devre dışı bırakmaya çalışmak yerine, ikilemlerin nasıl ortaya çıktığını ve neden birçok kişinin kendini zıt yönlere çekiliyor hissettiğini anlamak

daha yararlıdır. Kapitalizm içindeki eğilimlerin kavgası global boyutlara ulaşmıştır ve Amazon bölgesindeki, Himalayalar'daki, yeryüzünün okyanuslarındaki kavganın sonucu hepimizi etkileyecektir.

V
KÖTÜLÜK
Bütün kötülüklerin kökü

İngilizce'deki *"evil"* sözcüğü Töten kökenlidir. *Oxford English Dictionary* (Oxford İngilizce Sözcük) sözcüğün kuvvetli ve zayıf anlamlarını birbirinden ayırır. Kuvvetli anlamda "kötü", bütün temel anlamlarında iyinin antitezini belirtmek için kullanılır: Ahlaken düşük, fena, adi, habis. OED'ye göre "kötü"nün bu kuvvetli anlamı "modern İngilizce'de az kullanılır"; kişilere ilişkin olaraksa "kullanımdan düşmüş"tür. Sözcük günümüzde yalnızca zayıf anlamda, rahatsızlık ve/ya da acı vermek, nahoş, çirkin ve uygunsuz olmak, "iyi olmamak" anlamında kullanılır. "Fena", "nahoş" ve "zararlı" sözcükleri ile değişmeli olarak kullanılabilir. Bu bölümde "kötü"nün kuvvetli anlamını ele alacağım: Bu anlam nasıl, ne zaman ve neden kullanılmaz oldu? Kötünün bir kavram olarak

ortadan kalkması, modern toplumun en olağandışı özelliklerinden biridir. Soyut bir kötülük kuvvetini kavramanın genelde mümkün olmaktan çıkması, tarihçilerle antropologlar için kuşkusuz çok ilgi çekicidir.

Kötülüğün özü, çeşitli özelliklerin bir bileşimi olmasında yatar. Kötülük öncelikle, gölgemsi, gizemli, örtük, gizli ve tam olarak anlaşılamayandır; bu yüzden geceyi, karanlığı, siyahı, gizliliği çağrıştırır. İkincisi, saldırgandır ya da OED'nin deyimiyle pozitif bir güçtür. Kötülük, "normal" toplumun bütünlüğünü, mutluluğunu ve esenliğini yok eder. Saldırganca ama sinsice tomurcuğu kemiren bir kurttur. Cadılar kötüdür, çünkü topluma saldırır, hastalığa ve ölüme neden olurlar. Bu saldırılar haklı gösterilemez; ya belirli bir saiki yoktur ya da saikleri saptırılmıştır, insanlara acı veren Tanrı ya da atalar kötü değildir, çünkü onların amacı iyidir: Acı çektirdiklerini ıslah etmek. Sevecen bir babanın çocuğunu ıslah etmesi gibi onlar da insanlığı ıslah ederler. Ama bulutsuz bir gökyüzünden (büyük) bir felaket iner de bir kişiyi ya da toplumu yere çalarsa işte o zaman kötülük iş başındadır.[1] Kötü, tersyüz edilmiş bir iyidir, toplumun ahlaki standartlarının baş aşağı edilmesidir. Kötülüğün nihai temsilcileri, insan eti yediklerine, cinsel sapıklıklar işlediklerine, Şeytan'a taptıklarına ve canavarca toplantılarına çırılçıplak uçarak gittiklerine inanılan cadılar ve heretiklerdir.

Talihsizlikler meydana geldiğinde bunu bir dizi faktörle açıklama eğilimi vardır. Bu faktörler, çok insani, kişisel nedenlerden oldukça soyut, yarı insani nedenlere ve mekanik, insan dışı nedenlere değin uzanan bir yelpaze üzerine yerleştirilir. Bunlar arasında atalar, cadılar, periler ya da öteki küçük ruhlar, Tanrı ya da Şeytan, yıldızlar, "bilim", kader ve şans sayılabilir. Genellikle her toplumda, bunlardan ikisini ya da üçünü içine alan bir açıklama kümesi kullanıma hazır bulundurulur. Şu ya da bu açıklamanın seçimi, kişinin söz konusu talihsizliğe göre konumunu, sözgelimi, daha önceden bir yalnışlık yapıldığına inanılıp inanılmadığını yansıtır. Öteden beri, bu konuda çözümü en güç problemlerden biri de niçin değişik toplumların farklı açıklama kümelerini seçtiği ve bu kümelerin niçin değişime uğradığı olmuştur. Bu deneme, açıklama çerçevelerinin altında yatan arka plan faktörlerin birkaçını ortaya

koymayı amaçlayan kısa bir denemedir.

Gerçek kötülüğün kol gezdiği bir dünyanın doğası kısmen teşhis edilebilir. İlk önce, gizlilik vardır. Şeyler göründükleri gibi değildir: Gülümseyen bir yüz nefreti gizler, dostça bir jest felakete götürür. Aynı kişi hem bir komşu hem de belki gizli yıkıcı bir örgütün üyesidir. İyiliğin sınırlı, hasetin, "Kem Göz"ün hâkim olduğu bir dünyadır bu. Biçimler bir dinsel sistemden öbürüne değişiklik gösterse de insan toplumlarının bütününü incelediğimizde durumun kabaca şöyle olduğu görülür: İçkin kötülük kavramı, insan toplumlarının ara dönemleri boyunca serpilmektedir. Bu kavram avcı-toplayıcı toplumlarında çoğunlukla ya cılızdır ya da hiç yoktur. Kabile toplumlarının birçoğunda, kötülük olduğu ölçüde, kötü ya da soyut, insan dışı ruhlar genellikle öteki uzak grupların üyesi sayılır. Kötülüğün büyük bir ahlaki ve pratik problem olarak geliştiği toplumlar, antropologların "köylü" yaftasını yapıştırmak zorunda kaldıkları yoğun nüfuslu tarım toplumlarıdır-Çin, Hindistan, Güney Amerika ve Katolik Avrupa'nın bazı bölgeleri. Belki Budizm'in belirli biçimleri dışında, bu uygarlıkların her birinde, açıklama sisteminde kötülüğe formel bir yer veren karmaşık bir teodise* vardır.[2] Kötülüğün konumu ve sıfatları sonsuz bir çeşitlilik gösterse de kötülük ve kötülük kavramı merkezi önem taşır.

Böylece, köylü toplumunun ahlak ekonomisinin görünümlerinden birinin de kötülüğün ekonomisi olduğu öne sürülebilir. Katolik, Hindu, Müslüman ve Konfüçyüsçü toplumlarda, pratik dinin ayrılmaz bir parçasını oluşturan "büyü" yoluyla kötülüğü zaptetmek ve yenmek için büyük çaba harcanır. Yaşamın ve mutluluğun, sürekli olarak kadınların, ölümün, gizli kötülüklerin, yaygın ve görülmez güçlerin tehdidi altında olduğuna inanılır. Hem kişinin içinde hem de karanlık dış güçlere karşı hiç bitmeyen bir savaş vardır. Böyle bir dünyanın arketipik bir örneği, 15. ve 18. yüzyıllar arasında kıta Avrupası'nın büyük bir bölümünde görülebilir. Sprenger ve Kramer tarafından yazılan ve 1486'da yayımlanan *Malleus Maleficarum*'da (Kötülük Çekici), muhtemel kötülük-

* İyiliğin ortaya çıkabilmesi için kötülüğün gerekli olduğunu savunarak Tanrı'yı haklı çıkaran dini görüş. (y.h.n.)

lerin bir listesi ve kötülüğün işkence, sorgulama ve hile yoluyla kaldırılmasına ilişkin kurallar yer alır. Tüm Katolik Avrupa'da Engizisyon Kutsal Makamı, devletle işbirliği içinde, gizli kötülüklerin bulunarak yok edilmesi için karmaşık bir aygıt kurmuştu. Bu "sonsuz şenlik ateşi"nde,[3] işledikleri kabul edilen kötülükler nedeniyle binlerce insan yakılarak öldürüldü ve daha binlercesi hapse atılarak işkence gördü.[4] Sonradan Goya tarafından hicvedilen ve kökleri Norman Cohn'un *Europe's Inner Demons* (Avrupa'nın İçerideki Şeytanları) adlı kitabında ortaya serilen bu amansız tehlikeler ve kötülükler dünyası, günümüzde artık tam olarak belgelendirilmeye başlamıştır. Kötülüğün işbirlikçilerinin her yanda kol gezdiğine inanılıyordu: Yeniden kötü yola sapan Yahudiler, Çingeneler, masonlar, cadılar ve Lutherciler, Kötülük'ün elçileri olarak aranıp yakalanıyordu. Sonra da ateşe atılarak ve işkence aletinde gerdirilerek bunlar Kötülük'ten arındırılıyordu. Şeytan sağ ve salimdi, Avrupa'nın büyük bir bölümünde dört dönüyordu. Köylüsünden Dominiken engizitöre kadar çok az kişinin Kötülük'ün, Kötü Olan'ın ve kötü varlıkların gündelik gerçekliğinden kuşku duyduğu açıktı. Kutsal Savaş dört yüzyıl sürdü.[5]

Şimdi bu dünyayı 20. yüzyıl sonlarının sınai, kapitalist toplumuyla, Benedorm ve Monte Carlo'nun, "Jeux sans Frontières"* ve Eurovision Şarkı Yarışması'nın, Avrupa Ekonomik Topluluğu ve tereyağ dağlarının dünyasıyla karşılaştırın. "Kötülük" filmlerde, televizyonda, bilimkurguda ve çocuk öykülerinde iç gıcıklamayı sürdürüyorsa da gündelik yaşamda kötülük kavramı ve gerçekliği büyük ölçüde tahtından indirilmiştir. Çoğu insan, Şeytan'ın, cadıların, Kem Göz'ün ve perilerin kapı dışarı edildiği tek boyutlu bir dünyada devinir. "Fantezi" dışında doğaüstü boyut ölmüştür. Görünüşe bakılırsa, kişileştirilmiş açıklamanın yerini büyük ölçüde "bilim" ve "rastlantı" almıştır. Keith Thomas'ın da savunduğu gibi bu dönüşümün nedenleri hâlâ birer sırdır.[6] Kötülüğün ve kötülüğün karşıtının, cadılığın ve büyünün dünyası, birçok bakımdan, keyfince davranan kadere boyun eğmekten psikolojik olarak çok daha caziptir. O halde sorun şudur: Kötülük, geçici bile olsa, neredeyse tümüyle nasıl iptal edilebilmiştir?

* Fr. Sınır aşırı oyunlar. (y.h.n.)

Bu konudaki yaygın anlayış kısaca şu şekilde özetlenebilir. Kötülüğün dünyası ilk olarak, Kuzeybatı Avrupa'nın bir bölümünde, Protestan, kapitalist ve rasyonalist toplumların ortaya çıktığı yerlerde terk edildi. Bu, Max Weber'in sözünü ettiği "dünyanın büyüsünün çözülmesi"nin bir parçasıydı. Dönüm noktası, 16. ve 18. yüzyıllar arasıydı. Daha sonra, ortaçağ Katolikliğinin mistik, büyülü evreninden 18. yüzyıl rasyonalizminin saat gibi işleyen, mekanik kozmolojisine devrimci bir geçiş yaşandı. Kötülük kavramı, önce elitler arasında, ardından da gitgide, o zamana değin "hurafelere inanan" halk arasında kapı dışarı edildi. Bu süreç, "irrasyonalite"ye, despotik yönetimin, köylü mülkiyetinin, ailevi duyguların irrasyonelliğine, karşı öteki saldırılarla paralel ve bağlantılı bir gelişme gösterdi.

Kitlesel boyuttaki bu değişimin nedenlerini tesis etmenin güç olduğu çok iyi bilinir. "Aydınlanma"nın ve rasyonalitenin zorunlu ilerleyişine inanmayı bir kez bırakacak olursak, kötülük kavramının köklerini besleyen toplumsal ve başka türden çerçevelerin değişmiş olduğunu savunmak zorunda kalırız. Max Gluckman, değişen bir sosyal ve ekonomik dünya ile ahlaki ve açıklayıcı teorilerdeki değişme arasındaki temelde yatan mutemel bağlantıların birkaçını ortaya atmıştır.[7] Gluckman'a göre, iyi şeylerin çoğunun öteki insanlar yoluyla ulaştığı bir dünyadan (çok parçalı, yüz yüze topluluklar), iyinin para mübadeledesi, sözleşmeler, emek ve kısa dönemli manipülatif ilişkiler gibi kişisel olmayan güçler yoluyla ulaştığı bir dünyaya doğru köklü bir değişme olmuştur. İyi şeyler bu yeni biçimde geldiği için, kötülüğün de kişisel ağlar boyunca aktığına inanmak artık cezbedici olmaktan çıkar. Böylece, kökleri derine inen, çok parçalı, yüz yüze bir topluluktan çok hareketli, "modern" toplumlara geçiş, cadılığın ve kötülüğün düşüşüne yol açacaktır. Bu durum, statüden sözleşmeye, *gemeinschaff*'tan *gesellschaft*'a geçişin bir başka boyutudur.

Bir başka ilginç düşünce ise Keith Thomas'ın iki önemli yapıtının ardında yatar: İnsanları terörden ve dolayısıyla kötülükten kurtaran şey, doğal dünya üzerinde daha büyük bir denetim kurulması sonucunda güvenliğin artmasıdır.[8] Teknik, teknolojik, örgütsel ve başka değişmeler yoluyla insanın tehlikeye açık yanları

azalmıştır. Gizemli olan devre dışı bırakılmış ya da öylesine sıkı denetim altına alınmıştır ki insanlar günün birinde her şeyin açıklanacağına inanabilirler. Yaşam standartlarındaki iyileşmeler, sigortacılık, keşif ve icatlardaki zaferler sayesinde insanlara güven gelmiştir. Risk en aza indirilmiş, şoklar daha az görülür olmuş, mantıksal kalıplar ortaya çıkmıştır. Planlı, denetimli, insan yapısı bir dünya doğmuştur. Jane Austen'in ve Capability Brown'ın kibar, düzenli dünyasında kötülüğe az yer bırakılmıştır. 17. yüzyılın Felemenk peyzaj ressamlarının tertipli, sistematik, merkantil dünyası, sonunda Roma'nın yıkılışından Hieronymus Bocsh'a değin Avrupa'yı istila eden kötü ruhları devre dışı bırakmıştır. Romantizm akımı ve gotik uyanış hareketi, gizemi ve dehşetin bir bölümünü yeniden getirmeye çalışmışsa da Frankenstein'ın, the Pit and the Pendulum'ın, Sir Walter Scott'ınki bir fantezi dünyasıdır, günümüzün bilimkurgu edebiyatı gibi bir edebiyat türüdür. Esas olarak argüman şudur: Kötülük ağacı, köklerinin burjuva kapitalizminin yükselişiyle açığa serilmesinden sonra yok edilmiştir. Bu süreç dairesel dir; çünkü acının ve talihsizliğin gerçek nedenlerinin araştırılabilmesini sağlayan şey, "kötülük"ün devre dışı bırakılmasıdır. Bir başka deyimle, eski Frazer formülünde "büyü"nün yerini "bilim" almıştır.

Bu açıklamada doğası gereği cazip ve akla yatkın bir şey var. Sanki bugüne değin gelen kendi yaşam deneyimimizi anlatıyor. Dünyanın çocukluğundan, insanların karanlıktan, hayaletlerden ve cadılardan korktuğu dönemlerden, yetişkinliğin daha pratik ve gerçekçi dünyasına, felaketler için keyfiliğin, şansın ve psikolojik ya da sosyolojik açıklamaların getirildiği bir döneme doğru doğal bir ilerleme var gibi görünüyor. Bu, insanların, yeterince şeyi bilebilseler her şeyin açıklanabileceğine inandıkları bir dünya. Bu argümanın kaplamı şudur: Kuzey Avrupa'nın sosyal ve zihinsel kurumlarının ihraç edildiği ve sonraları Kuzey Amerika'da benzer bir ideolojiyle pekiştirildiği yerlerde kötülük canlılığını yitirmiştir. Yer yer direniş ve uzlaşma olmuşsa da temelde hareketlilik, para, pazar ve gelişmiş teknoloji misyonerlerden daha ağır basmıştır. Antropolojinin işinin büyük bir bölümü, bu küçük dalgalanma etkisini incelemek ve belgelendirmek olmuştur.

Bu kronolojiyi ve açıklamayı kabul etmeden önce, Avrupa'da kötülüğün tehdidi altındaki bu kozmolojiden ilk kurtuluşa biraz daha yakından bakalım. Bu kurtuluş İngiltere'de oldu. Ortaya koymamız gereken ilk şey, pratik bir olabilirlik olarak kötülüğün ne zaman iptal edildiğidir. Bu kolay değildir, çünkü geçmişin sıradan davranış ve inanç düzeyine nüfuz edebilmek bilindiği gibi güçtür. Burada bütün yapabileceğimiz, dört yüzyıllık bir dönem boyunca nüfusu 4-5 milyon arasında değişen bir ülkeyi ele alırken, işe tek bir küçük mikrokozmostan, bir kilise bölgesinden başlamaktır. Oradaki durum, kıta Avrupası'nın büyük bir bölümündeki, İskoçya'daki ve o dönemin bazı köylü toplumlarındaki durumla nasıl karşılaştırılabilir?

Son 12 yıl boyunca, 1380-1750 döneminde Earls Colne kilise bölgesine ilişkin bilinen ve günümüze ulaşan tüm kayıtları derledik, çoğaltıtık ve endeksledik.[9] Earls Colne, Essex'teki Colchester yakınlarında, ortalama 700 nüfuslu bir kilise bölgesiydi. Olağan köy yaşamını ve kavramlarının analizine başlamamıza olanak veren çok ayrıntılı manor, kilise ve sivil kayıtlara sahiptir.[10] Bütün bu kayıtlar bir bilgisayar veri tabanı sistemine verilerek her yönden sözcük ya da konuya göre anında tarama yapılabilmesi sağlanmıştır. Şimdi bu kayıtların kötülük ve ilgili konulara ilişkin kavramlar hakkında ortaya koyduklarını inceleyebiliriz.

Hemen dikkati çeken ilk olgu, "kötülük" sözcüğünün çok seyrek kullanılmasıdır. Çoğaltılan 10.000 sayfa belge içinde ("kötü" ve "kötülükler"i de sayarsak) topu topu 27 kez geçmektedir. İnsanların birbirlerine sıkça hakaret ettikleri çok eksiksiz kilise ve equity* mahkemeleri kayıtlarına rağmen bu böyledir. Bu sözcük, bir zina davasıyla ilgili kilise mahkemesi ifadelerinde altı kez, başka kilise mahkemesi kayıtlarında ise yalnızca bir kez geçmektedir. Chancery** Mahkemesi'ndeki mülkiyetle ilgili üç davada 12 kez geçer. Bunun dışında, aşağıdaki kaynaklarla birer kez geçer: Bir manor jürisi raporunda, Friends Quarterly Meeting'in tutanaklarında, Quarter Sessions'ın muhtıralarında ve başka bir ya da iki kay-

* İngiltere'de örf ve adet hukukundan ayrı olarak gelişen, ulvi hak ve asalet ilkeleri temelinde yükselen bir hukuk sistemi (y.h.n.)

** Örf ve adet hukukuna dayanan adalet ve eşitlik mahkemeleri. (y.h.n.)

nakta. Bütün bu kaynaklarda, sözcüğün kuvvetli değil de zayıf anlamda kullanıldığı görülmektedir.

Kayıtlar 15. yüzyılda, 16. ve 18. yüzyıllar arası dönemden çok daha az olsa da bu yüzyıllar boyunca sözcüğün kullanımında hızlı bir artma ya da azalma olduğunu gösteren şimdilik hiçbir delil yoktur. Yüzyıllar geçtikçe anlamının köklü ölçüde değiştiğini gösteren bir delil de yoktur. Sözcük ilk olarak 15. yüzyılda, başkalarının mülküne tecavüz eden ve "kötülük işleyenler" diye anılan kişilerle ilgili olarak kullanılır. Son olaraksa 18. yüzyılda, borçlarını ödememek için kaçan ve "kötü işler" diye anılan borçluları nitelemek için kullanılır. Bu iki kullanım da karakteristiktir ve bütün kullanımlardan çıkan en önemli sonucun bir örneğini oluşturur. "Kötülük" sözcüğü her zaman, "fena", "suçlu" sözcükleriyle eşanlamda, daha zayıf, "modern" bağlamda kullanılmıştır. Tümüyle antisosyal olmak anlamındaki kuvvetli bağlamda hiç kullanılmamıştır. Bu önemli sonuç, sözcüğün geçtiği ibarelere bakılarak da örneklendirilebilir.

Zina zanlısı bir kadın, "kötü ya da şerefsiz bir yaşam" sürmekle suçlanır ve hiçbir zaman "kötü ya da şerefsiz bir iş" yapmadığı öne sürülür. Bir adam, "evinde kötü bir kadın tuttuğu" için kilise mahkemesince uyarılır. Meskene tecavüz edenler, bahis tutuşarak başkalarını dolandıranlar ve borçlarını ödemeyenlerden "kötü hareketleri olanlar", "kötü mizaçlı ve vicdanı kıt kimseler" ve "kötülük işleyenler" diye söz edilir. "Kötülük" sözcüğü din dışı adi cezai suçlar için kullanılır. İnsanlar "ağır suçlara, yasa ihlallerine ve öteki kötü işlere..." karşı uyarılır; insanlar "davalının kendilerini çok kötü incittiğini ve kötü davrandığını", "böyle gürültülü kargaşaların gizli faili ya da suç ortağı olan kötü kişilerin" ayaklanma çıkardıklarını, bu kişilerin başkalarına "saldırdıklarını ve kötü davrandıklarını" öne sürerler. Bu, tıpkı bugün bizim bir şeyi gevşek bir biçimde kötü ya da fena olarak nitelendirebileceğimiz gibi, "kötü" sözcüğünün en geniş anlamda kullanılmasıdır. Burada Şeytan'la, ruhani karanlıkla ya da başkaca ahlaki bir boyutla ilgili hiçbir çağrışımın olmadığı açıktır.

Belgelerin genellikle resmi ortamlarda üretildiğine bakarak, kayıtlarda bulunmayan şeylerden yola çıkmak her zaman tehlikeli-

dir. Gene de sözcüğün her zaman zayıf anlamda kullanılmış olması çarpıcıdır. Kuvvetli anlamda kötülüğün köy yaşamında önemli bir güç olduğunu gösteren kesinlikle hiçbir delil yoktur. Bu ilk izlenim, konuyla ilgili başka özelliklerce de desteklenmektedir. Bunlardan biri, Hıristiyan eskatolojyasının birbiriyle bağlantılı iki kavramı olan Şeytan ile cehennemdir. Eğer bu dünya kötülükten yaygın olarak korkulan bir dünya ise, Şeytan'ın çok uzaklarda olmaması ve insanların sürekli olarak cehennem acılarını akıllarına getirmeleri muhtemeldir. East Anglia'nın tiz sesli püritenliğiyle tanınan bir bölgesinde bu özellikle beklenebilecek bir durumdur. Bu nedenle, Earls Colne kayıtlarıyla günümüze ulaşan sayısız sözcük içinde tek bir kez bile "Şeytan" ya da "cehennem" sözcüklerine (ya da türevlerine) rastlanmamış olması şaşırtıcıdır. Anlaşıldığı kadarıyla, insanlar birbirleriyle şiddetle tartışırken bile, en azından yazılı olarak, hiçbir zaman rakiplerinin Şeytan'la işbirliği yaptığını ya da cehenneme gideceğini öne sürmemişlerdir. Yerel ve adli kayıtlardan yola çıkacak olursak, bu dünyanın en azından 16. yüzyılın ortalarından başlayarak kötülüğün, Şeytan'ın ve cehennemin marjinal önem taşıdığı, pratik ve gerçekçi bir dünya olduğu sonucuna varabiliriz. Kötülük, Şeytan ve cehennem tehdidinin güçlü bir varlık gösterdiği toplumlarda bu çok etkili bir yaptırım olduğundan, durum garip görünmektedir. Ama bu durum bir yandan da toplumun belgelerle açığa çıkan öteki özellikleri ile daha yaygın bir uyum göstermektedir.

Kötülüğün hep var olan bir tehdit ve gerçeklik olduğu toplumlarda, insanlar sürekli olarak bundan korunmanın yollarını ararlar. Kötülüğü savuşturmak, evlerini, sevdiklerini ve hayvanlarını korumak için binbir türlü yola başvururlar. Keith Thomas bu etkinliklerin önemli bir bölümünü genel olarak belgelendirmişse de[11] köy düzeyinde kötülükten ritüel ve büyü yoluyla korunmaya ilişkin çok az delilin günümüze gelebilmiş olması şaşırtıcıdır. Çeşitli nesneleri toprağa gömmek, at nalı asmak ve boyna muska olarak Kitabı Mukaddes'ten bölümler asmak gibi âdetlerin belirli bir bölümünün resmi kayıtlarda geçmeyeceği kuşkusuzdur. Ancak kilisenin kendisinin de batıl ve yararsız olduğu düşünülen bu tür büyü korunmalarının kökünü kazıma konusunda çok istekli olması da

anlamlıdır. Nitekim, Earls Colne'da büyü kitapları kullanan bir astrolog hakkında kilise yetkililerince kovuşturma başlatılır. Muhtemel görünen odur ki eğer büyü etkinlikleri önemli boyutlarda olsaydı, bu durum kilise mahkemelerince ya da Earls Colne'un 1640-83 dönemini kapsayan ayrıntılı bir günlük bırakan püriten papazınca fark edilirdi.[12] Ralph Josselin arada sırada Bahar Bayramı'nda direk dikmek gibi batıl uygulamalardan söz eder. Ama insanlığı kötülükten korumak için yapılan büyülerden, muskalardan, büyülü sözcük ya da işaretlerden hiç söz etmez. Tek korunma yolu dua ve doğruluktur.

Bireylerin kötülüğe karşı geniş bir panzehir dağarının olmadığı görülürken, resmi yetkililer bu konuda daha da az şeye sahipti. Robertson Smith'in kitabından bu yana,[13] antropologlar, kötülüğün sürekli bir tehdit oluşturduğu bir kozmolojide insanların, tehlikeleri def edecek çeşitli ritüel etkinlikler yoluyla kötülüğü savuşturmaya çalıştıklarının farkına varmışlardır. Bu etkinliklerin en güçlüleri arasında, kurban ritüeli ve şeytan kovma gelir. Bir canlının ritüel olarak öldürülerek bir parçasının, çoğunlukla da kanının tanrılara, atalara ya da ruhlara sunulması olan kurban etme, kötülükle savaşta güçlü bir tekniktir. Kurban etme bir paratoner işlevi görür: Kurban edilen hayvan dünyanın günahlarını üzerine alarak beraberinde götürür ve böylece felaket başka yöne çevrilir. Kurban, insanları hak edilen ya da edilmeyen çeşitli kötülüklerden korur. Kurban ritüeli ile gelişkin kötülük kavramlarının birbiriyle ayrılmaz biçimde iç içe geçtiği bile neredeyse öne sürülebilir. Bu perspektiften bakıldığında, bildiğimiz kadarıyla, bütün bu dönem boyunca Earls Colne'da hiç hayvan ya da başka bir kurban olayının olmaması anlamlıdır. Komünyon ayininin ritüel bir etkinlik, kanın ve etin kurban edilmesi olmayıp yalnızca "onun anısını taşıyan" bir anma ve komün etkinliği olduğu yolundaki Protestan vurgusu, İsa'nın çarmıhta sembolik olarak kurban edilmesini bile önemsiz kılmıştır. Kilise ritüellerinin kötülüğe karşı etkili bir korunma sağladığını gösteren hiçbir delil yoktur.

Ritüel öğesinin zayıflığı, şeytan kovma ve şeytana kapılma olaylarının olmamasından da açıkça anlaşılmaktadır. Anglikan

Kilisesi'nde şeytan kovma ayini yapılabilmesine ve bu dönemde de bazen yapılmasına karşın, köy kayıtlarında bu ayinin pratik bir önem taşıdığını gösteren hiçbir delil yoktur. Kayda geçmiş tek bir şeytana kapılma vakası ya da bilinen tek bir şeytan kovma ayini bile yoktur. Kötü olanın fiziksel belirlemelerinin en az düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Her tipte belgeden edinilen ezici izlenim, insanların öncelikle para, güç ve sosyal ilişkilerle ilgilendikleri sekülerleşmiş bir dünya yönündedir. Bugün bizim görebildiğimiz kadarıyla, tehditkâr kötülüğün kasvetli gölgesiyle kararılan bir dünya değildir bu. Bu nedenle, kötü zamanlara ya da kötü yerlere ilişkin hiçbir belirtinin bulunmaması da şaşırtıcı değildir. Belirli günlerin bizatihi kötü olduğuna, kilise mezarlıklarının ya da başka yerlerin doğaları gereği kötü olduğuna ilişkin hiçbir ipucu yoktur. Elbette uğursuz sayılan kimi günler vardı; o günlerde yolculuğa çıkmamak, evlenmemek ve iş almamak en iyisiydi. Ancak kötü talih ve iyi talih gerçek kötülükten farklıdır.

Bir başka belirgin şey de "Kem Göz" kavramının olmamasıdır. Tüm Essex'te olduğu gibi[14] Earls Colne'da da, iyi şeylerin sınırlı olduğu bir dünyada hasetin tüm yaşamı tehdit ettiği yolunda gelişkin bir inanışa ilişkin hiçbir delil yoktur. Öteki köylü toplumlarının hemen hemen hepsinde, bazı insanların kem gözle doğduklarına inanılır; bu insanlar ne zaman bir şeye hasetle bakarlarsa o şey kurur ve ölür. Bu tür inanışlar İskoçya'nın bazı bölgelerinde, Akdeniz Avrupası'nda ve başka yerlerde çok güçlüdür. Ama Earls Colne ya da genelde Essex'le ilgili kaynakların hiçbirinde, kötülük fikriyle bunca yakından bağlantılı olan böyle bir kavrama ilişkin tek bir ipucu yoktur.

Cadılarla ve perilerle ilgili inançların gerçekliği ve önemi ise daha karmaşıktır. Genel nitelikli bir kitapta 1560-1680 döneminde Essex'teki cadılık inanışları ve kovuşturmalarını incelemiş ve orada, Essex'in cadılar konusunda en duyarlı illerden biri olduğunu, 16. ve 17. yüzyıllarda cadılarla ilgili inanış ve kovuşturmaların doruğa çıktığını göstermiştim.[15] Ancak bir kilise bölgesindeki bütün olayların bağlamı içine yerleştirdiğimizde cadılık inanışları ve suçlamaları daha az çarpıcı hale gelmektedir. Earls Colne'da,

kayıtlara geçmiş yüzlerce cinsel kabahat davası, ekonomik konularla ilgili gene yüzlerce suçlama vardır. Ancak tek bir kişi bile cadılıktan hüküm giymemiştir. Resmi bir cadılık kovuşturmasına en yakın olan dava 1581'de başdiyakozluk mahkemesinde görülmüş, Colne kilise mütevellileri "büyücülük ve cadılık ettiğinden kuvvetle şüphe duydukları" Mary Green adında birini suçlamışlardır. Green komşularını lehte yemin etmeye ikna edememiş ve bu yüzden aforoz edilmiştir. Bundan sonrasına ilişkin bir bilgi yoktur ama muhtemelen bölgeden taşınmıştır. "Büyücülük"le ilgili ifadeler onun muhtemelen "Leyaz" bir cadı olduğu, yani yasal olmayan yollarla hastaları iyileştirdiği ya da kayıp nesneleri aradığı izlenimini uyandırmaktadır. Aynı dönemde yerel bir büyücüye ya da astroloğa yapılan bu iki referans dışında kayıtlarda cadılıkla ilgili bütün bilgi bu kadardır. Başkaca kötü ya da yarı kötü ruhlardan da hiç söz edilmemektedir. Bu belgelerin hiçbirinde, perilere, gulyabanilere, iyi kalpli cücelere ya da Elizabeth dönemi İngilteresi'nin yüksek edebiyatını dolduran ruhlar ordusundan birine ilişkin tek bir atıfta bile bulunulmamıştır.[16] Periler dünyasının masallarına, mitlerine ve inançlarına hiç değinilmez. Yerel kayıtların ortaya koyduğu, hayret uyandıracak kadar düz, pratik, gerçekçi bir dünyadır.

Bu sorunun izini biraz daha sürebiliriz, çünkü İngiltere'de cadılığın doğası, yalnız nicelik olarak değil, nitelik bakımından da ilgi çekicidir. Birçok toplumda kötülüğün tipik örneği cadıdır. Cadılarla ilgili inanışlar, kötülüğe ilişkin yaygın kavramların az sayıdaki hassas aynalarından birini oluşturur. 15. ve 17. yüzyıllar arası dönemin kıta Avrupası'ndaki cadılık inançları sisteminin büyük bir bölümünde, 16. ve 17. yüzyıllarda İskoçya'da ya da çağın Afrikası'ndaki cadılık inanışlarında, cadı, toplumun antitezini, salt kötülüğü temsil eder.[17] Cadılar her bakımdan (cadıların büyük bir çoğunlukla kadın olduklarına inanılır), toplumun değerlerini ve geleneklerini tersine çevirirler. Cadıların, uygar, insani "toplum"un bütününü tehdit eden, örgütlü ve alternatif bir kötülük imparatorluğu oluşturduğuna inanılır. Şeytan'la yakın işbirliği içinde çalışır, onunla şeytani bir anlaşma yaparak bu yaşamda

dünyavi güç elde etmek karşılığında ruhlarını ona satarlar. "Sebt" günlerinde toplanarak Tanrı'nın yerine Şeytan'a tapınırlar. Kutsallığı bozulmuş ekmekle ve tersinden okudukları dualarla kara missalar düzenleyerek ritüellerin en kutsalını, kutsal komünyon ayinini tersine çevirirler. Geceleyin, Hıristiyan halk uykudayken iş görürler. Hem birbirleriyle hem de Şeytan'la *incubi* ve *succubi** biçiminde sapık ilişkilere girerler. Yenmesi en yasak olan şeyi, insan etini yerler. Giyim adabını reddeder, şehvetle ve çıplak dans ederler. Toplantılarına tuhaf yollarla havada uçarak ya da baş aşağı yürüyerek giderler. Böylece, zaman, mekân, cinsiyet, yeme ve giyinme bakımından insan davranışlarını tersyüz eden, normal değerlerin dehşetli karikatürlerini temsil ederler. Avrupa'nın büyük bir bölümünde ve İskoçya'da birçok cadılık inanışının temel nitelikleri bunlardır. Kâbuslarla dolu bir dünya, aynı dönemin İngilteresi'nde cadılık inanışlarına ilişkin bildiklerimizle nasıl karşılaştırılabilir?

İngiltere'deki cadılık inanışları ve kovuşturmalarda getirilen deliller, çok daha farklı bir tutumu akla getirmektedir. Esasen, cadılık bir heretiklik biçimi olarak görülmez. Margaret Murray'ın cadılığı kayıtlara sokma girişimlerine rağmen, "koven"** ya da "sebt" günlerinde Şeytan'a tapınmaya dayalı, geniş, alternatif ve heretik bir cadılar örgütüne inanıldığına ilişkin çok az delil vardır.[18] Burada esas ilgi, Şeytan'la yapıldığı varsayılan anlaşmada *maleficium*'un*** nedenlerine değil sonuçlarına yönelikti. İngiliz cadıları gruplar halinde değil, tek başlarına, bireyler gibi hareket ediyorlardı. Şeytan'la bir bağ kurmak isterlerse, bunu haftalık ya da aylık toplantılarla değil, Şeytan'ın bir "örneği" ya da "benzeri" olduğu düşünülen küçük bir ev hayvanı besleyerek sağlarlardı. İngilizlerin ev hayvanları konusundaki saplantısı cadılıkta bile kendini belli ediyordu. Alternatif ritüellere, kara missalara, Şeytan'a tapınmaya, hayvan kurban etmeye ve bunun gibi şeylere ilişkin hemen hiç delil yoktur. Cadılar, dindar toplumu yerle bir etme tehdidinde bulunan, gizli, alternatif bir örgüt değildi. Cadılar, bir

* Geceleri insanların koynuna giren kadın ve erkek kılığına girmiş şeytan. (y.h.n.)
** On üç cadının bir araya geldiği fesat toplantısı. (y.h.n.)
*** Kötülük. (y.h.n.)

bütün olarak toplumun değil belirli kişilerin düşmanıydılar.[19] Onları harekete geçiren saikler gündelik-pratik-gerçekçi idi. Büyük bir güç, büyük bir servet ya da İsa'nın yeryüzündeki krallığının yıkılması peşinde değildiler. Bunun yerine, komşulardan birinin küçük bir nankörlüğünün onları öfkelendirdiği düşünülürdü. Kavgalar, sınır anlaşmazlıkları, alacak-verecek tartışmaları ve edilen hakaretler yüzünden çıkan küçük kavgalardı.[20]

İngiltere'de bulundukları varsayılan cadıların yaptıklarına inanılan davranışları, kıta Avrupası'ndaki ya da İskoçya'daki benzerlerinin tersine çevirilmiş dehşetini barındırmıyordu. İngiliz cadılık inanışında cinsel unsurun yokluğu göze çarpıcıdır. Cadılıkla suçlananların çoğunluğunun kadın olduğu doğruysa da cadıların özellikle iffetsiz olduklarına, Şeytan'la ya da başka cadılarla çiftleştiklerine, hayvanlarla ya da yasak biçimlerde cinsel ilişkiye girdiklerine inanıldığını gösteren hiçbir kuvvetli delil yoktur. Essex'teki ve aslında tüm İngiltere'deki cadılık inanışları edebe ve adaba çok uygundu. Edebe ve adaba aykırılığın olmayışı, cadıların giyimlerinden de bellidir. Başka toplumlarda cadılar giysilerini fırlatıp atarak ve kalçalarını ve cinsel organlarını kışkırtıcı bir biçimde teşhir ederek kötü mizaçlarını gösterseler de İngiltere'de cadıların tamamen giyimli kaldıklarına inanılırdı. Beslenme alışkanlıklarında da benzer sınırlar vardı. Bazen bir araya gelerek kızarmış inek ya da koyun eti yiyen İngiliz cadılarının sözde toplu yemek yeme âdetlerine ilişkin çok az delil vardır. Nadiren bir araya geldiklerinde beslenmeyle ilgili herhangi bir tabuyu çiğnediklerini gösteren hiçbir delil yoktur. Özel olarak, özellikle Hıristiyan bebekleri kurban etmek ve onların etini yemek, cadıların var olduğu kabul edilen alışkanlıklarından değildir. Dünyanın büyük bir bölümünde cadı inanışlarının karakteristiği olan açlık ve yemek motifi, seks ve yemek şehveti İngiltere'de görülmez. Şölen ve yamyamlık önemli özelliklerden değildir. Cadıların gizemli ve tehditkâr bir biçimde tüm İngiltere'de cirit attıklarına da inanılmaz. İşlerine sıradan insanlar gibi yürüyerek giderler. Süpürge sopalarına binip gezmezler, birbirlerini büyülü iksirlerle meshetmezler, bacalardan, anahtar deliklerinden uçup gitmezler, baş aşağı gezmezler.

Popüler inanıştaki İngiliz cadısı, şaşırtıcı ölçüde evcil ve cana yakın bir varlıktır. Çirkin, kötü huylu, hatta suçlu olabilir, ama topluma karşı köklü ve müttefik bir saldırının, kötülüğün bu dünyaya karşı ürkütücü tecavüzünün bir elemanı değildir. Bunun niçin böyle olduğunu söyleyebilmek güç. Söz konusu özgünlüğün yanıtının bir bölümü, İngiliz hukukunun doğasında yatar. Norman Cohn ve başka yazarlar, gündelik *maleficium*'la ilgili popüler ve daha az yankı uyandıran inanışların, Avrupa'da kilise ve devletin Roma hukukuna dayanarak uyguladığı engizisyon ve işkence sistemi bağlamında nasıl şeytani bir cadılığa dönüştürüldüğünü başarıyla göstermişlerdir.[21] İşkencenin hukukun resmi bir parçası olmaması ve engizitörlerin el kitaplarına dayalı telkin edici soruların bulunmaması, daha yankı yapan inanışların birçoğunun nihai, resmi itirafların bir parçası haline gelmesinin önlenmesinde önemli rol oynamıştır. Ama tek başına bu, söz konusu farklılıkların bütünsel ve yeterli bir açıklaması olamaz. Avrupa'daki cadılık inanışlarının, hem engizitörlerin hem de popüler inançların tutumunu yansıttığı açıktır.[22] İngiltere'de ise bir engizisyon sisteminin yokluğu, halk kitleleri arasında gerçek anlamda kötü ve şeytani kişilerle ilgili inanışların belirgin biçimde yokluğu ile paralellik gösterir. En eski cadı yargılamalarında, örneğin, 1560'larda Essex ilindeki davalarda, ülkedeki en yüksek adli görevlilerin popüler inanışlar hakkında Essex köylülerinden bilgi aldıklarını görebiliyoruz.[23] Onların edindikleri ve sonraki yargılamalarda daha da pekişen bu fikirler, İskoçya ya da kıta Avrupası'ndaki cadı inanışlarında karşımıza çıkan kâbuslu ters yüz oluşlardan gerçekten de çok uzak. Öyle görünüyor ki popüler kozmoloji düzeyinde, 16. ve 17. yüzyıl İngilteresi'nin köy ve küçük yerleşim birimlerinde, cadı biçiminde kişileştirilmiş salt kötülük kavramına hiç rastlanmıyordu.

Pratik yaşama ilişkin böyle bir tablo, sırf edebi kaynakların kullanılması karşısında yararlı bir düzeltici işlevi görüyor. Ancak yalnızca kişisel olmayan, çoğunlukla resmi kayıtları kullanmanın da elbette tehlikeleri vardır. Şansımız var ki Earls Colne'da yalnızca bu tür materyaller yok; Earls Colne papazı Ralph Josselin'in 600 sayfa tutan ayrıntılı günlüğü, geçmişin inanışlarına ilişkin en

zengin kaynaklardan birinin, yani günlüklerle otobiyografilerin iyi örneklerinden biri. Günlüğün tamamı analiz edilmiş ve yayınlanmıştır;[24] burada, 17. yüzyılın ortalarını kapsayan bu kaynaktan çıkarılabilecek bazı sonuçlardan söz edebiliriz. İyi ile kötü arasındaki ayrımın cennet ve cehenneme ilişkin güçlü inanışlara yansıyışı bu günlükte kendini göstermez.

> Öte dünya inancı, günlükte kaydedildiği kadarıyla onun kişisel düşüncelerinde önemi bir rol oynamaz. Cehenneme ya da sonsuz cezaya ilişkin doğrudan tek bir atıf bile yoktur. O halde anlaşılan odur ki cennet ve cehennemi kendisine ve cemaatine karşı bir tehdit ya da ikna aracı olarak kullanması beklenebilecek bir Püriten papaz, her ikisine karşı da çok yavan bir ilgi göstermektedir.[25]

Josselin, çeşitli felaketler, hastalıklar ve tehlikelerle çok ilgileniyordu. Bu yüzden günlükte ölüm ve hastalık üzerine dokunaklı birçok pasaj vardır. Ama burada çarpıcı olan, bütün ıstırabın Tanrı'dan geldiği inancıdır. Josselin'in düşüncesinde, "acının ve kötülüğün Tanrı'dan geldiği ilkesi" çok açıklıkla belirmektedir. "Günlükte, Josselin'in alternatif bir kötülük kaynağını, örneğin Şeytan'ı düşündüğünü gösteren hiçbir ipucu yoktur. Josselin tekrar tekrar, kendisinin ve ülkesinin sıkıntılarını Tanrı'ya dayandırır." Esas olarak, "Josselin"in, acıyı ya Eyub'un kitabındaki gibi tanrısal bir arınma ya da bir ceza olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır."[26] Suçluluk duygusu günlüğün her yerinde karşımıza çıkar, çünkü Josselin çevresindeki acıların büyük bir bölümünden kendisini sorumlu tutar; bunların en ünlüsünde, hastalığı ve ölümü çok fazla satranç oynamasına bağlar. O halde, kötülüğün nihai kökenleri bizzat kendi bozuk kalbindedir. Başkalarını suçlamanın hiçbir yararı yoktur. Sebep ya sevecen Tanrı'nın onu sınaması ya da kendisinin ya da ulusunun zaaflarıdır. Josselin'in cadıları, Şeytan'ı ya da başka birini suçladığını gösteren hiçbir işaret yoktur.

Bununla birlikte Josselin, şeytani müdahalenin ve cadılığın da mümkün olduğuna inanır. Şeytan'ın kendisiyle hiç karşılaşmamıştır; ama anlaşıldığı kadarıyla, Şeytan'la karşılaşan iki kilise bölgesi sakiniyle ilgili öyküleri kabul etmektedir. Bunlardan biri, Şeytan olduğu rivayet edilen "boğa kılığına bürünmüş biri" tara-

fından nehre atılmıştır. Bir başka adam da Josselin'i ziyaret ederek ona Şeytan'ın göründüğünü söyler: "Hırs onu para isteğine yöneltti ve Tanrı da buna izin verdi; o [yani Şeytan] önce siyah, sonra da kırmızı bir cüppeyle göründü; kanını beyaz kâğıt üzerine sürdü." Birkaç gün sonra Josselin yine aynı adamla birliktedir ve Şeytan'ın görünebileceği korkusu vardır, ama Şeytan görünmez.[27]

Cadılığın da mümkün olduğuna inanan Josselin buna ilişkin iki olay anlatır. Bunlardan ilkinde, "J. Biford diye birinin cadı olduğu yaygaraları çıkar ve Bay C. çocuğunu onun hasta ettiğini ileri sürmektedir." Josselin zanlıyı "tek başına kıra götürür, onunla ciddi bir biçimde konuşur ve zavallı biçarenin bu konuda suçsuz olduğu kanısına varır." Ertesi yıl da komşu bir vaizden bir kadının cadı olduğundan kuşkulanıldığını, kadının bir mezar yakınlarında kuşkulu davranışlarda bulunduğunu duyar. Josselin "kadını elinden geldiğince sıkıştırır; ama kadın suçsuz olduğuna yemin etmektedir."[28] Josselin ayrıca bedduanın gücüne de inanır.

Bu ve başka bakımlardan kişisel bir günlük, yerel kayıtlara ek bir manevi boyut getirmemize yardımcı olmaktadır. Günlük, mahkeme kayıtlarında bulunmayan bir simgeler, işaretler ve vizyonlar dünyasını göstermektedir. Gene de birçok bakımdan, kötülüğe ilişkin merkezi izlenimler açısından öbür kayıtları tamamlamaktadır. Kötülük, kötü olan, kem göz, kötülüğün gücü ve tehlikesi büyük ölçüde yoktur. Günlüğün sergilediği dünya, iyilik ve kötülük güçlerinin sürekli olarak birbiriyle savaştıkları, kötü niyetli kişilerin ya da kötü niyetli ruhların her an olabilecek yıkım ve tehditleri altında yaşayan bir dünya değildir. Son tahlilde, birey, yüreğini saf tutarak ve Tanrı'yı anlayarak dünyayı denetim altında tutabilir. Bu dünya Josselin'in büyük çağdaşı John Milton'la bağlantılı olarak inceleyeceğimiz dünyayla, kötülüğün ve iyiliğin birbirinin yerini tutabildiği dünyayla tam bir uyum içindedir. Josselin öncelikle pratik sorunlarla, her şeyden önce para kazanmakla, ikinci olarak da komşuları, ailesi ve Tanrı ile iyi ilişkiler kurmakla ilgilenir. Günlüğün birçok bakımdan rahat ve huzurlu atmosferini, Kalvenciliğin bir başka kolunun ruh dünyasını anlatan bir kurgunun, James Hogg'ın *The Private Memoirs and Confessions of a Justified Sinner*'ındaki (1824; Aklanmış Bir Günahkârın Özel

Anıları ve İtirafları) ürkütücü Şeytan ve salt kötülük yorumunu sergilediği duygu ile karşılaştırırsak, bu dünyanın niteliği en çarpıcı biçimde gözler önüne serilebilir. Hogg'ın yapıtı, cehennemin, Şeytan'ın, gerçek kötülüğün ve karanlığın hissedilir bir gerçeklik olduğu bir dünya sergiler; bu anlaum, Josselin'in Earls Colne'unun güneşli, açık ve bu dünyaya ait tablosundan ayrılmıştır. Kötülük elbette hiçbir zaman tümüyle sürgün edilmez, ama birçok kültürdeki gibi yaygın ve merkezi bir özellik değil, yalnızca İngiliz dünyasının kıyısına vuran bir gölgedir.

Bütün bunlar, tek ve küçük bir örneğe dayalı izlenimler. Ama gene de 16. ve 18. yüzyıllara ilişkin öteki delillerle tutarlılık içindeler. Bu dönemin son derece ayrıntılı İngiliz günlüklerine ve otobiyografilerine, örneğin Samuel Pepys'in, John Evelyn'in ve Oliver Heywood'unkilere aşina olanlar,[29] bunlarda gerçek anlamda kötülüğe ilişkin çok az şey bulunduğunu bilirler. Arada sırada bir başka boyuttan garip tecavüzler -hortlaklar, *poltergeist*'lar*, tek tük cadı yargılamaları- olmaktadır. Ancak günlüklerin bütününün tonu, bu dünyaca, gündelik-pratik-gerçekçi ve kötülüğe batmamıştır. 15. yüzyıldan günümüze kayda değer sayıda ulaşan bir başka tür, mektup edebiyatı için de aynı şey geçerlidir. Pastonların, Cely'lerin ve Verney'lerin ünlü mektup koleksiyonlarında, kuvvetli anlamda kötülüğe ilgi duyulduğunu düşündüren hemen hiçbir şey yoktur.[30]

Kötülük korkusu ve kaygısının olmayışı, İngiliz atasözlerinden de açıkça belli olmaktadır. Çeşitli deyim ve fabl sözcüklerinde, İngiliz atasözü el kitaplarında kötülükle ilgili çok az şey bulunur. Örneğin *Oxford Dictionary of English Proverbs*'de (1952; Oxford İngiliz Atasözleri Sözlüğü) "kötülük" başlığı altında yalnızca birkaç atasözü yer alır. Bunların hemen hepsinde de sözcüğün zayıf anlamda kullanıldığı açıkur. Örneğin, ilk olarak Chaucer'dan ("zarar" sözcüğü kullanılarak) aktarılan "İki kötüden (zarardan, fenalıktan, yaramazlıktan) en az olanını seç" atasözü vardır.Bir diğeri, "Kötü (fena) âdetlerden iyi yasalar doğar"dır. Cehennem de aynı ölçüde hafif sözcüklerle ele alınır. Bu sözcüğün geçtiği 11 atasözü içinde "Bizi cehennemden, Hull'dan ve Hali-

* Nedeni bilinmeyen gürültülerden sorumlu kötü ruh. (y.h.n.)

fax'ten kurtar güzel Tanrım", "Cehennem ve mahkeme yolu her zaman açıktır", "Ya cehennem ya Connaught" vb. uçarılıklar yer alır. Hiçbiri de cehennemin dehşeti, cehennemden korunma yolları vb. ile ilgili değildir. Cehennem, "iyi maksatlar ve dileklerle dolu" bir yerdir, "yolu iyi niyet taşlarıyla döşelidir"; "cehennemde olan, bundan başka cennet olmadığını sanır." Şeytan daha fazla ilgi görür, ama o da anlamlı bir biçimde neşeli bir hafiflikle ele alınır. "Şeytan geride hep kötü bir koku bırakır"; "Şeytan, çan kulesine papazın eteklerinde çıkar"; "Şeytan, kendi bölgesinde işinde gücünde bir piskoposlur"; "Şeytan göloşun tekidir"; "Şeytan Noel pastasını avukatların dillerinden ve kâtiplerin parmaklarından yapar"; "Şeytan, turtaya konma korkusundan Cornwall'a gelemez" vb. Özetle, "Şeytan, yazılıp çizildiği kadar kara değildir"; o bir soytarıdır, Tanrı'nın maymunudur, toy ve çelimsizdir, güvenli bir dünyada bir düzenbazdır.

Elbette Kitabı Mukaddes'teki görkemli anlatı, kötülüğün, cehennemin, Şeytan'ın ve onun tüm işlerinin çok önemli olduğu bir toplum vizyonu sunar. Bu boyutu göz ardı etmek aptallık olur; burada bunu bir alıntıyla örneklendirebiliriz. Rabbin Duası'nda, "Bizi doğru yoldan ayırma; bizi kötülükten koru" ibaresi yer alır. 16. yüzyıl Protestanlarından Thomas Becon kateşizminden bunu biraz değiştirerek "Bizi kötülerden koru" biçiminde aktarır. "Kötü" nedir? "Bütün kötülüklerin anası olan, baş düşmanımız Şeytan'dır." Becon burada, kötüyü Şeytan'la eş tutan Aziz Paulus'a atıfta bulunur. Becon'a göre, Şeytan başlıca iki tür kötülük doğurur, ruhun ve bedenin kötülükleri. Ruhun kötülükleri arasında, "inançsızlık, yanlış inançlar, şüphe, ...kalben temiz olmamak, hükümlerinde adil olmamak, yanılgı, heretiklik, hizipler, din tartışmaları, mezhepler, düşüncede kibir, kötücüllükte inat etmek, bedeni şehvet" ve daha pek çokları yer alır. Bedenin kötülükleri arasında da "ani ölüm, veba, salgın hastalıklar, havaların kötü gitmesi... kıtlık, açlık, savaş, yoksulluk, dilencilik, maldan olmak, rezalet, utanç, akıl karışıklığı, delilik..." ve bir yığın şey gelir.[31] Hıristiyan uygarlığının, en azından kâğıt üzerinde, somut kötülüklerin yani Şeytan ile cehennemin var olduğu önkabulüne dayandığını akıldan çıkarmamak çok önemlidir; kateşizmler, va-

azlar ve eğitimin büyük bir bölümü bu inançlar temeline dayanmaktadır. Ancak, tıpkı Keith Thomas'ın bu dönemde ve ülkede dinsel cehaletin ve hatta koyu ateizmin ulaştığı şaşırtıcı boyutları göstermesi gibi,[32] Tanrı ve İsa hakkında az şey bilen insanların Şeytan hakkında da az şey bilmesi ve onu pek umursamaması pekâlâ mümkündür.

Mutlak kötülüğün, Şeytan'ın ve cehennemin olmayışını doyurucu biçimde açıklayabilmek için daha eksiksiz bir inceleme gerekli. Örneğin, İngiltere'nin, Katolik engizisyon kurumu ve hukuki engizisyon uygulaması bulunmayan tek büyük Avrupa ülkesi olması elbette hiç de rastlantı değil. İngiltere'de kötülüğün korku salması desteklenip teşvik edilmemiştir. Sorunun tabiatına dair ek deliller getiren ve çözümün de bir parçasını oluşturan örnekler, söz konusu dönemde İngiltere'de yazan iki kişiden gelir. Bu ikisi, yani Shakespeare ile Milton, kötülük ve iyilik sorunları konusunda bizce bilinen en iyi yorumlardan ikisini getirmiştir.

Her iki yazarın da bize çok "modern" ve konuyla ilgili görünen en çarpıcı özelliklerinden biri, iyi ile kötünün birbirinin yerini tutabildiği, emin olmanın, mutlak ahlak standartları koymanın mümkün olmadığı, hiçbir şeyin tümden ak ya da kara olmadığı gri bir dünyayla ilgilenmeleridir. Shakespeare'in tüm merkezi karakterini -Hamlet, Brutus, Prospero, Macbeth ve hatta İago- işleyişi açıkça böyledir. Bu karakterler için seçmek güçtür, mutlak bir standart yoktur, şeyler göründükleri gibi değildir. Shakespeare, iyi ile kötünün ayırt edilemez oluşunun nedenlerini bile ortaya koyar. Paranın bir şeyi başka bir şeye dönüştürdüğünü gösterir. Burada merkezi bir paradoksa değinmektedir. Kapitalist bir toplumda kötü iyi, iyi de kötü olur. Bu merkezi özelliği kavrayan Karl Marx, Shakespeare'den onaylayıcı alıntılar yapar.[33] *Timon of Athens*'in *(Atinalı Timon;* IV. perde, 3. sahne) bir pasajı Marx'ın yer verdiğinden daha uzun olarak alıntılanmaya değer. Timon toprağı kazar ve altın bulur.

"Aman bu ne? Altın! Sarı, pırıl pırıl, halis altın!
Yoo, tanrılar, içim başka dileğim başka değil benim.
Ben kök istedim sizden, cömert tanrılar, kök!
Altının bu kadarı karayı ak, çirkini güzel,

Yanlışı doğru, soysuzu soylu, yaşlıyı genç,
Korkağı yiğit etmeye yeter de artar bile.
Niçin yaptınız bunu, tanrılar? Nedir zorunuz?
Bilmez olur musunuz ki bununla
Rahipleriniz, kullarınız elinizden alınabilir;
Sapasağlam insanlar ölüm döşeklerine serilebilir.
Bu sarı köle dinleri yıkar da, yapar da;
Cehennemliği cennetlik eder;
İğrenç cüzamları sevdirir insana;
Hırsızları baş köşelere oturtup
Şanlar, şerefler, alkışlarla senatörler arasına sokar.
Yıpranmış dullara koca bulduran budur'*

Böylece altın her şeyi dönüştürür, karayı ak, akı kara yapar; gerçekte aynı düzlemde bulunmayan şeyleri eşdeğerli kılarak birleştirir ve doğal halde birlikte olan şeyleri birbirinden ayırır. İnsan artık iyiyi kötüden ayırma yeteneğini yitirmiştir.

Yaşamın kalbinde yer alan bu karışıklık Milton'ın en büyük yapıtında da yankısını bulur. *Paradise Lost*'un (Yitik Cennet) merkezi teması, iyilik ile kötülük arasındaki savaştır. Ama mücadele iki karşı taraf arasında değil, aynı ilkenin içinde geçer. Kitap, iyilik ile kötülüğün tamamen ayrı ama aynı zamanda da tamemen aynı olduğu paradoksunu ifade etmeye çalışır. Kötülüğün nasıl olup da ortaya çıktığı sorusuyla boğuşur, çünkü kötülük iyilikten çıkmıştır. Kusursuz bir cennette bile kötülüğün bulunduğu Aden Bahçesi mitosunda, sorun yeni bir formülasyon kazanır. Kötülük iyilikten ayrı olarak ortaya bir kez çıktığında, artık ayrı oldukları için, her ikisinin de sorunu, birbirlerini kirletmelerini ve yeniden birleşme eğilimini önlemektir. Tanrı'nın onları yeniden merhametine alma girişimini bozma çabaları, Şeytan'ın kitapta geçen ünlü dizelerinden birçoğunun konusunu oluşturur. "Eğer onun takdiri/ Kötülükten iyilik doğurmaya çalışmaksa, /Biz de bunu engellemeye çabalar, /Gene iyilikten kötülük çıkarmanın yolunu buluruz" (i. kitap, 157. dize). Dünya, bu amaca ulaşabilmek için yeniden tanımlanmalıdır. "Öyleyse elveda umut ve umutla elveda korku,/

* **Atinalı Timon;** W. Shakespeare. Çev. Sebahattin Eyüboğlu, sayfa 121-122, Remzi Kitabevi, İstanbul 1985.

Elveda pişmanlık: Benim için iyi olan her şey yitti; iyiliğim kötülük olsun artık" (iv. kitap, 108. dize). Gene de kötülük nasıl iyilik ilkesinden çıkmışsa, iyilik de kötülükten doğabilir. Bu, düşmüş melekler için sürekli bir tehdittir; Tanrı onları yeniden kazanabilir ve kötülüklerini iyiliğe çevirebilir, iyiliğin gücü çok büyüktür çünkü; "neye uğradığını şaşırdı Şeytan ne denli müthiş olduğunu düşündü" (iv. kitap, 846. dize). Nihai olarak, iyilik ile kötülük birbirinden ayrılamaz. Cennet ve cehennem, Şeytan ile Tanrı, esas olarak aynı gücün farklı görünümleridir.

Milton'ın şiiri, çocukça bir siyah-beyaz vizyonunun basitliğinin yetmediğinin trajik bir biçimde kavranmasının zarif bir ifadesi olarak görülebilir. Bütün sorun, şeylere nasıl baktığımızdır; insanın hiçbir dışsal, sonsuz, nesnel ahlak yasasına güvenemeyeceği öznelci bir dünyadır bu. Milton'ın, Tanrı'nın insana davranışını haklı çıkarması gerekir; sonuçta Tanrı insanın değil, insan Tanrı'nın yargıcı olacaktır. Ahlak, bakan kişinin gözünde olan bir şeydir. Pope'un da dediği gibi, "Haz, ister yanlış ister doğru anlaşılsın/En büyük kötülüğümüz ya da en büyük iyiliğimiz" *(Essay on Man* [İnsan Üzerine Deneme], 2. mektup, 91. dize).

Pope gerçekten de çoğalan delillerden yola çıkarak her uygarlığın kendine uygun bir ahlak sistemi olduğunu savunan etik göreçilik eğiliminin doruğunu temsil eder. Pascal bu görüşü 17. yüzyılda özetlemiştir. "İklimin değişmesiyle karakterini de değiştirmeyen hemen hemen hiçbir doğru ya da yanlış bilmiyoruz. Kutuptan üç derecelik bir uzaklık bütün bir hukuk felsefesi sistemini baştan aşağı değiştirir. Neyin doğru olduğunu tek bir meridyen belirler... Evrensel olan tek bir yasa bile yoktur."[34] Bir sonraki adımı Pope atar:

> Bütün doğa sanattır yalnız, senin bilmediğin;
> Hepsi rastlantı, yönünü göremediğin;
> Hepsi gürültü, armonisi anlaşılmayan;
> Hepsi kısmen kötü, tümden iyi;
> Ve gurura inat, şaşan akla inat,
> Bir gerçek açık ki, olan ne varsa doğrudur.
>
> *Essay on Man* (1. mektup, 289. dize)

Bunun ötesinde ise, sözgelimi Charles Churchill'inki gibi aşırı kiniklik uzanır:

Görüntüne dikkat et; oradadır sınav;
Gerisi bir dünya güvenecektir sana.
Dışın güzel olsun, için çirkin olsa da;
Günah işle istersen, gizliden osun yeter.[35]

Böyle kısa bir denemede, yalnızca bir-iki soru ortaya atmak ve salt kötülüğün ortadan kayboluşunun kökenleri sorununa ilişkin ipuçları vermek mümkündür. Aziz Paulus'un "Para aşkı, bütün kötülüklerin anasıdır" (Timothy 1. Mektup, 6:10) biçimindeki uyarısı, hem çözümün hem de sorunun çok özlü bir ifadesidir. Tamahın böyle reddedilmesi, Batı uygarlığının temelini oluşturan Yahudi-Hıristiyan geleneğinin temel direklerinden biridir. Öte yandan, para aşkının -şu meşhur takas, ticaret ve biriktirme eğiliminin- da bu uygarlığın aynı ölçüde önemli bir direği olduğu pekâlâ öne sürülebilir. Adam Smith modern toplumun bu temelini, o olmasa kapitalist toplumların hemen çökecek olduğu bu özelliği çok net bir biçimde gözler önüne serer. Onun deyimiyle, "bunca yararın kaynağı olan işbölümü ...insan doğasındaki belirli bir eğilimin, ...bir şeyi başka bir şeyle değiştokuş, takas ve mübadele etme eğiliminin...zorunlu... bir sonucudur."[36] O halde bu, işbölümü ve ondan doğan her şey, resmi ilahiyatın tesis ettiği etik terimlerle söylersek, kötü bir eğilim üzerine kurulmuştur. Temeller, bireysel mülkiyetçilik, para aşkı ve kâr peşinde koşma üzerinde yükselmektedir. Böylece, modern toplumun köklerinde iyilik ve kötülük birbirine karışmıştır.

Öte yandan, para ve onun simgelediği her şey, bundan daha da derin bir anlamda bütün kötülüklerin köküdür. Sisteme dışarıdan bakıldığında, paranın daha da sinsice bir şey yaptığı görülebilir. Para, bizzat kötülük kavramını inceden inceye devre dışı bırakır. Ya da başka bir ifadeyle, iyiyi kötüden ayırmayı imkânsız hale getirir, insanları öyle bir karışıklığa iter ki melekler cennetten kovulur, Shakespeare'in merkezi karakterlerinin müptelası olur. Kapitalist ilişkileri, pazar değerlerini, ticari ve mübadeleyi anlatmanın kestirme yolu olan "para", ahlaki bir kargaşa dünyasına yol göste-

rir. Paranın bu etkisi, kapitalist, paraya dayalı bir ekonominin bir başka, karşıt sistemle çatıştığı toplumlarda çok belirgin olmuştur. Bu nedenle, parasallaştırılmış bir ekonominin yürürlüğe girmesinin etkilerini en çarpıcı biçimde görenler, bu tür çatışma alanları üzerinde çalışan antropologlar olmuştur. Onlar, paranın, ekonomik dünyanın yanı sıra ahlaki dünyayı da nasıl kargaşaya ittiğini fark etmişlerdir. Örneğin, paranın Melanezya'daki etkileri konusunda Burridge'in yazdığı gibi: Para, ahlaki düzeni karmaşık hale getirir, eskiden ak ve kara olanı griye çevirir. Onun görüşüne göre para, "rafine erdemlerin değersizliğini açığa vurur, içinde bir miktar erdem bulunmayan hiçbir değersizliğe izin vermez, haksızlıkta haklılık payı bulunduğunu teslim eder, dürüst bir insandaki bir günahı bulup çıkarır... Para, insanın rollerinin ve niteliklerinin karmaşık bir biçimde farklılaşmasını ve çoğalmasını davet eder."[37] Daha genel olarak, mutlak ahlak ölçülerini devreden çıkaran, para, pazar ve pazar kapitalizmidir. Pascal'ın belirttiği gibi, hem dünya yüzündeki tüm ahlak sistemleri aynı ölçüde geçerlidir hem de her bir sistem *içinde* olan ne varsa doğrudur.

Paranın ve onunla bağlantılı zihniyetin doğurduğu sonuçlar, önde gelen sosyoloji düşünürleri için de aynı ölçüde açıktır. Paranın ahlaki kutupları ve nitelik farkını yok etme biçiminin en ustaca betimlemelerinden biri de Simmel'in "Metropolis and Mental Life" (Metropol ve Zihinsel Ortam) konulu denemesinde yer alır:

> Bütün çok yönlü şeylerin tek ve aynı biçimde eşdeğeri olmak yoluyla para, en korkunç eşitleyici haline gelir. Çünkü para, şeylerin bütün nitelik farklarını "ne kadar?" cinsinden ifade eder. Bütün renksizliği ve kayıtsızlığı ile para, tüm değerlerin ortak paydası haline gelir; para, durmadan akan para ırmağında telafisi olmayacak biçimde şeylerin özünü, tekliğini, özgül ağırlığını oyup boşaltır. Bütün şeyler aynı düzlem üzerinde yer alır ve birbirinden yalnızca kapladıkları alanın büyüklüğüyle açılır.[38]

Bu ahlak devriminin sonuçları, 18. yüzyıla gelindiğinde en gelişmiş kapitalist ekonomi olan İngiltere'de halkın gözünde çoktan-belirginlik kazanmıştı.

Olan, kapitalizmin kesin bir zafer kazanmasıydı: Swinburne'ü

biraz değiştirerek söylersek, "Sen kazandın ey donuk yüzlü kapitalizm; dünya nefesinden külrengine döndü."[39] Artık açıkça belliydi ki bütün kötülüklerin anası sayılan şey, yani para aşkı, aynı zamanda iyi olan her şeyin de Adam Smith'in pazarlık ve pazar ilkesinin de köküydü. Bu paradokstan çıkan sonuçlar öylesine dehşet vericiydi ki açık açık dile getirildiğinde şimşekleri üzerine çekiyordu. Söylenemeyen gerçeği bilinir kılan kişi, *Fable of the Beez* (Arılar Fablı) adlı kitabıyla, Londra'ya doktor olarak yerleşen bir Hollandalı, Bernard Mandeville oldu. Kitabın altbaşlığı, konusunu da özetliyordu: *"Private Vices, Public Benefits"* (Kişisel Kötülükler, Genel İyilikler). 1714'te yayımlanan kitap, ilk kez 1705'te yayımlanan "The Grumbling Hive: or, Knoves Turn'd Honest" (Homurdanan Arı Kovanı: ya da Dürüst Çıkan Üçkâğıtçılar) adlı tekerleme ile paralellik gösteriyordu. Şiirin teması, yurttaşların kişisel ihtiras ve kötülüklerinden -şehvet, mülkiyetçi ruh ve azgın rekabet- genel iyiliklerin doğmasıydı. Mandeville'in dizeleriyle:

Her parça kötülük dolu
Ama bütün kütle bir cennetti;
Barışta övülen ve savaşta korkulandılar,
Yabancılar onları saygıyla anarlar,
Onlar da servetlerini ve hayatlarını saçıp savururlardı,
Tüm öteki kovanların terazisiydi onlar.
Öyleydi o devletin nimetleri;
Suçları elbirliği edip büyük kılardı onları;
Ve erdem, politika sahnesinden
Binbir hile dolap öğrenen erdem,
Tüm bunların talihli etkisiyle,
Kötülükle dost olmuştu: O zamandan beri,
Bütün bunların en kötüsü bile
Genelin çıkarı için bir şey yaptı.[40]

Kötülükten ve kötü tutkulardan zenginlik ve iyilik doğuyordu. İyi melekler cennetin ortasında yeni bir dünya kurmaya kalktıklarında kötülük nasıl iyiliğin bağrında yatmışsa, şimdi kapitalist toplumda da iyiliğin bağrında gene o yatıyordu. Mandeville'in mesajına bakılırsa, insanlar birey olarak erdemli olmaya kalksalardı

toplumsal yaşam iflas ederdi. *Fable*'ın tam sonunda Mandeville şu sonuca varır:

> Bundan sonra, toplumun temelinin ne insanda doğal olarak bulunan dostça nitelikler ve iyilik duyguları ne de insanın akıl ve nefsine hâkim olma yoluyla edinebileceği gerçek erdemler olmadığını tanıtlamış olmakla kendimle gurur duyuyorum; bu dünyada, hem ahlaki hem doğal dünyada, kötülük dediğimiz şey, bizleri sosyal varlıklar yapan temel ilkedir, istisnasız tüm sanat ve mesleklerin sağlam temeli, hayatı ve desteğidir: Bütün sanatların ve bilimlerin gerçek kökenini burada aramalıyız; kötülük bir an yok olsaydı, toplum tümüyle eriyip dağılmasa bile muhakkak bozulurdu.[41]

Mandeville'in, bizzat ahlakçı Adam Smith'in büyük yapıtına bile giren bu merkezi mesajı, kapitalist sisteminin temelini ana hatlarıyla ortaya koyar: "Bu nedenle, hukukun hiçbir müdahalesi olmaksızın da insanların kişisel çıkarları ve tutkuları, onları doğal olarak, her toplumun zenginliğini o toplumda yürütülen bütün farklı meslekler arasında ve olabildiğince toplumun tümünün çıkarına en uygun oranlarda bölüştürmeye ve dağıtmaya yöneltir."[42] Öyleyse, kişisel kötülükler, tutkular ve çıkarlar toplumun iyiliği ile iç içe geçmiştir.

İronik olarak, cennetin temelleri cehennemde, cehennemin temeli de cennettedir. Arzu yılanı, iyilikle kötülüğün bilgisini taşıyan ağacın payandasıdır. Ya da bir başka şekilde ifade edilirse, yılan aynı zamanda ağaçtır. O ağacın kendisi olan yılan, nihai karışıklığa yol açar, iyiyi kötüden ayırmak olanaksızlaşır. Ağacın meyvesi tadıldığı zaman anlaşılır ki içinde, iyiyi kötüden ayırmaya olanak veren yeni bilginin yerine, bu ikisini birbirinden ayırmanın artık olanaksız oluşunun ölümcül bilgisi vardır.

Eğer burada ileri sürülen tezde bir doğruluk payı varsa, yani kapitalizm ile para düzeni iyiyi kötüden ayırmanın olanaksızlığıyla birbirine kader bağıyla bağlıysa, o zaman kuşkusuz araştırmamızı ilerletmek zorundayız. İyi ile kötü arasındaki karşıtlığı nasıl devre dışı bıraktığını anlayabilmek için kapitalizmin kökenlerinin daha derinine inmemiz gerek. Böyle bir serüven bir başka sefere kalacak. Kesin olan şu ki İngiltere'de en azından popüler düzeydeki

ikircimli duygular ve çelişkiler ta 16. yüzyılın başlarında vardı. Konuyla ilgili öteki çalışmalara bakıldığında da bunların çok daha önce, en azından 13. yüzyılda var olması muhtemel görünmektedir.[43] İngiltere'de sıradan halkın yüzyıllar boyunca, her şeyin para ile değiştirilebildiği, mutlakların değil göreli iyilik ve kötülüğün dünyasında yaşamaya alıştığı öne sürülebilir. Shakespeare'in bu dönemin ortasındaki belirsizlik ortamının en kusursuz anlatımını sunmuş olması ya da Pope'un en olgun döneminde kararsızlığı ve karışıklığı böylesine güzel özetlemiş olması yerindedir ve hemen hiç de rastlantı değildir:

Bir orta halin bu kıstağına konmuş
Bir varlık, gizemlice bilge ve kaba saba büyük:
...
İki arada bir derede; davransa mı, dursa mı;
Kendini bir tanrı mı saysa, yoksa hayvan mı;
...
Fikir ve tutku kaosu, her şey karmakarışık;
Durgun kendi halinde lekelenmiş, belki de temizlenmiş;
Yarı yükselmek, yarı düşmek için yaradılmış;
Her şeyin yüce Tanrısı, gene de hepsinin kurbanı;
Gerçeğin tek yargıcı, gürleyen sonsuz yanılgı
Dünyanın parıltısı, neşesi ve bilmecesi!

An Essay on Man (2. mektup)

VI
AŞK
Aşk ve kapitalizm

Evliliğin temeli olarak kadın ile erkek arasındaki aşk, modern sanayi toplumlarının merkezi özelliklerinden biridir.[1] Böyle bir aşk, hem toplumların kendileri hem de onların etkiledikleri uygarlıklar açısından geniş uzantıları olan güçlü bir kültürel bileşendir. Bununla birlikte aşk ile evlilik arasındaki bağlantı ne evrensel ne de otomatiktir. Çoğu toplumda insanların çoğunluğu, evliliğin, evlenecek bireylere bırakılamayacak kadar önemli bir mesele olduğuna inanır. Bu nedenle, evlenecek çiftlerin kişisel duyguları arasındaki "aşk"ın cazibesi, bir evliliğin düzenlenmesi açısından büyük ölçüde konu dışıdır. Ama bu, modern sanayi toplumları dışında karşı cinsten kişiler arasındaki "aşk"ın ya da derin sevginin olmadığı anlamına gelmez. Yalın toplumlarda bu tür duyguların bulun-

duğuna ilişkin çok sayıda delil vardır; belirli bir ölçüde kabile toplumlarında da "âşık çiftler" evliliğin temeli olarak kabul edilir.[2] Ancak evlilik dışı ve evlilik içi aşkı birbirinden ayıracak olursak, Batı'daki evlilik kalıbının belirli bir farklılık gösterdiğini görürüz. Bir kişinin evlendiği kişinin sevdiği kişi olması ve sevdiği kişinin de evlendiği kişi olması az rastlanan durumlardır. Birçok toplumda aşk ilişkileri evlilik öncesinde ya da dışında yaşanır, ama evlilikler buna rağmen yapılır. Birçok toplumda düzenlenmiş evlilikler, evlilik içinde sevecen aşklar doğurur. Burada olağandışı olan şey, evlenme kararının, aşk ile evliliğin ayrılmaz ölçüde birbirine bağlı olduğu öncülüne dayanılarak alınmasıdır. Bu nedenle özellikle köylü toplumlarında, evlilik büyük ölçüde akrabalar ya da daha geniş topluluklarca düzenlenir ve çoğunlukla çok genç olan çiftlerin kişisel duyguları göz önüne alınmaz. Bu bakımdan aşk evliliği; romantik aşk kompleksi, kültürel açıdan ayırıcı bir kurum olarak görülebilir. Evlilik öncesinde ve süresince kadınla erkek arasındaki aşkın bütün bir karmaşık uygarlığın aile ve duygu sisteminin temelini oluşturduğu bu olağandışı kalıp, doğal olarak antropologların ilgisini çekmiştir.

Ralph Linton, çapraz karşılaştırma araştırmasından elde ettiği bulguları şöyle özetler: "Karşı cinsten kişiler arasında arada sırada yoğun ilişkilerin yaşanabileceğini bütün toplumlar kabul eder; ama bu ilişkileri kapitalize etmeye çalışan ve evliliğin temeli haline getiren pratikteki tek toplum günümüzün Amerikan kültürüdür."[3] E. A. Hoebel de aynı sonuca varır ve şunları yazar: "Romantik aşka Amerikalılar kadar tutulmuş bir halka zor rastlanır. Kendi bireyci santimantalizmimizde, aşka -şu gizemli psikofizyolojik tepkiye- dayalı evlilik idealini yüceltiriz."[4] Robert Redfield da şu sonuca varır: "Evlilikte gerçekleşen bir şey olarak romantik aşka belli bir yakınlık gösterebilen pek fazla toplum yoktur; köylü toplumları da kesinlikle bunlar arasında değildir."[5]

Geniş kapsamlı antropolojik delillerin en güçlü ve çarpıcı bir özetini sunan kişi ise Robert Lowie olmuştur. İnsan toplumlarının çoğunda, "evliliği başlatmada ve sürdürmede pratik bakış açıları en önde gelir. Bunlar, yalnızca yerliler arasında değil Batı toplumunun küçük çevreleri dışında neredeyse her yerde romantizmi

gölgede bırakır. Romantizmin hiç olmaması gerekmez, ama evlilik gibi insan yaşamının ciddi bir evresi açısından zorunlu olmadığı kabul edilir." Lowie başka bir yerde bir adım daha atarak şunları savunur: "Tekrar ediyoruz, bireysel cazibe temel faktör değildir; bizim kendi yakın atalarımız ve insanlık tarihindeki hemen hemen başka her toplum, çağımızın Batılı kavramlarını ilke olarak saçma ve kötü bulup reddederdi." Sonra ironik bir dille şöyle yazar: "Vahşiler arasındaki aşka ne diyeceksiniz?.. Tutkunun varlığı elbette kabul edilir; birçok gezginin tanıklık ettiği sevgi de kabul edilir; ama ya aşk? Ha, romantik duygu, bizde olduğu gibi, daha basit koşullarda -edebiyatta- ortaya çıkar."[6]

Bir İngiliz antropolog dostluk ve aşka ilişkin yakın tarihli bir araştırmasında, Batılı olmayan toplumlarda "romantik aşk kompleksi"ne ilişkin zayıf deliller bulur ve şu sonuca varır: Manevi aşk, engellenmiş seks ve evliliğin bileşimi, benzersiz biçimde Batı'nın bir ürünüdür."[7] Brain burada, edebiyat eleştirmeni C. S. Lewis'in eski görüşlerini tekrar eder; Lewis'e göre, İngiliz aşk şiiri 16. yüzyıldan bu yana "son derece özel bir tarih fenomenidir; özgül bir uygarlığın özgül bir çiçeğidir, ister iyi ister kötü olsun, önemlidir ve anlama çabasını hak etmektedir."[8] Bu özgüllüğün gerek nedenlerini gerekse işlevlerini anlamak, "bizi -dünya toplumlarında benzeri görülmeyen bir biçimde- aşk uğruna evlenmeye yönelten sosyal ve kültürel faktörlerin neler olduğunu" bilmek gerçekten de önemlidir.[9] Bu denemede, soruna özellikle İngiltere öknekolayına atıfta bulunularak önerilmiş alternatif çözümlerden bazıları ele alınacaktır.

Aşk ile evlilik arasındaki ilişkiyi mekânda böylece bağladıktan sonra, bir sonraki adım onun zamandaki konumunu tespit etmek. Bu olağandışı ilişkinin nedenlerine ilişkin tüm açıklamalar, önemli bir ölçüde, söz konusu ilişkinin ilk ne zaman ortaya çıktığı görüşüne bağımlı olacaktır. Bir görüşe göre kompleks çok yakın tarihlidir, gizemli "aşk" tutkusunun evlilik arabasına koşulması, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da "modern" sanayi uygarlığının sözde yükselişi ile aşağı yukarı aynı zamana rastlayan, görece yeni bir gelişmedir. Böylece ilişkinin kökeni, 18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyılın ilk yarısına, edebiyat ve sanattaki ro-

mantik akımla çakışan bir döneme yerleştirilmiş olur. Bu argüman yeterince makul. Hızlı sınai ve kentsel büyümenin doğurduğu bunalım yani köksüz bir konsensus ve değerler yokluğu pazar kapitalizminin kişilerüstü ilişkileriyle birleşince yeni bir duygusal yapının doğması kaçınılmazdı. İlk kent ve sanayi devriminin yan etkilerinden biri, en aşırı biçimiyle bireyciliğe dayalı yeni bir duygu ve yeni bir evlilik sistemiydi. Keith Thomas'ın "romantik aşkın, edebiyattaki tragedya formu için söylendiği gibi, bütünlüğü zayıf bir toplumun ürünü olup olmadığı" yolundaki sorusuna çoğu tarihçi, sosyolog ve antropolog "evet" yanıtını verecektir.[10] "Romantik aşk kompleksi"nden ne anlaşıldığına bağlı olarak, bu kompleks, bütünlüğü dağılmış, gruplara dayanan bir toplumdaki yalnızlığın ve yalıtlanmanın telafi yollarından biri ya da eski topluluk bağlarının çözülmesinin getirdiği gazaplardan biri olarak görülebilir.

Robert Lowie -daha önce de gördük- aşk evliliği üzerine çağımızın Batılı görüşlerini "bizim kendi yakın atalarımızın" bile reddedeceği düşüncesindedir. A. R. Redcliffe-Brown'a göre, "modern İngiliz evlilik düşüncesinin yakın tarihli ve kesinlikle olağandışı olduğunu, belirli bir tarihsel gelişmenin ürünü olduğunu aklımızdan çıkarmamalıyız."[11] Brain'e göre de, "romantik aşkın geçici bir cinnet ya da trajik bir hal olmaktan çıkıp arzu edilir bir durum halini alması 18. yüzyılın ortalarına rastlar..."[12] Evlilikle bağlantılı aşkın "modernleşmenin bir icadı" ve özellikle de 18. ve 19. yüzyıllarda Kuzeybatı Avrupa'daki olayların bir sonucu olduğu görüşü, birtakım tarihçilerin çalışmalarına dayanmaktadır.

Şöyle bir tahmin makul görünmektedir: Eğer bireyci "aşk" bir biçimde kapitalizmle, bireyci bir felsefeyle ve muhtemelen de yaşam standartlarıyla üretim araçlarındaki değişmelerle bağlantılı ise o zaman bu fenomenin kökleri merkezi olarak 18 ve 19. yüzyıllara yerleştirilmelidir. Üstelik, aşkın benzersizliğinin, ilk sanayi ve kent toplumu ve pazar kapitalizminin prototipi olarak İngiltere'nin büyüyen benzersizliğine bağlanabilmesi de muhtemel görünmektedir. 17. yüzyılda İngiltere'de olduğu varsayılan burjuva devrimi, yani üretim ilişkilerindeki değişmeler, ideolojide de bir duygu devrimi yönünde değişmelere yol açacaktır. O halde, aşkın

ve evliliğe bir temel olarak faydalarının keşfedilmesi, Lawrence Stone'un da betimlediği gibi, "erken modern dönemde ve aslında muhtemelen Batı tarihinin son bin yılında meydana gelmiş belki de en önemli *mentalité* değişikliği" olarak görülebilir.[13] 16. ve 18. yüzyıllar arasında İngiltere'de ve Batı Avrupa'nın kimi yörelerinde köylü feodal toplumu "modern" kapitalist topluma dönüştüren sosyal, ekonomik ve siyasal devrime ilişkin yaygın kabul gören model, duygularda da eşzamanlı bir devrim olması gerektiği görüşüne çok uymaktadır. Gerçekten de ideolojik planda da böylesine devasa bir değişmenin olmuş olması gerektiği neredeyse tartışma götürmez.

16. ve 19. yüzyıllar arası dönemde Avrupa'da ve özellikle de İngiltere'de bireyciliğin geliştiği görüşü yaygındır. Bu gelişme, geleneksel, grup temeline dayalı, akrabalık ilişkilerinin egemen olduğu bir toplumun modern kapitalist sisteme dönüşmesini içerir. Bu değişimler, Marx ve Weber'in yapıtlarını temel alan R. H. Tawney ve Christopher Hill gibi tarihçilerin çalışmalarında betimlenmiştir. 1400-1750 arası dönemde belli başlı olarak şu değişimlerin olduğu düşünülür: Özel koşulsuz mülkiyetin ortaya çıkışı ve grup mülkiyetinin kaldırılması; temel üretim ve tüketim birimi olarak hanehalkının devre dışı bırakılması, para ekonomisinin büyümesi; kalıcı bir ücretli emekçi sınıfının doğuşu; kâr güdüsünün ve sonsuz biriktirmeye yönelik psikolojik dürtünün gitgide egemen olması; modern sanayi üretiminin doğuşu; büyük kentsel merkezlerin ortaya çıkması, rasyonel ekonomik kazanç peşinde koşmayı engelleyen "büyüsel" ve "irrasyonel" kuvvetlerin devre dışı bırakılması; coğrafi ve sosyal hareketliliğin artmasıyla, küçük, iç içe geçmiş yerleşim topluluklarının temelinin aşınması. İngiltere'nin, bireyin aile, köy, dinsel cemaat ya da sosyal tabaka gibi bir tür gruba tabi olduğu bir toplumdan, birbirine para, kâğıt ve yeni ulus-devlete sadakat yoluyla bağlı, neredeyse özerk bireylerden kurulu bir ülkeye dönüştüğü ileri sürülür.

Bireyin isteklerini büyük grupların isteklerinin üstünde görmesi nedeniyle "ilke olarak umarsız" olan romantik aşk ideolojisi zaten önceden kestirilebilirdi. Büyük dönüşümün duygusal boyutuydu o. Siyasal, ekonomik ve sosyal yapılar devrime uğrarken zihniyette

ve duyguda da bir devrim olmasını bekleriz. Redfield'ın da işaret ettiği gibi, romantik aşk ideolojisi köylü toplumlarının bir karakteristiği değildir. Birçokları, İngiltere'nin aşağı yukarı 17. yüzyıla değin bir köylü toplumu olduğunu savunur. Aşka dayalı yeni evlilik sisteminin ortaya çıkabilmesi, ancak köylü toplumunun kapitalist topluma dönüşmesiyle mümkün olabilirdi.

Kapitalizmle "modern" evlilik sistemi arasında bu bağlantı, uzun süre önce Marx'ın teorilerini genişleten Engels tarafından kurulmuştu. Engels'e göre, tekeşlilik, kendi deyimiyle modern "cinsel aşk"ın yeterli olmasa da gerekli koşullarından biriydi; ama bu tür tekeşli evliliğin günümüzün bireysel seçime dayalı modern evliliğine dönüşmesi zaman almıştı. Ona göre ortaçağ toplumunda, "eşlerin birbirine uygunluğu sorunu, bireysel eğilimlerle değil, koşulsuz biçimde aile çıkarlarıyla belirlenirdi. Böylece, evlilik sözleşmelerinin ezici bir çoğunluğu, ortaçağın sonlarına değin başta nasılsa öyle kaldı: Evlilik, konuyla en fazla ilgili olan tarafların karar veremediği bir meseleydi." Daha sonra, 15. yüzyılın ikinci yarısında yeni bir kapitalist dünya ortaya çıkmaya başladı. Bu dünya yeni bir düzen yarattı: "Her şeyi meta haline dönüştüren bu düzen, miras alınmış ve geleneksel bütün ilişkileri eritip çözdü ve eski, köklü âdetlerin ve tarihsel hakkaniyetin yerine alımsatımı, 'serbest sözleşme'yi getirdi." Geçerli sözleşmeler yapabilmeleri için insanların, kâğıt üzerinde "özgür" ve "eşit" olmaları zorunluydu ve bu nedenle, " 'özgür' ve 'eşit' insanların yaratılması, tam olarak, kapitalist üretimin başlıca işlevlerinden biriydi." Engels'e göre, evlilikler birer "sözleşme", hukuki bir konu haline gelirken, sözleşme özgürlüğü ilkesi de evlenme kararını, aşama aşama ama kaçınılmaz bir biçimde, sözleşme yükümlülüğüne giren kişilere -çiftlere- bıraktı. "Evlenecek iki genç insanın kendileri, bedenleri ve organları üstünde özgürce tasarrufta bulunmaya hakları yok muydu?" Böylece "yükselen burjuvazi", özellikle de özgürlüğün en geniş olduğu Protestan ülkelerde "evlilik sözleşmesi özgürlüğü"nü tanıdı. Kısacası, "aşk evliliği, bir insan hakkı olarak ilan edildi."[14]

Böylece romantik aşk, feodal köylü toplumunun eriyip dağılarak kapitalizmin pazar ilkelerinin, büyüyen bireyciliğin ve özel

mülkiyetin ortaya çıkmasının yan sonuçlarından biri olarak görülebilir. Yaygın kabul gören bir kronolojiye göre, bu süreç Kuzeybatı Avrupa'da 15. yüzyılın sonlarında başlayıp 17. ve 18. yüzyıllarda doruk noktasına ulaştığından, "romantik aşk kompleksi"nin doğum tarihini de bu dönemlerde bulmamız gerekir. Model hem nedenler getirmekte hem de zamanlama öngörmektedir.

Daha yakın dönemde ikinci bir argüman tipi, duygu devrimi denilen şeyin daha yakın zamanda olmuş olması gerektiğinin düşünülmesine yol açmıştır: Bu, fiziksel çevrenin değişmesinden yola çıkan argümandır. Yaygın kabul gören bir düşünceye göre, dünya tarihindeki en önemli dönüşümlerden biri, birçoklarının 18. yüzyılın ortalarından başlattığı "demografik geçiş" adı verilen dönemde bebek, çocuk ve yetişkin ölümlerinin hızla azalması olmuştur.[15] Tarihin büyük bir bölümünde insan toplumlarının çoğunda ölüm oranı yüksek olmuştur. Bu durumun, duygusal ilişkiler üzerinde kayda değer bir etki yarattığı öne sürülmüştür.

Fransız tarihçi Philippe Ariès, çocukluğa ilişkin bir incelemesinde aşk ile ölüm arasında dolaysız bir bağlantı öngören ilk kişilerden biri olmuştur. Ariès'in belirttiğine göre, "insanlar, kaybedeceklerini düşündükleri bir şeye çok fazla bağlanmayı göze alamazlardı. Günümüz duyarlılığını şoka uğratan kimi düşüncelerin nedeni budur... O zamanlar kimse, bugün bizim düşündüğümüz gibi her çocuğun bir insan kişiliği taşıdığını düşünmüyordu. Pek çoğu ölüp gidiyordu."[16] Hemen ardından bu argüman, çocuklarla ilişkilerden kadın-erkek ilişkilerine taşınır. Öne sürüldüğüne göre, karılar ve kocalar, ikisinden birinin ölebileceği korkusuyla duygusal ilişkilerine çok fazla yatırım yapmayı göze alamıyorlardı. Kocaların karılarına ettikleri eziyet, ölüm oranının ve güvensizliğin daha da artmasına neden oluyordu. Daha genel olarak da şöyle bir düşünce geliştirilir: Demografik güvensizlikten kaynaklanan aile içi duyarsızlık, geçmişteki bütün toplumların, aşk ve sevgi yeteneği bulunmayan, soğuk ve saldırgan bireylerden oluşmasına yol açmıştır. Sevginin, başkasının varlığından zevk duymanın, içten sıcaklığın, romantik aşk kompleksinin doğuşu, 18. yüzyılda ölüm oranını azaltmaya başlayan sözde demografik devrimle bağlantılanır hale gelir.

Bu görüşün en güçlü savunucusu Lawrence Stone'dur. Stone aile konusunu işlediği geniş bir kitapta sürekli olarak şunu savunur: Sevgi ve aşk, 18. yüzyıldan önce genel olarak olanaksızdı; çünkü sanayi öncesi hayatın koşulları öylesine güvensizdi ki, insanlar, aniden bitebileceği korkusuyla derin bir ilişkiye girmeyi göze alamıyorlardı. Ölüm oranı düşürülmedikçe aşka dayalı evlilik olanaksızdı. Stone'a göre, "erken modern dönem İngilteresi'nde" evlilikler ortalama olarak yalnızca 17-20 yıl sürüyordu, bu nedenle evlilik "istatistiki açıdan kısa ömürlü ve geçici bir kurumdu." Sonuç olarak, karı ile koca arasındaki ilişkiler, hem evlilik öncesinde hem de evlilik boyunca sevgiden yoksundu. Bu yüzden, sevilmemiş çocuklarla sevmeyen karı ve kocaya dayanan aile kurumu, "bileşim itibariyle çok kısa ömürlü ve istikrarsızdı. Aile üyelerinin karşılıklı beklentileri çok azdı; bu nedenle, aile, istikrarsızlığa nispeten daha kolay dayanabilen, gevşek, talepkâr olmayan bir kurumdu." Ekonomik güvensizlik, demografik güvensizliği daha da ağırlaştırıyordu. Stone, yoksulluk içinde duygunun gelişip serpilemeyeceği inancındadır. 18. yüzyıla ilişkin olarak şunları yazar: "Sefalet bazen öyle boyutlara varır ki asgari beslenme ve barınma ihtiyacını karşılama mücadelesinin yoğunluğu insanca duygulara ve sevgi ilişkilerine çok az yer bırakır."[17] Öyleyse, 18. yüzyılın sonlarına değin böyle koşullarda yaşayan nüfusun çoğunluğu aşkı "doğuramazdı."

Genel teoriye göre, aşk, 18. yüzyılda İngiltere'de doruk noktasına çıkan demografik, sınai ve kapitalist devrimlerin bir sonucudur. Aile tarihi ve özellikle de evlilik konusunda uzmanlaşan ilk kuşak tarihçiler, modelin bulmalarını öngördüğü şeyi, yani 18. yüzyılda duygunun ve "romantik aşk kompleksi"nin ortaya çıkışını buldular. 1980'de on yıl süren bir çalışma dönemi sonunda ulaşılan durum, Batılı ailenin tarihi konusundaki "duygular yaklaşımı"nı özetleyen bir bölümde Michael Anderson tarafından çok iyi incelenmiştir.[18] Ariès, Shorter, Stone ve Flandrin'in yapıtlarının ana hatlarını ortaya koyan Anderson, bunların görüşlerinin birbiriyle tam bir uyum içinde olduğuna ve hepsinin de ağırlıklı olarak 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın başlarında meydana gelen bir duygu devrimine inandıklarına işaret eder. Edward Shorter'ın yapıtları,

genel kabul gören görüşe örnek olarak verilebilir.

Shorter'a göre, aile, kendi çevre ortamından kopmuştur ve çevresiyle sıkı sıkıya sarılı "geleneksel" aile, yerini ayrık çekirdek aileye bırakmıştır. Akrabalarca düzenlenen evliliğin yerini, seçme ve sevgiye dayalı modern sistem almıştır; "geçmiş yüzyıllarda yaygın evlilik, mal-mülk ve soy düşüncesiyle bir arada duran, genellikle sevgiden yoksun bir kurumdu." Bütün bunlar 18. yüzyılın sonlarına doğru devrimci bir tarzda değişmeye uğradı. Yaşanan "cinsel devrim"le, "gençler, eş seçimi konusunda içsel duygulara, mal-mülk ve ana-babanın isteği gibi dışsal değerlendirmelerden çok daha fazla önem vermeye başladılar." Aynı dönemde, "eş seçimi ve buluşmalar üzerinde bir duygu kasırgası esti" ve geleneksel toplumdaki "köylü usulü kur yapmada romantizm yokluğu" yerini yeni romantik aşk ideolojisine bıraktı. Kur yapma davranışı, dönüşüme uğradı, "19. ve 20. yüzyıllarda kur yapma davranışındaki en önemli değişiklik duygu patlaması olmuştur."[19]

Devrimin nedeni, kapitalizmin gelişmesiydi: "Duygu devriminin kökeninde muhtemelen pazar kapitalizmi yatıyordu."[20] Shorter'a göre kapitalizm, 18. yüzyıla değin varlığını sürdüren tüm "geleneksel" toplumlardaki küçük, ekonomik bakımdan kendine yeterli toplulukları parçaladı. Pazarlar açıldı, hareketlilik çoğaldı, insanlar kendilerini paranın ve pazar değerlerinin egemen olduğu yeni ve açık bir ortamda buldular. İkincisi, kapitalizm yaşam standartlarını iyileştirdi. Bu da hayatın maddi koşullarını değiştirdi. Üçüncü olarak, kapitalizm ya da daha özel olarak onun belirli bir sanayi biçimindeki belirimi, kırsal toplulukların parçalanmasına yol açtı. İnsanlar bir kent ve sanayi proletaryasının içine çekildiler.

Shorter bu değişmelerin "romantizm devrimi"ne nasıl yol açtığına kısmen işaret eder. Bu değişmeler, bireycilik ve rekabet ahlakının doğmasına yol açmıştır. Böylece sıradan insanlar pazar yerine girmeye zorlanmış ve "bu bencil ekonomik zihniyet, hayatın ekonomi dışındaki çeşitli alanlarına, özellikle de bireyi çevresindeki topluluğa bağlayan bağlara nüfuz etmiştir."[21] Engels'in uzun süre önce savunduğu gibi, bir alanda özgür olma isteği duygusal hayatta da özgür olma isteği doğurmuştur. Üstelik Shorter'a göre, maddi standartlardaki iyileşme yeni ortaya çıkan boş zamanla bir-

likte annelik sevgisinin serpilmesine olanak vermiştir ve aynı argüman eş sevgisi için de pekâlâ geçerlidir.

Kapitalizm ve sanayi toplumunun, bağlantılı demografik ve sosyal değişmelerle birlikte olağandışı romantik aşk kalıbını doğurduğunu savunmak için sağlam nedenler var gibi görünmektedir. Bunlar, öngörüldüğü gibi, 18. yüzyılda bir duygu devrimine yol açmış, buradan da günümüzün modern dünyası doğmuştur. Bu görüşe yapılacak bir itiraz, modern uygarlığın kökenlerine ilişkin modeli şüpheye düşürecektir. Romantik aşkın temelde 18. yüzyıl ile 19. yüzyıl başlarının bir icadı olmadığı ortaya çıkacak olursa, "modern öncesi"nden "modern"e geçişe ilişkin düşünme tarzımızı yeniden değerlendirmemiz gerekecektir. Bu zayıf bir olasılık gibi görünüyor.

Gerçekte ise, aşk ile kapitalizmin yükselişi arasındaki bağlantının bundan çok daha karmaşık olduğu gitgide açıklık kazanmıştır. Daha 1960'ların sonlarında ve 1970'lerde özellikle John Hajnal, Peter Laslett ve E.A. Wrigley gibi tarihsel demografi uzmanlarının yapıtları, Kuzeybatı Avrupa ailesinin ve evlilik kalıplarının en olağandışı yapısal özelliklerinden birçoğunun çok eski olduğunu göstermiştir.[22] 16. yüzyılın başlarına ya da birkaç yüzyıl daha öncesine dayandırılan bu özellikler, insanların çoğunun görece geç bir yaşta evlendiğini ya da hiç evlenmediğini ve evlenen çiftlerin ana-babalarından ayrı küçük hanehalkları halinde yaşadıklarını ortaya koyuyordu. Yeni ortaya çıkarılan nüfus sayım listelerinde ve yeniden düzenlenen kilise bölgesi sicillerinde, 16., 17. ya da 18. yüzyıllarda nüfus ve evlilik kalıplarında yapısal bir dönüşüm olduğuna ilişkin çok az delil vardı. Bu kalıbın 16. ve 18. yüzyıllar arasında varlığını sürdüren belli başlı karakteristiklerinden bazıları, 1977'de Peter Laslett tarafından tespit edilmişti. Bunlar arasında, çekirdek aile biçimi, geç evlenme, eşler arası küçük bir sosyal fark, "evliliğin hayat arkadaşlığına meyletmesi" ve hizmetçi sayısının çokluğu bulunuyordu. Bu nedenle Laslett'e göre, aile ve evlilik kalıbı temelde "1820'lerde neyse 1550'lerde de oydu." Büyük ölçüde Richard Smith'in yapıtlarını temel alan Laslett, bu kalıbın muhtemelen en azından 14. yüzyıla değin indiğini savunuyordu. Eğer bu nüfus parametreleri çok az bir değişik-

liğe uğramışsa, o zaman, "Batı evlilikleri her zaman hayat arkadaşlığına meyletmişti." Laslett gene de şunu teslim ediyordu: "Bu iddiayı kanıtlayabilecek tek şey, keşfetmeye böylesine çok ihtiyaç duyduğumuz tutumsal ya da ideolojik deliller olabilir."[23] İşte bu tür deliller 1980'li yıllarda yayınlanmaya başladı.

Duygu konusundaki ortodoks konuma 1979'da yayımlanan bir makaleyle meydan okundu,[24] kapitalist devrim modelinin öngörülerinin tamamen yanlış olduğunu gösteren inandırıcı deliller ancak 1980'lerde ortaya konabildi. Bu konudaki önemli yapıtların bazıları tarihçilerce, öbürleri de antropolog ve sosyologlarca kaleme alındı. Bütün bir düşünce ekolünün böyle şaşırtıcı biçimde tepetaklak edilmesinin bazı dönüm noktalarını kısaca özetleyebiliriz.

Antropolog Jacqueline Sarsby edebi, otobiyografik ve yerel materyallerden yararlanarak İngiltere'de romantik aşkın gelişimini inceledi. Sarsby'nin yapıtındaki tarihle ilgili bölümler, "duygunun yükselişi" ekolünde somutlanan gelişme tezine taban tabana zıttır.[25] Ferdinand Mount, aşkın geç bir tarihte gelişmesine yol açabilecek bir kapitalist ve öteki devrimler inancına peşinen bağlanmaksızın delilleri inceler ve bulguları Sarsby'ninkileri destekler. Anglosakson dönemi İngilteresi'ne değin uzanan çok çeşitli kaynakları inceleyen Mount, "geçmiş çağlarda aile üzerine yakın döneme değin yazılanların çoğu artık ya reddedilmeli ya da sorgulanmalıdır" diye yazar.[26] Tarihsel kayıtların uzanabildiği ölçüde romantik aşk kompleksine ilişkin güçlü deliller bulur. Bununla bağlantılı bir konuda da Linda Pollock, ana-baba sevgisinin 18. yüzyılda icadı teorisinin de aynı ölçüde sorgulanabilir olduğunu ortaya çıkarır.[27]

Son olarak, tam gün tarihçi olmayanlar arasında yer alan antropolog Jack Goody, İngiltere'de "modern" evliliğin, temel yapısal biçimini en geç 11. yüzyıla değin, çok muhtemelen de 4. ve 9. yüzyıllar arasında aldığını savunur. Rızaya dayalı evlilik ilişkisinin vurgulanması, kadınların yüksek statüsü ve romantik aşk kompleksinin başka birçok önkoşulu, Anglosakson İngilteresi'nin geç dönemlerinde zaten mevcuttu. Goody'ye göre, ortaçağın erken döneminde kilisenin rıza ve sevgi üzerinde ısrarla durması "aşk evli-

liği"ni özendirmişti. Bu kurum, "daha sonraki feodalizm, merkantil kapitalizm, sanayi toplumu, Hollywood ya da Germen geleneği dönüşümleri"ne esas olarak az şey borçludur.[28]

Bu görüşler günümüzde, aynı sonuca ulaşan bazı meslekten tarihçilerce de desteklenmektedir. İngiltere'de evliliği konu alan bir denemeler derlemesinde yazarlar ortodoks konuma meydan okumaktadır. Christopher Brooke ortaçağ evliliğinde rıza ve sevginin ne denli önemli olduğunu, Martin Ingram 16. yüzyıldan başlayarak kilise mahkemesi davalarında aşkın varlığını, Kathleen Davies de aile hayatı ideallerinin 15. ve 17. yüzyıllar arasında çok az değişikliğe uğradığını gösterir. Erken modern dönem İngilteresi üzerine yeni tarihsel araştırmanın ilk sentezlerinden birini gerçekleştiren Keith Wrightson, yayınlanmış ve yayınlanmamış çok çeşitli kaynakları temel alarak aile konusuna iki bölüm ayırır. Onun vardığı sonuca göre, 1580-1680 arası dönemde aristokrasi, gentry ve kent eliti düzeyinin altında, "eş seçiminde inisiyatifin ilgili gençlere ait olduğu konusunda... hiçbir şüpheye yer yoktur." Wrightson söz konusu dönemde, evlenen kişilerin motivasyonundan hiçbir önemli değişiklik ayırt edemez. Böylece şu sonuca varır: "Profesör Stone'u izleyerek companionate evliliğinin* doğuşunu 17. yüzyılın sonlarıyla 18. yüzyıla özgü yeni bir fenomen olarak görmekte haklılık payı azdır. Bu kurumun bundan çok daha önce yerleşip kökleştiği görülmektedir."[30]

1450-1700 döneminde İngiliz ailesi üzerine özellikle ilgi çekici bir incelemesinde Ralph Houlbrooke, "modern" kapitalizm ve bireycilik dünyasının doğduğu varsayılan merkezi dönemi ele alır. Yalnızca aile ve evlilik konusunu işleyen Houlbrooke, evlilik duygusunun ve davranışının incelenmesinde en iyi kaynaklar arasında yer alan kusursuz kilise mahkemesi kayıtlarından da çok geniş ölçüde yararlanır. Kitabın pek çok kaynağı temel alan tüm bir bölümü evlilikte aşkın önemini gösterir. Bu dönemde evlilik ve aile kalıbında devrimci bir değişme olup olmadığı konusunda Houlbrooke'un bir şüphesi yoktur. "15. ve 18. yüzyıllar arasında aile bi-

* Companionate marriage: Yasal doğum kontrolünün uygulandığı, çocuksuz eşlerin isterlerse boşanabildiği, tarafların ekonomik yükümlülük altına girmedikleri bir evlilik biçimi. (y.h.n.)

çimleri ve işlevlerinde çok az değişme olmuştur."[31] 15. yüzyıldan başlayarak kişisel seçime ve aşk ile ekonomik değerlendirmelerin bir karışımına dayalı bir sistemdeki sürekliliğin tablosunu çizer Houlbrooke. Bu görüş, 1300-1840 dönemine ait çeşitli kaynakları kullanarak benim de savunduğum bir görüş.[32] Bu kitap, sevginin ve aşkın, değil 18. yüzyılda, 16. ve 17. yüzyıllarda bile ortaya çıkarıldığına inanmanın yanlış olduğu konusunda Sarsby, Mount, Goody, Pollock, Ingram, Davies, Wrightson ve Houlbrooke'un görüşlerini doğrulamaktadır.

Romantik aşk kompleksinin büyük ölçüde 18. yüzyılda icat edildiğini savunan ortodoks görüşün altüst olması, iki önemli sorun doğurur. Birincisi tarih yazımı ile ilgilidir; yani, bunca tarihçi bu kadar çok kayda değer hatayı nasıl yapabilmiştir? Çeşitli açıklamalardan söz edilebilir. Önce, öngörü modelinin gücü vardır. Özellikle Shorter ve Stone'un gösterdiği gibi, sonraları sanayi, kent ve demografi devrimleriyle de pekiştirilen kapitalist devrim paradigması, tarihçilerin tarihsel materyallerde bulduklarını sandıkları duruma yol açmış olmalıdır. Eğer Marx ile Weber'in zamanlaması doğru ise sözde yeni siyasal ve bireysel düzenin yükselişiyle birlikte Protestan Reform hareketinin ve kapitalist devrimin ideolojik etkileri, merkezi ekseni evlilik birimi olan yeni bir aile ve evlilik sistemi ile gerçekten uyuşmuş olmalıdır. Model, yapı ve duyguda devrim öngörmüş, devrim de buna uygun biçimde bulunmuştur.

Hatanın ikinci bir nedeni de farklı ülkelerden gelen delillerin birbirine karıştırılmasında yatmaktadır. Çoğu yazar İngiltere deneyiminin Fransa, Almanya ve öteki kıta Avrupası ülkelerinden çok farklı olabileceğini ve muhtemelen de öyle olduğunu ilke olarak kabul etse de pratikte göz ardı etme eğilimindedir. Bir an için İngiltere dışından elde edilen tüm delilleri terazinin bir kefesine koyacak olursak, o zaman Ariès, Flandrin, Shorter, Stone ve ötekilerin yapıtlarındaki hemen hemen tüm kanıtların desteksiz kaldığını görürüz. Hatanın başka nedenleri arasında ise materyalin bağlamdan koparılması, kronoloji karışıklığı, duygunun ifade edilmemesinin duygunun olmadığı anlamına geldiği yolundaki yanlış argümanlar, elit kesimden kalkarak nüfusun çoğunluğuna dair çıka-

rımlarda bulunmak ve başka mantıksal, teknik ve tarihsel hatalar sayılabilir.[33]

Bununla birlikte, aile yapısının devrimci yorumunu ve bunun 18. ve 19. yüzyıllardaki hızlı değişimlerle sıkı nedensel bağlantısını reddettiğimiz zaman başka sorunlar ortaya çıkar. Ortaya çıktığı görülen şeyleri kestirmekte böylesine göze çarpıcı bir başarısızlığa uğrayan ve bunca hataya yol açan bir paradigmanın fazla bir değer taşıyıp taşımadığını sormak zorunda kalırız. Kapitalizme ve "modernizm"e geçiş kuramının tümünü sorgulamak zorundayız. Dahası, bir kez daha bu kendine özgü evlilik sisteminin nedenlerini açıklama çabasının doğurduğu sorunlarla karşı karşıyayız.

Eğer romantik aşk kompleksi İngiltere'de 16. yüzyılda ya da daha öncesinde güçlü bir biçimde var olmuşsa, o zaman birer neden olarak sanayileşme ve kentleşmeyi reddetmek zorunda kalacağımız açıktır. Yine açıktır ki güvensizlikten duygunun olmadığı sonucunu çıkaran demografik argüman da yanlıştır. Bu önemli bir bulgu. Eğer bu durumda yüksek ölüm oranı, sürekli hastalıklar ve yoksulluğun "aşk"ı imkânsız kıldığı kabul görmüş olsaydı, o zaman bütün atalarımızın ve Üçüncü Dünya'da bu koşullarda yaşayan herkesin aşksız, kaba ve sevgiden yoksun olduğu kolaylıkla öne sürülebilirdi. Elbette, kabile ve başka toplumlarda yapılan çok geniş antropolojik araştırmalar, yüksek bebek ve yetişkin ölüm oranı ve ezici yoksullukla mükemmelen bağdaşır biçimde ana-babaların çocuklarına yumuşak davrandıklarını, evlilik içinde sevgi bulunduğunu ve duygu içtenliği ve derinliğini belgelemektedirler. Ancak, "modern" toplumun Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da sözde dramatik doğumu örnekolayı tüm bunları bir kenara atabilirdi. Ancak gerçek şu ki bu örnekolay bile yalnızca, fiziksel ve demografik olandan yapılan sığ ve naif çıkarımların, insanların düşünme ve duyma biçimini anlamamıza yardımcı olmadığını göstermektedir.

İmdi kesin görünen odur ki, 15. yüzyıla gelindiğinde ve belki çok daha öncesinde romantik aşk kompleksi İngiltere'de yaygındı. Kent ve sanayi devrimlerine ve 16. yüzyıldan bu yana kapitalizmle Protestan Reform hareketinin sözde etkilerine ilişkin geleneksel teorilere artık güvenemiyorsak, aşkın varlığını nasıl açıklayaca-

ğız? Yaygın kabul gören bir teori, Güney Fransa'dan dışarıya yeni bir evlilik kavramının yayıldığı yolundadır. C. S. Lewis, De Rougemont ve daha yakın dönemde de Georges Duby'nin yapıtlarında, saraylıların evlilik dışı flörtlerinin ya da muhtemelen Cathar heretikliği ile birlikte ortaya çıkan yeni kadın anlayışının bir sonucu olarak yeni bir duygunun ortaya çıktığı savunulmuştur.[34] Bunlardan C. S. Lewis'a göre, "Fransız şairler, 11. yüzyılda, İngiliz şairlerin 19. yüzyılda hâlâ yazadurdukları romantik türden tutkuyu keşfetmiş, icat etmiş ya da ilk kez ifade etmişti."[35] Bununla birlikte, bu teoriyi kullanarak romantik aşk kompleksinin ortaçağın sonraki döneminde İngiltere'deki varlığını açıklamanın pek çok güç yönü vardır.

Lewis'ın da kabul ettiği gibi hiç kimse, bir şeyin neden birdenbire 12. yüzyılda Fransa'da icat edildiğini doyurucu biçimde açıklayamamıştır. Germen, Kelt, Bizans, klasik dönem, Arap ve Cathar teorilerinin hepsi de şu ya da bu bakımdan yetersizdir. Bunun nedeni, Peter Dronke ve başkalarının da savunduğu gibi, 11. yüzyılın sonraki döneminde tarihçiler ve edebiyat eleştirmenlerince yeni kabul edilen pek çok şeyin aslında hiç de yeni olmaması olabilir.[36] Üstelik, artık açıkça ortadadır ki şövalye aşkının ilk başlarda sadece evlilik dışı aşkla ilintili olarak betimlenmesi de yanlıştır.[37] Bir başka güçlük de Güney Fransalı şairlerin içinde yaşadıkları saray çevrelerindeki evlilik dışı aşkın zevklerine ilişkin yapıtlarının birdenbire milyonlarca sıradan insanı görece kısa bir sürede yeni ve ezici bir duygu hissetmeye ve yüzyıllar sürmüş evlilik pratiklerini değiştirmeye nasıl sevk edebildiğini açıklamaktır. Hayat sanatın aynası olabilir, ama bu oldukça uç bir örnektir. Böylesine dramatik ve güçlü bir özgün durumun rastlantısal edebi kökenleri pek umut verici değildir.

Avrupa'nın kimi bölgelerinde kökeni ta ortaçağa değin inen ve evliliğin belirli bir türünü hem mümkün hem de istenir kılan önemli sosyal, ekonomik ve ideolojik özelliklerin olduğunu öne sürmek çok daha makul görünmektedir. Her şeyin bir başka şey ile bağlantılı olduğu, antropolojinin aksiyomlarından biridir; bu yüzden evliliğin temeli olarak romantik aşk ideolojisi de bütün akrabalık ve evlilik kalıbının bir parçası olacaktır. Bu ideoloji, evliliğin

amaçları, evlenme demografisi, bireylerin fikirleri, evlilik kuralları ve benzerlerine ilişkin kavramlarla bağlantılandırılır. Bu kalıplar ise yine, toplumun ekonomik, sosyal, siyasal ve dinsel temelleri ile bağlantılandırılır. Romantik aşkın kökenlerini ve süregitmesini açıklayabilmek için, öteki benzer kurumlarla nasıl bağlantılı olduğunu göstermemiz gerekir. Marx, Engels, Weber ve izleyicilerinin romantik evlilik ideolojisi ile Kuzey toplumlarının bireyci ve kapitalist yapısı arasında bir bağlantı olduğu görüşünün çekici bir yönü var. 16.-18. yüzyıllardaki kesin bağlantı ideolojinin gözlemlenen varlığına uymamakla birlikte, bu bağlantıyı hepten reddetmekten başka bir yol da var.

İngiltere'de 1880 ile 1940 arasında hâkim olan teoriyi kabul edersek, romantik aşkın arka planını oluşturan ayırıcı özelliklerin İngiltere'de 16. yüzyıldan epey önce var olduğunu görürüz. Başka bir yerde de savunduğum gibi, bireycilik, piyasa zihniyeti, yüksek hareketlilik ve kapitalizmle ilişkilendirdiğimiz öteki özellikler, İngiltere'de en geç 13. yüzyılın başlangıcına gelindiğinde ve belki çok daha öncesinde vardı.[38] Eğer bu doğru ise o zaman aşka ilişkin deliller yerli yerine oturmaktadır. Aşk çok eski bir sistemin bir parçası, bu kalıbın hem bir işareti hem de bir sonucudur. Batı Avrupa'yı fetheden Germen halklarda akrabalık, din, hukuk, siyaset ve ekonominin örgütlenme biçimlerinde, romantik aşk ile companionate evliliğin bir parçasını oluşturduğu bir kalıba yol açan karakteristiklerin olduğu görülmektedir. Böyle bir kalıp İngiltere'de hiçbir zaman ortadan kaybolmazken, Avrupa'nın büyük bir bölümünde yerini büyük ölçüde Roma uygarlığının eski ve yenilenmiş özelliklere bıraktı. Bir ada olarak Roma dili, hukuku ve dinini neredeyse tümüyle reddeden birkaç yerden biri olan İngiltere, önceleri daha yaygın olan kendine özgü bir romantik aşk etiğine barınaklık etti. Bu yüzden, nihai kökenler muhtemelen kültürel niteliklidir ve binlerce yıllıktır. Konumuzu, böyle bir ideolojinin toplumun öteki bazı bölümleriyle işlevsel uyum biçimlerinden birkaçını kısaca özetleyerek bitirebiliriz.

Önemli bileşenlerden biri Hıristiyanlıktır. Jack Goody'nin de savunduğu gibi, Hıristiyan evliliğinin ayırıcı kalıbı erken bir dönemde yerleşiklik kazanmış, temel özellikler 9. yüzyıla kadar or-

taya çıkmıştı.[39] Hıristiyanlık, bekârlığı, tekeşliliği, evlilikte seçme özgürlüğünü savunan ve evlilik öncesinde ve dışında cinsel ilişkiyi yasaklayan katı bir cinsel ahlakı vaaz eden bir dindi. Hâkim din sistemince vaaz edilen böyle bir resmi evlilik sistemi, engellenme, erotizm ve arzuyu birleştiren bu kendine özgü romantik aşk ideolojisi için ideal bir arka plandı. Bekârlık idealleri, geç evlenme, biyolojik arzu ile dinsel emirler arasındaki çatışma, açık bir biçimde romantik aşk kalıbının birer parçasıdır. Tutku, evliliğe hapsedilmişti; seks ile evlilik, dünya uygarlıklarında az görülür biçimde birbiriyle eşanlamlıydı. Biyolojik dürtüler belli bir yöne kanalize edilmiş, yüceltilmiş ve böylece dünyayı "renklendirmişti". Bu ayırıcı özellikler Batı Avrupa'da Protestan Reformundan uzun yüzyıllar önce de varlık göstermişti.

Romantik aşk akrabalık sistemiyle de uyum gösteriyordu. Birleşik Devletler'deki akrabalık sistemini akrabalığın daha baskın olduğu toplumlardakiyle karşılaştıran Talcott Parsons şöyle yazar: "Evli ailenin yapısal olarak yalıtlanmış oluşu, evli çiftin sevgiye yönelik eğilimlerini bütün bir engelleyici kısıtlamalar dizisinden kurtarma eğilimi gösterir." Sıkı dokulu, karşılıklı bağımlı, akrabalık temeline dayalı toplumlarda, "kayda değer nitelikte herhangi bir duygusal yakınlık, başka pek çok kişinin statü ve çıkarlarına dokunma eğilimi gösterir, bu ise bir bütün olarak sistem üzerinde denge bozucu sonuçlar doğurur."[40] Geniş akrabalığın güçlü olduğu toplumlarda evlilikler akrabalarca düzenlenir ve karı ile koca arasındaki sevgi ikincil bir güçtür. Sjoberg'in de yazdığı gibi, "Romantik aşk her şeyden önce bireyciliğin bir ifadesidir ve genelde sıkı biçimde bütünleşmiş geniş akrabalık biriminin sürdürülmesi ile uyuşmaz."[41] Bundan dolayı sosyologlar, bireysel aşk evliliğinin doğuşunu, evli ailenin geniş akrabalık bağlarıyla ilgi derecesine ve ölüm sonrasında ana-babaya karşı azalan yükümlülüklerine bağlamışlardır.[42] Karı ile kocayı terminoloji ve oturma bakımından yalıtlayan anne taraflı akrabalık sisteminin İngiltere'de Anglosakson çağından bu yana var olduğunu artık bilmekteyiz. Nüfus kitlesi içinde gündelik hayatta geniş akrabalık kümelerinin önemli olduğuna ilişkin az delil vardır. Romantik aşk, bu bireyci sistemi hem geliştirebilen hem de bir arada tutabilen uygun

bir ideolojiydi.

Akrabalık ilişkilerinin zayıf olduğu bir toplumda, romantik aşkın bir arada tutma işlevi biraz daha irdelenebilir. Eğer evlilikleri akrabalık grupları düzenlemiyorsa niye evlenmeli ki? Evlenmenin bir nedeni, daha önce de gördüğümüz gibi, etik ve sosyal sistemin, evlilik dışı cinsel ilişkide bulunmanın ciddi bir suç sayıldığı biçimde düzenlenmiş olmasıdır. Thomas More'un *Utopia*'sında da işaret ettiği gibi, evlilik öncesi seksin şiddetle cezalandırılması gerekir, çünkü "başka türlü cinsel ilişkide bulunmaları titizlikle engellenmeseydi... çok az kişi evlenmek isterdi."[43] Bu görüş engellenme teorisiyle buluşur ve Robert Brain tarafından başka sözcüklerle şöyle tekrarlanmıştır: "Romantik aşk tutkusu ya da onun uyarımı ve evliliğe kadar cinsel ilişkide bulunmamak olmasa, insanlar belki de hiç evlenmeyebilirdi."[44] Burada getirilen ikinci bir teori var: Şöyle ki, "romantik aşk tutkusu" insanları başka türlü var olmayacak uzun dönemli ilişkilerle birbirine bağlar. Greenfield da bu görüşü savunmuştur: "Romantik aşkın 'kurumsallaşmış irrasyonelliği' olmasa, rasyonel kâr peşinde koşan bireyler asla evlenmezlerdi."[45] Bu nedenle bir sosyobiyolog, romantik aşkı, insan ırkının salt kısa dönemli cinsel eşleşmelerin ötesinde bir düzeyde var kalabilmesini sağlamak için zorunlu bir dürtü olarak görebilir.

Romantik aşk ideolojisine, akrabalık yoluyla sürekli birlikler kurma yönünde dışsal baskıların önemli ölçüde olmadığı bir toplumda uygun, hatta zorunlu gözüyle bakılabilir. Yoğun aşk duygusu, cinsel ve evliliksel ilişkileri birbirine eş tutan dinsel ve sosyal ideoloji tarafından kültürel olarak indirgenen ya da abartılan bir şey olarak da görülebilir. Böyle bir ideolojinin, paradoksal bir biçimde, kapitalist ve bireyci bir toplum içinde bütünüyle nasıl uygun göründüğüne bakarak bu "seçici benzerlikleri" daha öteye taşıyabiliriz.

Aşk evliliğinin bireyciliğinin, modern toplumun ve bireyin kendi bedeni üzerinde kişisel mülkiyete sahip olduğu paraya dayalı bir piyasa kapitalizmi içinde işlem gören "özgür" insanın bireyciliğiyle bağlantılı olduğu fikrinde sezgisel olarak akla yatkın bir yön olduğu görülür. Marx ile Engels'in belirli üretim ilişkileriyle

bir ideoloji arasında kurduğu bağlantı doğru görünmektedir; yanlış olan yalnızca bunun zamanlamasıdır. Bireysel özel mülkiyetin, sözleşmenin, yüksek sosyal ve coğrafi hareketliliğin olduğu, kararların ailece değil birey tarafından alındığı, avantajların sürekli olarak seçilip tartışıldığı bir dünya, açık bir pazarda bireysel seçime dayalı evlilikle çok iyi uyuşmaktadır.

Görünürdeki paradokslar bile aradaki bağlantıyı desteklemektedir. Bunların en önemlisi, kapitalizmin sözde "rasyonelliği" ile aşkın "irrasyonelliği" arasında Greenfield'ın kaydettiği paradokstur. Bu paradoksu çözen Weber, aşk tutkusunu yaratan şeyin yalnızca engellenme olmadığını, fakat tutkuyu taşıyan şeyin bu belirli toplum biçiminin yarattığı yalnızlık ve yabancılaşma olduğunu zarif bir biçimde gösterir. Weber, "aşk"ın vazgeçilmez duygusal yönünün kapitalist ekonomik yapıların en eksiksiz biçimde geliştiği toplumlardaki bir zorunluluk olduğunu gösterir. İlk bakışta cinsel tutku ile "aşk", kapitalizmin gerektirdiği şeye tamamen aykırı gibi görünmektedir. Watt'ın özetlediği kadarıyla Weber, "insan hayatındaki rasyonel olmayan faktörlerin en güçlülerinden biri olan" cinsel dürtülerin, "bireyin ekonomik amaçlara yönelik rasyonel arayışının önündeki en güçlü potansiyel tehditlerden biri" olduğunu gözlemler.[46] Ancak ince bir değişiklikle, aşk ve seks evcilleştirilmiş, güç kanalize edilmiş ve aşk kapitalist sistemin merkezi dinamik unsurlarından biri haline gelmiştir. Romantik aşk, kapitalizmin dışında da elbette mümkündür ve vardır, ancak yalnızca kapitalist ya da kapitalizmin etkisindeki toplumlarda ideolojinin kültürel ekseni haline getirilmiştir.

Weber, toplumlar gitgide bürokratikleşip "rasyonel"leştikçe, sistemin bağrında ve birey düzeyinde itici, irrasyonel ve kapitalist olmayan bir duygunun büyüdüğünü görmüştü. Aynı paradoksu doğal dünyanın ele alınışında da görebiliriz. Her şey gitgide daha düzenli hale geldikçe, düzensizlik ve yabanıllık arzusu büyür; para ve kâr-zarar hesapları dünyayı fethettikçe, belirli alanlar, kâra dayalı tüm hesapların tamamen dışında tutulmaya başlar. Tümüyle ezici, irrasyonel biçimde romantik aşka sığınma arzusunun büyümesi de böyledir. Weber, tıpkı kapitalist biriktirmeye götüren uhrevi mistisizmin paradoksunu yakaladığı gibi, aşk evliliğinin ras-

yonel kapitalizmin bağrında yattığına da işaret eder:

> Erotik ilişki, bir ruhun öbürüyle doğrudan kaynaşmasıyla aşk isteğinin doyurulmasının erişilemez doruklarını sunuyor görülmektedir. Böyle sınırsız bir kendini veriş, bütün işlevsellik, rasyonellik ve genelliğe alabildiğine radikal bir biçimde karşıtır. İrrasyonelliği içinde bir varlığın öteki için ve yalnızca o kişi için taşıdığı biricik anlam olarak sergilenir... Seven kişi... günlük rutinin banalliğinden olduğu kadar rasyonel düzenlerin soğuk iskelet elinden de tümüyle kurtulduğunu bilir.[47]

Romantik aşk, başka türlü ölü ve soğuk olan bir dünyaya anlam verir. Özerk bireylerin oluşturduğu yalnız kalabalıklarda eksikliğini bütün ağırlığıyla duyuran bir şeyi, bir başka insanla kaynaşmayı vaat eder. Ayrılığın üstesinden gelir ve hiç durmadan seçim yapan bireye nefes aldırır, bütün kuşku ve tereddütleri çözen kategorik bir mecburiyettir. Dahası, arzu duygusu, sahip olma, mülk edinme isteği, ekonomik alanın temel dürtüsü olan benzer irrasyonel arzularla, biriktirme, mülk edinme ve sahip olma isteğiyle çok iyi uyuşmaktadır. Modern dünyada tüketim toplumunun romantik tutkuları mal satımının hizmetine nasıl koştuğu ve üzerinde çok güçlü vurgunun aşkı yüksek bir kültürel doruğa nasıl yükselttiği açıktır. Aşk, özgürlük, anlam ve Aden'e dönüş vaadi sunar.

Modern toplumun görünüşteki "rasyonelliği" ile aşkın "irrasyonelliği' arasındaki karşıtlık, elbette bundan daha karmaşıktır. İlk olarak, eş seçimine yardımcı olan irrasyonel, tutkulu aşk ile bir ilişkiyi sürdüren companionate aşkı birbirinden ayırmamız gerekir. İster evlilik, isterse başka malların piyasasında olsun, seçim her zaman zordur. Eldeki bilgiler her zaman böyle yetersiz, değişkenler öyle karmaşıktır ki bireyin bir seçim yapabilmesi için dışsal bir arzu gücünün yardımı gereklidir. Böylece tutkulu "aşk", zorlayıcı otoriteyi ezer, haklı çıkarır ve oluşturur. Ancak evlilik içi aşkın o kadar tutkulu ya da "irrasyonel" olması gerekmez. Başka herhangi bir "iş" gibi amaçlarla araçların birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğu, serinkanlı, hesapçı, bir aşk olabilir. Bir ilişkiyi sona erdirme kararı alınacaksa, gerekçe olarak gizemli "aşk"ın

bittiği söylenir. Böylece aşk, belirsizlik ve riskin en yüksek olduğu, insanların seçmek zorunda oldukları aşamada en yüksek yoğunluğuna ulaşır. İnsanlar hayatlarının en önemli kararını, sözleşmeye dayalı, keyfi bir ilişkiyi hayatın en derin ve en bağlayıcı ilişkisine çevirme kararını verirken, sanki dışarıdanmış gibi, kör ve zorlayıcı bir biçimde aşk devreye girer. Kafalar karışık olsa bile, kalbin kendi nedenleri vardır.

Bütün bu argümanları birleştirecek olursak, romantik aşk kompleksinin, hem evlilik öncesinde hem de evlilik içinde, bir dizi gücün sonucu olduğunu söyleyebiliriz. Erkekle kadın arasındaki derin bir cazibeye dayanan biyolojik eş bulma dürtüsü evrenseldir. Ancak kültürlerin bu dürtüyü özendirme, kullanma ya da caydırma biçimleri büyük değişiklik gösterir. Toplumların çoğunluğunda, duygular teşvik edilmez, evlilik ile bireysel duygular birbiriyle bağlantılı değildir ve evlilikler düzenleme yoluyla olur. Bu durum, bireyin ayrı bir parçasını oluşturmadığı daha geniş grupların biraradalığının sürdürülmesini mümkün kılmıştır. Avrupa'nın bazı bölgelerindeki akrabalık sisteminin bir özelliği ve bunun siyaset, ekonomi ve dinle iç içe geçme biçimi, biyolojik dürtülere geniş bir özgürlük vermiştir. Gerçekten de ekonominin ve toplumun doğal duyguları pozitif yönde uyardığı görülmektedir.

Öyleyse, görüldüğü kadarıyla, romantik aşkın antropologlarca 20. yüzyılda kaydedilen kendine özgülüğü, Batı Avrupa için çok eski bir özelliktir ve İngiltere'de ta ortaçağa değin özellikle belirgindir. En büyük aşk şairlerinin ve romancılarının kimilerinin yapıtları ile ve 17. yüzyıldan başlayarak Amerika üzerinden İngiltere'den yayılan görünüşte yeni, bireyci, kapitalist, sosyal, ekonomik ve siyasal sistem yoluyla yaygınlık kazanmıştır. Bir zamanlar kültürel bir gariplik olan şey, bugün çok büyük bir yaygınlığa ulaşmıştır ve bugün biz onu kültürel değil, doğal sayma eğilimindeyiz. Aşk günümüzde siyasal sistemlerin sınırlarını aşmış ve kapitalist olduğu kadar komünist toplumlarda da yaygın kabul görmüştür. Aşkın niçin böylesine geniş bir etki yarattığını ve düşünme ve duyma biçimimizde nasıl derin biçimde yer etmiş olduğunu gerçekten anlayabilmemizin tek yolu, böylesine uzun ve sürekliliği olan bir tarihtir. Gerçekten de romantik aşk ideolojisi ve pratiği ol-

madan Batı uygarlığının ve sonuçta bugünkü haliyle dünyanın nasıl gelişebileceğini düşünmek bile güçtür. Eğer aşk, kapitalizm olmadan var olabiliyorsa, kapitalizmin de aşk olmadan var olup olamayacağı ya da var kalıp kalamayacağı derinlemesine sorgulanabilecek bir konudur.

VII
DEVRİM
Sosyoekonomik devrim ve modern dünyanın kökeni

19. yüzyılın başlarında De Tocqueville, Fransa ile İngiltere ve Kuzey Amerika arasındaki farklılıkları irdeler. Sonuçta, daha önce örneği görülmemiş bir fenomenin, demokrasi ve bireycilikten oluşan yeni ve "modern" bir dünyanın belirişine tanık olduğu sonucuna varır.[1] Bir Fransız olan De Tocqueville için aradaki karşıtlığın doğurduğu şok çok büyüktü. İngiltere ile Higland İskoçyası arasındaki kontrastları gözlemleyen 18. yüzyıl İskoçyalılarını sarsan benzer bir şok, bugün bizim bildiğimiz biçimiyle ekonomi, sosyoloji ve antropolojinin temellerini atan düşüncelere yol hazırlamıştı. Ancak De Tocqueville, Millar, Kames, Adam Smith ve öbürleri, komşu bölgelerden değil de dünyanın başka yerlerinde serpilen öteki büyük uygarlıklardan geliyor olsaydı, karşıtlıklar

yüz misli çoğalırdı. Hindistan'dan ya da Çin gibi o güne değin Avrupa kültüründen az etkilenmiş bir ülkeden gelselerdi, İngiltere'de ve Kuzey Amerika'da serpilen olağandışı uygarlık karşısında daha da şaşkınlığa uğrarlardı. Şimdilik İngiltere üzerinde yoğunlaşacak olursak, bu yeni cesur dünyanın en göze çarpan özellikleri nelerdi?

Kadın ya da erkek hipotetik Doğulu ziyaretçimiz, "gelenek hukuku"* olarak bilinen ayrı ve eşit ölçüde garip bir sistemle karşılaşacaktı. Bu hukuk sisteminin, jüri uygulaması işkencenin hukuki bir süreç olmaması ve yasa önünde eşitlik kavramı gibi pek çok benzersiz özelliği vardı. Yasalar, komünal olmak yerine bilkuvve özel sayılan mülkiyete ilişkin bir saplantıyı kutsuyordu. Hukukun bu işlem ve kavramları, siyasal ve anayasal özelliklerle bağlantılıydı. Bunların en önemlisi, halkın egemenliği ve hukukun üstünlüğü düşüncesiydi. Hükümdar, yasanın altındaydı ve parlamentoda halka karşı sorumluydu; mutlakiyetçi bir devlet değil sınırlı bir monarşiydi bu. İngiltere, seçme ve seçilme hakkı henüz halkın küçük bir bölümüne tanınsa da temsili hükümeti ve anayasası bulunan bir devletti. Siyasal iktidar geniş ölçüde dağılmıştı ve toplumun önemli bir kesimine yayıldığı görülüyordu. Sadece küçük bir daimi ordusu vardı, silahlı polis kuvveti, merkezileşmiş çok büyük bir bürokrasi ya da saray yoktu. Bu durum, kıta Avrupası'nın ya da Asya'nın önemli bir bölümünde varlığını hâlâ sürdüren despotizmden çok uzaktı. Dengeli bir anayasal sistemdi bu.

Bununla bağlantılı sosyal özellikler vardı. Sayısız statü ve meslek derecelendirmeleriyle çok keskin bir rütbe farklılaşması olsa da başkalarını dışta bırakan kast ya da sınıflar yoktu. Rahipler, savaşçılarla yöneticiler, kentliler ve köylüler biçimindeki dörtlü sınıflandırma, daha önemli çok sayıda bölünme tarafından sarılıp sarmalanmıştı. Ayrı hukuklara tabi bir soylu ya da köle sınıfı yoktu, kentlilerle köylüler arasında farklılaşma azdı, belirli sınıflar içinde içten evlenmeye dayalı kapalı gruplaşmalar yoktu. Çok zenginlerle çok yoksullar arasında kalan, az rastlanır derecede

* İngiltere'de **common law** örf ve âdetlere dayalı bir hukuk, **equity** ise doğal hak ya da asalet ilkelerine dayanan bir hukuk manzumesidir. Burada sırasıyla gelenek hukuku ve hakkaniyet hukuku terimleriyle karşılanmaktadır. (y.h.n.)

büyük ve müreffeh bir "orta" sınıf vardı. Sosyal hareketlilik kolay ve sıktı. Dahası coğrafi hareketlilik düzeyi de yüksekti: İnsanlar tüm hayat çevrimi boyunca Londra'ya ve öteki kentlere, pazar ve fuar yerlerine sürekli bir akış halindeydi. Hareketliliğin her iki türüne de yardımcı olan kurum kümelerinden biri, ücretli emek pazarıydı. Aile işgücünün üretimin temelini oluşturması yerine, işgücünün çoğu bölümü pazardan satın alınıyordu; hizmetçilik, çıraklık ve ücretli işçilik kurumları başka hiçbir yerde bilinmeyen ölçüde yaygındı.

Üretim ve ekonomik ilişkiler alanında pek çok çarpıcı özellik vardı. Buhar gücü ve makineler yoluyla insan dışı enerji kaynaklarının kullanımı çoktan beri hızla gelişiyordu; bununla ilişkili olarak, insanlar, yeni ve olağandışı ölçüde sıkı gruplar, kentler ve fabrika örgütleri içinde yoğunlaşıyordu. Kentte ve kırda, parasal değerler, ticaret, kâr ve biriktirme konusunda güçlü bir vurgu vardı. Mülk edinme etiği ağır basıyordu, işbölümü çok ileriydi ve İngiltere gerçek anlamda, yalnız dükkân sahiplerince yönetilmekle kalmayıp, genelleşmiş bir bakkal zihniyetinin egemenliğinde bulunuyordu. Denizaşırı topraklar, askeri ya da siyasal değerleri için değil temelde kâr için işletiliyordu.

Nüfus ve aile yapılarına ilişkin olarak Doğulu bir ziyaretçiye eşit ölçüde şaşırtıcı gelebilecek bağlantılı özellikler vardı. Hepsinden önce, akrabalık bağları çok zayıf görünüyordu; insanlar erken bir dönemde ana-baba iktidarından bağımsızlaşmışlardı, çoğu insan temelde kendi emeğiyle geçiniyordu. Akrabalığın kazalarla ve yaşlılıkla ilgili olan kritik işlevi bile aşınmıştı, çünkü çok gelişmiş ve akrabalık temeline dayanmayan bir Yoksullar Yasası yürürlükteydi. Akrabalık bağlarının zayıflığı hanehalkı yapısında da kendini gösteriyordu; genel olarak, birleşik ya da geniş aileler çok azdı, yapı çekirdek aileye dayanıyordu. Evlilik sistemi de geniş akrabalığın önemsiz oluşunu yansıtıyordu. Evlilikler çoğunlukla, ana-babanın düzenlemesi yerine kişisel inisiyatife ve az rastlanır türden bir psikolojik ve ekonomik değerlendirmeler karışımına dayanıyordu. Evlilikler görece geç bir yaşta yapılıyor ve evlenmek mutlak ölçüde zorunlu görülmüyordu. Bir seferinde sadece bir eşle evlenilebiliyordu, boşanmak neredeyse imkânsızdı,

ancak eşlerden birinin ölümü halinde yeniden evlenmek yaygındı.

Doğulu ziyaretçi, bu uygarlıktaki zenginlik ile sefaletin, yoldaşlık ile yalnızlığın, hoşgörü ile saldırganlığın bu karışımına muhtemelen üzüntüyle bakacaktı. Ama sağlanan demografik ve ekonomik başarıdan da etkilenecekti. Nüfus hızla artmaktadır, ama açlık, savaş ve hastalık gibi olağan pozitif denetim mekanizmaları işlememektedir. Ülke her nasılsa demografik krizlerin gölgesinden kurtulmuştur. Hakça bölüşülmese bile zenginlik göze çarpar bir biçimde artmaktadır ve dünyanın başka bir yerinde bilinmeyen bir bolluk ve maddi kalkınma ortaya çıkmaktadır. Burası, şanslı ve enerjik olanların en azından hanedanlar kurabildikleri, genelleşmiş "sefalet"in kimi geleneksel biçimlerinin silinmeye başladığı bir ülkedir.

Din ve ritüelde, sanat ve estetikte, zaman ve mekân kavramlarında, doğal dünyaya karşı tutumdaki başka farklılıklar da böyle bir ziyaretçiyi şaşırtacaktır. Ancak hem ziyaretçi hem de bizim için açıklama gerektiren bir şey olduğuna işaret etmek için yeterince malzeme toparlanmış bulunmaktadır. 19. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde İngiltere'de ve Kuzey Amerika'da ortaya çıkan şeylerin çoğu şimdi tüm dünyaya sızmıştır ve birçok ülkenin soluduğu havanın bir parçasıdır. Zaman bizi ona alıştırmıştır. Ancak Fransızlar, İskoçlar ve bizim hipotetik gözlemcimizin gözünde, dünyanın küçük bir köşesinde kesinlikle garip bir şeylerin olduğu görülür. İngiltere ve Kuzey Amerika, tüm Avrupa'daki ve özellikle de Kuzeybatı Avrupa'daki eğilimlerin birçoğunun uç örneğini oluşturuyordu. Bunun nasıl olduğunu anlamak, belki de tarihin en önemli sorusudur.

Basitlik sağlamak için, bu soruyu yanıtlamanın iki biçimini birbirinden ayırabiliriz. Birincisi, tarihin "devrimci" teorisidir. "Devrim" kuşkusuz sözcüğün yanlış bir kullanımıdır, çünkü sözcük anlamı, bir tekerleğin "devrinde" olduğu bir şeylerin bir tam devir yaparak eski haline gelmesidir. Öyleyse, İbn Haldun'un çevrim düşüncesi ya da Edmund Leach'in Yukarı Burma'daki değişime ilişkin sarkaç teorileri gerçek anlamda "devrimci" teorilerdir.[2] Ancak normalde kullanılan biçimiyle, tarihçiler "Fransız Devrimi"nden, "Sanayi Devrimi"nden ve benzerlerinden söz ederken,

A'nın daha önce hiç var olmamış olan *B*'ye dönüştüğünü anlatmak isterler. Kavramın iki bileşeni vardır: Yenilik ve anilik."Neolitik devrim" gibi binlerce yıl süren "devrim"lerden söz etmek mümkünse de modern tarihçiler, sözcüğü ve kavramı genellikle bir yıl, birkaç onyıl ve bazen de bir yüzyıl kadar sürebilen değişimleri anlatmak için kullanırlar. "Devrim"in hızı, Braudel'in üç tarih düzeyinden hangisiyle ilgilendiğimize bağlı olarak değişir. "Coğrafi zaman" çok yavaş, binyıllarla ilerler; sosyal zaman bir yüzyılda ya da daha az bir sürede akar; siyasal zamanı da içinde olan bireysel zaman ise çoğunlukla bir yıl ya da daha az bir sürede akar.[3] Yenilik ve geçmişin reddedilmesi unsuru, çoğunlukla süreçte bir şiddet doğurur; devrim, nihai planda yalnızca katılanları değiştiren bir yeniden doğum, yumuşak bir rönesans ve hatta bir ayaklanma değildir. Devrimle oyunun kuralları değişir ve genellikle birçok oyuncu buna itiraz eder; kanlı mücadeleler de bu yüzden çıkar. Gerçek devrimlerin bir başka özelliği de sarmal olma eğilimi göstermeleridir. Yani, parçalardan birindeki bir değişiklik, bunu ister üstyapıya ister altyapıya yükleyelim, öteki parçalardaki değişikliklerle bağlantılı olacaktır. Sözgelimi, demografik yapılardaki devrimci bir değişme, muhtemelen ailesel, ekonomik, hukuki ve başka yapılardaki eş ölçüde devrimci değişmelerle bağlantılı olacaktır, çünkü bunların hepsi de birbiriyle bağlantılıdır.

Devrimci değişme modellerinin bu ön belirtimi göz önüne alındığında, bu modellerin, bütün örnekolayların en ilginçlerinden biri açısından, "modern" dünyanın 19. yüzyılın başlarında Avrupa açıklarındaki küçük bir adada doğması olayı için ne ölçüde işlerliği bulunduğunu sorabiliriz. Bu örnekte devrimci teorileri destekleyen tarihçiler ve filozoflar, oldukça karışık bir yanıtlar dizisi ortaya atmaktadırlar. Devrimci görüşün büyük peygamberleri Marx ve Weber, bizim betimlediğimiz şeyin bir başta tür anlatımıyla, "feodalizm"den "kapitalizm"e "devrim"i kabaca yaklaşık 1475 ile 1700 arasında tarihlerler. Onların tarih alanındaki başlıca savunucularından olan R. H. Tawney de bu nedenle, "ortaçağ", "köylü", "kapitalizm öncesi" dünya ile "modern", "bireyci", "kapitalist" dünya arasındaki "su bölümü çizgisi" (metafor onun) olarak 16. yüzyıl İngilteresi üzerinde yoğunlaşır. Bu nedenle, 16. yüzyıl ona

olan sevgi ile "Tawney Yüzyılı" olarak bilinir.[4] Bir sonraki kuşakta, Tawney'nin ardılı olan Christopher Hill, devrimi bir yüzyıl daha ileri götürür. Artık 17. yüzyıl "Devrim Yüzyılı"dır ve devrimci gelişmelerin birçoğu epey ani olarak 1640'ta meydana gelmiştir.[5] Daha yakın zamanlarda da "devrim"i ya da hiç olmazsa onun aileyle ilgili boyutlarını bir sonraki yüzyıla, "duygusal bireyciliğin" icat edilerek yayıldığı 18. yüzyıla taşıma yönünde bir çabaya girişilmiştir. Bu, "erken modern dönemde, gerçekte de muhtemelen Batı tarihinin son bin yılında meydana gelen en önemli *mentalité* değişikliğiydi" ve 17. yüzyılda başlayarak 18. yüzyıla ağırlığını koyan belirli bir aile sisteminin yükselişiyle özellikle bağlantılıydı.[6] Büyük devrimin ne zaman meydana geldiğine ilişkin bunca belirsizlik olması ve 19. yüzyıldan önce olup bitenlerin başarısız bir devrim olduğu yolunda güçlü bir görüşün bulunması,[7] bizi biraz rahatsız etmektedir. Modern dünyanın doğuşunu böylesine iyi belgelendirilmiş bir toplumda tam anlamıyla tespit etmek kuşkusuz zor olmasa gerektir.

Yukarıda biraz daha ayrıntılı olarak incelenmiş olan sarmalın telciklerine kısaca baktığımızda, bu yorumla ilgili rahatsızlığımız artmaktadır. Yerimizin az olması nedeniyle, sınır tarihleri saptamak, basitleştirmeye meyletmek ve iddiaları destekleyici delilleri atlamak zorunda kalacağız. Burada kısaca incelenen konuların birçoğunu başka yerlerde daha ayrıntılı olarak tartışmaya çalıştım.[8] Merkezi sorun şu: İngiliz tarihinin kabaca hangi noktasında, ele aldığımız özelliklerin bulunmadığından emin olabiliriz? Bu "öteki" dünyayı yerli yerine oturttuktan sonra, devrimci dönüşümü tarihlendirecek ve belki de akla yatkın nedenlerini araştırabilecek bir konumda olacağız.

Hukuk ve hükümetle başlayabiliriz. Gelenek hukukunun, en geç 13. yüzyılın sonlarına değin olgun bir gelişme aşamasına ulaştığı bilinmektedir. Hukuk elbette değişime uğradı, ama o zamana gelindiğinde temel yapısı ve ilkeleri çizilmişti. Dolayısıyla, hukukun özellikle usul ve mülkiyet kavramlarıyla ilgili birçok özelliği 13. yüzyıla gelindiğinde vardı. Benzer biçimde, merkezi siyasal özellik, yani İngiltere'nin mutlakiyetçi bir devlet olmaması ve hükümdarın parlamentoya karşı sorumlu ve hukukun altında

olması, 1215'teki Magna Carta'dan önce yerleşiklik kazanmıştı. 16. ve 17. yüzyıllarda kıta Avrupası tarzında bir mutlakiyeti getirme girişimlerine karşın bu özellik devam ettirildi. Merkezi bürokrasinin küçüklüğü, daimi ordunun ve silahlı polis kuvvetinin olmaması, ücretli olmayan yerel yönetim ve adalet geleneği, yerel topluluğun kendi politikalarını kendisinin belirlemesi gibi bağlantılı özelliklerin hepsi de çok eskiydi. Hepsi de 13. yüzyıla ve daha öncesine dayanıyordu. Kıta Avrupası'nda olduğu gibi hiçbir zaman yeniden canlandırılmış Roma hukuku eski gelenek ve yasaları silip süpürmedi.

Eski hukuki ve siyasal temeller erken bir dönemde sosyal özelliklerle uyum sağlamıştı. 13. ve 14. yüzyılların geç ortaçağ toplumu, tabakalara bölünmüş olmakla birlikte görece açık bir sosyal yapıya sahipti. Fransa'nın tam tersine yasal olarak ayrıcalıklı bir soylular sınıfı yoktu, hiç köle de yoktu. Serfler, bir kişiye, o da efendilerine bağlı olmak dışında, "özgür" insanlar ve yurttaşlardı. Efendinin bile serf üzerinde sadece sınırlı hakları vardı. Büyük ölçüde gelişen uluslararası yün ticaretine dayanan ve kentliler, ticaret erbabı, sanatkârlar ve yeomanlardan oluşan çok geniş ve müreffeh bir orta sınıf vardı. Toplumun dört katmana ayrıldığına ya da kentlilerle *(bourgeois)* köylüler *(paysans)* arasında güçlü bir karşıtlığın bulunduğuna ilişkin çok az işaret vardır. Yaygın ve tam anlamıyla gelişmiş hizmetçilik ve çıraklık kurumlarıyla bağlantılı olarak açıkça yaygın bir coğrafi hareketlilik gözleniyordu. Ücretli işgücü çok gelişmişti; 14. yüzyıla gelindiğinde, nüfusun muhtemelen yarısından fazlası aile ya da serf işgücü olarak değil ücret karşılığı çalışmaktaydı.

13. yüzyıl ile 19. yüzyıl arasında elbette çok büyük teknolojik farklılıklar vardı. Rüzgâr ve su gücü yaygın olarak kullanılsa da buhar gücü ve makineler henüz ortada yoktu; İngiltere bu bakımdan ortaçağın geç döneminde 19. yüzyıl başlarından farklıydı. Bununla birlikte teknoloji farklılıklarının gerisinde daha derin benzerlikler yatmaktadır. Manorların hesap cetvelleri, mülk kayıtları ve başka belgeler, kentte ve kırda paranın yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir. Hemen her şey para cinsinden ifade edilebiliyor ve ortaçağ İngilteresi'nin geniş ve dört bir yanda bulunan

pazar ve fuarlarında hemen her şey satın alınabiliyordu. İngiltere, çok gelişmiş pazar yapısı, kalkınan kentleri ve kâra büyük ilgi duyan yurttaşlarıyla bir ticaret ülkesiydi. Toprak ve emek birer meta olarak görülüyordu; hem hukukta hem de hayatta mülkiyet üzerinde büyük bir vurgu vardı. Hizmetlerin çoğu uzun süredir nakit karşılığı yapılıyor ve mülkler kâr için işletiliyordu. "Bakkal" zihniyeti, yani muhasebeciliğe, doğrudan tüketim yerine mübadeleye yönelik üretime ve ekonomik kâr sağlamaya duyulan ilgi yaygındı. Sonraları Püritenler ve öteki Protestan gruplar, tefeciliğe şiddetle karşı çıktılar ve faiz oranları çok düşük düzeylere indirildiyse de ortaçağın geç döneminde faizle borç verme ve ipotek yaygındı ve faiz oranları da yüksekti. Muhasebe yöntemleri, sonraki gelişmelerle karşılaştırıldığında ham olsa ve çift girişli defter tutma usulü olmasa bile, kâr ve zarar denetimini sağlayacak ölçüde gelişkindi.

Akrabalık sisteminin temel özelliklerinin de erken bir dönemde ana hatlarıyla ortaya çıktığı görülüyordu. Akrabalık terminolojisi 12. yüzyılda da 19. yüzyıldaki gibiydi, yani çekirdek aileyi tecrit eden ikiyanlı "Eskimo" sistemiydi. Günümüze değin varlığını sürdürecek olan soy izleme kavramları çoktan belirli bir biçim almıştı. Tıpkı günümüzdeki kan bağına dayanan sistemde olduğu gibi soy hem ana hem baba tarafına göre izleniyordu. Akrabalık belirleme yöntemi, Germen geleneğine dayalı kilise hukuku yöntemiydi. 13. yüzyıla gelindiğinde veraset yasaları temel ilkeleriyle saptanmış durumdaydı. En büyük oğulun önceliği ilkesi çoktan ayırıcı bir özellik haline gelmişti, ayrıca dul kadınların da belli hakları vardı. Merkezi ilke, verasetin otomatik olmaması, "yaşayan bir insanın mirasçısının olmaması" idi. Bu nedenle, doğal, otomatik aile mülkiyeti, *restrait lignager* gibi bir şey yoktu; 13. yüzyılın başlarında Bracton bunun ana hatlarını ortaya koymuştu. Benzer bir biçimde, mülkiyetin geçiş yönünün hiçbir zaman çocuktan anababaya olmayıp her zaman ana-babadan çocuğa olması ve anababaların hiçbir zaman kendi çocuklarının otomatik mirasçıları olmaması düşüncesi kabul görmüştü; veraset sistemi yatay olmak yerine düşeydi.

Bu benmerkezci, zincirleme akrabalık sistemindeki kan bağla-

rının zayıf oluşu, en azından 13. yüzyıldan başlayarak ülkenin her yanında belirgindi. Ekonomide mülkiyet, üretim ve tüketim, akraba gruplarına dayanmıyordu. Din, ritüeller ya da atalardan kalma inançlar yoluyla akrabalığı pekiştirmiyordu. Aristokrasi düzeyinin altında siyasel hayat akrabalık dışı ilkelerle yürütülüyor, kan davası, aileler arası düşmanlık, mafya ya da klan savaşlarına ilişkin çok az belirti bulunuyordu. Hastaların, yoksulların ve yaşlıların bakımını uzun süredir akrabalık dışı kurumlar, kilise bölgesi, manor, lonca ve dinsel dayanışma örgütleri üstlenmişti. Akrabalık bağlarının zayıflığı kendini hanehalkı örgütlenmesinde de gösteriyordu. Belgelerin bizi götürebildiği kadarıyla, yani 14. yüzyıla değin, geniş ölçekli, karmaşık birimlerden oluşan, temelden farklı bir hanehalkı örgütlenmesine ilişkin hiçbir işaret yoktur.

Bütün bu veriler, erken dönemde gelişmiş, kendine özgü bir evlilik sistemiyle uyuşmaktadır. Bu sistemin ana hatlarını biraz daha ayrıntılı olarak inceleyeceğiz. Evlilik, ekonomi ile biyoloji ve birey ile toplum arasındaki kritik bir bağdır. Böyle olmak sıfatıyla, hem ekonomi ile toplumun daha derindeki özelliklerinin iyi bir yansıtıcısı, hem de demografik kalıpların kritik belirleyicisidir. Sosyoekonomik sistemdeki bir "devrim", örneğin 16. ve 18. yüzyıllar arasında "kapitalizm öncesi"nden "kapitalizm"e geçiş, evlilik sisteminde demografik rejimi de değiştirecek eşanlı bir devrim olmaksızın pek meydana gelemezdi. 19. yüzyılın başlarında Malthus tarafından savunulduğu için "Malthusçu evlilik kalıbı" adıyla anacağım sistemin bileşenlerine bir göz atabiliriz.

19. yüzyılın başlarında İngiltere'de evliliğin sınırlarını çizen başlıca kuralları ele alacak olursak, çoğunun 14. yüzyıldan ve çoğu kez daha da öncesinden beri işlemekte olduğunu görürüz. Kilise bölgesi sicillerine bakarak evlenme yaşını tahmin etmek çok güçtür; bu yüzden, 16. yüzyıl öncesi dönemine ilişkin tüm çalışmalarda kayda değer ölçüde tahmin yürütülmüştür. Bununla birlikte, gerek erkeklerde gerekse kadınlarda görece geç yaşta evlenme, İngiltere'de muhtemelen çok eski bir karakteristiktir. Geç yaşta evlenme, İngiltere'ye kültürlerini getiren erken dönem Germen halkların bir karakteristiği olarak söz edilir; dünyanın başka birçok bölgesinde olduğu gibi kadınların evrensel olarak ergenlik dö-

neminde evlendiklerini gösteren kesinlikle hiçbir güçlü delil yoktur. Hajnal tarafından belgelenen şu "benzersiz Batı Avrupa evlilik kalıbı" yönünde devrimci bir değişmeye rastlamak mümkün değildir.[10] Evliliğin ikinci bir kuralı da tekli evlilik, yani tekeşliliktir. Bu kural da yine çapraz karşılaştırma bakımından önemlidir ve açıkça evlilik sisteminin eksenlerinden biridir. Ve tartışmasız bir biçimde eskiye dayanır. İngiltere'yi istila eden Germen halklar öteden beri tekeşliliği benimsemişlerdir; Hıristiyan kilisesi de önemsiz kesintiler dışında bu kültürel öncülü pekiştirmiştir. Kilisenin uygulamaya koyduğu ve neredeyse bir "devrim"e kapı açan çok önemli bir değişme de boşanmaya giderek daha hoşgörüyle bakılmasıdır. Ancak bu 14. yüzyıldan epeyce önce olan bir değişmedir. Eşlerden birinin ölümü halinde yeniden evlenmeye izin veren bir başka, gayri resmi kural ise en geç 13. yüzyıla gelindiğinde açık biçimde yerleşiklik kazanmıştı.

Kimlerle evlenilip kimlerle evlenilemeyeceğine ilişkin kurallar da muhtemelen çok erken bir dönemde kesinlik kazanmıştı. Jack Goody, yasak evliliklere ilişkin genişletilmiş kuralların Anglosakson İngilteresi'nde yerleştiğini göstermiştir.[11] Hangi akraba ile evlenileceği ya da evlenilmesi gerektiğine ilişkin pozitif, evvelden belirlenmiş kurallarla ilgili çok az gösterge vardır. Bu nedenle, Lévi-Strauss'un "elementer akrabalık yapıları" dediği şeyin 19. yüzyılda varlık gösteren "karmaşık yapılar"a dönüştüğüne ilişkin hiçbir işaret yoktur.[12] Bu tür elementer yapıların, var olmuşlarsa bile, 13. yüzyıla gelindiğinde ortadan kalkmış oldukları kuşkusuzdur. Başka bir deyişle söylendikte, İngiltere'de evlilik çok eski dönemlerden beri statü, yani akrabalık bağına değil, sözleşmeli bir ilişkiye dayalı olmuştur. Bu durum, doğuştan kazanılan statünün, yani mertebenin bir başka yönü için de geçerlidir. 13. ve 14. yüzyıllarda kan bağına ya da başka kriterlere dayalı içten evlenmeli gruplara ilişkin çok az işaret vardır. Serfler "özgür" insanlarla açıkça evlenebilirdi ve evleniyordu, gentry aristokratlarla, ticaret adamı toprak sahibinin kızıyla evlenebilirdi.

Çok büyük önem taşıyan evlilik ödemeleri ve evlilikte ekonomik görüşmeler sorunuyla ilgili örf ve âdetler özellikle iyi belgelenmiştir. İngiltere 18. ve 19. yüzyıllarda evlilik ekonomisi konu-

sunda ilginç bir kalıp sergiler. Bu özellikler arasında, kız çocuğuna, nafaka ya da gelenek hukukunda "çeyiz hakkı"nı dengeleyecek bir tür "cihaz" olarak bir "hisse"nin verilmesi ya da kadının kocasından alacağı geleneksel dulluk hakkı sayılabilir. O dönemde, Hindistan, Afrika ya da Güney Avrupa'daki gibi dört dörtlük bir "çeyiz" ya da "cihaz" sistemine ilişkin hiçbir işaret yoktur.[13] Üstelik, evlilikten doğan mülkte eşlerin karşılıklı hakları da alışılmadık bir şeydir. Eşler, Fransız ve İskoç geleneğindekinin aksine, ne tam birleşme, yani mülk "ortaklığı" ne de tam ayrılma, yani malın "soya ait olması" ilkesini izlerler. Bu evlilik mülkü kompleksi, birçok unsuru 13. yüzyıla ve daha öncesine dayanan çok eski bir kurumdur.

Bütün bu formel kurallar ve gelenekler, evliliğin amaçları ve tabiatına ilişkin belirli bir görüşün erken bir dönemde yerleşiklik kazanması ile tutarlılık gösterir. Bu görüş, dört merkezi öncüle dayanır. Birinci öncüle göre, evlilik, nihai olarak çiftlerin kendisini ilgilendiren bir konudur, yani başkalarının düzenlemesine değil, gelin ile damadın karşılıklı rızasına dayanır. Bu, 19. yüzyılın başlarında yaygın bir görüştür, ancak evliliği düzenleyen köylü toplumlarının çoğunluğu ile karşılaştırıldığında olağandışılığı kolaylıkla görülebilir. İngiltere'de evlilik, ana-babanın kişisel arzusuna bırakılamayacak ölçüde önemli bir sorun olarak görülür. Bu merkezi özelliğin geçmişi çok eskilere dayanır. 12. yüzyıla gelindiğinde Katolik evlilik görüşüne resmen kabul edilmiştir ve muhtemelen çok daha eski geleneklere dayanmaktadır.

Evlilik tutumunun ikinci bir özelliği de eşit ölçüde önemlidir, yani evlenmek ya da evlenmemek bir seçme işidir. Hajnal, kimi durumlarda altıda birle yükselen hiç evlenmemiş kadın oranının da işaret ettiği bu durumu, haklı olarak, benzersiz Avrupa evlilik kalıbının öteki önemli özelliği olarak görür. 18. yüzyıla gelindiğinde İngiltere'de çok sayıda yaşlı bekâr erkek ve kadın vardı ve evliliğin seçime bağlı olduğu yaygın biçimde kabul edilmekteydi. Evliliği hayat çevriminin "doğal", otomatik bir aşaması, evrensel bir deneyim olarak gören toplumların çoğuna bu durum garip gelecektir. Ne yazık ki bu özelliğin tam olarak ne kadar eski olduğunu saptayabilmek için istatistiki kaynaklar yetersizdir. Kesin olarak

söyleyebileceğimiz tek şey, ortaçağın geç döneminde evlenmemeye ilişkin bol delil bulunduğu, evrensel evliliğe ilişkinse hiçbir kesin delilin bulunmadığıdır. Bu durum, Katolik kilisesinin erken bir dönemde benimsediği belirli bir evlilik görüşü ile de tutarlılık gösterir. Evlilik, ikinci iyi seçenektir; hiç evlenmemiş İsa'nın izinden giderek kendine yeterli bekâr bir hayat sürmek en iyisidir. Evlilik bunu başaramayanlar içindir, şehvetin bir ilacıdır, daha zayıf din kardeşleri içindir. Kuşkusuz kutsal bir ayindir, ama bekâr kalmaktan daha düşük bir düzeydedir. Evlilik halinin derecesinin düşürülmesi, Hindu, Müslüman ya da Konfüçyüs dinindeki gibi en yüksek, zorunlu ve "doğal" bir hal olarak yüceltilmek yerine seçime bağlı, "kültürel" bir olay haline getirilmesi, erken dönemli ve çarpıcı bir önem taşır. Bu görüş, 13. yüzyıldan önce kesinlikle yerleşiklik kazanmıştı.

Üçüncü bir öncüle göre evlilik, her şeyden önce, mirasçılar edinmenin bir yolu olmaktan çok, karı-koca ilişkisinden sağlanacak karşılıklı yararlara yönelik bir kurumdur. Evlilik 19. yüzyılda açık biçimde bir ruh ve beden ortaklığı olarak görülüyordu. Karı-koca arasındaki bağ bütün ötekilerden ağır basıyordu; bu bağın yerleşiklik kazandırdığı sözleşmeye ve seçime dayalı ilişki, kardeşler, ana-baba ve çocuklarla olan tüm kan bağlarını ilginç bir biçimde geride bırakmıştı. Bu çapraz karşılaştırmalı olarak kesinlikle olağandışı bir durumdu ve yine Hıristiyan Avrupa'nın öbür yerlerinde olduğu gibi İngiltere'de de çok eskiydi. İngiltere'de erken bir dönemden başlayarak iki geleneğin iç içe geçtiğini görüyoruz. Bir yanda evlilik bağının önemini vurgulayan Hıristiyanlık, Cennet'te Âdem'in Havva'nın yaradılışının "Böylece bir adam babasını ve anasını bırakacak ve karısına bağlanacak ve ikisi tek bir vücut olacak" (Tekvin 2:24) anlamına geldiğini kavradığına inananların dikkatini çeker. Bu görüş, Tacitus'un 1. yüzyılda betimlediği, hayatlarını paylaşan ve birbirlerine sıkı sıkı sarılan Germen halkların eski aşırı bağlılığı ile çok iyi uyuşur. Kökenleri ne olursa olsun, 14. yüzyıla gelindiğinde companionate evlilik görüşünün yaygın kabul gördüğü kesin görünmektedir. Konuyla ilgili belgeler daha başlar başlamaz, evliliğin, üremeden çok karşılıklı ilişkiyle ilgili olduğu görülmektedir. Çocuk konusunda vurgunun

olmayışı, geç yaşta evlenilmesi ve herkesin evlenmemesi ve resmi bir evlat edinme prosedürünün olmayışı ile tutarlılık gösterir.

Son olarak, evliliğin karşılıklı cazibeye ya da "aşk"a dayanması gerektiği yolundaki kültürel öncül gelir. "Aşk" evliliğinin ne zaman başladığı konusunda kayda değer tartışmalar yapılmıştır. Kimileri kökenleri 12. yüzyıla, kimileri daha öncesine, kimileri de daha sonrasına yerleştirir. Günümüze ulaşan şiir parçalarından, kilise mahkemelerinde verilen ifadelerden ve erken dönem ansiklopedilerdeki betimlemelerden yola çıkıldığında çok muhtemel görünen şudur ki, en azından 14. yüzyıla gelindiğinde "aşk", sıradan halk arasında evliliğin güçlü bir bileşeni olarak yaygın bir kabul görmüştü. Elbette deliller 16. yüzyıl boyunca yoğunluk kazandığında "aşk", evlilikle bağlantılı güçlü bir duygu olarak geniş kabul görmüştür. Bu bağlantının 15. yüzyılda ya da 16. yüzyılın başlarında birdenbire icat edildiğini gösteren hiçbir güçlü belirti yoktur. 18. ve 19. yüzyıllarda olduğu gibi elbette evliliğin başka birçok saiki vardı. Ancak birbirinden hoşlanma ve tercihen "aşk", evliliğin temel bileşenlerinden biri olarak görülüyordu. Yukarıda 6. bölümde de gösterildiği gibi, bu ayırıcı özellik, Protestanlığın ya da 16. ve 18. yüzyıllar arasında büyüyen bireyciliğin bir ürünü olarak icat edilmiş bir şey değildi.

İngiltere'de evlilik sistemi, kendine özgü bir demografi rejimi doğuran bir dolayım kurumuydu. 17. ve 19. yüzyıllar arasında İngiltere'yi Avrupa'nın öteki yerleriyle, örneğin Wrigley'in yaptığı gibi İsveç ya da Fransa ile karşılaştıracak olursak, bu rejimin varlığını gösteren bazı belirtiler görülebilir.[14] Ölüm istatistiklerinde iki özellik göze çarpıyordu. Birincisi, İngiltere'nin Kara Ölüm'den bu yana, genellikle zaten sallantıda duran bir ekonomiyi iyice alt üst eden bir savaş nedeniyle her bir-iki kuşakta bir ölüm oranında kitlesel bir artışın görüldüğü "kriz" rejiminden kurtulmuş olduğunun görülmesidir. Bu tür savaşlar kitlesel açlığa ve hastalıklara neden oluyordu. Kuşkusuz İngiltere'de de 17. yüzyıla değin süreksiz salgın hastalıklar görülmüştü, aynı döneme değin Cumberland'de açlıktan ölenlerin olduğunu gösteren işaretler vardı. Ama kıta Avrupası'nın büyük bir bölümünün, Hindistan'ın, Çin'in,

Rusya'nın ve başka yerlerin acı yüklü tarihinde 18. yüzyıla ve sonrasına değin görülen felaketlerle karşılaştırıldığında, 1350-1750 arasındaki 400 yılda İngiltere'de "kriz"ler görece önemsizdir. Ölüm oranının dikkati çeken ikinci bir özelliği de yıllara göre değişiklik düzeyinin görece düşük olmasıdır. Günümüzdekinden çok daha yüksek olmasına karşın, "geçiş öncesi" nüfuzların birçoğuyla karşılaştırıldığında, İngiltere'de, Wrigley'nin "alçak-basınçlı" demografi rejimi adını verdiği sistemin iki özelliğinden biri ile karşılaşıyoruz.[15] Bebek, çocuk ve yetişkin ölüm oranı, sanayi öncesi nüfusların birçoğundaki kadar yüksek değildi; bu özellik, en azından 15. yüzyıldan başlayarak belirginlik kazanmıştı.

Doğum oranı da denetim altındaydı ve teorik maksimuma ulaşmıyordu. Bu çeşitli şekillerde gösterilebilir. Birincisi, Fransa'da ve öteki "yüksek basınçlı" rejimlerde ölüm oranının yüksek olduğu bir dönemin ardından gelen nüfus patlamaları, İngiltere'de ilginç bir biçimde görülmüyordu. Birçok toplumda, ölüm olayının boşalttığı bir "ekolojik boşluk" hemen yeni bir birey tarafından doldurulur. Benzer biçimde, bir kaynak patlaması olduğunda da bu hemen nüfus artışına çevrilir. Malthus'un meşhur tuzağıdır bu. Ancak İngiltere'nin, 14. yüzyıldan başlayarak bu iki fenomenden de kurtulduğu görülmektedir. Kara Ölüm'den sonra nüfus yeniden artmamış, bir yüzyıl daha azalmaya devam etmiştir. 16. yüzyıl ortaları ile 18. yüzyıl arasındaki ekonomik büyüme döneminde nüfus, büyüyen kaynakları soğuracak ölçüde hızlı artmadı. Bu olgu, az rastlanır ölçüde denetim altındaki doğum oranıyla bağlantılıydı. Başka bir deyişle, hem evlilikteki doğum oranı ılımlı seyrediyordu hem de genel doğum oranı böyle bir nüfus için öngörülen teorik maksimumun çok altındaydı. Artık, biliyoruz ki bu durumun en belirgin olduğu 17. yüzyılda, düşük doğum oranının nedeni, evlilik içi gebeliği önleme ya da kürtaj değil, geç yaşta ve seçerek evlenmeydi. Bu orta düzey doğum oranı, orta düzey ölüm oranını dengeleme sonucunu doğuruyordu; 14. ve 18. yüzyıllar arasında nüfus gerçekten çok yavaş arttı, bu da ülkenin tedricen daha zenginleşmesine olanak verdi.

Bu son özellik, çok uzun ömürlü ve daha da ilgi çekici bir demografik özelliğin bir yönüdür. Bu, doğurganlığın esneksiz biçim-

de biyolojik baskılara bağlı olmak yerine, bir biçimde ekonomiye uyarlanmasıdır. Yakın dönemde Wrigley ve Schofield, 16. ve 19. yüzyıllar arasında doğum oranlarıyla reel ücretler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermiştir.[16] İlginç bir biçimde 20 yıllık aralarla reel ücretler yükseldiğinde doğum oranı da artmıştır. Bu ara belirli bir ekonomik büyümenin olmasına izin vermişti ve aradaki bağlantı, nüfusun ekonomik güçlere yararlı bir biçimde uyarlandığını, çeşitlenen bir ekonomi için gerekli emek arzını sağladığını gösteriyordu. İşgücü arzında hemen hiçbir artışın gerekmediği 15. yüzyılla 18. yüzyılın başı arasındaki dönemde, doğurganlık katı biçimde denetleniyordu. Engelleyici baskılar öylesine güçlüydü ki bu dönemde İngiltere'nin belirli bölgelerinde kadınlarda ilk evlenme yaşı ortalama 30 yıla yükselmişti; kadınlar çocuk doğurmayı ergenlikten 15 yıl sonrasına ertelemişti ve birçoğu da hiç evlenmiyordu. Daha sonra, "Sanayi Devrimi" adını verdiğimiz üretkenlik ve işgücü talebi patlaması meydana gelince doğum oranı da tırmanışa geçti. Evlenme yaşı düştü ve İngiltere bir yüzyıl boyunca tüm Avrupa'nın nüfusu en hızlı büyüyen ülkesi oldu. Malthusçu evlilik sisteminin bir parçası olan bu esnek demografi sistemi, 17. ya da 18. yüzyılların yeni bir icadı değildi, görüldüğü kadarıyla, en azından 14. yüzyıldan itibaren belirgindi. Bu durum, İngiltere'de "demografik geçiş"in olduğundan söz etmeyi güçleştirmektedir. Bu belirli bir ölçüde Reform'dan daha önce olmuştu; ancak 17. yüzyıla gelindiğinde orta düzeye yerleşen doğum-ölüm dengesi, 19. yüzyılın sonlarında çok daha düşük bir düzeye inecekti.

14. yüzyıldan 19. yüzyıla İngiliz tarihinin merkezi özelliklerinden bazılarına ilişkin bu çok kısa taslağa bazı kayıtlamalar eklemek açıkça zorunludur. Bazıları, bu özelliklerin birçoğu için belirlenen tarihlerin çok geç ya da çok erken olduğunu savunabilir. Bununla birlikte, 19. yüzyılın başlarında gözlemlenebilen merkezi hukuksal, siyasal, ekonomik, sosyal ve demografik öncüllerin çoğunun en geç 14. yüzyıla gelindiğinde biçimlenmiş olduğunu söylemek çok güçlü bir savunma olabilir. Eğer bu doğruysa, erken modern dönem tarihçilerinin "devrim"in 16., 17., 18. ya da 19. yüzyılda meydana geldiği konusunda kararsızlığa düşmeleri şa-

şırtıcı değildir. Bir ikinci belirgin kayıtlama ise, burada, en derin düzeydeki coğrafi zamana ya da tek tek olayların yarattığı dalgacıklara değil, orta düzeydeki "sosyal" değişmelere baktığımızın vurgulanmasıdır. Böyle olsa bile, bu öteki düzeyleri de akılda tutmamız gerekir, çünkü hepsi de birbiriyle bağlantılıdır. Burada tecrit ettiğimiz karakteristikler üzerinde olumlu ve olumsuz derin etkiler doğuran çok sayıda siyasal, ekonomik ve dinsel "olay" vardı. Bu "olay"ların birçoğu, burada ele aldığımız durumun tümünü yeniden biçimlendirmiş olabilir. Kültürel öncüller, dalgacıkları biçimlendirdiği kadar dalgacıklar da kültürel öncülleri biçimlendirir. Sürekliliği vurgulamak, kaçınılmazlığa inanmakla aynı şey değildir. Tarihteki "Kleopatra'nın burnu" ekolü, belirli bir örnekolayda şeylerin, temelleri bakımından birçoklarının sandığından daha az değiştiği yolundaki kavrayışla mükemmelen bağdaşır. Bir örnek ele alalım. Beraberinde Roma hukukunu, Roma dinlerini ve Roma mutlakiyetçiliğini getiren İspanyol Armadası'nın başarısı, bizim burada incelediğimiz kesintisiz sarmal telciklerinin hepsini koparan sahici bir devrime de pekâlâ yol açabilirdi. Bununla birlikte, bilindiği gibi, Armada yenilgiye uğratıldı, I. Charles'ın kafası uçuruldu ve şaşırtıcı bir dizi rastlantı ve değişme yoluyla İngiltere, devrim geçirdiği için değil, tam da bir devrim geçirmediği için dünyada devrimci bir güç haline gelen kendisine özgü bir ülke olarak kaldı. Olayların arkasından gelen kavrayışların çarpıcı aynası dışında bunda kaçınılmaz olan bir şey yoktur. Whig evrimciliğinin gözden geçirilmiş bir biçimine dönmek zorunda değiliz.

Hiç değişme olmadığını öne sürmemiz de gerekmiyor. Elbette pek çok şey değişti. 19. yüzyılın başlarından 14. yüzyıl başlarına dönen Doğulu ziyaretçimiz, fiziksel doğa, teknoloji, sanat ve zanaatlar, dil, denizaşırı dominyonlar, düşünce ve inanç dünyası bakımından birçok farklılıkla karşılaşacaktır. Ele aldığımız bu özellikler bile durmaksızın dalgalanmakta, daha karmaşık ya da basit hale gelmekte ya da silinip gitmektedir. Bununla birlikte, bu tarihi anlamanın en doğru yolu, son 50 yılda böylesine moda olan "devrimci" ani ve katastropik kopma metaforları değildir. Bu tür modeller başka birçok Avrupa ülkesinin tarihi için yararlı ve uygun olabilirse de İngiltere'ye uygulandığında yanlış beklentiler doğur-

makta ve bulguları çarpıtmaktadır.

Ancak tarihçiler için değişimi anlama yolları gereklidir ve devrimci modellerin İngiltere tarihinde yalnızca çok sınırlı bir kullanımı olduğu kanısına varırsak, 19. yüzyılın başlarına gelindiğinde ortaya çıkmış olan bu çok olağandışı dünyayı nasıl açıklayacağız? 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın başlarında İngiltere tarihini inceleyenlere danışırsak alternatif bir yaklaşıma kavuşuruz. O dönemde kimi tarihçiler geç ortaçağ İngilteresi'ne ilişkin kapsamlı kayıtları ilk kez sistematik biçimde incelemişler ve çevirmeye başlamışlardır. Bu tarihçilerin, tarihçinin sanatının temel becerisi olan tarihsel kayıtlara hâkimiyet bakımından bir eşleri daha yoktu. Bunlar başka avantajlara da sahiptiler. Birincisi, henüz Anglosakson çağından kendi kuşaklarına değin İngiliz tarihine ilişkin bütün bir fikir edinmeye olanak verecek ölçüde yeterince az yayın ve yeterince az uzmanlaşma vardı. Bu tarihçiler, günümüzün çoğu tarihçisinin "16. yüzyıl" ya da "16 yüzyıl ekonomi" tarihçisi haline gelmesine yol açan dönem ve konu uzmanlaşmasından mustarip değillerdi. Bu önüne geçilemez kompartmanlaşma, "devrimci" bir yorumu kolaylıkla besler, çünkü her şeyin belirli bir dönemden hemen önce, hemen sonra ya da hatta daha da heyecanlı olarak tam o dönemde birdenbire değiştiğine inanmak kolaydır. Yaklaşık 1870 ile 1920 arasında konuya ağırlıklarını koyan büyük tarihçiler, İngiltere tarihinin bütününe bakabiliyorlardı ve bu nedenle de devrimci bir kopma olup olmadığını daha eksiksiz bir biçimde değerlendirebilecek konumdaydılar.

Bu yazarların ikinci bir avantajı da bugün bizim bir yanılma olarak değerlendirebileceğimiz şeye, yani Doğulu ziyaretçiye çok şaşırtıcı gelen şeyin aslında hiç de şaşırtıcı olmadığına hâlâ inanmalarıydı. Bu İngiliz tarihçiler, karşılaştırmalı hukuk ve antropoloji çalışmalarıyla aşinalıkları ne olursa olsun, garip olanın *ötekiler* olduğuna hâlâ gerçekten inanıyorlardı. Karşılaştırmalı antropolojinin tam etkisi ve Marx ile Weber'in sarsıcı etkileri henüz hissedilmemişti. İngiltere'nin kapitalist ve bireyci sisteminin Avrupa'nın geri kalanından farklı olduğu kabul ediliyordu, ancak bu sistemin dünya uygarlıkları düzeyindeki tüm olağandışılığı henüz gerçek anlamda belirginleşmiş değildi. Bu inanç tarihçi

için yanıltıydı. Bunun anlamı, bir İngiliz'in yaptıklarının, tarihçileri bunun yalnızca çok şiddetli bir dönüşümle, daha olağan insan geleneklerinden devrimci bir kopuşla açıklanabileceğini kabul etmeye zorlayacak ölçüde olağandışı görülmemesiydi; Marx'ın yöneldiği görüş buydu. Geç Victoria dönemi tarihçilerinin kendilerine olan kolay güvenleri, onları, bizzat kendi inandıkları şeyin gerçekten de çok eski temellerinin olduğunu, neredeyse "doğal" olduğunu kabul etmeye istekli hale getirdi.

Böylece, bu tarihçilerin en büyükleri olan Stubbs ve Maitland, İngiliz tarihine uzun dönemli ve geniş bir açıdan yaklaştılar, belgelerin teknik yönlerini ve bunları üreten kurumsal dünyayı eşsiz bir biçimde kavradılar, 19. yüzyıl İngilteresi'nin köklerinin ortaçağ, hatta Anglosakson İngilteresi'nde olabileceği inancına önyargıyla bakmadılar. Kendi toplumlarının, bir başka devrimin kolayca değiştirebileceği ölçüde sığ kökleri bulunan devrimci bir değişimin yakın dönemli bir ürünü olduğunu gösterme gayretinden de esinlenmemişlerdi. Bunun yerine, titizlikle ve yüksek bir zekâ ile çalıştılar ve bugün bizim yeniden keşfetmekte olduğumuz süreklilik vizyonunu ortaya çıkardılar. Bunları konuyla ilgisiz ve yanılgılı sayarak bir kenara atmak elbette zor değildir. Nitekim Perry Anderson'a göre, "Ortaçağdan erken moden çağa geçiş dönemi, İngiliz tarihinde -bütün o yerel kesintisiz 'süreklilik' efsanelerine rağmen- daha önceki feodal gelişmenin en karakteristik özelliklerinin birçoğunun derin ve köklü biçimde tersine çevrilmesine tekabül eder."[17] Oysa efsaneler de tarihin ilgi alanına girer ve "yanlış" olmaları şart değildir.

Stubbs'un anlattığı efsane gerçekten de kesintisiz süreklilikle ilgilidir. *Constitutional History of England* (İngiltere Kurtuluş Tarihi) adlı görkemli yapıtında Stubbs, çok eski dönemlerden, Anglosakson İngilteresi'nden bu yana İngiliz sosyal sisteminin temellerini sağlam biçimde ortaya koyar. 13. yüzyıla gelindiğinde, bu temel üzerine pek çok şey inşa edilmiş durumdadır. "İngiliz anayasal sisteminin önemli karakteristiği, ilk elementer aşamadan başlayarak temsili kurumların sürekli olarak gelişmesidir... Ülke tek hale gelmekte ve tekliğinin farkına varmaktadır... Bu süreç II. Henry ve oğulları döneminde tamamlanmıştır."[11] Stubbs elbette

ülkeyi bekleyen çalkantıların ve sonraki altı yüzyılda meydana gelecek kayda değer siyasal ve anayasal değişmelerin farkındadır. Gene de temel kuralların çok az değiştiğine inanır.

> I. Edward döneminde resmi ve kesin olgunluğa ulaşan temel yapı... hayatın sürekliliği ve ulusal amacın sürekliliği asla bozulmamıştır: Bütün mücadelelerin en büyüğü [aynen yazarın ifadesi], Reform'dan Devrim'e (yani 1688) uzanan uzun çaba bile, kökenlerinin izini sürdüğümüz örgütlenmenin bilinçli kimliğini kesintiye uğratmamış, sürdürdüğü gücü daha da artırmışır ve sınavdan daha güçlenerek çıkmasını sağlamıştır.

Stubbs'ın yapıtında ne bir "devrim" nosyonu ne de "ortaçağ"dan "modern" dünyaya altüst oluşlarla gelen bir değişmeye dair bir ipucu yoktur. Bu, onun meydana gelen değişmelere karşı kör olmasından değildir. Stubbs 15. ve 16. yüzyıllarda, "ulusal hayatta, düşüncede, karakterde, sınıf ilişkilerinde ve siyasal güç dengelerinde Norman İstilası'ndan bu yana yaşananlardan çok daha büyük bir dizi değişimin yaşandığının" farkındadır.[18] Stubbs bu değişimleri, Reform, "eski İngiliz baronluk sisteminin sonraki dönem soyluluğuna dönüşmesi" ve "monarşi ilkesinin yeniden güç kazanması..." olarak sıralar. Ama gene de sürekliliğin bozulduğuna inanmaz.

Sürekliliğin en güçlü olduğu kesimler, İngiltere'nin nüfusunun yüzde 99'dan fazlasını içine alan orta ve alt sınıflardır. Stubbs'a göre, "sosyal katmanlar skalasında aşağılara doğru indikçe ortaçağ ile modern hayat arasındaki farklılıklar hızla azalır." Stubbs mülkiyet dengesinin değiştiğinin farkındadır, ama hep aynı temel gruplaşmalar, gentry, ticaret erbabı ve sanatkârlar, işçiler ve "yeomanlar" olarak bilinen İngiltere'ye özgü orta sınıf vardır. Eski yeoman geleneğinin Stubbs'ı özellikle şaşırtan iki özelliği, bu sınıfın zenginliği ve sosyal hareketliliğidir. Stubbs şöyle yazar:

> Varlıklı mülk sahipleriyle çiftçilere ait vasiyetnameler ve envanterler, kendine yeterli oluşa ilişkin benzer deliller sunar; bunlar, ortaçağ orta sınıf hayatının sefaleti ve zorluğuna dair popüler teorilere tartışma götürmez bir yanıt oluşturur... Serbest mülk sahibinin evi temel gereksinimlere yanıt verecek biçimde ama sade döşenmişti, giysi ve ça-

maşır stoku zengindi, kesesinde parası, bakkalda ve pazarda kredisi vardı.[19]

İngiliz yeomanı, geçimini ancak sağlayan yoksul bir köylü değildir, fakat nakte ve krediye sahip olması pazar ekonomisiyle ilişkisi olduğunu gösteren küçük bir kapitalist çiftçidir.

Stubbs'ın dikkatini çeken ikinci önemli özellik, sosyal hareketliliğin erken dönemde ve kolay olmasıdır.

> Ortaçağın bitiminden önce, zengin kentliler, şövalyeler ve gentry ile evlenmeye başlamışlardı; günümüzün soylu ailelerinin birçoğu, servetlerinin temellerini bir Londra ya da York lorduna dayandırır... İngiltere'nin tarihinde, şövalye ile tüccar sınıfı arasındaki engelin aşılmaz kabul edildiği belki de hiçbir dönem olmamıştır.

İngiltere, çok eski dönemlerden bu yana, aralarında aşılmaz engeller bulunmayan, birbirine yakın mertebelerden oluşmuş bir toplumdu. "Kentin kodamanları, kırsal eşraf ile ticaret erbabı arasında bir bağlantı oluşturuyordu; ticaret erbabı ile yeoman, konum ve kan bağı bakımından birbirine çok yakındı. Eğer bir zanaat öğrenirse aristokrasiye bağımlı köylü bile yükselme merdivenine adımını atabilirdi." "Ortaçağ" dünyasının 17. ve 18. yüzyıllara şaşırtıcı ölçüde benzeyen son bir özelliği de ücretli işgücünün ve zanaat etkinliklerinin yaygın biçimde kullanılmasıdır; Stubbs'ın da yazdığı gibi, "kazançları hiçbir zaman hayatın asgari gereklerinden fazlasına yetmeyen tam birer işçi ve zanaatçı sınıfları" vardı.[20]

İşte burada, Stubbs'ın dönemine değin İngiliz tarihini biçimlendiren gelenekler dizisini hazırlayan bir kesintisiz süreklilik efsanesi, yönetici ilkeler ya da kurallar kümesi anlayışı, üretici bir yapı karşımıza çıkar. Bu ilkeler birtakım önemli değişmelerle birleşir ama bu değişmeler temeldeki kuralları değiştirecek ölçüde derin değildir. Bu efsaneyi anlatan adam hakkında onun en katı ve titiz eleştirmenleri şunları yazmıştır: "Stubbs hakkında bildiğimiz her şey, güven uyandırmaktadır; bilgisinin sağlamlığı ve genişliği, eleştirilerinin dürüstlüğü, yargılarının kesinliği, insanlara ve şeylere ilişkin pratik deneyiminin derinliği konusunda hep güven

verir."[21]

Aynı efsaneyi, güven aşılayan özellikleri Stubbs'ınkinden de çarpıcı olan F. W. Maitland da anlatır. Maitland, Marc Bloch ile birlikte "yakın zamanların en büyük iki tarihçisinden" biri, bir "dev" olarak yaygın beğeni toplar.[22] O, "ölümsüzlerden biri"dir, dehâsı bütün öteki İngiliz tarihçilerininkini aşan bir "Maitland Dağı"dır.[23] Kıta Avrupası'ndaki araştırmalara ve çağdaş antropolojiye aşina olan Maitland, tarihi ve hukuku kolayca taramıştır, şaşılacak ölçüde bilgilidir ve ortaçağ belgelerinin en büyük yayıncılarından biri durumuna gelmiştir. Büyük zekâsı ve bilgisi su götürmez, Stubbs gibi o da Anglosakson İngilteresi'nden 19. yüzyıla değin İngiliz tarihinin tümünü içine alan bir görüşe sahiptir. Birçok yapıtında, İngiltere tarihinin belirli bir noktasında "ortaçağ"ı, "modern" İngiltere'den ayıran çok büyük ve devrimci bir değişimin olduğuna ilişkin bir inancın işaretlerini arar ama bulamayız. Bunun yerine, birçok pasajda, 13. yüzyıla gelindiğinde İngiltere'nin hukuksal ve sosyal yapısının temel ilkeleri bakımından yerleştiği inancına rastlarız; burada bu pasajlardan ancak birkaçına değinebileceğiz.

Maitland'e göre, "III. Henry döneminin sonunda, verasetle ilgili gelenek hukukumuz hızla son biçimini almaktaydı. Bunun ana hatları bugün de bizim için tanıdıktır." II. Henry öldüğünde (1272), "İngiliz hukuku tekbiçimlilik, yalınlık ve kesinlik bakımından moderndir." Hukukçular 14. yüzyıldan başlayarak "ceza hukukunun ve özel hukukun önemli ana hatlarının sonsuza değin sabit olarak kabul edildiğine inanmışlardır. 20. yüzyılda da hukuk alanında çalışanlar, pratik amaçlarla I. Edward yasaları hakkında hâlâ çok şey bilmek zorunda kalacaklar." Maitland'e göre bu süreklilik, İngiltere tarihçilerine büyük avantaj sağlamış, onları bunun bulunmadığı kıta ülkelerinin tarihçilerinden ayırmıştır.

> İngiliz hukuk hayatımız son altı yüzyılda öylesine sürekli olmuştur ki ortaçağ sonlarının hukukunu hiçbir zaman unutmamışızdır. Hiçbir zaman mahkemelerimizin ve pratisyen avukatlarımızın bilgisinin dışına tamamen düşmemiştir. Günümüzde Alman tarihçilerin ortaçağ Alman hukukunu gün ışığına çıkarıp yeniden kurdukları gibi zahmet-

li ve geçici bir biçimde onu hiçbir zaman gün ışığına çıkarıp yeniden kurmak zorunda kalmadık.

Bu süreklilik, belirli konuların incelenmesinden de görülebilir. Örneğin Maitland, gelenek hukukundaki dava biçimlerini analiz ederken 1307-1833 dönemini tek bir dönem olarak ele alır. Bu dönemin "aşırı ölçüde uzun" olduğunu kabul etmekle birlikte, şöyle yazar: "Şu anki amacımız açısından, alt dönemlere rahatlıkla bölünebileceğini sanmıyorum."[24]

Bütün bunlar içinde en önemli olan, Marx'ın da kabul edeceği gibi, üretim ilişkilerini yöneten mülkiyet hukukudur. En derindeki süreklilikler de buradadır. Maitland'e göre bu "son derece belirgin özellik", "belki günümüzde bile İngiliz özel hukukunun en ayırıcı özelliği olan mülk hesaplaşması", Maitland'e göre çok eskidir. Çok eski geleneklere dayanan bu özellik, 13. yüzyılın ikinci yarısında "kesin bir biçim" almış ve altı yüzyıl boyunca varlığını sürdürmüştür. Bu süreklilik, "kurulmuş en sağlam şeylerden biri" bile olsa, yalnızca gelenek hukukunda görülmez. Maitland, Anglosakson İngilteresi'nden 1880'lere kadarki dönemi ele alan *Constitutional History of England* adlı kitabında Stubbs'ın genel süreklilik görüşüne hiçbir önemli değişiklik getirmez. Örneğin, "Ortaçağın sonlarında var olan herhangi bir kurumu ele alın, 1800'de var olan herhangi bir şeyin -ister parlamento, ister danışma meclisi, ister hukuk mahkemelerinden biri olsun- kökenlerini bir dizi belirli değişme yoluyla Edward dönemine değin uzatabiliriz."[25] İngiliz anayasa ve hukuk ilkelerinin temellerinin bunca erken bir dönemde atılmış olması nedeniyledir ki Matiland'in büyük bir bölümünü yazdığı İngiliz hukuk tarihi şaşırtıcı bir biçimde 1272'de bitebilmiştir.

Maitland, 13. yüzyıl İngilteresi'nin 19. yüzyılınkine benzeyen birçok özelliğine dikkati çeker. Her ikisinde de ataerkil iktidar *(patria potestas)* yoktu, yani çocuklarla kadınlar en yaşlı erkeğin mutlak iktidarına tabi değildi; klanlar ya da başkaca korporatif akrabalık grupları yoktu; aile mülkü, ortak ve komünal mükiyet gibi bir kavram yoktu. Bireysel mülkiyet çok eski dönemlerden bu yana karakteristikti. 13. yüzyılda, Maine'in ayrımını kullanmak gerekir-

se, statü yerine sözleşme ağır basıyordu; Stubbs'ın da belirttiği gibi, kan bağı ya da hukuka dayalı hiçbir kalıtımsal mertebe, hiçbir "kast" yoktu. Yasa önünde eşitlik vardı; kadınlar, çocuklar ve bağlı köylüler dahil herkesin yasal hakları vardı.[26]

Devrim modellerinin temelini çok güçlü biçimde aşındıran bu süreklilik "efsane"sinin, birçoğu ilk olarak bizzat Maitland tarafından gün ışığına çıkarılan belgelere dayalı sonraki araştırmalarca yıkılıp yıkılmadığını merak edebiliriz. *History of English Law*'nın yeni basımında (1968) Milsom, kitabı "hâlâ yaşayan bir otorite" olarak betimler. Milsom kitaba yazdığı uzun giriş bölümünün hiçbir yerinde Maitland'in, 13. yüzyıla ilişkin görüşlerine meydan okumaz. Nitekim şu sonuca varır: "Kitabın ele aldığı bölümün sonuna gelindiğinde dünyanın Maitland'in gördüğü gibi olduğuna dair hiçbir şüphe olamaz." Milsom'a göre Maitland, "muhtemelen yapıtının aşılmasını isterdi. Bunun yakın bir dönemde gerçekleşeceğine dair çok az işaret vardır." Maitland'in gördüğü dünya, "esas olarak, birbiriyle eşit komşuların yaşadığı düz bir dünyaydı. Lordluk, başkasının toprağı üzerinde hizmet etmekten çok farklı bir şey değildi."[27]

Eğer Maitland İngiliz tarihinin devrimci yorumunu reddediyorsa, o zaman, zaman sürecinin değişimini nasıl görmektedir? Bu elbette, 19. yüzyılın sonraki döneminde bazı evrimci antropolog ve sosyologlarca öne sürüldüğü gibi, bir dizi organik "aşama" yoluyla ilerleyen ham bir evrim kalıbı değildir. Morgan'ın yapıtları yoluyla Marx'ı da etkileyen bu evrimci çerçeve, 20. yüzyıl tarih yazımında kayda değer bir etki yaratmıştır. Ancak unutulmaz bir pasajında Maitland, bu zorunlu, tek yönlü evrimcilik düşüncesini sakince sarsar.[28] O halde hangi alternatifi önermektedir? Maitland genellikle soruna doğrudan doğruya bir atıfta bulunmaz ama sık sık şeylerin şu ya da bu biçimde meydana gelmesinin hiçbir *zorunluluğu* olmaksızın bir organik büyüme modelinin nasıl kullanılabileceğine dolaylı yoldan değinir. Bu yaklaşımın bir örneği, onun İngiliz tarihinin merkezi ve kalıcı özelliklerinden biri olan yerel yönetim sistemini ele alışında görülür. Maitland şöyle yazar:

> Tarihsel büyüklüğü gören biri için, böylesine istikrarlı büyüyen, incelerek hep yeni biçimlere bürünen, hep yeni ihtiyaçları karşılayan, hep yeni fikirleri ifade eden ve gene de kimliğini hiç yitirmeyen bu Barış Komisyonu, çok harika bir kurumdur... Böylesine olaylı ama buna rağmen böylesine kusursuzca sürekli bir ömrü olan bir başka siyasal varlığa çok az rastlanır.[29]

Burada ince bir denge kuran Maitland, zaman içindeki hem "yeniliği" hem "kimliği", tarihi "olaylı" ama gene de "sürekli" olan bir kurumu betimler. Böyle bir yaklaşım, bize, garip bir paradoksla hem aynı kalabildiğini hem değişebildiğini kabul etme esnekliği kazandırır. "Tarihçinin başlıca amacı, geçmiş ile bugün arasındaki benzemezliği aydınlatmaktır... Bir çağ ile başkası arasındaki benzerlikleri vurgulayarak büyültmek onun işi değildir" diyen Butterfield'a katılan tarihçiler için bu yaklaşım elbette cazip değildir.[30] Eğer kendimize farklılıkların izini sürmeyi amaç edinirsek, o zaman, kendilerinden önceki şeyleri çok değiştiren "devrim"ler bulmayı umacağımız şeylerdir ve Stubbs ve Maitland'i zayıf tarihçiler olarak güvenle bir kenara bırakabiliriz. Böyle bir durumda, bu denemede öne sürülen hiçbir şey, doğru olsa bile hiç ilginç değildir. Bu, eski öğretmenim Lady Rosalind Clay'in değindiği "ee sonra?" tarihinin bir türüdür. Öte yandan, eğer şeylerin şimdiki hallerini nasıl aldıklarını bulmakla ilgileniyorsak, belirli toplumlar için geçmişe bakmanın en esnek yolunun, "değişimle birlikte süreklilik" paradoksu olduğunu pekâlâ bulabiliriz. Bu yaklaşım en iyi biçimde, bir çelişki, (caz şarkıcısı Leroy James'in bir şarkıya adını verdiği gibi) "Changing Same" (Değişen Aynı) olarak ifade edilebilir. Bu değişen aynı, çeşitli kısımları parça parça değiştiren filozofun ayakkabısı meselini anlatmanın bir başka yoludur. Sonunda ayakkabı aynı ayakkabı mıdır, yoksa artık başka bir ayakkabı mıdır? Bir başka biçimiyle bu, değişen hukuku Argonotların Gemisi'ne benzeten büyük gelenek hukuku tarihçisi Sir Matthew Hale'in kullandığı metafordur. "Gemi o kadar uzun bir yolculuğa çıkar ki sonuç olarak bütün parçaları çürümüş ve yenisiyle değiştirilmiştir; gene de (değişime rağmen özdeşlik paradoksuna göre) anlamlı bir biçimde aynı kalır."[31] İngiltere tarihine gelince bu metoforları değiştirmemiz gerekecektir, çünkü burada

yeni omurga ya da yeni kalaslar eskilerinkinden daha farklı bir biçimde ve uzunluktadır. O yine bir gemi ya da ayakkabıdır, ama genel ölçüler çok kayda değer biçimde değişmiştir. Bir başka, bu kez organik bir metaforla anlatmak gerekirse, ağaç, küçük bir meşe olmaktan çıkıp büyük bir kayın haline gelmemiştir, bu yüzden hâlâ bir meşedir. Ama küçük bir meşe büyük bir meşeden birçok bakımdan çok farklıdır.

Anlatmaya çalıştığım şeyi, duygusallıkla ya da "Little Englander" görüşleriyle hiç de suçlanamayacak bir kişi, George Orwell usta bir dille ortaya koymuştur. "England, your England" (İngiltere, Senin İngilteren) adını taşıyan denemesinin sonunda şunları yazar: "Bir ulusal kültürün yok olabilmesi için çok büyük bir felaket, örneğin ülkenin uzun bir süre yabancı bir düşman ülkenin boyunduruğunda kalması gerekir." Bu nedenle, "Borsa aşağı çekilecek, at sabanının yerini traktör alacak, kır evleri çocuk tatil kamplarına çevrilecek, Eton ve Harrow maçı unutulacaktır"; ama bu değişimler olsa bile, "kollarını geleceğe ve geçmişe uzatan ölümsüz bir yaratık olarak İngiltere yine İngiltere olacak ve yaşayan tüm canlılar gibi o da tanınmayacak ölçüde değişme ama gene de aynı kalma gücünü taşıyacaktır."[32]

Bu düşünce daha modern bir deyişle de dile getirilebilir. Bir Kuzey Afrika toplumunda davranışın üretiliş tarzını açıklamaya çalışan antropolog Pierre Bourdieu, *habitus* nosyonunu, yani günlük davranışları yöneten görülmez, genel fakat güçlü kurallardan oluşan bir sistem düşüncesi geliştirir.[33] 13. yüzyılın başlarında Bracton'ın *Laws and Customs of England* (İngiltere'nin Yasa ve Gelenekleri) üzerine yazdığı gibi, bu kavram, İngiltere'de merkezi önem taşıyan "gelenek" düşüncesiyle anlatılmak istenene şaşırtıcı ölçüde benzer. Bunlar, "işlerin yürütülme tarzı"nın birer toplamı, temel ve yönlendirici ilkeler, oyunun kurallarıdır. Eğer Bourdieu'nün düşüncesini statik bir modelden zamanla değişen bir modele çevirirsek, İngiltere'nin *habitus*'unun çok eski dönemlerde yerleşiklik kazandığını savunabiliriz. Bunun kendini ifade etme biçimleri çeşitlilik ve değişiklik gösterir ama bu biçimler kolayca değişmeyen oldukça temel kurallarla uyum içindedir. Bunlar, yine değişmeyen gelgite benzetilebilir. Yüzeydeki fırtınalar ve durgun-

luk, tek tek dalgalar, gemiciler için gelgit kadar önem taşır. Ama nihai planda, yükselme ve çekilme, daha derindeki yasaların düzenlediği çeşitli sınırlar içinde kalır. "Devrim"lerin hiç olmadığını kimse iddia edemez, tarihçilerin de elbette, oldukları zaman devrimleri betimlemeleri gereklidir. Ancak devrimlerin her ulusun tarihinde ve bu kadar sıklıkla meydana geldiğini savunmak, tarihçinin, delillerin söylediklerine karşılık verme yeteneğini güdük bırakmaktadır. Aşırı kullanım yüzünden tarihsel terimleri yıpratıp bozmakta ve tarihçilerin geçmişe ilişkin gözlemlerini çarpıtmaktadır.

Son olarak, böyle az bir yerde doyurucu biçimde yanıtlanamasa da iki soru daha ortaya atılabilir. Bunlardan birincisi, İngiltere tarihinin belirgin biçimde devrimci olmayan doğasının Batı Avrupa'nın kalan bölümüyle karşılaştırıldığında ne ölçüde tipik ya da istisnai olduğuyla ilgilidir. İngiltere birçok bakımdan, Batı Avrupa'daki genel sosyoekonomik kalıbın sadece uçtaki bir versiyonuydu; Doğulu araştırmacı Halya, Fransa, İspanya ve özellikle de Hollanda ve Danimarka'yı dolaşsa da hemen hemen aynı ölçüde şaşırırdı. Öte yandan, birçok gezginle gözlemcinin de fark ettiği gibi, İngiltere'de farklı bir şey vardı. İngiltere'nin 19. yüzyıl Fransası ile karşılaştırıldığında ekonomi, toplum ve kültür alanında sergilediği bu farklılıkların özellikle keskin bir yorumunu *Notes on England* adlı yapıtında Hippolyte Taine yapmıştır; daha başka pek çokları da vardır. Bu farklılığın belirimlerinden birine göre, İngiltere'de belirli herhangi bir yüzyılda gerçek bir devrimci kopma olduğuna ilişkin hiçbir delil bulunmamasına karşın, 1789'dan sonraki yüzyılda kıta Avrupası'nın çoğu bölümünde olup bitenleri gerçek bir devrim olarak nitelemek için gerçekten de çeşitli nedenler vardır. Hukuksal, siyasal, sosyal, ekonomik ve ideolojik sistemlerin gerçekten de hızlı, birbiriyle bağlantılı ve derin bir dönüşüme uğradığı görülür. 19. yüzyıl Fransası'nda ekonomi, toplum ve kültürün bütün düzeylerinde olup bitenlerin özellikle canlı bir anlatımını Eugene Weber getirir,[34] ama yine, İtalya, Almanya, İspanya ve başka ülkelerden örnekler çoğaltılabilir. Elbette bu ülkelerde bile süreklilikler vardır ama devrimden söz etmek için çok daha güçlü nedenler bulunmaktadır. Burada belirgin bir

paradoks var. İngiltere, sanayileşme, kentleşme ve hızlı nüfus artışı yoluyla en hızlı fiziksel, teknolojik ve maddi değişime uğrasa da daha derindeki üretim ilişkileri ve ideolojisi yalnızca tedrici bir değişime uğramıştı. Avrupa'nın başka birçok bölgesinde maddi dünya daha yavaş değişmiş, ama *Ancien Regime* yapıları yıkılarak yeni bir dünya doğmuştu. İronik bir biçimde, bu "yeni" dünyanın temellerinin bir bölümü de İngiltere'de geliştirilerek kolonilerine ihraç edilen ve Amerika yoluyla ve İngiliz emperyalizminin etkisiyle geri dönen eski sistemlere dayanıyordu.

İngiltere tarihine ilişkin yanıltıcı bir paradigmanın 20. yüzyılın ilk üçte ikilik bölümünde belirli çevrelerde kısmen yerleşiklik kazandığı doğru ise, ilginç bir tarih yazımı sorusuyla karşılaşırız: Belirli tarihçiler niçin İngiltere tarihini bu devrimci terimlerle yeniden yorumlamaya başlamışlardır? Elbette bunun birçok düzeyde nedenleri var. Bunlardan bazılarına önce de işaret edilmişti. Geçmişi ilginç kılabilmek için onu çok farklı kılma gereği, Avrupalı sosyologların, özellikle Marx ile Weber'in etkisi, karşılaştırmalı incelemelerin indüklediği bir kendini sorgulama olgusu ve bugün yaşadığımız dünyanın farklılığının gitgide daha çok bilincine varılması gibi nedenler var. Geleceği öngörmek için geçmişin yardımına başvurulması gibi başka nedenler de incelenebilir. Tarih yazmak, değerlerden bağımsız bir uğraşı olamaz; siyasal sonuçlar ve siyasal özendiriciler doğurmaya mahkûmdur. Örneğin, bugün var olan her şey yakın dönemdeki bir "devrim"in sonucu ise, o zaman günümüz kurumlarının değişebileceğini düşünmek daha kolaydır. Bugü var olanlar, yakın geçmişin yapay, neredeyse rastlantısal bir ürünü haline gelir ve eğer aile sistemi ya da kapitalist etik yalnızca birkaç yüzyıllık bir geçmişe sahipse, fazla uzun süre dayanamayabileceğini düşünmek de kolaylaşır. Yakın tarihte çok sayıda devrim olduğu görüşü, esas olarak iyimser, ütopyacı bir görüştür. Öte yandan, süreklilik öncülü ise bunun tersine, kalıcı değerleri vurgulamak isteyenlere ve derin değişimlerden hoşlanmayanlara çekici gelebilir.

Böylece, bu ve başka durumlarda tarih yorumundaki dalgalanmalar, bu yüzyıldaki siyasal ideoloji değişmeleri hakkında çok şey söylemektedir. Günümüzde yapıt veren Stubbs ve Maitland

çapında bir tarihçiden söz etmek güç olsa bile, bazı tarihçilerin yakın geçmişte yaptıkları görülen hatalar, yetenek ya da beceri eksikliğinden kaynaklanmıyor. Tarihçilerin iyi bildiği gibi, değişim teorileri, örneğin döngüsel zaman kavramlarından doğrusal olanlarına, statik tarih anlayışından ilerlemeci olanına, evrimden devrime geçme teorileri, insanların içinde yaşadıkları çevredeki olup bitenlerle derin bir bağlantı içindedir. Değişim ve süreklilik anlayışlarındaki değişikliklerin nedenlerinden bazılarını Rönesans'ta, Aydınlanma'da ya da 19. yüzyılın evrim teorilerinde görmek aşağı yukarı mümkünse de "devrimcilik" olarak adlandırılabilecek görüşün yükselişinin ve muhtemel düşüşünün nedenlerini anlamak çok daha güçtür. Fenomenin henüz fazlasıyla yakınında bulunuyoruz, bazılarımız henüz bizim sağlığımızda "devrimcilik"e girmiş ve çıkmıştır. Bu denemede, başka birçok durumda kuşkusuz yararlı olan bir değişme modelinin, çok ham biçimiyle uygulandığında İngiltere tarihini nasıl çarpıttığını göstermeye çalıştım. Başka modellerin de bulunduğunu ve bunların fazla hafife alınarak bir kenara atılmaması gerektiğini savundum.

VIII
KAPİTALİZM
Kapitalizmin beşiği - İngiltere örnekolayı

Marx, Weber ve başka birçoklarının gözünde, kapitalizmin kendine özgü bir toplumsal formasyon olduğu açıktır. Doğum yeri İngiltere'dir. Bu ülke içinde, kapitalizmin çok erken dönemde geliştiği, yeni toplumsal formasyonun en saf ve en eski biçimiyle ortaya çıktığı belirli bir bölge vardır. Marx, önceki "ortaçağ" mülkiyet sisteminin erken dönemde çözülmesiyle "İngiltere'nin bu bakımdan öteki kıta Avrupası ülkelerine örnek olduğuna" dikkati çeker.[1] Brenner'ın deyimiyle, "Marx'ın da *Kapital*'deki kapitalist gelişme teorisinin önemli bir bölümüne eksen aldığı, üç katlı toprak sahibi/kapitalist kiracı/ücretli serbest işçi ilişkisinin yükselişine" tanık olduğumuz yer "klasik olarak İngiltere'dir."[2] Max Weber için de İngiltere "kapitalizmin vatanı"dır.[3] Püriten anlayışın "modern

ekonomik insanın beşiğinde ayak dirediği" ülke de hepsinden önce gene İngiltere'dir.[4] İngiltere kapitalizmin beşiği ve çocuk odası olduğundan, sonraki yazarların bu ülke üzerinde yoğunlaşmaları şaşırtıcı değildir. Örneğin Polanyi, İngiltere tarihini "büyük dönüşüm"ün merkezi örneği olarak görür.[5] Şöyle düşünmek akla aykırı değil: Kapitalizmin niçin İngiltere'de ortaya çıkıp geliştiğini ve özellikle de İngiltere'yi Avrupa'nın başka bölgelerinden farklı kılan ve bu gelişmeye izin veren şeyin ne olduğunu açıklayabilirsek, "Avrupa mucizesi"ni anlama yolunda ilerleme sağlayabiliriz.

Bu sorunu çözmeye yönelik dikkat çekici girişimlerin bazılarına göz atabiliriz. Marx'ın kapitalizmin ortaya çıkış nedenlerini ele alışı ilgi uyandırıcıdır, ama nihai planda doyurucu değildir. Marx, geçişin nasıl olmuş olabileceğini ve bunun önkoşullarından birkaçını ustalıkla gösterir. Ama "Niçin o zaman?" ve "Niçin orada?" sorularına herhangi bir yanıt getirmekten bütünüyle kaçınır. Sözde geçişin merkezi özelliklerini analiz eder; bağımsız köylü toplumunun yıkılarak "serbest" bir emek gücünün yaratılması, en temel özelliktir. Bu durum, pazar güçlerinin, paranın ve doğrudan tüketim yerine mübadele için üretimin genişlemesi ile bağlantılıdır. Böylece, büyüyen iç ve dış ticaret, temel itici güçlerden biri olarak görülür: "Meta dolaşımı, sermayenin başlama noktasıdır... Sermayenin modern tarihi, 16. yüzyılda tüm dünyayı kapsayan bir ticaretin ve tüm dünyayı kapsayan bir pazarın kurulmasıyla başlar."[6] Ama uzun mesafeli ticaret yüzyıllardan beri vardı ve merkezi Akdeniz'de bulunmaktaydı. Ticaret birdenbire niçin böylesine sarsıcı bir etki yaratan ve baş hedefi niçin Kuzeybatı Avrupa olsun? Marx'ın *Kapital*'deki analizleri ve önceki toplumsal formasyonun kaçınılmaz biçimde çözülmesine yol açması kesin olan iç çelişkilere ilişkin mistik teorileri bize doyurucu gelmediğinden, onun başka yapıtlarına bakabiliriz.

Marx *Grundrisse*'de, patlayarak kapitalizme dönüşecek çeşitli yanıcı elemanların ana hatlarını çizer. Bir kere para, daha özgül olaraksa "tüccar ve tefeci serveti" vardır. Ama para, kentsel kesimde zanaat etkinliği ve kentler birçok uygarlıkta zaten vardı. Bütün bunlar niçin sadece Batı Avrupa'da kapitalizmin büyümesine

neden oldular? Marx başka bazı ipuçları verir. Kapitalizmin merkezi temellerinden biri, köylülerin "özgür kılınmasına" izin veren kırsal bir toplumsal yapının önceden var olmasıdır. Başka bir deyişle, önceden var olan üretim ilişkilerinde özellikle kırılgan olan bir şey vardı. Feodalizmin "Germen sistemi"ndeki kökenlerinden doğan alt katmanı, kentsel kesimdeki yeni zanaatların gelişimine ve servet birikimine karşı özellikle duyarlıydı. Germen sisteminin can alıcı özelliği, onun mülkiyet biçimiydi. Eskiçağ ve Asya tipi uygarlıklarda bireysel, özel mülkiyet yoktu. Ancak Germen toplumunda yeni ve garip bir şey ortaya çıktı. Bu dönemde, topluluğun ya da grubun elinde hiç mülk kalmadı. Marx'a göre halk yolun yarısına gelmiş, komünal mülkiyetten hanehalkına dayalı yarı bireyselleşmiş mülkiyete ulaşmıştı. Yolun ikinci yarısının tamamlanması ise bir bin yıl daha alacaktı. Başka bir deyişle, feodalizmde bir şey var, gizli, kendine özgü bir ruh vardır. Marx bunu başka görüşlerinde de ima eder; örneğin, "kapitalist toplumun ekonomik yapısı, feodal toplumun ekonomik yapısından çıkıp büyümüştür. İkincinin çözülmesi, birincinin unsurlarını özgür kılmıştır" diye yazar.[7] "Özgür kılma" metaforu, Marx'ın, kapitalizmin ruhunun kapitalizm doğmadan önce de var olduğuna inandığını gösterir.

Weber, kapitalizmin ortaya çıkışına ilişkin bazı muhtemel açıklamaları ele alır. Koloni ticareti, nüfus artışı ve değerli metallerin ülke içine akışı gibi kaba teknolojik ve materyalist açıklamaları reddeder. Daha sonra, Avrupa'nın ucuz su ulaşımına izin veren belirli coğrafyası, küçük devletlerin elverişli askeri istekleri ve az görülür ölçüde varlıklı bir kesimin büyük lüks tüketim talebi gibi gerekli ama yeterli olmayan kimi "dış koşulları", tecrit eder. Nihai planda, önemli olan bu dış koşullar değil bundan daha gizemli bir şeydir. Bu, kâr sağlama etiği ve bunun haklı gösterilmesidir. Weber bunun köklerini bir paradoksta bulur. Yeni tutumlar kaçıp kurtulmak için beklemektedir. Bu paradoksu Weber'in kendisi şöyle özetler: "Son sonuç ise, modern kapitalizmin tohumlarının, Doğu'nun ve klasik antik çağınkinden farklı ve ilke olarak kapitalizme şiddetle düşman olan bir teorinin resmi düzeyde egemen olduğu bir bölgede aranması gerektiği yolundaki ilginç olgudur."[8] Bu bölge, ortaçağ Hıristiyan dünyasıdır.

Bu alıntıdaki "resmi düzeyde" sözünün, derindeki resmi olmayan pratiğin ima edilerek kullanıldığına dikkat ediniz. Yahudilik, Hıristiyanlığa "esas olarak büyüden bağımsız bir din karakteri" kazandıran önemli bir arka plan özelliğiydi.[9] Fakat en önemlisi, Protestanlığın varlığıydı. Protestanlık kapitalizmin nedeni değildi, ama daha eski ve daha derindeki eğilimler için zorunlu bir koruma sağladı. Muktedir kılan güçtü o. Protestanlığı genç bitkinin büyümesine izin veren bir tür korugan olarak gören bu anlayış, Weber tarafından pek çok yerde gösterilir. Örneğin Weber, Protestan anlayışın "modern ekonomik insanın beşiğinde yer aldığını" yazarken, burada doğuran bir anneden değil, küçük bebeğe destek veren ve onun için dua eden bir dosttan, belki de bir vaftiz babası ya da annesinden söz eder. Daha özgül olarak şunları yazar: "Kapitalizm ruhunun... yalnızca Reform'un belirli etkilerinin bir sonucu olarak ortaya çıkabileceği ya da ekonomik bir sistem olarak kapitalizmin Reform'un bir ürünü olduğu gibi aptalca ve doktriner bir tez öne sürmek gibi bir niyetimiz filan yoktur."[10] Kapitalizmin birçok yönü çok daha eskiye dayanıyordu. Bendix'in, Weber'in konumunu özetlediği gibi, "o halde, dünya çapındaki bu tarihsel dönüşüm Püritenliğin bir ürünü değildi; tersine, Püritenlik, çok uzun zamandır Avrupa toplumunu farklı kılan eğilimleri pekiştiren, daha geç bir gelişmeydi."[11]

Weber, kapitalizmin beşiğinin niçin İngiltere olduğu konusunda bazı aydınlatıcı ipuçları verir. Bir kere köylülerin konumu olağandışıdır. İngiltere'de köylüler özellikle güçsüz ve duyarlı bir konumdadır, çünkü bir ada olan bu ülkede kral ve soylular zorunlu bir savaş gücü olarak köylülere ihtiyaç duymazlar; "bu nedenle, köylü koruma politikası İngiltere'de bilinmiyordu ve ülke köylülerin tasfiye edildiği klasik ülke haline geldi." Weber'e göre, İngiltere'de,

> köylülerin hukuksal kurtuluşu diye bir şey hiçbir zaman olmadı. Ortaçağ sistemi, II. Charles döneminde serfliğin kaldırılması dışında resmi olarak hâlâ yürürlükteydi... İngiltere'de, yalnızca pazarın gelişmesi olgusu, böyle olmak sıfatiyle ve tek başına bu, manor sistemini içeriden yıktı. Duruma uyan ilke uyarınca, köylülerin mülkleri ellerin-

den alınarak toprak sahiplerine verildi. Köylüler artık özgür ama topraksızdılar.

Ama Fransa'da, "olayların gidişi bunun tam tersineydi... Fransa, İngiltere'nin tersine, küçük ve orta ölçekli çiftliklerden oluşan bir ülke haline geldi."[12] Bu durum yalnızca köylülerin gücünün farklı olmasının bir yansıması değildi, İngiltere'de servetin doğurduğu baskı daha güçlüydü. Weber'e göre, belirli bir üretim aracının, yani işbölümü ve ticaretiyle İngiliz yün sanayisinin hızla gelişmesi nedeniyle, büyük miktarda sermaye birikimi kiracıyı zayıf ve atıl duruma düşürdü. İngiliz dokuma sanayisinin 14. yüzyıldan başlayarak kitlesel ölçekte büyümesi, yeni bir kapitalist sınıfın doğuşu anlamına geliyordu. Bu gelişmeye, Kuzey Avrupa'nın kendine özgü kentlerinde yaşayan özgür yurttaşların, "burjuvazi"nin büyümesi eşlik ediyordu.

Dinsel, ekonomik ve sosyal faktörlerin kimilerini incelikle iç içe geçiren Weber, siyasal ve hukuksal boyutları da ihmal etmez. Ona göre, "devlet, rasyonel devlet anlamında yalnızca Batı dünyasında var olmuştur." Weber bu Batı tipi devleti, Çin, Hindistan ve İslam'daki karizmatik, patrimonyal ve başka geleneksel yönetim sistemleriyle karşıtlaştırır. Devlet, kapitalizm için temel önem taşır; "modern kapitalizmin serpilebileceği tek toprak olan rasyonel devlet çok farklıdır." Rasyonel devletin temeli, rasyonel hukuktur. Weber burada bir başka paradoks bulur. Hukuk sistemlerinin en "rasyonel"i, yani inceden inceye en işlenmiş ve mantıken en tutarlı olanı Roma hukukudur. Ama ironik bir biçimde, kapitalizmin en fazla geliştiği yer, Avrupa'nın Roma hukukunu benimsemeyen tek ülkesi olan İngiltere'dir. Weber bu çelişkiyi ince bir biçimde çözer. Hukukun biçimsel yönü, yani modern terimlerle "usul hukuku" ya da "biçimsel" hukuk ile onun içeriğini, yani "maddi hukuku" birbirinden ayırır. Böylelikle, "modern Batılı devletin rasyonel hukuku... içerik bakımından olmasa bile biçimsel yönden Roma hukukundan doğmuştur." Bununla birlikte, "kapitalizmin vatanı olan İngiltere, Roma hukukunu hiçbir zaman kabul etmediği için", "gerçekte modern kapitalizmin tüm karakteristik kurumlarının, Roma hukukundan farklı bir kökene sahip olduğu"

açıktır. Weber bu kurumların bir listesini verir. "Vadesiz tahvil... Germen hukuk anlayışının da rol oynadığı ortaçağ hukukundan gelir. Benzer biçimde hisse senedi ortaçağ ve modern dönem hukukundan kaynaklanır... yine poliçe... ticari şirket de ortaçağın bir ürünüdür, tescil teminatı ve vekâletname ile birlikte ipotek de öyledir."[13]

Marx ve Weber üzerinde biraz uzunca durmamın nedeni, ikisinin, kendilerinden sonra gelen teorilerin hemen hemen tümünü önceden görmüş olmaları. Sorunu çözememiş olsalar bile, kendilerinden sonraki bir yazarın çözüme onlar kadar yaklaştığı şüphe götürür. Özgül olarak mucizenin niçin Kuzeybatı Avrupa'da meydana geldiği sorusu üzerinde yoğunlaşan yakın dönemli bir-iki çaba ele alınabilir. Braudel, kapitalizme ve maddi hayata ilişkin görkemli incelemelerinde, Weber'in bir kenara bıraktığı maddi ve teknolojik faktörleri göz önüne alır ve genel olarak geçişin kaçınılmazlığını kabul eder.[14] Tohumların orada olduğu kabul edilir ve biz yalnızca onların büyümesini izleriz. Marx ve Weber'in sahip olduğu mucize ve benzersizlik duygusu gitmiştir. Anderson'ın bu sorunları çözme yönündeki yakın dönemli oylumlu bir çalışması, büyük teorisyenlerden daha ileri bir noktaya ulaşmaz. Örneğin, merkezi önem taşıyan İngiltere örnekolayının ele alınışı doyurucu değildir. Anderson, "İngiltere'de feodal monarşinin genel olarak Fransa'nınkinden çok daha güçlü olduğunu" ama yine de "Batı'daki en güçlü Ortaçağ monarşisinin sonuç olarak en zayıf ve kısa ömürlü muklakiyeti doğurduğunu" kabul eder. Anderson'a göre, İngiltere'nin "mutlakiyetçi" bir evreden geçmiş olması zorunludur; bu, kapitalizmin bir önkoşuludur. Ama Andersom böyle bir evrenin varlığını göstermeyi belirgin biçimde başaramaz. Onun da kabul ettiği gibi, Tudorların aşırı önlemlerinin çoğu uygulamaya konmamıştır ve daimi bir ordu yoktur. Anderson Tudor monarşisinin kıta modeli "mutlakiyetçilik" yönünde "içkin bir eğilimi" olduğuna inansa da hükümdarın çevresi "arka plan bakımından az görülür ölçüde sivil, meslek açısından ticari ve mertebe olarak halktan" ilginç bir toprak sahibi sınıfla çevriliydi. Sonuç olarak İngiltere, "dar bir bürokrasisi ve sınırlı bir maliyesi bulunan, daimi bir ordusu olmayan" bir devletti. Ancak geniş bir bürokrasi, ağır

vergiler ve daimi ordu, Anderson'ın tanımıyla mutlakiyetçiliğin üç merkezi kriteridir. "Monarşinin zorlayıcı ve bürokratik aygıtının çok cılız kaldığı" bir İngiltere,[15] mutlakiyetçi elbiseye hiç de uygun görünmemektir.[16]

Kendi genel modeline göre İngiltere'nin kapitalist devrimin iki temel öngereğinden (mutlakiyetçilik ve Roma hukuku) birini taşıdığını gösteremeyen Anderson, Marx'ın köylülerin mülksüzleştirilmesine ilişkin teorisinin, içine belirli bir miktar "doğal eğilim" katılarak yeniden önümüze sunulan bir versiyonuna başvurur. Ticaret ve imalat büyümüş, köylüler sosyal olarak farklılaşmış, zayıf düşmüş ve hem dışarıdan hem içeriden yok edilmiştir. Bir adım bile ilerlemiş değiliz.

Tartışmamızdaki en ilginç gelişmelerden biri Brenner'ın iki makalesinde ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilkinde Brenner, kapitalizmin yükselişine ilişkin özellikle Ladurie ve Postan'ın yapıtlarındaki demografik açıklamaların yetersizliğini gösterir. Çapraz karşılaştırmalı analiz yöntemini kullanan Brenner, aynı büyük demografik basınçların Batı ve Orta Avrupa'da birbirinden tamamen farklı sonuçlar doğurduğunu gösterir. Açıklama tek başına ticarette ve ticarileşmede de yatıyor olamaz. Çözüm, Marx'ın düşündüğü gibi üretim ilişkilerinde yatar: "Belirli demografik ve ticari değişimlerin gelir dağılımındaki ve ekonomik büyümedeki uzun dönemli eğilimleri etkileme tarzını ve derecesini belirleyecek olan şey sınıf ilişkilerinin, sınıf iktidarının yapısıdır, bunun tersi geçerli değildir."[17] O halde onun teorisi nedir? Batı ve Doğu Avrupa'nın değişik yörüngeler izlemesi, köylülerin Batı Avrupa'da zaten güçlü durumda bulunmaları ve doğudaki gibi yeniden feodalleştirilememeleri olgusundan kaynaklanmıştır. Ancak bu genel yaklaşım onu İngiltere sınama örnekolayında çeşitli sorunlarla yüz yüze bırakır.

Weber'de de gördüğümüz gibi, normal olarak İngiltere'de köylü toplumunun yıkılmasına yol açan şeyin onun zayıflığı olduğu öne sürülmüştür. Brenner'ın tezi onu bir çelişkiye sürükler. İngiltere'de köylü toplumu hem zayıf hem kuvvetlidir. Güçlü olmaları, onları, kendilerini saf dışı bırakmaya yöneltti. Aynı zamanda hem yenildiler hem yendiler. "15. yüzyılın başlarına gelindiğinde

Avrupa'nın çoğu bölümünde olduğu gibi İngiltere'de de köylü toplumu, kaçış ve direniş yoluyla, kendi hareketliliğini engelleyen feodal denetim mekanizmalarını kesin biçimde kırarak tam özgürlüğünü kazanmayı başarmıştı." Ama garip bir biçimde İngiltere'de, Fransa'da olduğu gibi ekonomik güvence kazanamadılar. Kendilerini toprağa bağlı kılarak güçlü bir mülk sahibi sınıf haline gelemediler: "İngiltere'de tarımsal üretimin dönüşmesini mümkün kılan, klasik toprak sahibi-kapitalist kiracı-ücretli işçi yapısının ortaya çıkmasıdır; bu ise, İngiltere'nin benzersiz ölçüde başarılı genel ekonomik gelişmesinin anahtarını oluşturur." Brenner burada her iki argümanın en iyi yanlarını almaya çalışıyor. Köylüler güçlüydüler, toprak sahiplerine direndiler ve bir kez daha serf olmadılar; öte yandan da zayıftılar ve devre dışı bırakıldılar. "Fransa'da tarımsal dönüşümlerin başarısız kalmasının, doğrudan doğruya, İngiltere'de parçalanmakta olan köylü toprak sahiplerinin Fransa'da erken modern döneme değin gücünü korumasından kaynaklandığı görülür."[18] Bu açıklama, tutarsız olması bir yana, İngiliz üretim ilişkilerinin ayırıcı doğasının nedenlerini ele almaya başlamaması nedeniyle doyurucu da değildir. Bu durum nasıl ortaya çıkmıştır ve ayırıcı özelliklerin temeli tam olarak nerede yatmaktadır?

Bu ilk çarpıcı makaleye gelen tepkilerde zayıf yönlere işaret edilmiş, ama daha ileri gidilmemiştir. Nitekim Croot ve Parker'ın kaleme aldığı akıllıca bir yanıtta, Brenner'ın anlamlı değişkeni, yani sosyal yapı farklılıklarını titizlikle saptadığında birleşilir, ancak "bu türden ilişkilerin ortaya çıkışı ya da çıkmayışı konusunda önerilen açıklamanın inandırıcı olmadığı" savunulur.[19] Ne yazık ki bu yazarlar da İngiltere'de küçük çiftçinin (yeoman) önemi gibi bir ya da iki faktörü vurgulamanın dışında daha iyi bir çözüm öneremektedir. Bunun gibi Bois da "feodalizmden kapitalizme geçişte belirleyici rolü kırsal kesimin oynadığını" kabul eder, ancak Brenner'ınkinden daha akla yakın hiçbir açıklama getirmez. İngiliz ve Fransız "feodalizm"leri arasında ona göre en geç 13. yüzyılda başlayan farklılıklara işaret eder,[20] ama bu önemli görüş daha ileriye götürülmez.

İkinci önemli makalesinde Brenner, bu kez bir başka teorisyen-

ler grubunu, yani "Yeni Smithçi Marksistler" olarak anılan Frank, Sweezy ve Wallerstein'ı yerle bir eder. Bütün bu yorumların temel öncülünün, kapitalizmin ortaya çıkışından önce de zaten var olduğu görüşü olduğunu gösterir. Kâr güdüsü çoktan beri vardı. Örneğin, Brenner'a göre, "Sweezy'nin hatası açıkça, sırf pazar mübadelesi yaygın diye, kapitalist sosyal üretim ilişkilerinin var olmadığı bir durumda kapitalist rasyonellik normlarının işlediğini varsaymak olmuştur." Benzer biçimde Wallerstein'ın *Modern World System* (Moden Dünya Sistemi) adlı kitabında da "Sweezy'nin analizine yedirilmiş olan Smithçi teori... tümüyle belirtikhale getirilir ve mantıksal sonucuna vardırılır."[21] Brenner, bu Marksistlerin temelde Adam Smith'in izleyicileri olduğunu gösterirken epey masum bir biçimde eğlenir. Onun işaret etmediği şey, bu üçünün aynı zamanda Marksist olduklarıdır. Daha önce gördüğümüz gibi, Marx'ın kendisi de kapitalist kâr güdüsünün, tohumun, kapitalizmin ortaya çıkmasından önce de var olduğuna inanma ihtiyacını duymuştu. Brenner bir kez daha ortalığı tertemiz etmiş, ama bir alternatif getirmemiştir. Kendisini eleştirenlere sonradan yazdığı yanıtta önceki konumunu inceltmekte, ancak bizi çözüm yönünde daha ileriye götürmemektedir.[22]

Daha yakın tarihli iki teoriden daha söz etmeye değer. Bunlardan birincisine göre, Batı'nın gelişmesi, Avrupa'nın siyasal bakımdan parçalanmasıyla mümkün olmuştur. Hindistan ve Çin'deki birleşik imparatorluklar tüm ekonomik ilerlemeyi ezerken, "pazarın durmaksızın genişlemesi... tüm Batı Avrupa üzerinde siyasal düzenin yokluğunun bir sonucuydu." Buna göre Baechler'ın vardığı başlıca sonuçlar şunladır: "Ekonomik verimliliği maksimize etmenin birinci koşulu, sivil toplumun devlet karşısında özgürleşmesidir. Bu koşul da tek bir kültürel bölge çeşitli egemen siyasal birimlere bölündüğünde yerine getirilir", Avrupa'da olduğu gibi.[23] Bu tezi Hall, kitabının teması olarak güçlü bir biçimde yeniden ifade eder. Hall buna, "Avrupa'yı bir arada tutan" Hıristiyanlığın oynadığı önemli rolü de ekler: "Pazarı mümkün kılan şey, insanların kendilerini tek bir topluluğun bir parçası olarak hissetmeleriydi."[24] Yine bunlar, yeterli olmasa da gerekli açıklamalardır.

O halde şimdi, sorunlar konusunda daha net bir fikir edinebilecek bir konumdayız. Bu sorular şunlar: Kapitalizm niçin erken modern dönemde Batı Avrupa'nın bir bölgesinde ortaya çıktı ve zafere ulaştı? Niçin bu bölge ve özellikle niçin İngiltere? Ayrıca hangi yanıtları izlememiz gerektiğini biliyoruz: Kentler, nüfus artışı, denizaşırı ticaret, kolonyalizm, ticaretin ve pazarın büyümesi, gerekli ama yeterli olmayan nedenlerdi. Belirli bir dinin, bütünleşmiş ve rasyonel bir devletin ve yeni bir hukukun önemli olduğunu biliyoruz. Hıristiyanlığın çeşitli küçük ve egemen siyasal birimleri bir arada tutan ortak kültürü de önemliydi. Hepsinden önemlisi, biliyoruz ki çözümleri bulabileceğimiz yer bu özelliklerin tek biri değil, ekonomi, siyaset, hukuk ve dinin birbirine bağlanma tarzıdır. Dahası, burada Avrupa içinde, özellikle de İngiltere ile öteki kıta ükeleri arasında bazı kritik farklılıkların bulunduğuna ilişkin ipuçları var. Şimdi bu sorunların bazılarının muhtemel bir çözümüne dönebiliriz.

Çok yaygın bir görüşe göre, kapitalizmin ortaya çıkışı, "feodalizm" diye bilinen ve daha önceden var olan bir sosyal formasyonla bağlantılıdır. Bu görüşün en etkili iki savunucusu Maine ve Marx'tır. Maine'e göre feodal bağlar, bütün değişimlerin en önemlisinin, yani statüye (akrabalık) dayalı ilişkilerden sözleşmeye dayalı ilişkilere geçişin temelini oluşturuyordu. Maine'in yazdığına göre, feodalizmde, "ortak akrabalık nosyonu tümüyle ortadan kaybolmuştu. Lord ile vasal arasındaki emanet bağı, hısımlığın doğurduğu bağdan oldukça farklı bir türdendir."[25] Maine, modern tür özel mülkiyetin kökenlerini yeni feodal bağlara değin uzandırır.[26] Feodalizm, Maine'in modern toplumun merkezi özelliği olarak gördüğü şeyle, en büyük oğulun önceliği ilkesinde simgelenen ve kutsanan bölünemez, miras bırakılabilir özel mülkiyet düşüncesiyle bağlantılıydı: "Antik dünyada ve feodalizm potasından geçmemiş olan toplumlarda yaygın görülen en büyük oğulun önceliği ilkesi, hiçbir zaman geç dönem feodal Avrupa'nın en büyük oğulun önceliği ilkesine dönüşmemiştir."[27] Maitland, Maine'in temel içgörüsünün sonuçlarını bir araya getirir. "Bize 'ilerici toplumların hareketinin şimdiye değin hep statüden sözleşmeye doğru olduğunu' öğreten usta, hemen ardından, feodal toplumun sözleşme huku-

kuyla yönetildiğini ekleyecektir. Burada bir paradoks yoktur."[28]

Daha önce gördüğümüz gibi Marx, kapitalizmin yalnızca çözülmüş bir feodalizmden ortaya çıkabileceğini de görmüştü. Feodal sistemde (Asya tipi ve ilkel toplumdakinin tersine), azınlığın özel mülkiyetinin önkoşulu olan temel ayrılma meydana gelmişti. "Feodal gayrimenkul, esas olarak zaten insanların elden çıkardığı devredilmiş mülktü."[29] Maine ve Marx, mülkiyet kavramlarındaki değişmeleri vurgularken Weber başka ideolojik değişmelere de dikkati çeker. Akrabalık duygusu artık baskın değildir; statüye dayalı aile bağlılığı, nihai planda sözleşmeye, bir lorda hizmet etme yönündeki siyasal karara dayalı bir bağa dönüşmüştür. Bendix'e bakılırsa Weber şu düşüncededir: "Batı Avrupa ve Japonya'da, sadakat ve statü onurunun özellikle feodal bir bileşimi, bütün sosyal ilişkileri etkileyen temel hayat görüşü haline getirilmiştir."[30] Bu görüşler temelindedir ki kapitalizmin yükselişini inceleyen önemli teorisyenlerin çoğu -Anderson, Brenner, Barrington-Moore- feodalizmi hayati bir geçiş aşaması olarak görür. Ama bu doğru olsa bile bazı sorular geride kalmaktadır. Bu sorulardan ikisi bu denemenin konusuyla özellikle ilgilidir. Birincisi, feodalizm Avrupa'nın değişik bölgelerinde, özellikle de İngiltere ve kıta Avrupası'nın büyük bir bölümünde niçin bunca farklı sonuçlar doğurmuştur? İkincisi, feodalizm nasıl olup da çözülmüştür?

Buradan ileriye gidebilmek için, feodalizmin ne olduğuna ya da ne olmuş olduğuna ilişkin ideal tip bir model kurmamız gerekir. Maine'e göre feodalizmin merkezi özelliği, mülkiyetin doğasıdır. Çok kaba olarak anlatılırsa, ekonomik olan ile siyasal olanı ayrı alanlar halinde tutan kapitalizmin tersine, bu ikisi birbirinden ayrılmamıştır. Feodalizm, "mülkiyet ile egemenliği birbirine katar ya da birleştirir",[31] çünkü bir bakıma, her manor lordu toprak sahibi olduğu kadar bir kraldır da. Siyasal iktidar ve ekonomik iktidar aynı zincirin halkalarıdır. Daha dar anlamda ekonomik ve hukuksal olan ikinci bir özellik ise, feodal zilyetlik dahilinde değişik mülkiyet yada sahiplik katmanlarını algılayabilme yeteneğidir: "Feodal kavrayışın başlıca karakteristiği, çifte mülkiyeti tanıması, yani fief lordunun üst mülkiyeti ile kiracının alt mülk ya da mülkiyetinin bir arada bulunabilmesidir."[32]

Marx'ın çeşitli yazılarındaki feodalizm tanımlaması, mülk sahipleri hiyerarşisi bulunan, hareketsiz, temelde kendine yeterli ve "köylü" bir topluma ilişkin epeyce alışılmış ve büyük ölçüde ekonomik bir tablo çizer. İşbölümü azdır, üretim temelde kullanıma yöneliktir ve serfler lordlarına zincirlerle bağlıdır.[33] Weber'in belki de en önemli içgörüsü, feodalizmin farklı bir siyasal sistem oluşturduğunu kabul etmesidir. Onun görüşlerini Gerth ve Mills şöyle özetler:

> Weber, feodalizmi, askeri şiddet araçlarının özel mülkiyeti (kendi donanımlarını kendileri sağlayan ordular) ve yönetim araçlarına korporatif olarak el konulması açısından karakterize eder. "Hükümdar", yönetim ve savaşı kendi tekeline alamaz, çünkü böyle bir tekel için gereken araçları çeşitli ayrıcalıklı gruplara emanet etmek zorundadır. Zamanla, bu gruplar kendi adlarına "mülk sahibi" haline gelecektir.[34]

Başka bir deyişle, siyasal ve hukuksal alanlarda merkezsizleşme vardır; merkez sözünü geçiremez ve sırf anarşi dünyanın başına bela olur. Burada yine, askeri, siyasal, hukuksal ve ekonomik iktidarın bir delegasyon zinciri boyunca kaynaşmasına atıfta bulunulur. Feodal toplum bu bakımdan bir devlet öncesi toplumudur; insanlar birer yurttaş değil belirli lordların vasallarıdır.

En etkili feodalizm modeli Bloch tarafından önerilmiştir. Bloch burada yine, ekonomi ve mülkiyetle ilgili yönler yerine feodalizmin askeri, siyasal ve hukuksal özelliklerine ağırlık verir. Modelin merkezi özelliklerini şöyle özetler: "Köylü bir tebaa; ücret yerine hizmet ilişkisinin (yani fief) yaygın biçimde kullanılması; uzmanlaşmış bir savaşçılar sınıfının üstünlüğü; bir kişiyi diğerine bağlayan ve savaşçı sınıfı içinde vasallık denen ayırıcı biçimde kazanan itaat ve himaye bağları; otoritenin, kaçınılmaz olarak düzensizliğe yol açacak ölçüde parçalı oluşu ve tüm bunların orta yerinde, öteki ilişki biçimlerinin, aile ile devletin güvenilmez varlığı." Bloch'un MS yaklaşık 1000 yıllarında Avrupa'daki yargı sistemine ilişkin betimlemesi, otoritenin parçalanmasına iyi bir örnektir. "İlk olarak, yargı yetkilerinin olağanüstü ölçüde parçalanmış olduğunu; ikincisi, aralarındaki bağlantıların birbirine karıştığını; son olarak da etkisiz kaldıklarını belirtebiliriz." Feodalizm

bazı bakımlardan en iyi olumsuz biçimde tanımlanır. Akrabalık temeline dayalı değildir; "feodal bağların kendisi, akrabalık bağlarının yetersiz kaldığı ortaya çıkınca gelişti." Aile bağları modeli üzerine kurulsa da bu bir statü değil sözleşme ilişkisidir. Feodalizm bir devlet sistemi de değildir. "Yine, küçük güçler çoğunluğu üzerine yukarıdan empoze edilen kamu otoritesi düşüncesinin varlığını korumasına karşın, feodalizm, özellikle koruma kapasitesi bakımından devletin köklü biçimde zayıflamasıyla çakışıyordu."[35] Bloch'un düşüncesine göre bu garip ve benzersiz sistem bir geçiş evresi oluşturuyordu; Germen istilalarının yarattığı kargaşa, eski kalıbı kıran yeni bir Roma-Germen kaynaşmasına yol açmıştı. Bunun gibi Ganshof da siyasal parçalanmanın altını çizer. Ona göre feodalizmin dört belirleyici özelliğinden biri, "siyasal otoritenin, normalde devlete atfedilen ve gerçekte de çoğu durumda devletin parçalanmasından türeyen yetkileri kendi çıkarları doğrultusunda kullanan bir kişiler hiyerarşisi arasında dağılmış olmasıdır."[36]

Feodalizmin son bir tanımını yapabiliriz. Maitland feodalizmi tanımlamanın güçlüğünden yakınır: *"Feodalizm* sözcüğünün önüne getirilmiş olan imkânsız görev, tek bir düşünceyi, dünya tarihinin çok geniş bir parçasını, 8. ya da 9. yüzyıldan 14. ya da 15. yüzyıla kadar tüm yüzyılların Fransa, İtalya, Almanya ve İngiltere'si'ni temsil eder duruma getirmektir."[37] Sonuç kargaşadır. Maitland bu durumu netleştirmeye çalışır. Onun vurguladığı kadarıyla, feodalizmin merkezi özelliği, mülkiyetin garip karışımı, ekonomik olanla siyasal olanın harmanlanmasıdır. Feud, fief ya da fee,

> kralın kendi mülkünden yaptığı bir toprak bağışıdır; kendisine bağış yapılan kişi, sadık olmak biçiminde özel bir yükümlülük altına girer... Bu şekilde ortaya çıkan hakları ifade edebilmek için bir dizi teknik terim geliştirilmiştir: Beneficiary ya da feudatory, lordunun, yani bağış yapanın toprağını elinde tutar- *A tenet terram de B.* Toprağın tam mülkiyeti *(dominium)*, deyim yerindeyse, A ile B arasında bölünmüştür ya da bir başka deyişle, feudatory toprağının bir bölümünü hibe edebilir, böylece toprak A, B ve C arasında bölünür, C B'den, B de A'dan bağış almıştır, bu böyle sürer gider.[38]

Maitland'e göre, "feodalizmin en göze çarpıcı karakteristiği, birden fazla kişinin, bir ölçüde farklı anlamlarda aynı toprak parçasına sahip ve malik olduğunun söylenebilmesi" olgusudur.[39] Ama eşit ölçüde karakteristik ve temel başka özellikler de vardır. İktidar ve mülkiyet gizemli bir biçimde iç içe geçmiştir. Feodalizm yalnızca bir toprak mülkiyeti sistemi değil aynı zamanda bir yönetim sistemidir de. Birçokları "askeri memuriyet uygulamasının başlatılması"nı "feodal sistemin kuruluşu" olarak görse de gerçekte, "senyöral yargı ile karşılaştırıldığında askeri memuriyet yüzeysel bir meseledir, kökleri derinlere inen bir neden olmaktan çok birçok etkiden biridir yalnızca."[40] Maitland bunu, "feodalizmin en temel özelliği, yargı erkinin özel ellerde, lordun mahkemesinde toplanmasıdır" diye betimler.[41] İktidarla mülkiyetin, kamu ile özelin iç içe geçmesi, Maitland'ın yapıtının başka yerlerinde de çok iyi gösterilir. İngiliz hukukçu Bracton "özel" ile "kamu" arasındaki farkı bilmekte, ama "bunu az kullanmaktadır." Bunun nedeni, "feodalizmin... bu ayrımın bir inkârı olmasıdır. Feodalizm idealinin eksiksizce gerçekleştiği ölçüde, kamu hukuku dediğimiz her şey özel hukukla iç içe geçer: Yargı mülkiyettir, yürütme mülkiyettir, krallığın kendisi de mükiyettir; *dominium* sözcüğü bazen *mülkiyet* bazen de *lordluk* anlamında kullanılmalıdır."[42]

Maitland'den geniş ölçüde alıntı yapmış olsak da onun ideal tip feodalizm modeline ilişkin görüşlerini bir tanımla daha özetlemek yararlı olacaktır. Bu tanım, feodalizmin özünün, belirli sistemlerin ölçümüne de yarayan zarif bir sentezidir. Ekonomik ve siyasal yönlerin bir arada tutulmasını gösterir. Feodalizm,

> temel bağın lord ile vasal arasındaki ilişki olduğu bir toplum halidir; bu ilişkide lordun görevi koruma ve savunma, vasalınki ise koruma, hizmet ve saygıdır, hizmet silahlı hizmeti de içine alır. Bu kişisel ilişki, bir mülkiyet ilişkisiyle, yani toprağın zilyetliği ile ayrılmaz biçimde iç içe geçmiştir; vasal lordun topraklarını tasarruf eder, vasalın hizmeti toprak üzerinde bir yükümlülüktür, lordun toprak üzerinde önemli hakları vardır ve (diyebiliriz ki) toprağın tam mülkiyeti vasalla lord arasında bölüşülmüştür. Lord vasallarını yargılama yetkisine sahiptir, vasallar lordun mahkemelerinde hazır bulunmak zorundadır,

> Yargı yetkisi mülkiyet olarak, lordun toprağı üzerindeki özel bir hakkı olarak görülür. Ulusal örgütlenme, bu ilişkilerden oluşan bir sistemdir: Sistemin tepesinde herkesin lordu olarak kral bulunur, onun altında en yakın vasallar, yani baş tenant*'lar yer alır, baş tenant'lar tenant'ların lordudur, tenant'lar başka tenant'ların lordu olabilir, bu böyle en aşağıdaki toprak sahibine değin uzanır. Son olarak, öteki tüm mahkemelerin lordun tenant'larından oluşması gibi, kralın mahkemesi de onun baş tenant'larından oluşur ve olduğu ölçüde kral üzerindeki anayasal denetimin tamamını bu tenant organı yerine getirir.[43]

Böylece, kapitalizmi doğuran sosyal formasyonu ideal tip terimleriyle ayırt etme çabamız tamamlanmış bulunmaktadır.

Artık bazı şeyler açıklığa kavuştu. Kapitalizmin ortaya çıkabilmesi, yalnızca belirli bir coğrafi, dinsel ve teknolojik bir kompleksi değil, aynı zamanda ve hepsinden önemlisi, belirli bir siyasal-ekonomik sistemi gerektiriyordu. Bunu feodalizm sağladı. Gene de geriye birçok soru kalıyor. Bunlardan biri, genel bir paradoksta yatmaktadır. Bloch/Maitland modelinde betimlendiği biçimiyle feodalizmin, birçok bakımdan kapitalizm için çok elverişsiz bir zemin oluşturduğu görülür. Birincisi feodalizm, kapitalizmin zafere ulaşabilmesi için kırılması şart olan ekonomik olanla siyasal olanın kaynaşmasına dayanır. Modern pazar, elbette belirli bir siyasal çerçeveye dayanmak zorundadır; ama kapitalizmin gelişebilmesi için ekonomiye geniş ölçüde özerklik tanınması gerekir. Ekonomi özgür kılınmalıdır. Ekonomik ilişkiler, miras alınan iktidarın yalnızca birer alt yönü ise kapitalizm ortaya çıkamaz. İkincisi, siyasal sistem bütünleşmiş ve merkezileşmiş olmalıdır. Modern "devlet", kapitalizmin zorunlu bir refiğidir; bu ölçüye kadar Anderson'ın mutlakiyetin zorunluluğunu vurgulaması doğrudur. Ancak feodalizmin ezici ve belirleyici özelliği devletin çözülmesidir, merkezdeki iktidarın yitimidir. Bu sorular daha özgül bir sorunla bağlantılıdır. Yaygın görüşe göre feodalizm, Batı Avrupa'nın çoğunluğunu kaplayan bir fenomendir. O halde niçin ilk kez İngiltere'de çözülerek kapitalizme dönüşmüştür? Şansımız var ki, bütün bu soruların yanıtlarının hep aynı doğrultuda yattığı görülüyor.

* Tenant: Kiracı, mutasarrıf (y.h.n.)

Geçmişte ve günümüzde birçok gözlemci, Avrupa'nın tümünün, özellikle de Kuzeybatı Avrupa'nın çoğu bölümünün benzer bir "feodal" evreden geçtiğini varsaymıştır. David Hume, "çözülmüş devlet" betimlemesiyle uyum gösteren bir feodal anarşi taslağı çizdikten sonra, "Avrupa'nın feodal yönetimleri arasındaki büyük benzerliğe" dikkat çeker.[44] De Tocqueville şu betimlemeyi yapar: "Ortaçağın Fransa, İngiltere ve Almanyası'ndaki siyasal kurumları inceleme fırsatını bulmuştum ve bu çalışmada ilerledikçe, bütün bu hukuk sistemleri arasında bulduğum görülmemiş benzerlikten duyduğum hayranlık da o ölçüde artıı." Aradaki benzerlikleri incelten De Tocqueville şu sonuca varır: "Sanıyorum, 14. yüzyılda Avrupa'nın sosyal, siyasal, idari, adli, ekonomik ve edebi kurumlarının, belki de günümüzdekinden bile daha fazla benzerlik taşıdığı savunulabilir."[45] Bu görüşü geniş anlamda kabul eden Marx, İngiltere'nin gerçek anlamda feodal, aslında da en feodal toplum olduğunu savunur: "İngiltere'de uygulanan feodalizm, Fransa'da doğal olarak gelişen feodalizmden biçimsel bakımdan daha eksiksizdi."[46] Eğer bu görüş doğruysa geride sorunlar kalır. Ama bundan şüpheye düşmek için nedenler vardır.

Anlaşıldığına göre Weber, İngiliz feodal sisteminin bir bakıma farklı olduğunu kavramıştı. Geleneksel toplumlarda belli başlı iki hükümet biçimi (patrimonialism ve feodalizm) ayırt eden Weber, İngiltere'nin bu iki kategoriye de tam olarak girmediğini kabul eder. Belirtildiğine göre Weber, "İngiltere'yi, patrimonial ve feodal unsurların ayrılmaz biçimde iç içe geçtiği bir sınır durum olarak görür."[47] İngiltere'nin eski baronyal ailelerinde, hükümdarın hükümet ettiği güçlü, merkezsizleştirici bir kuvvet vardı, ama Normanlar güçlü bir merkezi kuvveti (kralın bakanları ve yargıçları) de benimsetmişlerdi.

Bloch'un yapıtları, İngiltere'nin kendine özgü bir feodalizme sahip olduğu kuşkusunu daha da güçlendirir. Yüzeysel olarak okunduğunda, Bloch'un, İngiltere'nin ortaçağ başlarında sıradan bir "feodal" devlet olduğunu öne sürdüğü sanılabilir. Vasallık üzerine yazan Bloch, İngiltere'nin "çoktandır kıta modelinde feodalleştiğini" kaydeder. İngiltere'nin, "istisnai ölçüde sıkı feodal yapıya..." sahip ülkelerden biri olduğunu, "belirli açılardan... başka

hiçbir devletin daha tam feodal olmadığını" belirtir.[48] Ancak bu düşüncelerin bağlamına daha yakından bakarsak, Bloch'un İngiliz feodalizminin kendine özgü doğasının farkında olduğunu görebiliriz.

Bloch, İngiliz siyasal ve sosyal sisteminin merkezileşmesini ve tekbiçimliliğini fark etmişti. Bu olgu, feodalizmin başlıca özelliğine, devletin gerilemesi, parçalanması ve çözülmesine bütünüyle zıttı. Bloch İngiltere ile Fransa'yı karşılaştırdığında bu karşıtlıklar ortaya çıkar.

> İngiltere'de Magna Carta (Büyük Berat) vardı; Fransa'da ise 1314-15'te Normanlara, Languedoc halkına, Bretonlara, Burgondiyalılara, Picardlara, Champagne halkına, Auvergne'e, West'in Basses Marches'ine, Berry ve Nevers halkına verilmiş beratlar vardı. İngiltere'de Parlamento vardı; Fransa'da *Estates Generaux*'tan her zaman çok daha sıklıkla toplanan ve genelde daha etkin olan yerel *estate*'lar vardı. İngiltere'de, bölgesel istisnaları hemen hiç bulunmayan gelenek hukuku; Fransa'da ise uçsuz bucaksız bir bölgesel "gelenek" karmaşası vardı.[49]

Böylece İngiltere tekbiçimli ve merkezileşmiş, Fransa ise çeşitli ve bölgeselleşmişti. Bloch'a göre, "kamu idaresi fief ile tamemen özdeşleşmemiş olduğu için", "İngiltere, kıta Avrupası'ndaki krallıklardan çok daha önce gerçek anlamda birleşik bir devletti." Dahası İngiliz parlamenter sistemi, "kendisini kıta Avrupası'ndaki *'estates'* sisteminden keskin biçimde ayıran kendine özgü bir niteliğe" sahipti. Bu olgu, "İngiliz siyasal yapısını karakterize edecek biçimde, iktidardaki varlıklı sınıfların birbiriyle işbirliği yapması" ile bağlantılıydı.[50]

Bloch başka merkezi farklılıkları da kaydediyordu. "Yüksek ve düşük adalet arasındaki ayrım, İngiliz sistemine her zaman yabancı kalmıştı."[51] Kıta Avrupası'nda yaygın olan ve feodal zilyetliğin nihai olarak toplumun tabanına inmesine engel olan malik sıfatıyla tasarruf edilen (allodial) mülkler İngiltere'de tamamen ortadan kalkmıştı, burada mülkün tamamı nihai olarak kralın elinde bulunuyordu ve herhangi bir tebaanın tam mülkiyeti altında değildi. İngiltere, Norman İstilası sonrasında hizmet karşılığı özel avazi tahsisini (feuding) onaylamaması bakımından bir istisna

oluşturuyordu; böylece, Fransa'yı karakterize eden parçalanmış anarşi halinden kaçınabilmişti.[52] Gerçekten de İngiliz feodalizmi, belirtildiğine göre, "sosyal örgütlenme bakımından ibret alınacak bir değere sahipti"; bunun nedeni tipik bir feodal toplum olması değil, "birçok bakımdan homojen bir uygarlık ortamı içinde, verili bir çevrenin etkisi altında biçimlenen bazı yaratıcı fikirlerin tümüyle özgün bir hukuk sistemi doğurabildiğini" göstermesiydi.[53] Kapitalizmin ortaya çıkışında anahtar oluşturan şey, işte bu "tümüyle kendine özgü hukuk sistemi"dir. Peki ama bu sistemin sırrı nedir? Bu sorunu çözebilmek için, hem feodalizmin doğasını kusursuz biçimde anlamak hem de İngiliz sisteminin işleyişine ilişkin derin bilgi sahibi olmak zorunludur. Bu, Maitland'in, İngiliz feodalizminin temel paradoksunu belirtmesini ve çözmesini gerektiriyordu.

Maitland'e göre, feodalizmi tartışırken, "çarpıcı benzerlikleri olduğu kadar çok büyük farklılıkları da görmeyi, ülkeler ve çağlar arasında ayrım yapmayı öğrendik." Bu nedenle, "şimdi eğer feodal sistemden söz edeceksek, Fransa'nın feodalizminin İngiltere'nin feodalizminden köklü biçimde ayrıldığını, 13. yüzyıl feodalizminin 11. yüzyılınkinden çok farklı olduğunu tam olarak anlamış olmamız gerekir." "İngiltere'nin, dünya ülkelerinin en fazla ya da bu açıdan bakarsak en az feodalleşmişi olduğunu öne sürmek çok mümkündür."[54] Feodalizmi ölçmeye yarar iki merkezi kriterin bulunduğunu hatırlarsak paradoks çözümlenir. Bloch'un da kaydettiği gibi İngiltere, toprak hukuku bakımından en kusursuz biçimde feodalleşmiş toplumdu. Bütün tenure*'lar feodaldi. Maitland'e göre, "feodalizm salt mülkiyet hukuku olduğu ölçüde, İngiltere, tüm ülkelerin en kusursuz biçimde feodalleşmiş olanıydı." Nitekim, "Norman İstilası sayesinde, teorinin bir bölümü bu ülkede tutarlı ve benzeri görülmemiş bir kesinlikle uygulanıyordu; toprağın her santimetre karesi tenure teorisinin kapsamına giriyordu: İngiliz gayrimenkul hukuku, bir feodal tenure hukuku haline gelir. Fransa'da, Almanya'da allodial mülk sahiplerine rastlanabilir: Ama İngiltere'de bir tane bile yoktur." Örneğin, "en büyük oğulun önceliği ilkesinin İngiltere'de ağır basan mutlak ve ödün-

* Tenure: Zilyetlik; başkası adına bir mülk üzerinde tasarruf hakkı. (y.h.n.)

süz biçimi, genel olarak feodalizme değil, kralın en güçlü vasallarının iktidarından bile korkacak pek bir şeyinin olmadığı, yüksek ölçüde merkezileşmiş bir feodalizme aittir."[55] Bu nedenle, tenure bakımından İngiltere en feodal toplumdu ve Marx haklıydı.

Öte yandan İngiltere, daha da önemli olan kamu ve özel hukuku ile siyasal iktidar alanlarında, yani yönetim açısından, farklı bir yönde, devletin çözülmesi yerine iktidarın merkezileşmesi yönünde ilerledi. Maitland'in işaret ettiği gibi, "bizim kamu hukukumuz feodalleşmez; feodalizmin gücü her yönden başka fikirlerle sınırlandırılır ve denetlenir; kamu hakları, bir İngiliz'in kamu yükümlülükleri, salt vasalla lord arasındaki feodal sözleşmelerin bir uzantısı olarak görülmez ve görülemez." Maitland, kamu feodalizminin bu şekilde sınırlandırılmasının başlıca özelliklerini ana hatlarıyla çizer. "İlki ve en önemlisi, insanlar arasında tenure bağı dışında hiçbir siyasal bağ bulunmaması asla yasa haline gelmemiştir... bir timar sahibine (mesne lordu) karşı sadakat ya da bağlılık yemini yaptığı zaman, tenant (kiracı), kral lorda borçlu olduğu sadakati açık biçimde saklı tutuyordu."[56] Böylece, lordu için krala karşı savaşan bir adam, feodal yükümlülüğünü yerine getirmiyor, ihanet ediyor demektir. Aşırı güçlü tebaalar, bu sistemden kalkarak kendileri için gerekçe üretemezler. Bu nokta o denli önemlidir ki Maitland bunu çeşitli biçimlerde incelterek açıklar.

"İngiliz hukuku hiçbir zaman, bir vasalın lordu için savaşmak zorunda olduğunu kabul etmez... Özel savaş hiçbir zaman yasal olmaz; her zaman bir suçtur ve asayişin ihlalidir." Bir vasal, lordunun komutası altındaki birine "karşı gelirse" hemen her zaman "ağır suç" işlemiş olur. Maitland'in yazdığı gibi, "Gelenek hukuku, kraliyet hukuku ve ulusal hukuk, deyim yerindeyse tam da feodalizmin kalesini işgal etmiştir." Maitland bunun olağandışılığını tam olarak ortaya koyabilmek için şunları yazar: "Fransa'nın tarihine göz atmamız gerek; orada, haklı bir davada bir vasalın krala karşı bile olsa en yakın lordunu izlemesi, kesin biçimde yasa kabul edilmişti." İngiltere'de, "askerlik hizmeti yalnızca krala karşı bir yükümlülüktür; İngiliz feodalizmini Fransız feodalizminden çok farklı kılan da budur."[57]

Bu merkezi özelliği mümkün kılan ve bu özelliğe bağlı olan

başka bazı farklılıklar da vardır. Kralın, onu feodal tenant'larına fazlaca bağımlı kalmaktan koruyan alternatif bir ordusu vardır.

> Askeri tenure'lar krala bir ordu sağlasa da tenure'la bağlı olmayanların savaşmalarının gerekli olmadığı hiçbir zaman kural haline gelmez. Şeriflerce yönetilen eski ulusal kuvvet varlığını sürdürür... Sıradan halkın kraliyet görevleri yönetimindeki bu örgütlenmesiyle, feodalizmin askeri sistemi tümüyle dengelenmiştir ve bu da kralın işini çok kolaylaştırır.

Merkezin gücünün bir başka kaynağı, "vergilendirmenin feodalleşmiş olmaması"dır. Maitland'in yazdığına göre, "kral bir süre için, lordların müdahalesi olmaksızın halktan ve alt-tenant'lardan vergi alabilecek, halk kitlesini, onların topraklarını ve mallarını düzene sokabilecek kadar güçlüdür."[58] Bu nedenle, asker ya da para bakımından güçlü lordlara tamamen bağımlı değildir.

Kral, danışma açısından da onlara tamamen bağımlı değildir. Belirtildiğine göre, *commune concilium regni* haline gelecek olan *Curia Regis,* hiçbir zaman çok kesin bir feodal biçim almaz... Buraya istediğini çağırmak büyük ölçüde kralın yetkisindedir. Witan konseyi geleneği kaybolmamıştır." Son olarak, kral, yargı erkini baronlara emanet etmek zorunda değildir. "Adaletin yürütülmesi, hiçbir zaman tamamen feodalleşmemiştir. Eski yerel mahkemeler canlı tutulur ve bunlar feodal meclisler değildir." Bunun bir sonucu olarak, "feodal mahkemelerin yargı yetkisi katı biçimde sınırlandırılmıştır; kralın açıkça yetki vermesi dışında bu mahkemelerin cezai yargı yetkisi yoktur, kral da böyle yetkiler vermekte genellikle ihtiyatlı davranır. Gerçekten de herhangi bir lordun, kıta Avrupası'nda çok aşağı dereceden adalet sayılabilecek olanın ötesinde bir işlemde bulunabilmesi enderdir." Kayda değer bir güçle işe başlayan kral, "kendi adaletinin alanını hızla genişletir: 13. yüzyılın ortalarına gelindiğinde kralın mahkemeleri, pratik olarak tüm ülkede ilk başvurulacak mahkemeler haline gelmiştir."[59]

Böylece çelişki çözümlenir. İngiliz sistemi, feodal bağın tek bir yönünü, yani herkesin hem tenure hem de iktidar bakımından üstündeki kişiyle bağlantılı olduğu fikrini mantıksal sınırlarına taşıyarak, olağandışı bir şeye dönüşmüştür. Bloch'un Fransız feodalizm modelinin standartları alındığında, İngiltere, hem en çok hem

de en az feodal ülkedir. Başka bir açıdan bakıldığında ise İngiltere, mülkiyetin, adaletin ve iktidarın baş lordda toplandığı ideal tip feodal toplumdur ve kusurlu olanlar, çok fazla gücün devredilmesi nedeniyle başka feodal sistemlerdir. İkisi de kabul edilebilir görüşlerdir. Bazı küçük değişikliklere karşın Maitland'in görüşü bugün de kabul edilebilir, elbette, "kitabın ele aldığı dönemin", bir başka deyişle 13. yüzyılın "sonuna gelindiğinde, dünyanın Maitland'in gördüğü gibi olduğuna hiç kuşku yoktur."[60]

Argüman, çok kısa olarak şöyle belirtilip özetlenebilir: Kapitalizmin niçin ortaya çıktığını tek başına hiçbir faktör açıklayamaz. Maine, Marx ve Weber'in ana hatlarını çizdiği gibi, gerekli nedenlerin bazılarını biliyoruz. Bunların hepsi de önemlidir. Ancak daha ileri adım atabilmek için, Brenner ve ötekilerin yanı sıra bu yazarların tümünden toparlanan ipuçları, coğrafya, teknoloji ve Hıristiyanlığın yanı sıra belirli bir siyasal ve ekonomik sistem biçiminin de gerekliliği üzerinde yoğunlaşmamız gereklidir. Bunu geniş anlamda "feodalizm" sağlamıştır. Ancak feodalizmin nihai planda "mucize"nin olmasına izin veren çeşidi, oldukça olağandışı bir feodalizmdir. Bu sistem, zaten, ekonomik iktidarla siyasal iktidar ve pazar ile yönetim arasında örtük bir ayrılmayı barındırıyordu. Anderson'ın anladığı anlamda bir mutlakiyet olmasa da ticaret ve sanayinin dayandırılabileceği güvenliği ve tekbiçimliliği sağlayan, sağlam ve merkez-odaklı bir sistemdi bu. Dugal Stewart'ın Adam Smith'e atfettiği "bir devleti en düşük barbarlıktan en yüksek zenginliğe taşıyabilmek için barış, kolay vergiler ve dayanılabilir bir adalet yönetimi dışında çok az şey gereklidir; gerisini şeylerin doğal düzeni sağlar"[61] görüşünü kabul edersek, o zaman İngiliz siyasal sisteminin böyle bir temeli sağladığını görürüz. Sistem, feuding'in denetimi yoluyla barışı güvence altına almıştı, vergiler hafifti ve adalet 13. yüzyıldan 18. yüzyıla değin tekbiçimliydi ve sıkı biçimde yürütülmüştü. Bu sistem, sonraki tarihini başka bir yerde analiz etmeye çalıştığım rekabetçi bireyciliğin geliştiği çerçeveyi sağlamıştı.[62]

Bununla birlikte, bu süreçteki herhangi bir evrimci zorunluluğu aşırı ölçüde vurgulamak da elbette aptallık olur. Süreç her zaman tersine dönebilirdi; örneğin, İspanyol Armadası'nın zaferi, sürecin

yönünü pekâlâ değiştirebilirdi. İngiltere'nin benzersizliğini aşırı ölçüde vurgulamak da akılcı değildir. Kuzey Fransa, Hollanda ve İskandinavya ile örtüşen elbette pek çok şey vardı. Gene de Marx, Weber ve diğerleri İngiltere'yi kapitalizmin beşiği olarak görmekte haksız değildiler. Beşiğin başında duranlardan biri Protestanlıksa, Bloch ve Maitland'in böylesine net olarak betimlediği olağandışı bir siyasal-ekonomik sistem de vaftiz töreninin bir diğer konuğuydu. Gerçekten de beşikte yatanın asıl bu konuk olması bile mümkün. Beşiği oraya kimin ve ne zaman getirdiği ise başka bir konu.

SONSÖZ
Bireyciliğin yeniden ele alınması ya da tarihçinin sanatı

Bu kitaptaki denemelerde, *The Origins of English Individualism*'in merkezi argümanı yeniden ifade edilmiş, inceltilmiş ve doğrulanmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte, o kitapta yer alan teorilerin, tarihçi topluluğunun eleştirel incelemeleri karşısında varlığını ne ölçüde sürdürebildiğini merak edebiliriz. Çünkü, eleştirmenlerin çoğu, geniş anlamda haklı olmam halinde İngiliz tarihi anlayışımızda köklü değişikliklerin yapılması gerekeceğinde birleşirken, birçokları da ısrarla tezimin ya kanıtlanmamış ya da yanlış olduğunu savunmuştu. İngiltere'de hiçbir zaman alışılmış anlamda bir köylü toplumu olmadığını ve köylü toplumundan bireyci topluma ya da feodalizmden kapitalizme olan sözde devrimin, birçok sosyolog ve tarihçinin öne sürdüğü tarzda gerçekleşmediğini savunan

bu tez, bu kitabın 1. bölümünde ve yeri geldiğinde de öteki bölümlerin birçoğunda yeniden ifade edilmiştir. Tezi burada tekrar etmeyeceğim, argümana karşı getirilen itirazlardan bazılarına bir göz atacağım.

Individulism, 160'ı aşkın basılı sayfada 50'yi aşkın eleştirmen tarafından tahlil edildi.[1] Pek çok yapıcı eleştiriden ötürü onlara teşekkür borçluyum. Eğer yanıtım biraz savunmacı bir izlenim uyandırıyorsa, bunun nedeni, eleştiri ve soruların en güçlüleri üzerinde yoğunlaşmayı seçmiş olmamdır.[2] Ben burada eleştirileri yanıtlamakla ilgiliyim. O halde merkezi tezden geriye neler kalmaktadır ve bu yorumların ışığında ne gibi değişikliklerin yapılması gerekir? Böylesine titizlikle didik didik edilmiş bir yapıtı yeniden incelemek tevazu isteyen bir iş ve kimi yazarların eleştiri tonu da bu görevi kolaylaştırmıyor. Ama okuyucular, fırtınalar estikten ve karşı atışlar yapıldıktan sonra gemiden geriye ne kaldığını merak ediyor olabilirler.

Individualism'deki argümanın esası, özel, bireysel mülkiyet kavramının gelişimiyle ilişkiliydi. Kitap, "modern" anlamda özel, biresel mülkiyet kavramının tanıtılmasının, yalnızca 15. yüzyılın bitiminden bir zaman sonraki bir hukuk devrimiyle gerçekleşebildiğine inanan Marx'ın ve onu izleyenlerin düşüncelerini çürütmeyi amaçlıyordu. Marx'ın savunduğuna göre, "emtia sahibi emtiasıyla ne yapabiliyorsa toprak sahibi de toprağıyla onu yapabilir... biçimindeki hukuk anlayışı... modern dünyada yalnızca kapitalist üretimin gelişmesiyle... ortaya çıkar." Bir sistem olarak kapitalizm, "feodal mülkiyeti, klan mülkiyetini, küçük çiftçi mülkiyetini" modern, bireyci mülkiyete "dönüştürür."[3] Maitland gibi hukuk tarihçilerinin yapıtlarını incelemek, eski hukuk kitaplarını analiz etmek ve Hormans gibi mahkeme kayıtları delillerini çarpıtıyor gibi görünen ortaçağ uzmanlarının argümanlarını yeniden incelemek suretiyle, mülkiyetin en geç 13. yüzyılın sonlarına gelindiğinde yüksek ölçüde bireyselleşmiş olduğunu göstermeye çalıştım. Mülkiyet daha büyük grupların değil bireylerin elindeydi; mülk alınıp satılabilirdi; çocukların toprak üzerinde otomatik hakları yoktu; ailelerin belirli bir toprak parçasına güçlü biçimde bağlandıklarına ilişkin bir delil yoktu. Bu nedenle kitabın argümanının

çekirdeği, yukarıdaki 1. bölümde yumuşak biçimde görülebileceği gibi, hukuksal ve teknik nitelikteydi. Kitabın tezinin nihai planda dayandığı ya da düştüğü yer de bu argümandır. Eleştirmenlerin bu argümana gösterdikleri tepkiler aydınlatıcıdır.

G. C. Homans'ın yazısı, benim onun yapıtına yönelttiğim eleştirileri çürütmeye çalışmamaktadır. Onun da kabul ettiği gibi, "gelenek hukuku, hayattaki kişiler arasındaki toprak devrini gerçekten de görece kolay hale getirdi... 13. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, toprak pazarı, hatta devredilmesi, teoride manor lordunun rızasını gerektirse bile serf toprakları pazarı canlılık kazanmıştı." *English Villagers*'a (İngiliz Köylüleri) yeniden dönen Homans, yalnızca şu düşünceyi yeniden öne sürüyor: "Özellikle İngiltere'nin common-field* bölgelerinde", köylüler pratikte, "standart mülklerini mirasçılarına, genellikle de en büyük oğullarına, eksiksiz bırakmak", kızlarına çeyiz vermek ve henüz mülkten ayrılmaya hazır olmayan öteki çocuklara bakmak eğilimindeydiler. Aslında bu düşünce, Homans'ın kitabında savunulandan çok daha zayıftır. Kabul edilmesi çok daha kolay olan, zayıflatılmış bir iddiadır. Profesör Homans'ın, benim onun ortaçağ mahkeme kayıtları materyallerini kullanımına ve bunlardan yaptığı çıkarımlara yönelttiğim ayrıntılı eleştiriler karşısında kendini savunmaya ya da yorumda bulunmaya girişmemiş olması anlamlıdır.

Kitabı eleştiren öteki yazarlar içinde yalnızca ikisi, bu çok merkezi argümanı ele almaya dahi yeni başlamıştır. Bu suskunluk karşısında, geriye kalanların birçoğunun ya argümanı zımmen kabul ettiğini ya da kendilerini konuyu tartışabilmek için yeterli hissetmediklerini varsaymak gerekiyor. Onların bu en merkezi teknik konuyu reddetmek şöyle dursun, tartışmayı bile başaramamaları, kitabın merkezi tezinin, bütün öteki argümanların çevresinde sıralandığı en önemli argümanın, eleştiri sınavından başarıyla geçtiğinin en açık işaretidir. Daha az temel nitelikli argümanlara yönelttilen eleştiriler de işte bu zımni kabullenmenin ışığında değerlendirilmelidir. Eleştirmenlerin bu konunun merkeziliğinin farkında olmamaları pek mümkün değil. Kitabın ortasındaki iki bölüm 1350'den 1750'ye ve 1200'den 1750'ye "mülkiyet" konu-

* İngiltere'de gelenek hukukuna (Common Law) tabi arazi. (y.h.n.)

suna ayrılmıştır ve yaklaşık 50 sayfa, yani kitabın dörtte biri kadar tutmaktadır. Bu tezin kimi bölümlerine meydan okumaya çalışan iki eleştirmenin argümanları neydi?

Dr. Rosamond Faith, esas olarak, ortaçağ İngilteresi'nde mülkiyetin daha geniş grupların değil de bireylerin elinde bulunduğu yolundaki argümanıma katılmaktadır. Gerçekten Faith daha radikal bir teori öne sürmekte, bu özelliğin çok daha eski bir dönemde, Norman İstilası öncesi İngiltere'de var olabileceğini savunmaktadır. Faith, mülk devri üzerinde soy tarafından empoze edilen hiçbir kısıtlama olmadığını, "ortaçağda gelenek hukukunun, toprak konusunda kıta Avrupası'ndakinden kesinlikle çok daha bireyci bir tutum sergilediğini" kabul eder. Onun başlıca eleştirisi, ortaçağ uzmanlarının hatta belki Marx'ın bile bunu başından beri bildiği yolundadır. Samandan bir adam yapıp sonra da ona saldırmışım. Eğer öyle yapmışsam, kimi yazarların düşüncelerini daha belirtik kılmamalarından ancak üzüntü duyabilirim. Elbette yalnızca ben değil bir grup tarihçi ve sosyolog, 15. yüzyıla değin bir tür toplu, aileye dayalı, köylü mülkiyet sisteminin bulunduğuna ve sonra bunun yeni bir kapitalist ve bireyci çerçeve tarafından radikal bir dönüşüme uğratıldığına inandığını düşünmüştür.

Argümanlarımdan birine göre, toprağın tümüyle devredilebildiği ve çoğunlukla da alınıp satıldığı bir toplumda, birçok köylü toplumundaki gibi belirli "aile" arsalarına duyulan karakteristik duygusal bağlanmanın olması muhtemel değildir. Böyle bir toplumda, "adın toprakta kalması", yani aile adının miras alınan belirli topraklarla sürdürülmesi yönünde güçlü bir duygu olmayacaktır. Dr. Faith bu konuda daha ikircikli düşünmektedir. Bir yandan, belirli toprak parçalarına bağlanmanın zayıf olduğuna katılır, ama öte yandan toprağa genelleşmiş biçimde yüksek bir duygusal değer verilmesi fikrinden vazgeçmeye yanaşmaz. Böylece, bir yandan toprağın 1300 ve belki daha öncesinden sonraki dönemin büyük bir bölümünde serbestçe ve sıkça alınıp satılabildiğini kabul etmekte, ama öte yandan toprağın nüfusun önemli bir bölümü için "fiilen tek geçim kaynağı" olması nedeniyle "meta" olarak nitelenemeyeceğini savunmaktadır. Dr. Faith'e göre toprak, ekonomide çok kritik olması nedeniyle ortaçağ insanları için duygusal açıdan

önemli olmalıdır.

Ortaçağ İngilteresi'nde imalat ve ticaret alanlarında başka birçok gelir kaynağının olduğunu hatırlamak gerekli olsa bile, toprağın ekonomik açıdan çok büyük önem taşıdığını elbette kimse inkâr edemez. Ama bu İngiltere için 18. yüzyılın sonlarına kadar, tarım bölgelerindeyse bugün de geçerlidir. Ama tarihçilerin çoğu, 17. yüzyılın ikinci yarısıyla 18. yüzyılda toprağa "köylü" türde duygusal bağlanmanın az olduğunu kabul edecektir. Bu bize şunu gösteriyor: Bir şeyin ekonomik bakımdan önemli olduğunu söylemek, tek başına, o şeyin sosyal ya da simgesel önemi hakkında az şey ifade eder. Bu merkezi argüman üzerinde herhangi bir derinlikte yorumda bulunan öteki eleştirmen Profesör Hilton, Elton'ın dikkat çektiği ikili duyguyu (biz bunu zaten biliyorduk, ama gene de bu yanlış) klasik bir biçimde ortaya koyar. Hilton, serbest mülk tasarruf hakkının (freehold tenure) (başkalarının çok iyi bildiği) ante mortem (ölüm öncesinde) devredilebilirliğini keşfettiğim için "hayrete düştüğümü" öne sürüyor. "Şaşırmış" daha iyi bir nitelleme olsa da burada önemli olan, Hilton'ın freehold konusunda haklı göründüğümü kabul etmesidir. Ama daha sonra dolaylı yoldan F. W. Maitland'e saldıran Hilton, bu kabulün temelini garip bir biçimde aşındırmıştır.

Hilton, ortaçağ mülkiyetine ilişkin düşüncelerimin "neredeyse tamamen F. W. Maitland"e dayandığını öne sürer. Maitland'den çok yararlandığım doğru olsa da kitabı okuyanlar bunun kayda değer bir abartma olduğunu göreceklerdir. Maitland temeldir, ama alıntılanan başka birçok kaynak tarafından da desteklenmektedir. Beni Maitland'e bağlayan Hilton, böylece, Maitland'i zayıflatarak beni de zayıflatabilecek bir konumdadır. İlk olarak, üzerinde çalıştığım dönem, yani 1300 ve sonrası dönemi için Maitland'in her nasılsa gözden düştüğü ima edilir. S. C. Milsom'ın, "Maitland'in 'bazen çok soyut mülkiyet kavramlarını çok erken tarihlere yerleştirdiği' yolundaki nazik uyarısını" göz ardı etmekle suçlanmaktayım. Buna, Milsom'ın görüşleri de en az Maitland'inki kadar yanlış olmaya açıktır diye yanıt verilebilir. Ama daha iyi bir yanıt var. Hilton, Milsom'ın önsözünde iki cümle sonra gelen şu satırları okumuş olmalı: "Eğer Maitland'in çizdiği tablo başlangıç için

doğru değilse bile -burada heretik, kendi heretikliğinden en çok rahatsızlık duyan kişidir- doğru olduğu ortaya çıkmıştır." Burada kastedilen şeyi, Milsom aynı önsözde şöyle açıklığa kavuşturuyor: "Bu kitapta ele alınan dönemin sonlarına gelindiğinde, dünyanın Maitland'in gördüğü gibi olduğuna hiçbir şüphe olamaz."[4] Maitland'in ele aldığı dönem 1307'de bitiyor, benimkisi ise 1307'de başlıyor. Milsom'ın otoritesine dayanarak 13. yüzyılın başlarından itibaren Maitland'e güvenilemeyeceğini öne sürmek, yumuşak bir deyimle, biraz yanıltıcıdır. Ama Maitland'in otoritesini aşındırma çabası bununla da bitmemektedir.

Profesör Hilton'a göre Maitland, "her halukârda, temel olarak, askeri tenure'lar gibi üst sınıflar arasında freehold mülkten söz etmektedir." Bu eleştiriyi okuyan ve Maitland'i hiç okumamış olan, ortaçağ uzmanı olmayan bir okur, önde gelen bir ortaçağ tarihçisinden gelen bu *obiter dicta*'yı kabul edebilir. Gerçekten de "neredeyse tümüyle" bu otoriteye dayanmışsam ve o da freehold tenure'lar dışında başka hemen hiçbir şeyle ilgili değilse, o zaman kuşkusuz çok zayıf ve desteksiz bir zemin üzerinde olmalıyım. Fakat bu gerçekte, kitabın içindekiler bölümüne bakıldığında bile açıkça belli olacak kayda değer bir çarpıtmadır; bu bölümden, "Pollock ve Maitland"in, değişik tenure türlerinin her birine birkaç kısım ve bölüm ayırdıkları anlaşılmaktadır. Örneğin, 1. ciltteki 356.-83. sayfalar, yalnızca "serbest olmayan tenure"a ayrılmıştır. Maitland'in yapıtının ortaçağ toplumundaki tüm gruplarla doğrudan ilgili olmadığını öne sürmek, kesinlikle savunulamaz bir görüştür.

Görünürdeki tek otoritem olan kişiyle bağlarım koparıldıktan sonra, artık uzman eliyle yok edilmeye açık duruma geliyorum. Profesör Hilton, villein* (yani köle) tenure'ının doğasını yanlış anladığımı, "bunu sanki 16. yüzyıl copyhold'una eşdeğermiş gibi serbest freehold'a yedirmeye çalıştığımı" öne sürüyor. Hilton, grup ya da aile mülkiyeti bulunduğu görüşünü savunmaya çalışmıyor. Ama bağlı köylülerin (villein) haklarının, "lordların denetimiyle" "katı biçimde sınırlandırıldığını" savunuyor. O dönemde iktidar, soylular, gentry ve ruhban sınıfında yoğunlaşmıştı; bu nedenle,

* Ortaçağ İngilteresi'nde lorda tam bağımlı en alt kırsal kesim. (y.h.n.)

ortaçağ döneminde toplumun bu düzeyinde haklar, bireycilik ve benzeri şeylerden söz etmem gülünçtü. Aynı konuyu dile getiren Lawrence Stone da şunları yazıyor: "Bay Macfarlane'in miyopluğunun tipik bir belirtisi, mülkiyet kullanımının hemen her yönünün manor mahkemesi eliyle yakın bir komünal denetim altında bulundurulduğunu tamamen göz ardı etmesidir. Bu tür mahkemeler, insanlara ne zaman, nerede ve ne ekimi ya da hasadı yapacaklarını söyleyebiliyordu."

Bu argümanda yarı yarıya doğruluk payı var. Çok erken bir dönemde en azından 18. yüzyılın ortalarına değin, "küçük insan" üzerinde hatırı sayılır bir baskı oluşturan hatırı sayılır bir mülkiyet yoğunlaşması olduğunu kimse inkâr edemez. Earls Colne'da 1380'den, İngiltere'nin daha muhafazakâr olan kuzey kesimlerinde ise 16. yüzyıldan başlayarak manor mahkemelerince kabul ettirilen kısıtlamaları inceledim. Elbette kiracıların hareket alanı sınırlıydı ve belirli kurallar dairesinde çalışmak zorundaydılar. Fakat gerçekte benim argümanım bundan oldukça farklı. Ben iki şey öne sürdüm. Birincisi, hukuk kaynaklarının incelenmesinden de görüleceği gibi *de jure* konum, mülkiyetin, devredebilme hakkının, ailede değil bireylerde olduğu yolundaydı. Bu durum çok eski dönemlerden beri varlığını sürdürmüştü ve çapraz karşılaştırmalı olarak bakıldığında da çok olağandışıdır. Buna Hilton, Homans, Faith ya da başka bir eleştirmen itiraz etmiyor. İkinci olarak, mahkeme kayıtları ve başka belgeler üzerinde yapılan yakın dönemli çalışmaların gösterdiği *de facto* konumun, insanların bu hakkı çok yaygın biçimde kullandığı yolunda olduğunu savundum. Akraba olmayanlara toprak satışı çok sık görülüyordu; tarihçilerin uzun süre bu tür etkinliklere giremediklerini düşündükleri "villein"ler bile toprak satabiliyordu. Bu olguya da kimse karşı çıkmıyor. 15. ve 16. yüzyılların manor mahkemelerini incelemiş ve bunların bir yanda denetim ve yöneltim ile öbür yanda toprak alım satımlarına izin verme yeteneğini nasıl birleştirdiklerini görmüş olduğumdan, burada belirli herhangi bir bağdaşmazlık göremiyorum. Bunun nasıl olabildiğinin ayrıntılı biçimde belgelendirilmesi gerekiyor. Kanıtlanmış olmadığı ortaya çıkan şey, merkezi argümanda yanılmış olduğumdur.

İddiamın taraflı olduğu düşünülebileceğinden, belki görece tarafsız bir otoriteyi gündeme getirebilirim. Dr. Paul Hyams, tam da bu konularda, yani villein'lerin hukuksal konumu ve erken ortaçağ hukukunun doğası konularında uzmanlaşmış bir ortaçağ tarihçisi. Benim Maitland'den yararlanışımdaki herhangi bir uygunsuzluk, ortaçağın hukuk kavramlarını herhangi bir biçimde yanlış kullanmam, mülkiyet konularıyla ilgili herhangi bir saptırma, kitabı eleştiren Dr. Hyams tarafından ortaya çıkarılmış olmalıydı. Daha özel olarak, G. C. Homans'ın kitabının nerelerde yanıltıcı olduğunu gösterme -ki bu oldukça teknik bir konudur- yönündeki genişletilmiş girişimimdeki herhangi bir kusura işaret edilmiş olmalıdır. Dr. Hyams, benim itirazımın ciddiyetinin farkındadır. Ona göre, Homans'ın ortaçağ köylü topluluğu konusundaki görüşleri 40 yıldır "hiçbir zaman gerçek anlamda bir itirazla karşılaşmamıştır. Alan Macfarlane işte bu itirazı getiriyor." Dr. Hyams benim köylü toplumu modelime bazı eleştiriler yöneltmekle ve bazı ihmal kusurlarına dikkat çekmekle birlikte, -ki bunlara daha sonra döneceğim- anlamlı bir biçimde, Homans'ı hiç savunmamakta, benim Maitland'den yararlanışımı hiç eleştirmemekte, bireyselleştirilmiş mülkiyet kavramlarının çok erken dönem gelişimine ilişkin argümanın önemli hamlesine hiçbir köklü itiraz getirmemektedir. Hyams sözlerini, "uzmanların haklı öfkeleri, bu kitabın hakiki başarısına gölge düşürmemelidir" dileğiyle bitirir.

Bu tavsiyeye çok fazla kulak asılmadıysa da kitabın merkezi tezinin, karşı argümanlarla çürütülmek şöyle dursun, ciddi bir itiraza uğradığını görmek bile güçtür. Ciddi ve inandırıcı bir itiraz başlatılmadıkça, argümanı değiştirmek için bir neden göremiyorum. Marx, Weber ve onların izinden gidenler yanılıyordu. İngiltere'de 14., 15., ve 16. ya da 17. yüzyıllarda, kapitalizm öncesi ekonomik bir formasyondan bir diğerine, kapitalist bir formasyona devrimci bir değişim olmadı.

Bana göre merkezi argüman geçerli olmakla birlikte, eleştirmenler, haklı olarak, bu argümandan yapılacak tümdengelimlerdeki ve argümanın sunuluş biçimindeki bazı muhtemel zayıf yönlere işaret etmişlerdir. Eleştiri kümelerinden birine "ihmal kusurları" adını verebiliriz. Birçok eleştirmen, kitapta başka birçok konunun

da incelendiğini görmek isterdi. Söz konusu ihmallere ilişkin en uzun tek listeyi, bir başka ortaçağ tarihçisi olan Dr. John Hatcher hazırlamıştı. Dr. Hatcher'ın işaret ettiğine göre, "rant, tenure koşulları ve lordluktan çok az söz edilmektedir... villein'lik, rekabetçi tenure'lar, mülk yönetimi, çiftçilik yöntemleri, mesleki yapı, hayat standartları, tüketim kalıpları, toprak-emek oranları, verimlilik, kentler, ticaret, sanayi, teknoloji, iletişim, finans ve benzeri konulara geçerken yapılan tek tük değinmeler yüzeysel olmamalıydı." Gerçekte, bu konuların birçoğuna geçerken değinilmiştir ve Dr. Hatcher bu ironiyi abartmıştır. Ancak, kısa bir kitapta bu konuların birçoğunun ayrıntılı bir biçimde pek geliştirilemeyeceğini göstermekte çok haklıdır. Eleştirmenlerin bir ölçüde ya da daha fazla yer ayırmam gerektiğini düşündüğü öteki konular arasında şunlar sayılabilir: Dış ilişkiler ve dünya pazarları, sınıf mücadeleleri, emekçi sınıflar ve sosyal sınıf değişmeleri, şiddet ve acı, devlet ve devlet düzenlemesi, burjuvazinin rolü, gelenek hukukunun tarihsel önkoşulları, gelenek, kilise ile dinin rolü, Kara Ölüm, çitlemeler, open field sistemi, geleneksel köy ve manor, serflik, yönetim ve siyaset hukuku. Son olarak, aralarında antropolog Dr. Rheubottom'ın da bulunduğu çeşitli eleştirmenler, "kültürel bir sistem olarak bireyciliğin" ayrıntılı biçimde ele alınmayışına dikkat çekmişlerdir. Dr. Harding'in yazdığına göre, "bireyciliğin ahlak, siyaset ve genel kültürle toprak mülkiyetinden daha belirgin bir bağlantı içinde olduğunun" farkında olmama rağmen, genel olarak bu boyutları ihmal etme eğiliminde olduğum öne sürülmüştür.

Bu önemli ihmallere ilişkin olarak çeşitli şeyler öne sürülebilir. Birincisi, başkaları da bu tür ihmal kusurlarını işlemiştir. Nitekim Richard Smith (1), "lordluk ile bunun gelenek hukukunun işleyiş süreciyle ilişkisini ele almamış olmakla" hata ettiğimi, ama "bu kusuru, beni eleştirenlerin ve hukuk tarihçilerinin de işlediklerini" savunur. İkincisi, ihmal listeleri hazırlayanlar, bu konuların tümüyle ya da bir kısmını ele almış olsaydım da bunun argümanımı aşındıracağını, hatta zayıflatacağını bile öne sürmemektedirler. Tersine, bunun argümanıma güç katacağına inanmaktadırlar. Nitekim, örneğin Barbara Donagan'a göre, ahlaki ve duy-

gusal boyutların tartışılmamış olması, "yeniden keşfedilen bu İngiliz bireycileri hakkında ancak yarım bir fikir edinmemize yol açar." Daha sert bir dil kullanan Dr. Baker, "Ortaçağ İngiltere-si'nde kentlerin, sanayinin ve ticaretin benim ana tezime destek verebilecek rolünü" "aptalca" göz ardı ettiğime işaret ediyor. Böylece, kitapta öne sürdüğüm ve kanıtlanmamış ve tartışmaya açık olarak nitelenen argüman, çok büyük ölçüde güçlendirilmiş olabilir.

Eleştirmenler elbette haklılar. İngiliz bireyciliğinin kökenlerine ilişkin eksiksiz bir incel'me, yukarıda sıralanan konuların tümünü ve siyasal iktidarın rolü ve doğası, hukuk ve yönetim yapısı, dil, edebiyat, sanat, ideoloji gibi benim ekleyebileceğim başka pek çok konuyu işlerdi. Benim zorlandığım nokta, basit bir hipotezi olabildiğince açık ve özlü bir biçimde ortaya koyan, yorumlayıcı bir deneme yazmayı istememdi. 20 yıl bekleyip çok büyük miktarda malzeme toplayabilir, sonra da bunu Braudel'in üç ciltlik dev "Uygarlık ve Kapitalizm" tarihinden hiç de daha az hacimli olmayan birkaç cilt haline getirebilirdim. Argümanın esasına, yani üretim ilişkilerine inerek, benim ve başkalarının temel alabileceği yeni bir çerçeve kurabilmeyi umuyordum. Daha özel olarak ahlak düzeni konusunda ise, sonsöze yazdığım savunmada, çok daha edebi delillerden yararlanmanın güçlüklerinin ve "argümanı bir ilk sunuş biçiminde görece basit tutabilme isteğinin", beni ahlak düzeni, duygu ve benzeri konuları bir başka sefere bırakmaya yönelttiğini belirttim. Elinizdeki kitapta yer alan denemeler, bu sözün, siyasal, ahlaki ve duygusal düzenin seçilmiş küçük bölümleriyle ilgili olarak kısmen yerine getirilmesi oluyor. Bu denemelerde ve sonraki araştırmalarımda, bireylerin topluma ve devlete nasıl bağlandığını anlamadan kitapta betimlenen serbest yüzer bireyciliğin anlaşılamayacağı yolunda özellikle Donagan ve başkalarından gelen çok akla yatkın eleştirilerin kimilerine yanıt vermeye çalıştım. Dr. Hyams'ın eleştirisinin adil bir değerlendirme olduğu görülmektedir. Hyams, argümanın inceltilmeye, daha ince derecelendirmelere ve başka delillere gerek duyduğuna işaret eder. "Macfarlane bu ihtiyacın farkındadır. Onun genellik ölçeği ve düzeyi, belki de onu görevi yerine getirmekten muaf kılmaktadır."

Bana kalırsa riski göze almaya değerdi.

Bu denemelerde ahlaki ve ideolojik sorunlarla ilgili daha geniş tartışmalara yer verilmesi, nihai planda bir ekonomik determinist olduğum yolunda Goldie tarafından ortaya atılan ve Smith (2) tarafından tekrarlanan eleştirilere kısmen bir yanıt oluşturabilir. Maddi, sosyal, ahlaki ve entelektüel dünyalar arasında "seçmeci bir iç içelik" olabileceği konusunda Weber'e katılmakla birlikte, Smith'in deyişiyle "ideolojik üstyapı, ekonomik altyapı kalıbını *izler*" (italikler yazarın) görüşünü reddederim.

İşlediğim ihmal kusurları, göze çarpan bir başka zayıf noktayla, yani nihai planda İngilizlerin sözde bireyciliklerinin kökenlerini açıklayamamış olmamla da bağlantılıdır. Bazı eleştirmenler, vardığım sonuçların böylesine bilmecemsi olması karşısında hayal kırıklığına uğramıştır: Montesquieu'ye ve Germen ormanlarına yapılan dolaylı bir atıf. Modern toplumun kökenlerine ilişkin sorunların alternatif çözümlerini görünüşte yıkan bu eleştirmenler, bu çözümlerin yerine eksiksiz biçimde tasarlanmış ve inandırıcı bir şey getireceğimi umuyorlardı. Gerçekten ben de öyle yaptım. Ama önümüzdeki görev, tek bir kişi tarafından ya da birkaç yılda başarılamayacak, çok büyük bir görevdir. Ben de bir ipucu ortaya atarak daha sonra bunun üzerinde daha çok düşünmeye, başkalarını, özellikle de 20. yüzyıl öncesi dönem üzerinde daha fazla uzmanlaşanları bu temalar üzerinde fikir yürütmeye özendirme kararı verdim.

Individualism'den bu yana geçen yıllarda, gerçekten de argümanı daha ileri götürmeye ve ortaya çıkan sorunlara en azından kısmi bir çözüm getirmeye çalıştım. İzlediğim belli başlı iki düşünce çizgisi, evlilik üzerine yakın dönemde yayınlanan kitabımın son bölümünde ve bu derlemenin 8. bölümünde temsil edilmiştir. Bu 8. bölümde, *Individualism*'in sonlarında İngiliz feodalizminin başka feodalizmlere benzediğinden çok ciddi kuşkular duyduğumdan söz ederken ortaya koyduğum bir düşünceyi ilerlettim. Bu konuda ve Hyams ile başkalarının haklı olarak yorumda bulundukları lordlukla ilgili başka konularda bir ön incelemeye giriştim.

Yöneltilen eleştirilerin bir başka bölümü de tarihsel değişimi ele alışımla ilgili. Eleştirmenlerden bazılarına bakılırsa, değişi-

min varlığını inkâr ediyorum. Bu doğrultudaki yarım düzine eleştiriden üçü örnek olarak verilebilir. Barbara Harris'in belirttiğine göre, kitabım nihai planda, "beş yüzyılı aşkın bir dönem boyunca köklü tarihsel değişimin varlığını inkâr eden bir tarih kitabıdır. Böyle bir iddia, insanın havsalasına sığmaz." Daha sonra Harris, söz konusu dönemde meydana gelen 11 önemli değişimi sıralıyor. Bunlar gerçekten de allak bullak edici bir izlenim veriyor. Yine Dr. Hatcher, benim sözde "Sanayi Devrimi ile doruğuna çıkan yarım binyıllık sosyal istikrar" hipotezimi çok zayıf buluyor ve kitabımın, "bizi, sanayileşme öncesi 500 yıl boyunca toplumun ve ekonominin esas olarak değişmediğine ikna etmeye çalıştığını" savunuyor. Bu eleştirinin belki de en aşırı biçimini dile getiren Profesör Stone, mülkiyet ilişkilerinde bir devrim olmamasının, "13. yüzyıldan 18. yüzyıla değin herhangi bir önemli ilerleme -hatta önemli bir değişim- fikrinin bir serap olduğunu gösterdiğini" "savunur göründüğümü" yazıyor. Rönesans, Reform, tarım devrimi, ticaret devrimi, Londra'nın büyümesi, okuryazarlığın yayılması, matbaa makinesinin icadı, siyasal teorinin gelişmesi ve Stone'un sıraladığı öbür değişimlere olan inancımı biçimsel olarak ikrar etmediğim için, bunların olduğuna, olmuşsa bile fazla bir etki doğurduğuna inanmadığım kuvvetle ima edilmektedir.

Bu eleştirilere bakılacak olursa, deli değilse bile egzantrik olmalıyım. Bütün bu değişimleri fark etmemeyi başarmışsam, o zaman, okulda ve üniversitede İngiliz tarihi okuduğum bunca yıldır ne yapıyordum peki? Yanıtı şu: Benim konumumu abartan bu eleştirmenler onu gülünç hale getirmeyi başardılar. Bu iyi bilinen bir tahrip tekniğidir. Bir şeyden, örneğin Londra'nın büyümesinden ya da matbaanın icadından söz etmemiş ya da onu vurgulamamış olmam, o şeyin olduğuna inanmadığım ya da varlığından haberdar olmadığım anlamında alınamaz. Eğer bir yazar kendi inceleme döneminde meydana gelmiş her olayı sıralamak zorunda olsaydı ve tersi durumda bu olayları bilmemekle suçlanacak olsaydı, kitaplar gerçekten çok uzun ve son derece sıkıcı olurdu. Her tür ve çeşitten köklü ve önemli değişimler elbette olmuştur. Benim tezim, umarım, bundan birazcık daha az aptalcadır; yani, İngiltere'de değişimin hızı, doğası ve derinliği kayda değer ölçüdedir.

Esas olarak, benim savunduğum şu: Söz konusu dönemde İngiltere'de, "köylü", "ortaçağ", "feodal", "kapitalizm öncesi" ya da başka bir biçimde anılabilecek bir toplum düzeninden bir başkasına, bunun bütünsel bir antitezine *devrimci* bir değişim olmamıştır. 16., 17. ya da 18. yüzyıllarda olsun, bir-iki onyıla sığan, ani, keskin ve her alanı içine alan bir devrimin varlığını inkâr ediyorum. Ancak bu, pek çok türde derin değişimlerin olmadığı anlamına gelmez ve hiçbir şeyin değişmediğini ileri sürmek de elbette gülünç olur. Profesör Elton'ın yazdığı gibi, "bir süredir Macfarlane'e karşı yürütülen bir argüman, onu yanlış yargılamaktadır: Macfarlane hiçbir zaman, 1800'den önceki altı yüzyılda büyük değişimlerin olduğunu inkâr etmez, o yalnızca, değişimin sosyal altyapıdaki büyük çalkantılarla bağlantılı olduğunu savunur." Bazı eleştirmenlerin bu sonuca varmış olmaları ve Profesör Elton'ın benim yardımıma koşma gereğini duyması, tarihçinin sürekliliği değişimle birleştirme sorununun daha fazla tartışılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu derlemenin 7. bölümü, bu sorunun, devrimci değişimden ne anladığımı ve hem sürekliliğe hem de değişime inanmanın nasıl mümkün olduğunu göstermeye çalıştığım, daha geniş bir yorumudur. Umarım bu tartışma, bana bir kanattan eski moda Whig (Goldie, Pocock), öbüründen ahir zaman idealisti (Blok), bir üçüncüsünden de 19. yüzyıl materyalisti (Goldie) diye saldıran eleştirmenlere gereken yanıtı vermede bir ilerleme sağlar.

Başka bir grup eleştiri, yararlandığım tarihsel delillerin doğası ve bunları analiz etme tarzımla ilgili. Geçenlerde ölen Philip Abrams, ortaçağ İngilteresi'nde geleneksel anlamda bir köylü toplumu bulunup bulunmadığı sorusunu yanıtlamak için yanlış türde deliller ortaya attığımı savunuyor. Abrams'ın haklı olarak işaret ettiği gibi, bu esas olarak, "ampirisist ve nicel" olmaktan çok, "analitik ve nitel" bir sorun. Kaç kişinin "köylü" olduğunu ya da olmadığını hesaplamanın bir yararı yok, "kelle hesabı, kesinlikle konumuz için anlamlı olan bir sınama değil." Bizim ilgilendiğimiz şey, yapılar ve ilişkiler. Bu görüşe tamamen katılıyorum. Eğer Abrams iddia ettiği gibi, benim temelde niceliklerle ilgilendiğimi, başlıca delillerimin "demografik" ya da "esasen ampirisist ve nicel" olduğunu düşünmüşse, o zaman argümanımın olması ge-

rektiği kadar açık ifade edilmediği kesindir. Konumumun netleştirilmesi gerektiği açık.

Elbette kitapta nicel sorunlar geniş biçimde ele alınmıştır: Toprak satışlarının sayısı, mülklerin büyüklüğü, coğrafi hareketlilik oranları, değişik grupların sahip olduğu toprak büyüklüğü. Köylü toplumu konusunu ele alırken bu tür sorunlardan kaçınmak güç görünüyor. Ama argümanın, nihai planda analitik olması amaçlanmıştı. Başlangıçta, içinde toprağa karşı tutum gibi nicel olmayan birçok unsuru barındıran teorik bir modelin serimlenmesi, bunun bir göstergesiydi. Konunun ortaçağ kısımlarındaki en ayrıntılı bölümünün, ampirik olgularla ya da sayılarla hiçbir ilgisi yoktur, bu hukuk kavramlarıyla ilgilidir. F. W. Maitland tanınmış bir ampirik niceleyici değildi, "England in Perspective" (Perspektiften İngiltere) başlıklı bölümde alıntılanan otoriteler de istatistiki ya da ampirik olgularla hiç ilgili değildir. Aslında öbür eleştirmenler beni bu konularla yeterince ilgilenmemekle ağır biçimde suçlamışlar, Rosamond Faith yaklaşımımın "genel olarak... polemik ve analitik" olduğunu yazmış, Dr. Hatcher da yeterince nitel olmadığından yakınmıştır. Kapitalizm, bireycilik ve köylü toplumuyla ilgili sorunların nihai planda nitel ve ampirik olduğunu düşündüğüm yolundaki yanıltıcı herhangi bir izlenimin, bu kitaptaki denemeler sayesinde çözülmüş olacağını umuyorum. En keskin eleştirmenler bile, şiddet, kötülük, doğa, aşk ve devrim gibi konuları ele alırken beni gereksiz yere niceleme yapmakla ya da analitik yaklaşımlara ilgisiz kalmakla suçlamakta güçlük çekecektir.

Bununla bağlantılı, ikinci bir eleştiri daha sert bir biçimde dile getirilmiştir. Ortaçağ tarihçisi Profesör Herlihy, kitabın "hatalı yöntem üzerine kurulu olduğu" ve "akla sığmaz bir tez" ileri sürdüğü görüşündedir. Yöntemin hatalı olduğu yönlerden biri, yanlış belgelerin kullanılmış olmasıdır. Herlihy'a göre, yararlandığım kayıtların çoğu, "toprak sahiplerinin ve prenslerin çıkarlarını yansıtmaktadır. Gerek toprak sahipleri gerekse prensler, rant ve vergi yükümlülüğünü, tek, kimliği kolayca belirlenebilen, kolay bulabilen bireylere yüklemek istiyorlardı." Daha büyük birimlerden vergi alamazlardı. Bu nedenle, benim keşfettiğim "bireycilik", "ailenin iç yaşamı, değerleri ve ruhu hakkında az şey anlatmaktadır."

"Rant alıcısının ve vergi tahsildarının bireyciliği"ni keşfettiğim için bir kenara bırakılıyorum, ama "köylü hanehalkının iç yapısına giriş yolu bulmuş" değilim.

Bu iddiada elbette yarı yarıya doğruluk payı var. 16. yüzyıl öncesinde sıradan köylüler konusunda resmi kayıtların ötesine geçmek gerçekten de çok güçtür. Bu kayıtların ötesine yol alabilmek için üç basamaklı bir strateji geliştirdim. Birincisi, elimizdeki türden kayıtları, genellikle başlangıçtaki amaçlarından farklı amaçlarla ve olabildiğince titizlikle kullanmaktı. Marc Bloch'un da belirttiği gibi, kayıtları sorgulamak zorundayız: "İradelerine karşı olsa bile onları konuşmaya zorlama kararını verdiğimiz andan itibaren, çapraz sorgulama her zamankinden daha gerekli hale gelir. Bu gerçekten de iyi düzenlenmiş bir tarih araştırmasının birincil gerekliliğidir."[5]

İkinci olarak, bu tür resmi kayıtları, belirli bir miktara ulaştıkları zaman başka kayıtlarla aynı döneme yerleştirebiliriz. 17. ve 16. yüzyıllardan geriye doğru çalışmamın nedenlerinden biri de budur. Bu yüzyıllar süresince, vergi ve manor kayıtlarından elde edilen izlenimi, daha nitel kayıtlarla, özellikle de hukuk mahkemesi davaları, vasiyetnameler, günlükler ve başka kaynaklarla karşılaştırabiliriz. Bunu yaptığımız zaman, belgelerin var olduğu andan itibaren, ortaçağ dönemindekilere benzer vergi ve manor kayıtlarının, yalnızca rant ve vergi toplayıcıların bireyciliğini yansıtmadığını görürüz. Bu kayıtlar, genel zihniyetle ve aile içi yapılarla kusursuz bir uyum içindedir. Bu durum tabii ki 1500 öncesi döneme ilişkin hiçbir şeyi kanıtlamaz, ama bir fikir de verir.

Stratejinin üçüncü adımı, aynı işlemi olabildiği kadar kullanarak özenle geriye doğru çalışmaktır. 1500 öncesi dönemde, yardım ödenekleri ya da kira bedellerinin ötesine geçmemize izin veren kaynaklar vardır. Leet mahkemesinin* olağan kayıtları, mahkeme baronundaki devir işlemleri, kilise ve sivil mahkeme kayıtları, edebi kaynaklar, dönemin hukuk ve ahlak kitapları, hepsi de analizimizi zenginleştirebilir. Bu üç yaklaşımı birleştirerek, "bireyciliğin" yalnızca yüzeydeki bir fenomen olmadığı sonucuna

* İngiltere'de küçük suçlara bakan, lordun ya da temsilcisinin huzurunda bölge sakinlerinin katılımıyla kurulan bir tür mahkeme. (y.h.n.)

vardım. Profesör Herlihy'ınsa aksi kanatte olduğu görülüyor. Herlihy, belki bir inanç meselesi olarak, belki de ortaçağ İngilteresi'ne ilişkin benim bilmediğim bazı kayıtlara dayanarak, gerçekte başka bir dünya, "köylü hanehalkının iç bölgeleri" olduğunu bildiğimizi öne sürüyor.

Bu görüş Profesör Herlihy'ın kendi araştırmalarından aşina olduğu Güney Fransa ve Kuzey İtalya için, yani devletin ve toprak sahiplerinin ihtiyaçları ile köylü hanehalklarının iç dinamikleri arasındaki karşıtlığın belirgin olabildiği bölgeler için pekâlâ doğru olabilirse de bana İngiltere örneklayı için pek yararlı bir yaklaşım gibi gelmiyor. Profesör Herlihy'ın böyle bir argümandan kalkarak mantıken gidebileceği en son nokta, iddiamın kanıtlanmamış olduğunu savunmaktır. Onun kuvvetle ima ettiği şey ise benim açık bir biçimde yanıldığım, "akla sığmaz bir tez ileri sürdüğüm"dür. İngiliz ortaçağ belgeleri üzerinde çalışan eleştirmenlerin en sivrilerinin bile buna benzer türde bir eleştiri getirmemeleri anlamlıdır. İngiliz kaynaklarıyla geniş biçimde çalışan bu eleştirmenler, muhtemelen bir toprak sahibinin dünya görüşünün ötesine geçmenin mümkün olduğunun farkındadırlar. Profesör Herlihy, İngiliz belgelerini analiz ederek bunları Kuzey İtalya'dakilerle karşılaştırmış olsaydı, belki de oldukça farklı bir sonuca ulaşmış olacaktı.

Ortaçağa ait kayıtların ya çok parça bölük ya da açıkça ve tamamen düşman bir köylü topluluğundan para elde etmeye çalışanların ürünü olduğu, Güney Avrupa'da araştırma yapanlar için, İngiliz kayıtlarının, sıradan halkın "bireyci" mi yoksa "aileci" mi olduğu gibi karmaşık bir teoriyi test edebilecek ölçüde iyi olduğunu düşünebilmek güçtür. Örneğin ortaçağ Hindistanı ya da Çini'yle ilgili olarak böyle çıkarımlarda bulunmak da aynı ölçüde imkânsızdır. Gerçekten de köylü toplumunun karakteristiklerinden biri de köylülerin temelde söze dayalı ve kapalı dünyası ile devletin ve toprak sahiplerinin dışsal dünyası arasındaki uçurumun, dışarıdan ve yukarıdan gözlem yapmaktan daha fazlasını neredeyse imkânsız kılacak ölçüde büyük olmasıdır. Böyle bir durumda kayıtlara güvenilemez, bunlar gerçekten de dışarıdakilerin zihniyetini yansıtırlar. Portekiz'in sosyal yapı tarihini inceleyen bir ekiple

bir süre birlikte çalıştığım için, bunu birinci elden görme fırsatım oldu. Bu nedenle, çok daha sofistike bir biçimde benzer bir noktayı dile getiren tek eleştirmenin, aynı zamanda Güney Avrupa ve özellikle de Portekiz kayıtları üzerinde çalışmış olması şaşırtıcı değildir.

Robert Rowland, İngilizlerin bireyci olmuş olabileceklerini kabul etmekle birlikte, "sosyal eylemin içsel anlamını (eyleyen için taşıdığı anlamı) ortaya çıkarabilmek için Weberci/bireyci bir strateji" kullanmanın, yalnızca, söz konusu toplumu bireyci saymak için bağımsız nedenlerinin olması durumunda meşru olması gibi bir tehlikenin bulunduğuna işaret eder. Toplumun bu tür karakteristiklerinin olduğu varsayımından kalkarak ilerleyebilirim, ama bu şekilde ilerlersem, bir döngüye girmemeye ve başlangıçta varsaydığım şeyi kanıtladığımı düşünmemeye özen göstermeliyim. Rowland'e göre döngüsellikten kurtulmanın yolu, bireyci olmayan, holistik nitelikte alternatif varsayımları değerlendirmektir. Böyle bir analiz, İngiltere'nin tarihinde temel bir bireyciliğin bulunduğunu doğrularsa, o zaman argümanım geçerli demektir. Daha geniş yelpazeye yayılan bir kaynak topluluğu, bu tür alternatif varsayımlara dayalı bir analizin ana hatlarını çizmeme imkân verebilirdi. Bu itiraza ancak kısmen yanıt verebildim. Bu kitapta, önceki kitapta çok az yer alan siyasal, hukuksal ve ahlaki boyutlara bakabilmemi sağlayan, daha geniş yelpazeli bir kaynaklar topluluğundan yararlandım. Daha nitel kaynaklar kullanıldığı zaman, içsel anlamları gözlemlenen eylemlere mal etme zorunluluğu kalmayacaktır. Bu kitaptaki denemeler, işte bu düşünceyi izlemiştir. Bu denemelerin çoğu, incelenen döneme ilişkin birçok anlatımın ve yeterli miktarda nitel ve bağımsız delillerin bulunduğu nitel konularla ilgilidir; bunun ise, *Individualism*'de yalnızca bir hipotez olan şeyi doğruladığı görülmektedir. Yalnızca *Individualism* ve şiddet konusundaki çalışmam (bkz: 3. bölüm) temel alınsa bile, Rowland'e göre, şüpheli bütün mal etmeler çözülüp çıkarıldığında, "İngiliz toplumunun... farklı olduğunu ve bu farklılığın, sosyal sistemin, sosyal eylemin anlamının üretildiği yer olarak (grup ya da grup benzerlerini değil) *birey*'i kurmasından kaynaklandığını öne sürmek için... yeterli malzeme kalmaktadır." Bu denemelerle,

Rowland'in istediği ve benim de "İngiltere'nin bireyci bir toplum olduğunu savunabilmek ve durumun böyle olduğunu varsayarak, eyleyenlerin güdülenme ve yönelimlerini betimlemeye girişebilmek için bağımsız (yani metodolojik olarak bireyci) nedenlerim olduğunu" savunabilmemi sağlayan "daha fazla sağlamlık" yönünde ilerlemeye başladığımı umuyorum.

Bir başka eleştiri tipi de tipiklik ve özgül örnekolaylardan yapılan genellemelerle ilgili. Tarihçilerden Dr. Hyams, "coğrafi aynılığı" dengelemek için daha geniş bir örnekler yelpazesine bakarak argümanımın daha inceltilmesi gerektiğine haklı olarak işaret ederken, başlıca eleştiriler tarihçilerden değil, özgün materyalleri daha az tanıyan sosyal bilimcilerden gelmektedir. Dr. Pryor'ın belirttiğine göre, eğer argümanım doğruysa "o zaman, İngiliz ekonomi tarihine ilişkin öğrendiklerimizin önemli bir bölümünden vazgeçmek gerekir"; ama "sosyal ve toprak tenure'ı düzenlemelerinin neredeyse bir köyden öbürüne değiştiğine" haklı olarak işaret eden Pryor, "Macfarlane'in değindiği örnekolaylar ne ölçüde tipikti?" diye soruyor. İkinci eleştirmen Philip Corrigan soru sormakla yetinmiyor, yanıt verecek kadar da kendine güveniyor. Corrigan, merkezi örnekler olan iki kilise bölgesini, yani Essex'teki Earls Colne ile Westmorland'deki Kirkby Lonsdale'i "son derece atipik" olarak nitelendiriyor. Bunların atipik olmasının nedeni, ikisinin de Orta İngiltere'nin geniş, açık alanlar (open field) bölgesinde yer almaması ve ikisinin de "gelişimlerinin erken bir döneminden itibaren belirli toprak sahiplerinin ve özgül üretim pazarlarının güçlü egemenliği altında bulunması." Burada güzel bir nokta var. İngiltere'nin dört bir yanından çalışmalara değinmekle birlikte, kendi ayrıntılı çalışmamda biri yayla biri de ova olmak üzere yalnızca iki bölgeden örnekler getirdiğim doğrudur. Open field bölgelerle ilgili olarak da aynı derinlikte bir çalışma yapmak ve W. G. Hoskins'le öğrencilerinin kapsamlı incelemelerine dayanmak zorunda kalmamak iyi olurdu. Ama bu nokta çok fazla ileri götürülemez. İki kilise bölgesinin atipik görünmediği East Anglia ile yayla bölgesinin tamamının "istisnai" olduğunu öne sürmek oldukça garip. Kitap hakkında eleştiri yazan ve bazıları open field bölgelerinde de çalışmış olan tarihçilerin hiçbirinin, örnek köylerin "son derece ati-

pik" olduğunu öne sürmeye çalışmaması da ilginçtir. Çok önemli bölgesel farklılıkların olduğu kesindir, şimdiye dek hiç kimse, Essex, Norfolk ya da Cambridgeshire'dan elde edilen delillerin Orta İngiltere'dekilerle taban tabana zıt olduğunu tanıtlamak şöyle dursun iddia bile etmemiştir.

Şimdi, bugüne değin en fazla eleştiriye uğrayan ve tarih yazımıyla ilgili bazı ilginç sorunları gündeme getiren diğer merkezi soruna, yani genelde karşılaştırmalı modellerin kullanımı ve özelde de benim özgül bir köylü toplumu modelini kullanışımla ilgili metodoloji sorununa dönebiliriz. Benim yapmaya çalıştığım şuydu. İngiliz tarihine bakan bir antropolog olarak, karşılaştırmalı bir yaklaşım suretiyle bu tarihin yüzyıllara yayılan kimi temel özelliklerini ortaya koymanın yararlı olacağını düşündüm. Bu karşılaştırmayı örtük değil de belirtik kılmanın en doğru ve en yararlı tutum olduğuna karar verdim. Söz konusu karşılaştırma, yukarıda 1. bölümdeki analizin çizgileri doğrultusunda, kayıtlarda ortaya çıktığı biçimiyle İngiliz karakteristikleri ile "köylü" toplumunun merkezi karakteristiklerini taşıyan bir model arasında olacaktı. *Individualism*'de yazdığım gibi,

> açıktır ki, bir toplumun belli başlı karakteristiklerini bir kitabın bölümlerinden birinin bir kısmına sığdırmaya çalışmak, sırf bu konuyu ele alan başlı başına kitaplar varken, özellikle din ve idcoloji düzeyinde pek çok şeyin dışarıda bırakılması anlamına gelmekle kalmayacak, Weber'in anladığı anlamda çok basitleştirilmiş bir "ideal tip" modelin doğmasına da yol açacaktır. Belirli hiçbir toplumun, herhangi bir dönemde, burada sayılacak özelliklerin tümüne birden tam olarak uymaması muhtemeldir.[6]

Köylü toplumunun özelliklerine ilişkin ayrıntılı analizin sonunda, bu ifadeyi tekrarladım. "Bir kez daha vurgulanmalıdır ki yukarıdaki betimleme bir model, gerçeklikten yapılan basitleştirilmiş bir soyutlamadır. Sonuç olarak, belirli herhangi bir toplumun bütün özelliklere tıpatıp uymasını beklemek abes olur; belirli herhangi bir özelliğin bütünüyle 'saf' olmasını da bekleyemeyiz. Her zaman geç evlenen bazıları vardır, hemen her zaman biraz pazarlamacılık, biraz nakit, biraz ücretli emek, biraz coğrafi hareketlilik

vardır." Bununla birlikte, "belirli bir tarihsel gerçekliğe karşılık gelmek üzere, köylü toplumunun temel sosyoekonomik doğasına ilişkin sağlam bir model geliştirmenin yararlı olacağına" hâlâ inanıyordum.[7] Model ve tarihsel veriler karşılaştırıldığında, özelliklerden bazılarının olmaması durumunda bütün modeli reddetmemiz gerekmez. Ama eğer karakteristiklerin hemen hiçbiri yoksa, o zaman tarihsel toplumu "köylü" olarak nitelemeyi sürdürmek güçleşir.

Tarihçilerin bu türden belirtik ideal tipler yaratmalarının gerekliliği iyi bilinir, ama Weber'in bu konudaki tavsiyesi de tekrarlamaya değer: "Tarihçinin dağarcığındaki yüzlerce sözcük, bilinçdışında duyulan tam ifade ihtiyacını karşılamak üzere oluşturulmuş çokanlamlı yapılardır; bu sözcüklerin anlamı ancak somut olarak hissedilir, fakat üzerinde net olarak düşünülemez." Hıristiyanlık, kapitalizm, köylü toplumu, bireycilik, ataerkil düzen ve benzerleri bu tür sözcüklerdendir. Eğer bu terimlerin belirtik tanımlarını yapmazsak, kendi analiz edilmemiş örtük varsayımlarımızın tutsağı oluruz. "Eğer tarihçi... bu tür ideal tipleri birer 'teorik yapı', yani kendi somut bulgulama amaçları açısından yararsız ve vazgeçilebilir şeyler sayar ve bunları oluşturma çabasını redderse, bundan kaçınılmaz olarak şu sonuç çıkar: Ya bilinçli ya da bilinçsiz olarak, sözel olarak formüle etmeksizin ve mantıksal olarak geliştirmeksizin benzer başka kavramlar kullanıyordur ya da belli belirsiz 'hissedilen' şeylerin dünyasına saplanıp kalmıştır."[8] "Köylü toplumu"nu bunca özenle tanımlamaya çalışmamın bir nedeni de budur.

Weber'in ve benim anladığım anlamda "ideal tip"in doğası biçimsel olarak da dile getirilebilir.

> Bir ideal tip, bir ya da daha fazla bakış açısının tek yanlı olarak *vurgulanması* ve çok sayıda dağınık, farklı, şu ya da bu ölçüde var olan ve bazen de olmayan *somut bireysel* fenomenlerin sentezi ile oluşturulur; bu fenomenler, tek yanlı olarak vurgulanan bakış açılarına göre düzenlenerek birleşik bir *analitik* yapıya *(Gedankenbild)* dönüştürülür. Kavramsal saflığı bakımından bu zihinsel yapı *(Gedankenbild)*, gerçeklikte ampirik olarak hiçbir yerde bulunamaz. O bir *ütopya*'dır. Tarih araştırması, tek tek her örnekolayda, bu ideal tip yapının ger-

çekliğe yaklaşma ya da ondan uzaklaşma ölçüsünü, örneğin, belirli bir kentin ekonomik yapısının ne ölçüde "kent ekonomisi" olarak sınıflandırılabileceğini belirleme göreviyle karşı karşıyadır.[9]

İngiltere'yi anlamada bulgulayıcı bir aygıt olarak kurmaya çalıştığım ideal tip işte böyleydi.

Weber, bu tür ideal tiplerin nasıl kurulması gerektiğini belirtirken çeşitli güçlüklere işaret eder. Bunların en önemlisi, modelleri ete kemiğe büründürmek için gerçek materyaller kullanırken ortaya çıkan karışıklıklardır. Bu, özellikle eleştirilere uğradığım ve gerçekten de söz konusu güçlükten bütünüyle kurtulamamış olabileceğim bir konu olduğundan, Weber'in ne anlatmak istediği daha eksiksiz olarak irdelenmeye değer. İdeal tip ile "olgu"ların karşılaştırılması, "ideal tip gelişme *yapıları* ile *tarih*'in birbirinden kesin biçimde ayrı tutulması gerektiğini aklımızdan hiç çıkarmadığımız sürece, metodolojik açıdan hiçbir kuşkuya yol açmayan" bir işlem. Ama bu kolay değil.

> Bu ayrımın tüm kesinliğiyle sürdürülmesi, pratikte, belirli bir koşula bağlı olarak çoğu kez az görülür ölçüde güç hale gelir. Bir ideal tipin ya da ideal tip bir gelişme sekansının somut olarak tanıtlanabilmesi açısından, ampirik-tarihsel gerçeklikten alınan somut, örnekleyici materyaller kullanılarak söz konusu tipin ya da sekansın *açıklığa kavuşturulması* amaçlanır. Kendi içinde tamamen geçerli olan bu işlemin tehlikesi, burada tarihsel bilginin, teorinin efendisi değil de bir *hizmetkârı* olarak görülmesinde yatar. Bu ilişkiyi normal bir ilişki olarak görmek ya da çok daha kötüsü, teori ile tarihi karıştırmak ve gerçekten bu ikisini birbirine karıştırmak teorisyen için çok baştan çıkarıcıdır.[10]

Weber bu tür bir karışıklığa örnek olarak, Marksizan teorinin ideal tiplerinin kimi zaman delilleri manipüle etmekte kullanıldığı Marksizm'i verir.

Böyle bir ideal tipi aklımda tutarak bir köylü toplumu modeli oluşturdum. İlk olarak, "köylü" sözcüğünün, yukarıdaki 1. bölümde de betimlendiği gibi biri sağduyu öbürü de kesin ve teknik olmak üzere iki ayrı anlamının olduğuna işaret ettim. Tarihçiler bu sözcüğü çoğu kez sağduyu anlamıyla kullanırlar ve biz buna

karşı çıkamayız. Benim ilgilendiğim şey, belirli analistlerin, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, İngilizlerin bir zamanlar kelimenin daha kuvveli ve daha teknik anlamında köylü olduklarını varsaymaları karşısında okurları uyarmaktı.

Daha sonra, köylü toplumu üzerine geniş bir genel literatür araştırması yaptım. Redfield, Wolf, Thorner, Nash, Sahlins, Shanin, Galeski gibi otoritelerin klasik analiz ve incelemelerinde köylü toplumunun kimi temel özellikleri sıklıkla dile getiriliyordu. Kurmakta olduğum modelin, bu genel yorumlara ve Akdeniz (sekiz incelemeden alıntı yapıldı), Asya (12 kitaptan alıntı yapıldı) ve Kuze Avrupa'daki (üç incelemeden alıntı yapıldı) köylü toplumlarına ilişkin okumalarıma dayandığını açıkladım. Modelimin oluşmasında bu noktada durabilirdim. Gerçekten de argümanın ilk formülasyonlarında, örneğin yukarıdaki 1. bölümde bu noktada durdum ve analiz belirli herhangi bir köylü toplumuna doğru bir eğilime girmedi. Böyle yapmakla genel argüman değişmiş olmayacaktı ve bir sonraki aşamada yöneltilen aşırı miktarda eleştiriye bakılacak olursa, böyle yapmak akıllıca olabilirdi.

Oysa bana öyle geliyordu ki modeli çok çıplak ve soyut bırakmak yerine bazı özgül ayrıntılarla giydirmem gerekiyordu. Bir "köylü" toplumu olmanın sonuçlarından bazılarını ortaya koyabilmek amacıyla, tüm dünyadaki köylü toplumlarının en küçük ortak paydasına ilişkin geniş, genel bir tanım bırakmaktansa, bu tür toplumların dünyanın belirli bir bölgesinde nasıl işlediklerini anlamanın yararlı olacağını düşündüm. Bu, köylü toplumunu karakterize etmek için yapılmadı. O iş daha önce zaten yapılmıştı. Amaç, çoğunluğu "gerçek" bir köylü toplumunun nasıl bir şey olduğu konusunda güçlü bir izlenimi bulunmayan okurlara, İngiltere örnekolayının yanına yerleştirilecek sağlam, alternatif bir fikir verebilmekti. Karşılaştırmalı modellerden yararlanarak bu tür alternatif mümkün dünyalar kurmanın kimi durumlarda yararlı bir işlem olduğu görülüyor; bu olmadan, insan, olan şeylerin olabilecek her şey olduğuna inanmak gibi bir tuzağa düşüyor.

Doğu Avrupa'yı, karşılaştırma amacıyla örnekleyici bölge olarak almaya karar verdim. Bunun için dört neden sıralıyordum. Birincisi, köylü toplumu ve ekonomisine ilişkin ilk klasik incele-

meler bu bölgede 1920'lerden bu yana yürütülmekteydi. İkincisi, en iyi incelemelerden bazıları bu bölgede yürütülmüş, bunlar türünün örnek çalışmaları arasına girmişti. Üçüncüsü, yeterince güçlü bir "başkalık" hissi uyandırabilmek için, Batı Avrupa'nın dışına çıkmanın yararlı olacağını düşünüyordum. İngiltere'yi örneğin Hindistan ya da Çin'le karşılaştırmaya kalkışmak kolaylıkla alaya alınabileceği için, çok fazla uzağa da gitmek istemiyordum. Son olarak, bu bölgeyi ele almak yararlı görünüyordu, çünkü Doğu Avrupa köylü toplumlarıyla kurulan örtük analojilerin, ortaçağ İngiltaresi üzerine yazanların birçoğunu güçlü bir biçimde etkilediği ortaya çıkmaya başlamıştı; Kosminsky, Vinogradoff, Homans, Postan, Titow ve diğerleri bu yazarlar arasındaydı. Karşılaştırmaları daha belirtik kılmak suretiyle, bu tür analojilerin ne ölçüde yararlı olduğunu görmek mümkün olabilecekti.

Daha sonra, Galeski, Thomas ve Znaniecki'nin Polonya, Shanin'in Rusya ve Czap ve Hammel gibi yazarların başka toplumlar üzerine çalışmalarını temel alarak, Doğu Avrupa köylü toplumunun merkezi özelliklerini serimlemeye çalıştım. Bu tartışma boyunca, Nash, Redfield, Wolf, Hajnal, Marriott, Stirling ve diğerlerinin çalışmalarını temel alarak dünyanın başka bölgelerindeki -Hindistan, Çin, Meksika, Türkiye ve benzerleri- köylü toplumlarıyla sürekli karşılaştırma yaptım. Buradan şu kanıya vardım: Doğu Avrupa, temel aldığım otoritelerin betimlediği biçimiyle uç bir örnekolay olmakla birlikte, karşılaştırmalı analistlerin "köylü" diye nitelendikleri öteki tarım uygarlıklarında bulunabilecek birçok özelliğe sahipti. Tartışmanın sonunda bunu kısaca Batı Avrupa ile karşılaştırdım ve Batı Avrupa'daki köylü toplumlarının, benim "klasik" köylü toplumu dediğim şeyden muhtemelen çok farklı olduğuna işaret ettim. "Nakdin ve pazarların varlığı, toprak satışları, kırsal kesimdeki uzmanlaşma, evlenme yaşı ve bütün öteki özellikler" bakımından, "etnografik açıklamalar, Batı Avrupa köylü toplumlarının yukarıda betimlenen 'klasik' köylü toplumlarından çok ileride olduğunu düşündürmektedir."[11] Bu durumun, mülkiyet kavramı ve onun aile ile örtüşmesi açısından da geçerli olduğunu gösterdim.

Bunun ardından, sosyolog, antropolog ve tarihçilerin, İngilte-

re'nin bir zamanlar teknik ve "klasik" anlamda "köylü" olduğuna ne ölçüde inandıklarını anlamaya çalıştım. Bu konuya ayırdığım bir bölümde, İngiltere'nin 16. ve 18. yüzyıllar arasında meydana gelen büyük bir dönüşüm ya da devrim yoluyla, klasik köylü toplumuna yaklaşan bir konumdan bireyci ve kapitalist bir topluma geçtiği yolunda yaygın bir görüş bulunduğunu gösterdim. Otoriteler, Dr. Thirsk'in *English Peasant Farming* (İngiliz Köylü Tarımı) adlı kitabında olduğu gibi, "köylü" sözcüğünü çoğunlukla sağduyu anlamıyla kullanıyordu. Gerçekte ise çoğu kez, 16. yüzyıl öncesinde, Marx ile Weber'in savunduğu doğrultuda farklı bir sosyoekonomik formasyonun olduğuna inanıyorlardı. Büyük kopmanın, 16. ya da 17. yüzyıllarda olduğu kabul ediliyordu.

Kabaca 16. yüzyıla değin tüm Avrupa'da "köylü" toplumları bulunuyordu. Bu yüzyıldan sonra İngiltere'de köylü toplumu kalmamış, Avrupa'nın başka yerlerinde zayıflayarak da olsa varlığını sürdüren köylü toplumları, örneğin Fransa'da, ancak 19. yüzyılın ikinci yarısıyla 20. yüzyılın başlarında ortadan kalkmıştır.[12] Kitabın kalan bölümünde, kurduğum modeli bir sabite, bir endeksler kümesi olarak kullanarak bu genel teoriyi test etmeye giriştim; böylece, 17. yüzyılda başlayan ve geriye doğru aşamalı olarak 13. yüzyıla değin inen tarihsel delilleri bu kritere vurmaya çalıştım.

Belki garip gelebilir ama, bu konu üzerinde araştırmaya başladığımda, geçici bir model kurmuş olarak ve köylü toplumlarının ne zaman "ortadan kaybolduğu"nun merakı içinde, aşağı yukarı 15. yüzyıla değin gerçek köylü toplumlarıyla karşılaşacağıma içtenlikle inanıyordum. Bu inancımın temeli, birtakım ortaçağ ve erken modern dönem tarihçilerinin büyük dönüşüme ilişkin yorumlarını okumama dayanıyordu. Ama bu yorumlara daha yakından baktığım ve belgelerle ilgili kendi çalışmalarımı yakın dönemli araştırmaların, özellikle de Dr. Richard Smith'inkinin sonuçlarıyla birleştirdiğim zaman, bunun kocaman bir mit olduğu düşüncesi içime doğmaya başladı. Kitapta denetim altına aldığım şeyler, verilerin yıllarca bilinçsiz olarak benimsediğim bir modelin öngörülerine uymamasının doğurduğu sarsıntı, şaşkınlık ve hayrettir. Buradaki yöntem hayli garip olabilir, ama beni ve daha başkalarını kalıp-yargılar üzerinde yeniden düşünmeye zorlamıştır.

Bu yöntemin, modern tarih ve sosyoloji düşüncesinin merkezi ortodoksilerinden birinin yanlış olduğu sonucunu doğurması ve bu yüzden de Marx, Weber ve yakın dönemin birçok tarihçisinin çalışmalarına doğrudan meydan okuması, doğal olarak, onu hatırı sayılır bir eleştirel ilgi odağı haline getirmiştir. Ortaya atılan itirazlardan bazılarına kısaca bir göz atabiliriz.

Eleştirilerin bir bölümü, konuyu işleyişim, yani modellerin seçimi, bunların içerikleri, oluşturulma biçimleri konularında odaklanıyordu. Bir argümana göre, köylü toplumu modeli çok az örneğe dayandırılmıştır. Dr. Harris, modelin "Polonya ve Rusya köylüleriyle ilgili üç yapıttan oluşturulduğunu" savunuyor; Faith, Hilton, Dyer, Hyams ve Herlihy da modelin temelde Slavonik ya da Doğu Avrupalı olduğunu belirtiyordu. Yukarıdaki özette göstermiş olduğumu umuyorum ki bu bir çarpıtmadır. Model, çeşitli uygarlıklara ve tüm dünyadaki köylü toplumlarının temel doğasına ilişkin belli başlı yorumların birçoğuna dayandırılmıştı. Somut Doğu Avrupa örnekolayına dayandırılan, modelin yalnızca bir bölümüdür. Bu modelin bu kadar kolayca bir kenara bırakılabileceğine inanmıyorum. Gerçekte, Wolf, Sahlins, Dalton, Redfield, Nash, Thorner ve diğerlerinin benim argümanım açısından en az Doğu Avrupa kitapları kadar önem taşıyan daha geniş çalışmalarına Hirst ve Tribe dışında hiçbir eleştirmen karşı çıkmamıştır.

Modelimin yalnızca üç örnekolaya dayandığını öne süren Harris, bunun ardından, bu kadar az örnekolaydan anlamlı bir model kurulup kurulamayacağını ve "bir ideal tipi belirli bir bağlamdan (bu örnekte Doğu Avrupa) soyutlayıp genel bir düşünce kategorisini (yani köylü toplumu) oluşturmakta kullanmanın" geçerli bir yöntem olup olmadığını soruyor. Belki de geçerli değildir, ama yukarıdaki 1. bölümden de görülebileceği gibi, zaten benim yaptığım şey de bu değildir. Oldukça tuhaf bir biçimde, aynı yazar daha sonra, kullandığım karşılaştırmanın temelinin aşındığını, çünkü klasik köylü toplumuyla ilgi materyalim "en genel ve sentetik türde üç yapıttan oluşturulduğu" halde İngiltere materyalinin belirli köy, manor ve benzerleriyle ilgili özgül incelemelere dayandırıldığını, bu yüzden de benzeri benzerle karşılaştırmadığımı öne sürüyor. Buna yanıt olarak, bunun, Thomas ve Znaniecki'nin

çalışmalarının doğru bir nitelemesi gibi görünmediğini belirtebiliriz. Ama daha önemlisi, açıklığa kavuşturduğum gibi, benim modelim, düzinelerce alan monografına, yani belirli köy ve topluluklarla ilgili antropoloji incelemelerine de dayanmaktadır.

Harris'in bir sonraki eleştirisi Faith, Herlihy ve Rowland tarafından da dile getirilmiştir. Bu eleştiri temel olarak şöyledir: Merkezi somut karşılaştırma olarak Doğu Avrupa'yı kullanmak yerine, Batı Avrupa'ya, belki Fransa, İtalya ya da başka bir ülkeye dayanan bir model kullanmalıydım. Bu akla yatkın bir düşünce. Ben böyle yapmayışımın nedenlerini açık'amış bulunuyorum; ama bu eleştirmenler ve Dr. Baker, çok saf ve somut bir örnekolay ele alarak argümanımı uç noktalara taşıdığımı savunabilirler. İngiltere'ye daha yakın bir yer seçmek daha güvenli olabilirdi ve gerçekten, böyle yapmakla, Batı Avrupa içindeki daha ince benzerlik ve farklılıkların bazıları ortaya serilmiş olurdu. Ama bir ilk çaba olarak bunun o denli çok şeyi ortaya koyabileceğinden emin değilim. Jack Goody ve John Hajnal[13] gibi ben de ayırıcı özelliklerinin bazılarını görebilmek için Batı Avrupa'ya dışarıdan bakmayı tazeleyici buluyorum. Avrupa içinde daha ince ayrımlar yapma işini ise ikinci aşama olarak görüyordum. Bu aşama kitabın son iki bölümünde, bu geniş perspektiften kazanılan kimi içgörülerden yararlanarak İngiltere'yi Avrupa'nın öteki yerleriyle karşılaştırmamla başladı. Yine de İngiltere, Fransa ve İtalya'nın niçin "ideal tipten *farklı yönlerden* ayrıldıklarını" göstermem gerektiğine işaret ederken Robert Rowland kuşkusuz güçlü bir argüman öne sürmektedir.

Philip Corrigan, benim model kullanımımı iki bakımdan akıl karıştırıcı bulmaktadır. Birincisi, ona göre, "kapitalist bir dünya pazarı içinde tanımlanan köylüleri betimlemek için 1945'ten beri geliştirilen" köylü toplumu tanımlarını alarak bunları 13. ve 17. yüzyıllar arası İngiltere'ye uygulamak ve orada böyle köylüler bulamayınca da İngiltere'de hiç köylü toplumu olmadığını öne sürmek tuhaf bir işlemdir. Modern kategorileri alıp geçmişe yamamanın birtakım tehlikeleri olduğunu kabul ederim. Bu, bazı bakımlardan tam da benim anlatmak istediğim şeydir. Benim savunduğum şey, bazı tarihçilerin örtük olarak yapmakta oldukları

şeyin tam da bu olduğuydu. Bu tarihçiler, modern toplumlara ilişkin kendi deneyimlerinden yola çıkarak, "köylüler"in nasıl insanlar olduklarına dair sorgulanmamış varsayımlar alıyorlar, sonra da ortaçağ insanını kendilerine benzer kılıyorlardı. Temelde ortaçağ ya da modern İngiliz halkının "köylü" olup olmadığıyla ilgilenmediğimi belirtmiş olsaydım, belki de bu yanlış anlama ortadan kalkardı. Benim ilgilendiğim şey, günümüzde köylü toplumu ile ilişkilendirdiğimiz pek çok özelliğin -yani, mülkiyet üzerinde bireysel hakların olmaması, paranın ve pazarın köy düzeyine değin yaygın ölçüde işlemesini kısıtlayan faktörler, coğrafi hareketliliğin düşük olması, toprağa duyulan simgesel bağlılık, belirli tipte bir hanehalkı formasyonu ve öteki özellikler- geçmiş yüzyıllarda İngiltere'de olup olmadığıydı. 1945'in kapitalist dünya pazarının, nihai planda ampirik olan bu sorunlarla gerçek anlamda nasıl ilişkili olabileceğini hakikaten anlamıyorum.

Aynı eleştirmenin yönelttiği ikinci bir eleştiriye bakılırsa, bazı yerlerde, görünüşe göre, bir "tasarım"ı, (ya da modeli) bir başkasına göre ölçüye vurduğumu anlıyorum, başka yerlerde de "karşılaştırılabilir iki gerçekliği birbiriyle karşılaştırdığımı" savunuyorum. Belirli hiçbir örnekten söz edilmediği için, bunlar olmadan bu eleştiriyi yanıtlamak bana zor görünüyor. İlke olarak ve genellikle, her iki prosedürün de geçerli olduğu görülür. Kimi zaman, gözlemcilerin klasik köylü toplumu modellerini tarihçilerin ortaçağ İngilteresi modelleriyle karşılaştırmayı seviyorum. Kimi zaman da günümüzde köylü toplumlarının "gerçekliği" olarak kabul ettiğim şeyi belirli tarihçilerin "model"leriyle karşılaştırmaktan hoşlanıyorum. Karşılaştırma kimi zaman da bugünkü "gerçeklik" ile geçmişteki "gerçeklik", ya da geçmişteki "gerçeklik" ile geçmişteki "model" arasında oluyor. Kitapta bu şeylerden hangisini yaptığım açık olduğu sürece, bunların hepsi de bana geçerli yollar gibi geliyor; "gerçeklik" ile "temsil" arasındaki ilişkinin, biraz önceki kısa düşüncelerde ima edilenden çok daha karmaşık olduğunu da her zaman kabul ediyorum. Bununla birlikte, yapmakta olduğum şey konusunda her zaman yeterince açık olmamış da olabilirim; nitekim anlayışı yüksek eleştirmenlerden olan Robert Rowland'e göre, "ideal tipi, [herhangi] bir köylü toplumunun basitleştirilmiş

ampirik modeliyle karıştırdığım görülüyor."

Antropolog Dr. Blok, başka birtakım metodolojik eleştiriler getirmektedir. Dr. Blok benim modelimi, " 'gerçek' köylü toplumlarının aynı anda ideal tipi, stereotipi ve tasviri" olarak görmektedir. Kendi içinde buna bir itiraz etmemekte, ancak kurduğum modeli fazlasıyla basit bulmaktadır. Modelin Rusya, Hindistan ve Akdeniz köylülerini aynı kümeye yığmasından hoşlanmamaktadır, zira bu süreçte çok önemli farklılıklar yitip gider. Bu, genel olarak haklı bir eleştiri. Benim de kabul ettiğim gibi, model çok basit ve gerçeklik çok karmaşık. Önde gelen uzmanlarca yapılmış genellemelere dayanmak zorundayım; global düzeyde "köylüler" üzerine kitap ya da makale yazdıklarında aynı eleştiriler belki onlara da yöneltilmişti.

Dr. Blok daha sonra, benim daha az yararlı gördüğüm belirli bir argümanı izlemeye koyuluyor. "Kültürel çeşitliliği kısır bir adcılık sunağında kurban etmeyi" yeğlediğimi ve belirgin bir biçimde, "kesin sınırları olmayan kavramlardan rahatsızlık duyduğumu" belirtiyor. Bu sert bir ifade ve doğru olup olmadığını ancak okurların yargısına bırakabilirim. Bununla birlikte şunu da söyleyebilirim ki bulgulama ve analiz amaçları açısından açık, çokanlamlı olmayan ve fazla basitleştirilmiş de olsa basit bir modelin daha gerçekçi ama muhtemelen çok koşullu ve karmaşık bir modelden daha iyi olduğuna inanmam, zorunlu olarak, keskin sınırları olmayan kavramlardan genelde "rahatsızlık" duyduğum anlamına gelmez. Ben yalnızca, bu ikinci grup kavramları bu durum için daha az yararlı bulmuş bulunuyorum.

Blok'a göre benim bu "yanlış anlamam", "karşılaştırmalı yöntemin tek amacının benzerlikleri aramak olduğu inancıyla yakından bağlantılı." Blok'un demek istediğini yanlış anlamamışsam bu saçma bir şey. Dünyanın başka köylü toplumları arasındaki belirli farklılıkları dümdüz ettiğim doğru olabilirse de kitabımın iki merkezi teması benzerlikler üzerine değil kesinlikle farklılıklar üzerine yoğunlaşmaktadır. Karşılaştırmalı yöntemi kullanmamın amacı, kesinlikte, ortaçağ İngilteresi ile klasik köylü toplumları ve İngiltere ile kıta Avrupası'nın büyük bir bölümü arasındaki farklılıkları göstermekte. Gerçekten, dolaylı biçimde kınanmama neden

olan da bu farklılıkları vurgulamış olmamdır. Benzerliklere ilgi duyuyorum diye, sırf bu yüzden uyarılara maruz kalmak, özellikle Marc Bloch'u anıştırarak yararlı değildir. Bloch, Blok ve ben, karşılaştırmalı yöntemin amacının hem benzerlikleri hem de farklılıkları aramak olduğunda hemfikiriz; zaten kitabın da bu yöntemin temel bir örneği olması amaçlanmıştır.

Bir başka eleştiri de modelin belirli bakımlardan eksik olduğu yolundadır. Dr. Faith, "köylü toplumunun bir alt sınıf oluşturduğu bütünsel bir toplum" yerine "bir köylü toplumu"nun modelini oluşturduğumu savunuyor. Bu iddia için getirilen delil, "kitapta toprak sahiplerinden çok az söz edilmesi." İngiltere'de, Polonya'da, Rusya'da ve benzeri yerlerde köylüler özerk değildiler fakat "egemen bir sınıfa tabiydiler." "Egemen sınıf" deyiminin anakronik ve anlam yüklü bir biçimde kullanılmış olması bir yana, burada Dr. Faith'in haklı olduğu bir taraf var. Gerçekte benim modelim lord ile köylü arasındaki ilişkileri oldukça sağlam bir biçimde birleştirse de daha önce de kabul ettiğim gibi, ortaçağ İngilteresi'ni ele alırken bu konuya daha fazla ağırlık vermem gerekirdi. Bu, modelin ya da konunun işlenişinin temelini çürütmez, ama argümanı daha da güçlendirmenin yollarından biridir.

Dr. Faith'in ikinci eleştirisi, modelin, "ekonomik bir sistem olarak köylü üretiminin anlaşılmasına çok fazla katkıda bulunmadığı" yolundadır. Ona göre bu şaşırtıcı değildir, çünkü bu model, "temelde, ilgi alanları farklı olan antropologlarla sosyologların ürünüdür." Dr. Faith, köylülerin fiilen ne yaptıklarına çok aşina olduğum kanısında değildir. Bununla da tarımsal teknik ve örgütlenmenin öküzü çifte koşarak ekim yöntemi, açık tarla tarımı ve benzeri özelliklerini kastettiği anlaşılmaktadır. İmdi kitapta bu gibi konulara fazla yer ayırmadığım doğrudur, ama Wolf, Thorner, Sahlins ve Nash gibi kişilerin "ilgi alanları farklı" olduğu için bu tür konuları göz ardı ettiklerini söylemek, onlara leke sürmek olur. "Köy" yeri denebilecek bir yerde 15 ay yaşamış ve bu topluluğun üretim yöntemlerini çok ayrıntılı olarak analiz eden bir kitap yazmış olmakla, bu konulara bir ölçüde aşinalığımın olduğu da bir vakıadır.[14] Bunun daha fazla şey öğrenmem gereken bir alan olduğu kuşkusuz, ama tarımsal üretim yöntemlerini konu alan klasik

yorumların birçoğunu okudum. Kitabın kısıtlı hacmi içinde bu konulara daha ayrıntılı olarak yer vermedim, çünkü benim argümanım açısından merkezi bir önem taşımadıkları görülüyordu. Açık tarla tarımının, sabanın, üretimin fiziksel yönlerinin, insanların köylü olup olmadıkları sorununa fazla ışık tutabileceğine inanmamış bulunuyorum. Bazıları bu görüşe katılmayabilir ve üretim araçlarının kaçınılmaz olarak belirli üretim ilişkilerini doğurduğu bir tür teknolojik determinizmi savunabilir. Böyle argümanları duymak ilginç olurdu. Benim dünyanın dört bir yanındaki tarım toplumlarına ilişkin bildiklerim böylesine ham bir bağlantıyı desteklemiyor ve bunun da modelimde büyük bir boşluk oluşturduğunu sanmıyorum.

Dr. Faith'e göre köylülerin yaptığı işlere pek fazla aşina olmadığımı gösteren bir diğer delil, "oldukça garip bir dipnotta", "köylülerin üretimine ya da Chayanov'un bu konudaki bilgilerimize getirdiği katkılara ilişkin herhangi bir tartışmaya yer vermemeye" karar verdiğimi yazmam (s. 15, 31. dipnot). Bu ağır bir suçlama. Güya, köylülerin üretimine ilişkin hiçbir tartışmaya yer vermeyeceğimi kabul etmiş oluyorum. Halbuki dönüp dipnota bakılırsa, orada köylü üretimi diye bir şeyden söz edilmediği görülür. Bütün söylediğim, bir kısım Rus araştırmacıların "köylü toplumunun hanehalkı ekonomisinin gençl bilgisi"ne -ki farklı bir konudur- çok önemli katkılarda bulundukları ve benim onların çalışmalarının ayrıntılarına girmemeye karar verdiğim.

Söz konusu dipnot, alanında uzman olan Profesör Shanin'le yaptığımız tartışmadan doğdu. Daha eski taslakta Chayanov ve diğerleri üzerine kimi şeyler yazmıştım, ama Shanin bunun, ya tam girmem ya da hiç girmemem gereken çok geniş ve karmaşık bir tartışma alanı olduğuna işaret etti. Ben de bu yüzden, Chayanov'un önemli yapıtlarını dolaylı yoldan kullanmaya, Shanin'in kendisi, Sahlins ve Wolf da dahil olmak üzere köylüler ve hanehalkı üretim tarzı konusunun önde gelen hemen hemen bütün otoriteleri üzerinde yarattığı çok bilinen ve yaygın etkiyi ele almaya karar verdim. "Onların çalışmalarına doğrudan herhangi bir referansta bulunmamaya karar verdiğimi" yazmamın ve daha genel literatür yoluyla Chayanov'un içgörülerinden geniş ölçüde yararlan-

dığımın çoğu kişi tarafından bilindiğini varsaymamın yeterli olacağını düşünmüştüm. Ama bu dipnot, Faith'in yanı sıra başka eleştirmenlere de daha genel bir darbe indirme fırsatı verdi.

Kimi ilginç teorik noktaları dile getiren Paul Hirst, nihai planda popülist versus Marksist argümanlardan bu şekilde kaçınamayacağımı savunuyor. En genel düzeyde belki de haklıdır; onun argümanlarına daha sonra döneceğim. Ancak bu kitap bağlamında, hâlâ daha yapıtın başında bu çok uzmanlık gerektiren konulara fazladan on-on beş sayfa ayırmanın birçok okuyucuyu kitaptan soğutacağı kanısındayım. Profesör Herlihy bize daha az yardımcı oluyor. Ona göre "Macfarlane, 'argümanı karmaşık hale getirir' korkusuyla köylü ekonomisinin en önde gelen teorisyeninin, Rus araştırmacı A. V. Chayanov'un çalışmalarını bir kenara bırakmaktadır." Bu ağır suçlama kötü bir izlenim uyandırıyor. Ben Chayanov'un çalışmalarını kesinlikle "bir kenara bırakmıyorum"; kitabım ona çok şey borçludur ve ben ona büyük saygı duyuyorum. Ben yalnızca, aralarında Chayanov'dan başka pek çok kimsenin de bulunduğu Rus yazarların ayrıntılı bir incelemesine saplanıp kalmadan onun belli başlı içgörülerini kavramanın mümkün olduğunu düşünmüştüm.

Genel metodolojiye ilişkin son iki eleştiri özellikle ilgi çekicidir. Barbara Donagan'a göre, "köylü toplumunun özenli bir sosyolojik-antropolojik tanımı" "bir bakıma bir şaşırtmaca" Donagan "bu tanımın, ortaçağ tarihçilerinin İngiltere'yle ilgili deliller işe yaramadığı zaman başka köylü toplumlarına analojide bulunarak yürüttükleri argümanların zayıflığını tanıttığını" ve benim bir amacım da bu olduğu için, belli bir haklılık payı taşıdığını teslim eder. Bu bir şaşırtmaca, çünkü benim klasik köylü toplumuna olan inancımda bir "ilahiyat unsuru" var, bu da benim yalnızca inanç sorunu olan bir şeye "iman" ettiğimi düşündürüyor. İnanç sorunları tartışılabilir ama kanıtlanamaz olduğundan, belki de Dr. Donagan bunların argüman dışı bırakılması gerektiğini düşünüyor.

Köylü toplumu modelinin bu tarz kullanımına yöneltilen ve kimi zaman kindarlığa varan bu tepkilerden sonra, argümanın, karşılaştırmalı bir köylü toplumu modeline referansta bulunmadan

da gerçekten yürütülebileceğine inanmak isterdim. Ne yazık ki pratikte bunu nasıl başarabileceğimden emin değilim. Birbiriyle bağlantılı olduğunu savunduğum bir dizi kriter sıralamış ve daha sonra da bunların ortaçağ ya da erken modern dönem İngiltere-si'nde neden bulunmadıklarını göstermiş olsaydım, muhtemelen birçok kişi bu kriterlerin hiçbir yerde bulunmadığını söyleyecek ve haklı olarak benden karşılaştırmalı modelimi belirtik kılmamı ve belgelendirmemi isteyecekti. Üstelik şundan da eminim ki modelimi kendim için belirtik hale getirmeden, sözde kapitalist devrime ilişkin yayılan ortodoks düşünceyi pek fazla sorgulayabilecek bir konumda da olmazdım. Sanıyorum, kendi amaçlarım açısından belirtik bir model kullanıp sonra onu başka bir kılığa büründürebilirdim. Bu belki daha güvenli bir işlem olabilirdi, ama inanıyorum ki bu daha az dürüstçe olurdu. Dürüstlük, yani düşünce yürütme biçimlerini başkalarıyla paylaşma çabası, eleştirmenlerin hepsini cezbetmeyebilir, ama hâlâ inanıyorum ki tarihçiler ve başka kişiler karşılaştırma modellerini belirtik kılmalıdırlar.

Benim karşılaştırma modelimi kuruşumun doğasına ilişkin belli başlı metodolojik eleştiriler bunlar. Daha önce gördüğümüz gibi, bazıları muhtemelen, bazıları kesinlikle haklı eleştiriler, ötekilerse abartı, yanlış tanımlama ya da yanlış anlamadan kaynaklanıyor. Daha iyisi elbette yapılabilirdi, ama bu eleştiriler, özetle, izlediğim yolun kavrayış ya da uygulama bakımından temelde kusurlu olduğuna beni ikna edemiyor. Eleştirilerin yanıtını verip veremediğim konusunda ise kararı başkalarına bırakıyorum.

Kuşku yok ki modelin içeriğini daha fazla geliştirebilirdim. Bu noktada ikinci bir eleştiri sınıfıyla karşılaşıyorum, yani karşılaştırma modelinin içeriğinin temelde yanlış olduğu savunuluyor. Başlıca iki eleştiri var. Bunlardan birincisine göre, köylüler, benim modelimin izin verdiğinden çok daha çeşitli, daha az "saf" ve tekbiçimli. Yukarıda yaptığım alıntılardan da görülebileceği gibi, ben bunu zaten önceden görmeye çalıştım. Bir model bir tür cetvel ya da sabite olarak kabul edilirse, o zaman, özgül toplumlar bütün değişik endeksler bakımından farklı konumlarda bulunacaktır. Batı Avrupa'da durumun böyle olduğunu özellikle vurguladım. Bu nedenle Dr. Blok'un, Güney İtalya köylülerinin her zaman "ai-

leci" olmadıklarını, çoğu kez pazar yönelimli olduklarını, toprak alıp sattıklarını ve Avrupa dışındaki köylü toplumlarında bile bazen coğrafi hareketlilik gösterdiklerini hatırlatması yararlıdır. Bu elbette doğru. Ama bunun argümanı geçersiz kıldığını sanmıyorum; bu yalnızca, gerçeğine benzeyen bir model yaratmak gibi çok zor bir soruna nüans kazandırıyor.

Bununla birlikte, uğradığım en sert eleştiriler, Doğu Avrupa köylü toplumlarını işleyişimle ilgiliydi. Daha önce gördüğümüz gibi kimi eleştirmenler, benim bütün köylü toplumu modelimin Doğu Avrupa'ya dayandığı ve Doğu Avrupa'ya ilişkin bütün yorumumun da üç sentetik yoruma dayandığı kanısındaydı. Bir sonraki aşama, bu üç yorumun yanlış olduğunu göstermekti. Adım adım sürüklenerek yolcu indirme iskelesine götürülüyor ve son bir itmeyle köpekbalıklarına atılıyorum. Bu argümanın ilk iki aşamasını kabule yanaşmamıştım; yukarıda 1. bölümde de gösterildiği gibi, kitabım, Doğu Avrupa'dan söz etmeksizin de rahatlıkla yazılabilirdi. Ama şimdi iskelenin tam ucunda olduğumu ve "Bütün modelini yanlış bilgilere mi dayandırmıştır?" diye sorulduğunu varsayarsak, yanıtınız ne olurdu?

Söylenecek ilk şey, Galeski'nin Polonya konusundaki, Thomas ve Znaniecki'nin kapsamlı çalışmalarındaki ya da Shanin'in Rusya konusundaki otoritelerine doğrudan doğruya çok az karşı çıkıldığıdır. Buradaki yaklaşım genellikle daha dolaylıdır. Dr. Faith, modelin doğruluğu konusunda kuşkular bulunduğunu savunuyor; Kula'nın Polonya feodalizmini ele alan yapıtı, "gerek senyör gerekse köylü ekonomilerinin aynı anda hem parasallaşmış *hem de* 'doğal' olduğunu" ve Polonya köylülerinin çok eski tarihlerden beri pazara girmek için çabaladıklarını "göstermek suretiyle, bu katı 'doğal' ekonomi kavrayışına kesinlikle gölge düşürürdü." Bunun gibi Chayanov'un yapıtı da toprak pazarının hiç olmadığı ve ücretli emeğin de hemen hiç bulunmadığı görüşünü desteklemez. Dr. Faith'in haklı olduğunu umarım. Daha önce yazdığım gibi, pratikte hiçbir durum saf değildir; gerçekten de köylü toplumunun bu unsurların kimilerini barındırması kaçınılmazdır, çünkü bizzat tanımın kendisi, köylü toplumunu bir "parça toplum", devleti, pazarı, kentleri ve benzerlerini içine alan daha

büyük bir bütünün bir parçası haline getirir. Eğer bunların hiçbiri yoksa o toplum köylü toplumu değil başka bir şeydir.

Profesör Hilton, aynı noktayı bir başka biçimde dile getirir. R. E. F. Smith'in yapıtını alıntılayan ve tanık gösteren Hilton, ortaçağ Rus köylülerinin çok daha hareketli olduklarını, çekirdek aileler halinde yaşadıklarını, belirli bir toprak parçasına karşı duygusal bir bağlılık duymadıklarını, toprak alıp sattıklarını vb. belirtir. Çok doğru. Amacım, zamanın başlangıcından bu yana hiç değişmeyen, fosilleşmiş bir Doğu Avrupa "köylü toplumu" portresi çizmek değildi. Ortaçağ Rus köylülerinin de birtakım İngiliz ortaçağ tarihçilerinin stereotiplerine uymadığını duymak beni rahatsız etmiyor. Ama bunun model açısından çok fazla anlam taşıdığını da sanmıyorum. Galeksi, Shanin, Thomas, Znaniecki betimledikleri dönem ve topluluklar hakkında yanılıyorlar mı? Eğer öyleyse, bunun, "Danıştığı kişiler Macfarlane'i fena halde yüzüstü bırakmıştır" gibi dokundurmalarla ima edilmesi değil, gösterilmesi gerekir.

İki eleştirmen, bu konuyu yapıcı biçimde ele almıştır. Keith Tribe, Shanin'in *Awkward Class*'inin, "Rus köylü toplumu hakkında tutarlı ve doğal bir düzen imgesi yaratabilmek için, gelişme sosyolojisi ile Slavseverliğin bir bileşimine yaslandığını" savunur. Tribe daha sonra Shanin'in yapıtına başka eleştiriler de yöneltir. Bu tartışmada fazla ilerleyecek kadar yetkin değilim, ama bütün iddia edilen, Doğu köylü toplumları alanında temel aldığım üç büyük otoriteden biri olan Shanin'in, 20. yüzyıl başlarının Rus köylü toplumunu gerçekte olduğundan daha komünal eğilimli, daha istikrarlı ve aileye dayalı göstermiş olması. Bu eleştiri doğruysa, o zaman modelimde bazı ayarlamaların yapılması gerekir. Shanin'in köylüleri sıranın bir ucuna benim sandığım kadar yakınlaşmamış olabilirler.

Paul Hirst, bu konuda bazı ilginç yorumlar getiriyor. Haklı olarak, benim temel aldığım teorik literatürün "Chayanov, özellikle Shanin, Thorner ve Sahlins'in... yapıtlarından kuvvetle etkilendiğine" işaret ediyor. Ardından, "bu köylü ekonomisi modelinin kesinlikle tartışmasız olmadığını" hatırlatıyor. Popülistlerle Marksistler arasındaki bu tartışmanın dışında kalamayacağımı yazıyor.

Ona göre, köylü toplumu modelim Rusya örnekolayına uymayabilecek ölçüde aşırı; bir başka deyişle, Shanin muhtemelen yanılmıştır. Bu iddiaya getirdiği destek nedir? "Rusya'nın (kuşkusuz 1861'den sonra", "bireyci ve yüksek derecede parasallaşmış tarımsal üreticiler, aile reisine göre az hakları bulunan aile üyeleri, toprak mülkiyetinin komün ya da klan tarafından düzenlenmesinin marjinal bir rol oynaması, bunun tersine, ödünç para verme, toprak satışı ve kiralanması, ücretli emek vb.'nin ağırlıklı rol oynaması" ile karakterize edildiği "ileri sürülebilir." Hirst daha sonra, eğer haklıysa, benim Rusya portremin fazla basit olduğunu gösteren başka ayrıntılı noktalara değiniyor.

Doğu Avrupa köylü toplumuyla ilgili olarak kurduğum modelin fazla aşırı olduğu, hatta Shanin, Galeski ve diğerlerinin inceledikleri dönemin bile çok doğru bir temsili olmayıp bu yazarların zihinlerinde yarattıkları bir model olduğu ortaya konsa bile, bu, kitabım için sakatlayıcı bir darbe olmaz. Weberci modelleri tartışırken de gördüğümüz gibi, modeller tam da bunun için kurulur. Gerçekten de kitabımın başlıca etkilerinin İngiliz tarihi alanında olacağını düşünürken, kitabım ters bir etki yaratarak insanları Doğu Avrupa'yla ilgili köylülük stereotiplerini sorgulamaya yöneltseydi, bu bir ölçüde hoş bir durum olurdu. Eğer tartışma, Doğu Avrupa'da model ile gerçekliğin benim varsaydığım tarzda eşleştiğini gösterecek biçimde çözümlenmiş olsaydı bu elbette daha iyi olurdu. Ama benim temel ilgim, bir modelin, bir düşünce deneyinin kullanılarak üç şeyin ortaya serilmesine yönelikti: Birincisi, İngiliz tarihinin gelişimini incelemeye çalışırken tarihçilerle sosyologların kafalarında neler olup bittiği; ikincisi, tarihsel delillere ilişkin sorabileceğimiz kimi ilginç sorular; üçüncüsü, bir öngörü sistemi olarak tarih.

Tarihsel materyalleri işlerken, özellikle de belgelerin çoğu kez az olduğu 13. ve 14. yüzyıllar gibi dönemleri analiz ederken, ilginç olabilecek sorunlar konusunda bir sezgiye, başka bir deyişle, test edilecek bir teze sahip olmak zorunludur. Köylü toplumuna ilişkin basitleştirilmiş bir modelin kurulması, bana toplumun nasıl (olmuş) olabileceği konusunda, birbiriyle iç içe geçen bir dizi öngörü sağladı. John Hatcher'ın şaka yollu belirttiğinin tersine, İngi-

liz köylülerinin "19. yüzyıl Polonyası ve Rusyası ya da 20. yüzyıl Türkiyesi ya da Meksikası'nda yaşayanlardan hep farklı olageldiğini" "uzun uzadıya" göstermeyi amaçlamıyordum. Eğer öyle olsaydı bu kesinlikle gülünç bir çaba olurdu. Benim göstermeye çalıştığım, bütün toplumların tarihini aynı kümeye yığma yönünde güçlü ve son zamanlarda yükselen bir eğilimin bulunduğuydu. Bütün toplumların tekbiçimli bir "köylülük" aşamasından "modern" dünyaya doğru ilerledikleri düşüncesine kapılmak kolay. O zaman insan, İngiltere'nin tek farklılığının, bu aşamaya (muhtemelen Hollanda ve Danimarka dışında) öteki toplumlardan daha önce geçmek olduğu sonucuna varmaktan kendini alamaz. Soyut bir model kullanmaktan amacım, kendimi ve umulur ki başkalarını, böylesine daraltıcı bir yaklaşımdan kurtarmaya yardımcı olmaktı.

Individualism'de ileri sürülen argümanlardan geriye ne kaldığını merak edebiliriz. Varlıklarını sürdürüyorlar mı yoksa ortadan kaldırıldılar mı? Bu konuda kararı başkalarına bırakmak zorundayım. Büyük emellere yelken açtığım kesinlikle kabul ediliyordu. Lawrence Stone'un da yazdığı gibi, "modern dünyanın evrimi konusunda bütün bir yaygın anlayışa meydan okuyan bir kitap kolay kolay ortaya çıkmaz." Ortaya koyduğum olgularda ve bunlardan yaptığım çıkarımlarda haklı çıkacak olursam, o zaman Stone "çok önemli şey" söylemekte olduğumu kabul ediyor. Gerçekten de bu öylesine önemli ki, aşağı yukarı haklı olmam durumunda Stone'un deyimiyle "tarihin Einstein'ı" olabilirim.

Elbette başkaları da aynı rotaya yelken açmış ve çok yakın zamanlara kadar varlığı inkâr edilen bir kara parçası bulmuştur. Bu filolardan biri yukarıda 6. bölümde betimlenmiştir; burada, 1978'e değin yayınlanan kitapların çoğunun kuvvetle tek bir yönde yol aldığı, *Individualism*'den sonra yayınlananlarınsa tamamen farklı bir görüşü benimsediği fark edilecektir. Daha sonra yayınlanan ve Dr. Clark tarafından çok ustalıkla özetlenen tarih araştırmalarının büyük bir bölümü, temelde süreklilik tezini savunmaktadır.[15] Ancak, verilen savaşlara ilişkin yorumumun ya da bu kitapta sunulan ek delillerin, Stone'un sözleriyle "İngiltere hakkında hep yabancıların, Marx'ın, Weber'in, Durkeim'ın, Tocqueville'in, Ros-

tow'un ve diğerlerinin öne sürdüğü büyük teorileri" yıkmayı başardığıma başkalarını ikna edip etmeyeceği okura kalmıştır. Stone "hâlâ kanıtlanmamış ve genel önemi sınırlı tek bir olguyla kurulan zorlama bir bağlantıya dayalı, akla yatmayan bir hipotezin böyle bir sonuç doğurması muhtemel değildir" diye yazar ve bir insan bundan daha mahkûm edici olamaz. Öteki yazarlar daha yüreklendiricidir.

Kişisel olarak, argümanın çeşitli bakımlardan kusurlu olduğunu kabul ederdim ve kitabı şimdi yazacak olsam elbette az ölçüde değişiklik yapardım. Özellikle, bağlamından çekip koparılarak kitabı gözden düşürmek için alaya alınmak yerine, merhametli ve makul bir şekilde ele alınacağını saf saf zannettiğim bazı düşünceleri daha belirtik kılardım. Ayrıca, neredeyse tüm ortaçağ tarihçisi eleştirmenlerin gerçek bir köylü toplumuna, aile mülkiyetine ve benzerlerine hiçbir zaman inanmadıklarını belirtmelerinin ışığında, onların bulgularını bugün pek de aynı biçimde sunmazdım. Görünüşe göre, düşündüğümden daha fazla konuda anlaşıyoruz. Ancak eleştirmenlerin ikili duygusu, yani bir yandan epey korsanca bazı yöntemlerle ve çoğu kez hiddetle kitabımı batırmaya çalışmaları, bir yandan da gerçekte dost olduklarını ve niye bunun tersini düşündüğümü yüksek sesle ilan etmeleri, yazdıklarımda bir şeylerin olduğunu göstermektedir.

EK

Kapitalizmin doğası üzerine bir not

"Kapitalizm" sözcüğü bu kitap boyunca sık sık kullanılmıştır ve kapitalizmden ne anladığımı belirtmem gerekir. Bunu yapmanın en basit yolu, Marx ile Weber'in birbiriyle ilişkili özellikler kümesine ilişkin klasik formülasyonunu kullanmaktır. Kapitalizm, çeşitli toplumsal formasyon tiplerinden biridir. Marksist analizde toplumsal formasyon, bir altyapı yani "üretim tarzı" ile bir üstyapıdan oluşur. İyi bilindiği gibi Marx, kapitalizmin özellikle "üretim tarzı" ile yani, Batı Avrupa'da 15. ve 18. yüzyıllar arası bir dönemde ortaya çıktığına inandığı tarihsel olarak özgül altyapı ile ilgilenmiştir. Bunun merkezi karakteristikleri nedir?

Üretim ilişkileri, yani insanların üretim sürecinde birbirleriyle nasıl bir ilişkiye girdikleri can alıcı bir önem taşır. Kapitalizmde,

bireysel ve özel mülkiyet eksiksiz bir gelişme göstermiştir. Mülkiyet, daha önceki toplumsal formasyonlardaki gibi komünal değildir, devletin, topluluğun, ailenin, hatta lordların bile elinde değildir, tam anlamıyla bireyseldir. Bu yalnızca gayrimenkuller için değil, bireyin nihai "mülk"ü olan emek gücü için de geçerlidir. Kapitalizmde her şey bir başkasına devredilebilir hale gelir, her şey pazarda işlem görebilecek bir metadır, insanlar nesneleri alıp satabilirler, kendi emeklerini satıp başkasının emeğini satın alabilirler. Görünüşte her şey "özgür" kılınmış ve her şeye parasal bir değer verilmiştir. Böylece, bireysel özel mülkiyetin ve yaygın ücretli emeğin ortaya çıkması, kapitalizmin merkezi karakteristikleridir. Bu özellikler sınıfların, sahip olanla olunanın, toprak sahipleri, çiftçiler ve işçilerin, kapitalistlerle işçilerin ortaya çıkmasına olanak verir.

Üretim ilişkilerindeki bu değişmenin yanı sıra, üretim araçları da değişime uğrar. Kullanılan aletler ve fiziksel çevre değişir. İnsanlık gitgide daha yapay ve insan yapısı bir dünyada yaşamaya başlar. İnsan emeğinin yerini makineler alır. Üretim ilişkileri ile üretim araçları arasında bağlantı otomatik ve tek yönlü olmasa da su değirmeninin feodalizmin, buhar makinesininse kapitalizmin temeli olduğunu savunan ünlü görüşün de gösterdiği gibi arada bir bağlantının olması muhtemeldir. İnsanların kullandığı aletler değiştikçe, insanın başka insanlarla olan ilişkileri de değişir. Bu, üretimin örgütlenmesindeki değişmeleri de içine alır. Uzmanlaşmanın ve işbölümünün az olduğu bir dünyadan, gittikçe farklılaşan bir dünyaya doğru kitlesel bir değişim yaşanır. Kapitalizmden önce uzmanlaşma yalnızca toplumun önemli katmanları arasında vardır: Rahipler, eğitmenler, savaşçılar ve yöneticiler bir yanda, tarımsal işçi kitlesi öbür yanda toplanır. Zanaat ustalarının yoğunlaştıkları yerler vardır, ancak kentler ve pazarlar küçük ve periferikti, zanaatçılar da azdı. Kapitalizmle birlikte bütün bunlar değişti ve fabrika üretiminin yükselmesi durmadan artan bir işbölümünü de beraberinde getirdi.

Bu merkezi özelliklere bağlanan ve Marx'ın da belirttiği başka bağlantılı özellikler de vardır. Büyük ölçüde parasallaşmamış bir mübadele sisteminden, neredeyse tümüyle paranın egemenliğinde-

ki bir sisteme, takastan para standardına geçilir. O zamana değin temelde doğrudan tüketilmek ya da bazen takas edilmek amacıyla üretilen tarımsal ve başka nitelikli mallar artık çoğunlukla satılmak için üretilmektedir. Coğrafi ve sosyal hareketlilikte artış olmuştur. İnsanlar artık bir lorda ya da toprağa bağlı değildir. Kapitalist üretim tarzı için gereken emek hareketliliği, büyük ölçüde mülksüz bir proletarya kılığında ortaya çıkar.

Marx bu tür altyapı özellikleri üzerinde yoğunlaşmış ve bazı üstünkörü yorumlar dışında kapitalizmin hukuksal-siyasal ve ideolojik boyutlarını daha az işlemiştir. Örneğin ona göre, aristokrasi hâkim olduğu zaman onur ve sadakat kavramları ön plana çıkar, "ama burjuvazinin egemenliğinde, özgürlük, eşitlik vs. kavramları" öne çıkar.[1] Tanımı üstyapıyı da içine alacak şekilde genişletebilmek için Max Weber'e dönebiliriz.

Weber'in kapitalizm tanımlamalarının bazıları doğal olarak Marx'ınkilerle örtüşür. Serflik, kölelik ve akrabalık gibi köstekle-rin kısıtlayıcılığından kurtulmuş, "özgür" emek gücünün varlığı, Weber için büyük önem taşır. Bunun gibi, işbölümü de gitgide artmaktadır; Weber burada yeni bir ayrım geliştirir: "modern ekonomik hayata tamamen egemen olan işin hanehalkından ayrılması", merkezi bir önem taşır. Bunun, işyeri ile hanehalkının farklılığı gibi fiziksel bir ayrılık olması zorunlu değildir; bu, "korporatif mülkiyetin kişisel mülkiyetten hukuken ayrılmasıdır."[2] Bu, bir kişinin bir yönde işadamı, diğer yönde de aile üyesi olarak davranabilmesinin kabul edilmesidir; bu süreç, sınırlı sorumluluk, şirket ve anonim şirket gibi aygıtları içine alır. Ekonomik üretim biriminin toplumsal üreme biriminden ayrılması, bu ikisini kaynaştıran ve o zamana değin yaygın olan "hanehalkı üretim tarzı"nın yıkılmasına neden olmuştur. Ayrım, siyasette, ekonomide ve başka yerlerde kamusal ve özel alanların gitgide birbirinden ayrılması sonucunu doğurur. Ayrıca yeni gelişen "rasyonel muhasebecilik"le de bağlantılıdır.

Weber feodal ve kapitalist sistemleri karşıtlaştırırken, ortaçağ Avrupası'nda büyük demesne çiftçiliğinin "kapitalist" olmadığını savunur. Böyle olabilmesinin koşulu ancak, "sermaye muhasebesine, özellikle de bir işlemden sağlanabilecek kârın önceden, para

cinsinden tahmin edilmesine yönelmiş olmasıdır."[3] Weber bu görüşü başka bir kitabında çok net biçimde açıyor.

> Kapitalist ekonomik işlemi, mübadele olanaklarından yararlanarak kâr elde etme beklentisi üzerine, yani (resmi olarak) barışçıl kâr olanakları üzerine kurulu bir işlem olarak tanımlayacağız... Burada önemli olan, her zaman, modern defter tutma yöntemleriyle ya da ne denli ilkel ve kaba olursa olsun başka bir yolla, sermayenin para cinsinden hesabının yapılmasıdır. Her şey bilanço yöntemiyle yapılır: Girişimin başlangıcında bir başlangıç bilançosu çıkarılır, tek tek her karardan önce bunun mu'temel kârlılığı bir bilanço ile hesaplanır ve sonunda ne kadar kâr elde edildiği de son bilanço ile belirlenir.[4]

Öyleyse merkezi özellik, muhasebe, çift girişli defter tutma ya da başka bir yöntemin kendisinde değil, zihinsel tavırlarda, bir işlemdeki kâr olasılığını hesaplama isteğindedir.

Bu durumda Weber tavırlardan ve ideolojiden söz etmeye zaten başlamıştır ve ön önemli katkıları da kapitalizmin ethos'una yönelik içgörülerindedir. Nihai planda kapitalizmin benzersizliği, para, zaman, emek, biriktirme vb. şeylere olan tavırlarından kaynaklanır. Weber'in düşüncesine göre, kapitalizm döneminde olan, biriktirme, tasarruf ve kâr peşinde koşmanın, eskiden kabul edilemez iken ahlaki ve duygusal açıdan cazip hale gelmesidir. Bir araç değil de amaç olarak sonsuz biriktirme ahlakı, kapitalizmin merkezi ayırıcı özelliğidir.

> İnsan, para kazanmanın, hayatının nihai amacı olarak elde etmenin egemenliği altındadır. Ekonomik elde etme, maddi ihtiyaçlarını doyurma aracı olarak artık insana tabi değildir. Doğal ilişki olarak adlandırabileceğimiz şeyin bu şekilde tersine çevrilmesi... kapitalist etki altında bulunmayan tüm halklara yabancı olduğu ölçüde ve kesinlikle kapitalizmin de önde gelen bir ilkesidir.[5]

Bu ahlak ve ruh, antik uygarlıkların büyük pazarlarında ya balta girmemiş ormanlarda serpilebilirdi ya da hiç olmazdı. Çünkü Weber'in gördüğü, önemli olanın ne kendi içinde para, ne kendi başına pazar hatta ne de belirli muhasebe yöntemleri değil, bunların kullanımı ve kullanım amaçları olduğuydu. Kapitalizmin kökü

para değil para aşkıdır.

Weber kaypak ve çoğu kez çelişkili bir düşünür, ama arada sırada kapitalizmin yeter olmasa bile gerek önkoşullarını içeren listeler hazırlamıştır. Böyle listelerden biri de *General Economic History*'dedir. Weber listede altı özellik sıralıyor. Bunlardan birincisi olan "rasyonel sermaye muhasebesi"ni, ikincisi olan "pazar özgürlüğü"nü (başka bir deyişle, ticaret üzerinde sınıfsal ve başka kısıtlamaların olmaması) ve beşincisi olan "özgür emeği" daha önce işlemiştik. Kapitalizmin tanımına diğer üç özelliği de eklemek gerekiyor. Weber'in üçüncü önkoşulu, "rasyonel teknoloji", yani "makineleşmeyi ima eder biçimde, olabilecek en yüksek derecede hesaplamaya indirgenmiş bir teknoloji. Weber burada, daha önce Marx'la ilgili olarak ele aldığımız bir noktayla, yani kapitalizmin belirli bir aletler kümesi ile, özellikle de insana çevresi üzerinde denetim sağlayan makinelerle bağlantılı olabileceği görüşüyle örtüşüyor. Weber'in son iki ek özelliği, insanı yeniden üstyapı ile altyapı arasındaki sınır çizgisine, Weber'in kırdığı şu yapay ayrıma götürüyor. Dördüncü özellik, "muhasebe edilebilir hukuk"un gerekliliği. Weber'in deyimiyle, "kapitalist sınai örgütlenme biçiminin rasyonel olarak işleyebilmesi için, muhasebe edilebilir bir yargılama ve yönetime dayanabilir olması zorunludur." Bu özellik, ne Yunan kent devletinde, ne Asya'nın patrimonial devletinde, ne de Weber'e göre "Stuartlar dönemine değin Batılı ülkelerde" yoktur. Ama siyasal ve hukuksal kesinlik olmadan rasyonel kararlar alınamaz. Son özellik, başka bir açıdan yine hukukla ilgilidir. Bu, "ekonomik hayatın ticarileşmesi"dir ki Weber bundan, "hem girişimdeki hem de mülk sahipliğindeki hisse haklarını temsilen ticari araçların yaygın biçimde kullanılması"nı anlar.[6]

Bunlara kapitalizmin başka özelliklerini, Marx'ın dikkat ettiği psikolojik yabancılaşmayı, Engels'in belgelendirdiği bireyci aile sistemini, Weber'in ünlü "dünyanın büyüsünün çözülmesi"ndeki yeni doğa tavrını eklemek elbette mümkündür. Ama kökenleri ve gelişimi bu kitabın temalarından birini oluşturan tarihsel olarak özgül fenomenin daha derindeki birçok özelliğine dair iyi bir fikir edinmek için elimizde yeterince malzeme vardır.

Dipnotlar

ÖNSÖZ

1. Macfarlane, **Individualism,** 8.
2. Lawrence Stone, **New York Review of Books,** 19 Nisan 1979.
3. Kuhn, **Structure.**
4. Macfarlane, **Individualism,** 2-5.
5. Özellikle Laslett, **Lost World.**
6. Örneğin, Russell, **Parliaments;** Fletcher, **Civil War;** Morrill, **Britain.** Bu yazarların görüşlerinin eksiksiz bir özeti için bkz. Clark, **Revolution.**
7. **Times Literary Supplement,** 23 Aralık 1979, 27.
8. Stone, a.g.e.
9. Burada alıntı yaptığım yazılara ilişkin tam referanslar Kaynakça'nın sonunda verilmiştir. (s. 240-1).
10. Humphreys ve King, **Mortality.**
11. Boas, **Primitive Man,** 159.

I. KÖYLÜLER

1. Dalton, "Peasantries", 385.
2. Britton, "Peasant"; Homans, **Villagers.**
3. Hilton, "Medieval Research"
4. Tawney, **Agrarian Problem.**
5. Thirsk, **Peasant Farming,** 1.
6. Laslett, **Lost World,** 12-13.
7. Le Roy Ladurie, **Peasants;** Thomas ve Znaniecki, **Polish Peasant.**
8. Moore, **Social Origins,** 20-9; Redfield, **Peasant Society,** 66-7; Dalton, Peasantries.
9. Wolf, **Peasants,** 2; Shanin, **Peasants,** 204, 217.
10. Shanin, **Peasants,** 247
11. A.g.e., 250.
12. Wrigley, **Population,** 3. bölüm; Macfarlane, **Resources,** 16. bölüm.
13. Hajnal, "European Marriage"
14. Laslett, **Household,** 4. bölüm.
15. Rich, "Population"; Laslett ve Harrison, "Clayworth"
16. **Concise Oxford Dictionary** (Kısa Oxford Sözlüğü).
17. Shanin (y.h.), **Peasants,** 203.
18. Firth, alıntı: Dalton, "Peasantries", 386.
19. Kroeber, **Anthropology,** 284; Redfield, **Peasant Society,** 40.
20. Shanin (y.h.), **Peasants,** 203-4.
21. Wolf, **Peasants,** 11
22. Shanin (y.h.), **Peasants,** 205.
23. Shanin, **Peasants,** 241, 242-4.
24. Wolf, **Peasants,** 14.
25. Sahlins, **Stone Age,** 2. ve 3. bölümler.

26. Macfarlane, "History."
27 Laslett, **Lost World,** 3, 4, 17-19 ve çeşitli yerlerde.
28. Smith (y.h.), **Land,** 10. bölüm.
29. Macfarlane, **Ralph Josselin.**
30. Macfarlane, **Family Life,** Ek B ve 3., 4. bölümler.
31. Shanin, **Awkward Class,** 220.
32. Shanin, **Awkward Class,** 221.
33. Macfarlane, **Ralph Josselin,** 582.
34. Shanin, **Awkward Class,** 222.
35. Macfarlane, **Family Life,** 64-7.
36. Foster, **"Peasant Society".**
37. Macfarlane, **Ralph Josselin,** 2.
38. Shanin (y.h.), **Peasants,** 205.
39. Essex Kayıt Bürosu (ERO), Chelmsford: D/DSm/P1; Geçici. Hesap 897.
40. ERO Geçici Hesap 897/8.
41. Shanin, **Awkward Class.**
42. Pollock ve Maitland, **English Law,** II, 348-55.
43. Swinburne, **Last Wills,** 204-5.
44. Blackstone, **Commentaries,** II, 433.
45. Blackstone, **Commentaries,** II, 130; Pollock ve Maitland, **English Law,** II, 419.
46. Order, **Court Leet,** 36.
47 Blackstone, **Commentaries,** II, 132.
48. Goody (y.h.), **Family,** 354.
49. ERO D/DPr/76.
50. Bagot, "Manorial Customs", 238.
51. Pollock ve Maitland, **English Law,** II, 308.
52. Swinburne, **Last Wills,** 119.
53. Simpson, **Land Law,** 51.
54. Pollock ve Maitland, **English Law,** II, 309, 313.
55. Simpson, **Land Law,** 49.
56. Plucknett, **Common Law,** 722-3; Pollock ve Maitland, **English Law,** II, 59-61.
57 Plucknett, **Common Law,** 723.
58. Chamberlayne, **Present State,** 337
59. Swinburne, **Last Wills,** 119.
60. Boserup, **Agricultural Growth,** 90; Myrdal, **Asian Drama,** II, 1036-7.
61. Shanin, **Awkward Class,** 223.
62. ERO D/DPr/76.
63. Maine, **Ancient Law,** 225.
64. Pollockve Maitland, **English Law,** II, 274.
65. Lowie, **Social Organisation,** 150; Kiernan, Goody (y.h.), **Family,** 376.
66. Goody (y.h.) **Family,** 185.
67. ERO D/DPr/99, 110.
68. Shanin, **Awkward Class,** 118.
69. Macfarlane, **Resources,** 191-200.
70. King's College Sosyal Tarih Semineri'nde (Şubat 1974) yapılan bir konuşma.

71. Hoskins, **Midland Peasants**, 196, 115, 194-5.
72. A.g.e., 141-3.
73. A.g.e., 217-19.
74. Spufford, **Contrasting Communities**, 65.
75. A.g.e., 67, 71.
76. A.g.e., 90.
77. Hey, **Myddle:** Howell, Goody, **Family**.
78. Smith, **Land**, 10. bölüm.
79. Hilton, **English Peasantry**; Blanchard, "Review"

II. NÜFUS

1. Bu denemenin daha eski, demografik bölümüyle ilgili kimi yararlı eleştiriler, Simons ve Dyson, "Comments"te yer almaktadır. Bu yazarların haklı olarak işaret ettikleri noktalar arasında şunlar sayılabilir: Aile planlaması kampanyalarını "başarısızlık" gibi çok geniş anlamlı bir sözcükle nitelemek fazla ağır kaçmıştır; belirli avcı-toplayıcı grupları ne doğurganlıklarını denetim altında tutarlar ne de göze çarpıcı ölçüde düşük doğurganlık oranı gösterirler; Tayland ile Burma'da doğurganlık oranları görece yüksektir; İngiltere'de 19. yüzyılda doğurganlık oranının yüksek olması örneğinde olduğu gibi, bireyci üreme tarzı zorunlu olarak düşük doğurganlığa yol açmaz; pratikte, toplumları salt "bireyci" ya da salt "köylü" olarak sınıflandırmak zordur. Smith, "Nuclear Family"de daha başka verimli inceltmeler ve yorumlar da yer alır. Bu bölümdeki tezin daha tam ve daha az dikotomi taşıyan bir anlatımı Macfarlane, **Marriage**, 1-6 ve 14. bölümlerde verilmiştir.
2. Marshall ve Polgar (y.h.), **Culture**, 188-91.
3. Kantner ve McCaffrey, **Population**, 273.
4. Wrigley, "Family Limitation".
5. Kaplan, **Human Fertility**, 37-58.
6. Mamdani, **Myth**, 43.
7. Malthus, **Population**, I, 314.
8. A.g.e., II, 73.
9. Boserup, **Agricultural Growth.**
10. Marshall ve Polgar (y.h.), **Culture**, 3-23.
11 Davis, "Institutional Patterns", 37.
12. Mamdani, **Myth**, 76.
13. A.g.e., 103.
14. A.g.e., 129.
15. A.g.e., 87.
16. Boserup, **Women's Role**, 15-52; Goody, **Production**.
17. Marx, **Grundrisse**, 604.
18. A.g.e., 605-6.
19. Lorimer, **Culture**, 200, 247.
20. Davis, "Institutional Patterns", 34-5.
21. Myrdal, **Asian Drama**, II, 1515; Freedman, "Human Fertility", 50.
22. Kaplan (y.h.), **Human Fertility**, 93-7.
23. Marshall ve Polgar (y.h.), **Culture**, 50-6.
24. Nag, **Human Fertility**, 69.

25. Fox, **Kinship,** 1. ve 6. bölümler.
26. Macfarlane, **Resources,** 303-10.
27. Alıntı: Zubrow, **Anthropology.**
28. Mamdani, **Myth,** 91, 132.
29. Goode, **World Revolution,** 111.
30. Notestein, "Economic Problems", 15.
31. Galeski, **Basic Concepts,** 58.
32. Shanin (y.h.), **Peasants,** 205.
33. Shanin, **Peasants,** 241.
34. Alıntı: Wolf, **Peasants,** 14.
35. Kaplan (y.h.), **Human Fertility,** 98.
36. Turnbull, **Mountain People.**
37. Douglas, "Population Control"
38. Mamdani, **Myth,** 109.
39. Burada değinilen ya da alıntılanan tüm tarihsel kaynaklara ilişkin referanslarla birlikte, bu argümanın eksiksiz bir belgelendirmesi için bkz.: Macfarlane, **Marriage,** 3.-7 bölümler.
40. Nag, **Human Fertility,** 70.
41. Mamdani, **Myth,** 140.
42. Schapera, "Population Growth", 25.
43. Arensberg, **Irish Countryman,** 89; Shorter, **Modern Family,** 77; Lorimer, **Culture,** 370.
44. Campbell, **Honour,** 100-1, 178, 278; Stirling, **Turkish Village,** 184.
45. Marshall ve Polgar, **Culture,** 130.
46. Southall, **Social Change,** 311.
47. Shorter, **Modern Family,** 102-3; Goody, **Production,** 44.
48. Laslett, **Lost World,** 138-54.
49. Laslett, **Family Life,** 110.
50. Hajnal, "European Marriage".
51. Goorş **Domestication.**
52. Wrigley, "Family Limitation" Gerçi Wrigley aile sınırlamasının uygulandığından artık eskisi kadar emin değildir.
53. Macfarlane,**Individualism.**
54. Weber, **Protestant Ethic,** 21-2.

III. ŞİDDET

1. Beattie, **Crime,** 624.
2. Bkz.. Macfarlane, **Justice,** 1. bölüm.
3. Spence, **Women Wang;** Lee Goff ve Sutherland, "Britanny"; Hufton, "Languedoc"; Weber, **Peasants;** Blok, **Mafia;** Hobsbawm, **Bandits.**
4. Örneğin, Moryson, **Itinerary;** çoğu 1692'de yazılan Machell, **Antiquary;** çoğu 1702'de derlenen Morris, **Cells Flennes.**
5. **Barnabee's Journal** (7. baskı 1818; Barnabee'nin Günlüğü), ilk kez 17. yüzyılın ilk yarısında yayınlanmış ve muhtemelen, "Ayyaş Barnabee" lakabını alan Kendal Sulh Hâkimi Richard Braithwait tarafından kaleme alınmıştır.
6. Latham ve Matthews, **Diary;** Macfarlane, **Ralpy Josselin;** Osborn, **Thomas Wythorne;** Sachse, **Roger Lowe;** Kerry, "Leonard Wheatcroft".

7 Bu türe örnek olarak bkz.. **Millican, History** ve Rennell, **Valley.**
8. Cowper, **Hawkshead,** 199, 224.
9. Bu yaklaşımın kayda değer iki örneği, Hoskins, **Midland Peasant** ile Spufford, **Contrasting Communities**'dir.
10. Horsfall Turner, **History,** 238.
11. West, **Wrangle,** 25.
12. Walker, **Crime,** 47 (Tezinden bu alıntıyı yapmama izin veren Bay Walker'a teşekkür borçluyum.
13. Cockburn (ed.), **Crime,** 100, 109.
14. Bu incelemenin kaynakları ve metodolojisi Macfarlane, **Reconstructing**'de betimlenmiştir.
15. Wrightson ve Levine, **Terling,** 116-17.
16. Örneğin France, "Register"
17 Raistrick, **Yorkshire,** 62-71.
18. Gough, **Myddle.**
19. Hey, **Myddle,** 224, 188.
20. Gough, **Myddle,** 30, 72, 91.
21. Hey, **Myddle,** 225, 224.
22. Bu olayların daha eksiksiz bir dökümü için bkz.: Macfarlane, **Justice,** 1.-10. bölümler.
23. Westmorland Kayıt Bürosu, Fleming Elyazmaları, WD/Ry/57.
24. 18. yüzyılın başlarında Güney İngiltere'nin kimi bölgelerinde bu çatışmaları belli belirsiz andıran olaylar yaşanmıştı, buna ilişkin belgeler Thompson, **Whigs and Hunters**'da bulunabilir; ayrıca bkz.. Hay, **Albions's Tree.**
25. Appleby, **Famine,** özellikle 7 ve 8. bölümler.
26. Nitekim, örneğin 1692'de Güney Westmorland'i dolaşan antikacı Machell, tahkimatların çoktan yıkılmış olduğunu görür: Machell, **Antiquary.** Bouch ve Jones, **Lake Counties,** 36'da, "16. yüzyılın ortalarından 17 yüzyılın sonlarına değin büyük evde... çok az ya da hiç savunma önlemi alınmadığı" belirtilir.
27. Bunu, 1569'da Durham piskoposu tarafından yapılan bir sayımla karşılaştırmak ilginç olur. Bu sınır bölgesinde böylesine savaşçı bir dönemde bile, "toplam 6.477 kişinin 4.000'inden biraz fazlasının hiçbir silahı yoktu" (James, **Family,** 37).
28. Gellner ve Waterbury, **Patrons.**
29. Cockburn, **Crime,** 23'te Baker, 16.-18. yüzyıllar arası dönemde beraat edenlerin "tüm yargılananlar içinde payının dörtte bir ile yarı arasında değiştiğini" tahmin etmektedir.
30. Cockburn, **Crime,** 43'te Baker, Cockburn ile Radzinowicz'in çalışmasından söz ederek şöyle yazıyor: "Bütün bu dönem boyunca, gerçekte tüm hüküm giyenler içinde ölüm cezasına çarptırılanların oranı tahminen yüzde 10-20 arasındaydı; bunlardan cezası gerçekten infaz edilenlerin oranı ise muhtemelen yarı yarıya kadardı." Tüm bunları ve bir önceki alıntıdaki tahmini dikkate aldığımızda, çeşitli suçlardan yargılananların ancak yüzde 2,5-7,5'inin gerçekten idam edildiği görülmektedir.
31. Atkinson, "Trial at York", 225 n.
32. Dawson, **Lay Judges,** eski çağlardan başlayarak bu hukuk ve yasaları yürütme sisteminin mükemmel bir yorumunu verir. Sulh yargıcı burada kuşkusuz kritik bir kişiydi. Fleming bir istisna olabilir, ama onun örneği, John Langbein'in

çok tartışılan teorisine destek verme eğilimindedir; başka bir deyişle, sulh yargıçları, hafif suçlar kadar ağır suçlarda da kovuşturma ve soruşturma açısından davanın hazırlanmasında önemli bir rol oynuyordu. Langbein düşüncesini destekleyecek kesin deliller bulamasa da aslında, Smorthwait davası ile Fleming'in bu davadaki etkinlikleri tam tamına Langbein'ın öngördüğü gibidir (Langbein, **Prosecuting Crime,** 1. kısım).

33. Thompson, **Whigs and Hunter,** 262.

34. Hobsbawm, **Bandits,** 39.

35. A.g.e., 19.

36. Örneğin Bellamy, **Crime**'ın özellikle 3. bölümü, Hobsbawm'ın öngördüğünden çok farklı bir ilişkiler düzenine işaret etmektedir. Soyguncu çeteleri, "sosyal haydutlar"dan oldukça farklı bir görünüm sunmaktadır ve örneğin, "önderlerinin çoğu gentry, şövalyeler ve şövalye adayları arasından çıkmakta" (s. 72), birçoğu daha sonradan Parlamento'ya seçilmekte (s. 82) ve yerel görevlere getirilmektedir (s. 86). Benzer biçimde, James Given "haydut", "soyguncu", "ev hırsızı" ve "hırsız" sözcüklerini eşanlamlı olarak kullansa da onun betimlediği 13. yüzyıl suçlularının Hobsbawm'ın sosyal haydutlarından çok farklı olduğu görülmektedir. Örneğin, belirtildiğine göre, "Robin Hood'unkine benzer örgütlü gruplar büyük ölçüde birer mit ve efsane ürünüydü" ve bunlar, lordlar, kentliler ve kiliseden çok "köylüler"e, özellikle de soydukları evlerde bulunan kadın ve çocuklara saldırıyorlardı (Given, **Homicide,** 111 ve 6. bölüm, çeşitli yerlerde).

37. "Avrupa feodalizmi, temelde, toplumun kendisi haline gelmiş ve şövalyelik nosyonları yoluyla saygınlık kazanmış bir gansterlik düzeniydi" (Barrington Moore, **Dictatorship and Democracy,** 214).

38. Bu tartışma, M. Keen'in (266) ek ve önemli bir düzeltmesiyle birlikte Hilton, **Peasants**'da yeniden yayınlanmıştır.

39. Thompson, **Whigs and Hunters.**

IV. DOĞA

1. Mann, **Urban Sociology,** 94.
2. Taine, **Notes,** 16.
3. A.g.e., 147-8.
4. A.g.e., 220.
5. A.g.e., 141.
6. A.g.e., 16,
7. Thomas, **Natural World,** 35, 70, 70, 75, 90.
8. A.g.e., 159, 167, 181, 186.
9. A.g.e., 224, 240.
10. A.g.e., 243, 273, 287.
11. A.g.e., 243, 273, 287.
12. A.g.e., 301.
13. A.g.e., 22.
14. A.g.e., 51.
15. A.g.e., 77, 78.
16. A.g.e., 90, 91, 91, 166, 169.
17. A.g.e., 110.
18. Salzman, **English Life,** 100-2.

19. Thomas, **Natural World,** 110.
20. Ady, **Candle,** 135.
21. Thomas, **Natural World,** 110.
22. Comenius, **Orbis,** 55.
23. Defoe, **Journal,** 137.
24. Pearson, **Elizabethans,** 19.
25. Thomas, **Natural World,** 117.
26. A.g.e., 150, 150, 152.
27. A.g.e., 153, 154, 173, 174.
28. A.g.e., 226.
29. Harrison, **Description,** 265, 270-1
30. Pearson, **Elizabethans,** 58 vd.
31. Bacon, **Essayes,** xlvi.
32. Campbell, **English Yeoman,** 241.
33. Fussel, **English Countrywoman,** 65.
34. Thomas, **Natural World,** 228.
35. Defoe, **Tour,** 549.
36. Fleming, **Description;** Machell, **Antiquary.**
37. Thomas, **Natural World,** 209, 197, 205, 206.
38. A.g.e., 243, 286, 286.
39. A.g.e., 14.
40. Smith, **Wealth,** I, 403.
41. Thomas, **Natural World,** 242.
42. Fortescue, **Learned Commendation,** 66-7.
43. Thomas, **Natural World,** 247.
44. Aktaran: Trevelyan, **Social History,** 127
45. Thomas, **Natural World,** 247
46. Taine, **Notes,** 141.
47. Harrison, **Description,** 324.
48. Anglicus, **Properties,** II, 734.
49. Freeman, **Essays,** 42.
50. Buna benzer bazı argümanlar için bkz.: Williams, **Country and City,** 295 vd.
51. Goody, **Domestication.**
52. Spufford, **Books.**
53. Thomas, **Natural World,** 119.
54. Macfarlane, **Marriage,** 54-6.
55. Thomas, **Natural World,** 89.

V. KÖTÜLÜK

1. Bu denemenin taslakları üzerine yorumlarından ötürü Profesör David Parkin'e ve "Evil" (Kötülük) seminerine katılan öteki kişilere teşekkür borçluyum. Bu yorumlardan biri, örneğin Nazi kıyımını, kitlesel işkenceyi ve sadistçe suçları nitelerken bugün de "kötü" sözcüğünü kuvvetli anlamda kullandığımız yolundaydı. Bu kesinlikle doğru. Ama ben gene de **Oxford English Dictionary**'nin, sözcüğün kişilere ilişkin olarak "kullanımdan düştüğü" görüşünde haklı olduğu kanısındayım. Hem doğal hem de doğaüstü tehditlere olan inançları birleştiren dehşet,

terör ve melanetin o keskin bileşimi, günümüzde Batı Avrupa ile Kuzey Amerika'nın büyük bir bölümünde tamamen olmasa bile hemen hemen silinmiş durumdadır.

2. Parkin, **Evil,** 8. bölüm.

3. Pollock ve Maitland, **English Law,** II, 659.

4. İspanyol engizisyonunun bir sekreterince yapılan erken tarihli bir tahminde (Llorente, **Inquisition,** 583), İspanyol engizisyonunca cezalandırılanların sayısı şöyle verilir: "Mahkûm edilen ve ateşe atılan kişilerin sayısı 31.912; kişiler yerine simgesel olarak yakılan kuklalar 17.659; ağır cezalara çarptırılanlar 291.450". Sonraki yazarların (örn. Bennassar, **L'Inquisition**) iddia ettikleri gibi bu sayılar muhtemelen abartılı olsa bile, İspanyol ve Portekiz engizisyonlarında ödenen fatura gene de korkunçtur. Söylenenlere bakılırsa Portekiz'de halka açık neredeyse 900 **autó-da-fé** (ateşte yakma cezası) olmuş, hüküm giyen yaklaşık 30.000 kişinin 1.000'den fazlası halk önünde yakılarak idam edilmiştir (Adler, **Auto da Fé,** 169).

5. Avrupa'nın sıradan halkı arasında kötülük anlayışının az gelişmiş olabileceği ve gerçekte yalnızca, az sayıda klerikal elit ve zulme uğrayan heretikler açısından gündelik bir gerçeklik olduğu savunulmuştur. Kuşkusuz, terörün aşırı durumları dalgalar halinde gelir ve insanların hiç kesilmeyen bir dehşet duygusuna katlanabilmeleri de muhtemel değildir; ancak, Baroja'nın **(World).** Cohn'un **(Inner Demons),** Henningsen'in **(Witches' Advocate)** ve Larner'ın **(Witchcraft),** yakın tarihli çalışmalarının okunması, dehşetin ne ölçüde yaygın olduğunu ve toplumun en alt tabakalarına dek işlediğini gösterecektir. Simgesel olarak, auto-da-fé'de kötülüğün kovulması yalnız engizitörleri değil tüm halkı ilgilendirmekte, törene herkes katılmaktaydı. Burada, Portekiz'deki engizisyon yargılamalarını konu alan yayınlanmamış bir araştırmayı temel aldım; bu araştırma halen, sponsörlüğünü Lizbon'daki Gulbenkian Vakfı ile Cambridge'deki King's College'in yaptığı ortak bir proje ile yürütülmektedir.

6. Thomas, **Religion ve Natural World.**

7 Gluckman, **Custom,** 4. bölüm ve **Politics,** 6. bölüm.

8. Thomas, **Religion ev Natural World.**

9. Buradaki sonuçlarda temel aldığım çalışmalarından ötürü Earls Colne projesinin (Sosyal Bilim Araştırma Konseyi'nce finanse edilen bir projedir) öteki üyelerine, yani Sarah Harrison, Jessica King, Tim King ve Charles Jandine'e teşekkür borçluyum. Earls Colne'a ilişkin tüm belgeler Chadwyck-Healey Ltd. tarafından mikrofiş olarak yayınlanmıştır ve belirli üniversite kütüphaneleriyle İngiliz Ödünç Kitap Kütüphanesi'nde bulunabilir. "Kötülük" ve benzer sözcüklere ilişkin referanslar konu dizininde sıralanmıştır, ayrıca ilgili sözcüğün kullanıldığı tam bağlam da bu mikrofişte bulunabilir.

10. Macfarlane, **Reconstructing** ve **Guide.**

11. Thomas, **Religion.**

12. Macfarlane, **Ralph Josselin.**

13. Robertson Smith, **Lectures.**

14. Macfarlane, **Witchcraft.**

15. A.g.e.

16. Briggs, **Hecate's Team.**

17 Cohn, **Inner Demons;** Larner, **Enemies** ve **Witchcraft,** özellikle vii, viii, 52, 54, 75; Mair, **Witchcraft.**

18. Macfarlane, **Witchcraft,** 10; Larner, **Witchcraft,** viii.
19. Rowland, "Fantasticall".
20. Macfarlane, **Witchcraft,** 196.
21. Cohn, **Inner Demons.**
22. Henningsen, **Witches' Advocate;** Ginzburg, **Cheese.**
23. Rosen, **Witchcraft,** 72-82.
24. Macfarlane, **Ralph Josselin ve Family Life.**
25. Macfarlane, **Family Life,** 168.
26. A.g.e., 173, 174.
27 A.g.e., 190-1.
28. A.g.e., 191-2.
29. Latham ve Matthews, **Diary;** De Beer, **Diary;** Horsfall Turner, **Autobiography.**
30. Gairdner, **Paston Letters;** Hanham, **Cely Letters;** Verney, **Memoirs.**
31. Becon, **Works,** 196.
32. Thomas, **Religion,** 6. bölüm.
33. Marx ve Engels, **German Ideology,** 102; Marx, **Grundrisse,** 163.
34. Pascal, **Pensées,** II, 126 vd.
35. Churchill, **Poems,** I, 71.
36. Smith, **Wealth,** 1. kitap, bölüm 2: 17
37 Burridge, **New Heaven,** 45.
38. Simmel, **Sociology,** 414.
39. Swinburne'ün **Hymn to Prosperpine**'da (Prosperpine'e İlahi) yer alan özgün versiyonu kapitalizme değil İsa'ya atıfta bulunur: "Ey soluk yüzlü Celileli"
40. Mandeville, **Fable,** 67-8.
41. A.g.e., 370.
42. Aktaran: Hirschman, **Passions,** 110-11.
43. Macfarlane, **Individualism.**

VI. AŞK

1. Eylül 1986'da Charlottesville'deki Virginia Üniversitesi'nde düzenlenen "Love" (Aşk) konulu konferansa katılanlardan bazıları, bu denemenin bir taslağı üzerine yararlı yorumlarda bulundular. Önerilen değişikliklerin bazıları buraya alınmıştır.
2. Westermarck, **Marriage,** II, 21. bölüm.
3. Linton, aktaran: Hunt, **Love,** 308.
4. Hoebel, **Primitive,** 214.
5. Redfield, **Human Nature,** 317
6. Lowie, **Social Organization,** 220, 95; aktaran: Goode, "Love", 40.
7. Brain, **Friends,** 222.
8. Lewis, **Allegory,** 360.
9. Brain, **Friends,** 245.
10. Thomas, "History", 15-16.
11 Radcliffe-Brown, **African Kinship,** 43.
12. Brain, **Family,** 247.
13. Stone, **Family,** 4.
14. Engels, **Origins,** 95-8.
15. McKeown, **Modern Rise.**

16. Ariès, **Centuries**, 38-9.
17. Stone, **Family**, 55, 60, 476.
18. Anderson, **Approaches**, 3. bölüm.
19. Shorter, **Modern Family**, 55, 57, 79, 141, 148.
20. A.g.e., 255.
21. A.g.e., 258, 259.
22. Hajnal, "Europen Marriage"; Laslett, **Family Life**; Wrigley, **Population**.
23. Laslett, **Family Life**, 13, 27, 42.
24. Macfarlane, "Review".
25. Sarsby, **Romantic Love**, 35, 36, 66.
26. Mount, **Subversive Family**, 123.
27. Pollock, **Forgotten Children**.
28. Goody, **Family**, 155.
29. Outhwaite, **Marriage**, 1., 2. ve 3. bölümler.
30. Wrightson, **English Society**, 74, 79, 103.
31. Houlbrooke, **English Family**, 253.
32. Macfarlane, **Marriage**, özellikle 9. bölüm.
33. Macfarlane, "Review".
34. Lewis, **Allegory**; De Rougemont, **Passion**; Duby, **Knight**.
35. Lewis, **Allegory**, 27.
36. Dronke, **Love Lyric**.
37. Mount, **Subversive Family**, 6. bölüm.
38. Macfarlane, **Individualism**.
39. Goody, **Family**.
40. Parsons, **Essays**, 187-8.
41. Sjoberg, **Preindustrial City**, 153.
42. Goode, **Family**, 39, 52.
43. More, **Utopia**, 103.
44. Brain, **Friends**, 46.
45. Aktaran: Lasch, **Haven**, 144.
46. Watt, **Novel**, 74.
47. Gerth ve Mills, **Max Weber**, 347.

VII. DEVRİM

1. De Tocqueville, **Democracy** ve çok sayıda basımı yapılan **L'Ancien Regime**.
2. İbn Haldun, **Mukaddime**, çeşitli basımlar; Leach, **Political**.
3. Braudel, **Mediterranean**, 20-1.
4. "Tawney Yüzyılı", Fisher'in **Essays**'indeki ilk denemesine verdiği addır.
5. Hill, **Revolution**.
6. Stone, **Family**, 4-7; ayrıca bkz: Shorter, **Modern Family**, bu kitapta, değişimin tarihi daha da belirgin olarak 18. yüzyıla taşınır.
7. 17. yüzyılda İngiliz devriminin sosyal yapıyı değiştirmekteki başarısızlığı Perry Anderson ve Tom Naim tarafından vurgulanır; bkz.: Thompson, "Peculiarities", özellikle 314.
8. Bkz.: Yukarıdaki 1.-6. bölümler ve Macfarlane, **Individualism** ve **Guide**.
9. İngiliz gelenek hukuku tarihinin kusursuz bir dökümü için bkz: Baker, **Introduction**.

10. Hajnal, "European Marriage".
11. Goody, **Family.**
12. Lévi-Strauss, **Elementary Structures,** xxiii.
13. Goody ve Tambiah, **Bridewealth.**
14. Wrigley ve Schofield, "English Population"
15. A.g.e., 184.
16. Wrigley Schofield, "English Population", özellikle 183.
17 Anderson, **Lineages,** 113.
18. Stubbs, **Constitutional History,** I, 584-5, 682; III, 3.
19. A.g.e., III, 570, 573.
20. A.g.e., III, 615, 626, 619.
21. Petit Dutaillis ve Lefebvre, **Studies,** v.
22. Hay, **Annalists,** 169.
23. Cam, Maitland, **Selected Essays,** xxix'da Powicke'ten alıntı yaparak onun görüşüne katılır. "Maitland Dağı" referansı ve Maitland'in öncelığı Macfarlane, "Mount Maitland"dedir.
24 Pollock ve Maitland, **English Law,** II, 210; I, 225; Maitlad, **Selected Essays,** 123; Pollock ve Maitland, **English Law,** I, civ; Maitland, **Forms,** 43.
25. Pollock ve Maitland, **English Law,** II, 10-11; Maitland, **Selected Essays,** 127; Maitland, **History,** 20.
26. Pollock ve Maitland, **English Law,** II, 438, 242 vd, 13, 19, 27, 233, 402.
27. Pollock ve Maitland, **English Law,** I, xxiii, xlvii, lxxiii, xlvii.
28. Maitland, **Domesday Book,** 344-6.
29. Maitland, **Collected Papers,** I, 471.
30. Butterfield, **Whig Interpretation,** 17
31. Gray'nin Hale, **Common Law,** xxxi'deki önsözü.
32. Orwell, **Whale,** 90.
33. Bourdieu, **Outline.**
34. Weber, **Peasants.**

VIII. KAPİTALİZM

1. Marx, **Grundrisse,** 277.
2. Brenner, "Capitalist Development", 75.
3. Weber, **General,** 251.
4. Weber, **Protestant Ethic,** 174.
5. Polanyi, **Great Transformation.**
6. Marx, **Capital,** i, 145.
7. A.g.e., 668.
8. Weber, **General,** 162.
9. A.g.e., 265.
10. Weber, **Protestant Ethic,** 174, 91.
11. Bendix, **Max Weber,** 71-2.
12. Weber, **General,** 129, 85-6.
13. A.g.e., 249, 250, 251, 252; Marx ile Weber'in görüşlerinin daha uzun bir serimleme ve eleştirisi için bkz: Baechler, **Origins,** 1., 2., 3. bölümler.
14. Braudel, **Capitalism.**
15. Anderson, **Lineages,** 113, 127, 129.

16. Yakın dönemde öğrendiğim kadarıyla, böyle eleştiriler Runciman, "Comparative Sociology", 169-70'te de yer almaktadır.
17. Brenner, "Agrarian", 31.
18. A.g.e., 61, 63, 68.
19. Croot ve Parker, "Agrarian", 45-6.
20. Bois, "Against", 62, 65.
21. Brenner, "Capitalist Development", 45, 53.
22. Brenner, "Roots".
23. Baechler, **Origins**, 73, 113.
24. Hall, **Powers**, 123, 115.
25. Maine, **Lectures**, 86.
26. A.g.e., 115.
27. Maine, **Ancient Law**, 237.
28. Pollock ve Maitland, **English Laws**, II, 232-3.
29. Marx, **Writings**; Bloch da **Feudal Society**, II, 445'te feodalizmin statüye değil sözleşmeye dayalı olduğunu belirtir.
30. Bendix, **Max Weber**, 364.
31. Maine, **Early Law**, 148.
32. Maine, **Early Law**, 295.
33. Marx, **Writings**, 128; Marx, **Capital**, I, 136; Marx, **Pre-Capitalist**, 46.
34. Gerth ve Mills, **Max Weber**, 47.
35. Bloch, **Feudal Society**, II, 446, 359, 443.
36. Ganshof, **Feudalism**, xv.
37. Pollock ve Maitland, **English Law**, I, 67.
38. Maitland, **History**, 152, 153.
39. Pollock ve Maitland, **English Law**, I, 237.
40. Maitland, **Domesday Book**, 258.
41. Pollock ve Maitland, **English Law**, I, 68.
42. A.g.e., I, 230.
43. Maitland, **History**, 143-4. Feodalizmin anlamına ilişkin daha yakın dönemli incelemeler ve tanımlama girişimleri arasında Ganshof, **Feudalism**, xv; Herlihy, **History of Feudalism**, xviii-xix, xxiii, 207; Brown, **Origins of Feudalism**, 19, 20, 23; Duby, **Early Gowth**, 162 sayılabilir. Bu çalışmalar konuya incelik ve derinlik katsa da bana kalırsa Maine, Bloch ve Maitland'in içgörülerini daha ileriye götürmemektedir.
44. Hume, **History**, 20.
45. De Tocqueville, **L'Ancien Regime**, 18-19.
46. Marx, **Pre-Capitalist**, 86.
47. Bendix, **Max Weber**, 358.
48. Bloch, **Feudal Society**, I, 232; II, 383, 430.
49. A.g.e., II, 425-6.
50. A.g.e., II, 430, 371.
51. A.g.e., II, 370.
52. Ag.e., I, 128.
53. A.g.e., I, 274; İngiliz feodalizminin ayırıcı yönlerinin bazılarını sonradan kabul eden bir yorum için bkz.: Ganshof, **Feudalism**, 67, 164-6.
54. Maitland, **History**, 143.
55. Pollock ve Maitland, **English Law**, I, 235; Maitland, **History**, 163-4; Pollock

ve Maitland, **English Law,** II, 265.
56. Maitland, **History,** 164, 161.
57. A.g.e; Pollock ve Maitland, **English Law,** I, 303; Maitland, **History,** 162, 32.
58. Maitland, **History,** 162.
59. A.g.e., 163, 162-3.
60. Milsom: Pollock ve Maitland, **English Law,** I, xlvii. Sonraki yazarlar, başlıca farklılıkları kaydetmişlerdir. Pocock, **Ancient,** 119'da olduğu gibi Baechler da **Origins,** 80'de İngiliz feodalizminin farklılığını kaydeder; Ganshof çeşitli kereler İngiliz feodalizminde çarpıcı karşıtlıkların ve farklılıkların bulunduğunu kabul eder, **Feudalism,** 57, 164-6.
61. Aktaran: Hall, **Powers,** 141.
62. Macfarlane, **Individualism.**

SONSÖZ

1. Bu Sonsöz'de referansta bulunulanlar da dahil olmak üzere önemli eleştiri yazılarının tümü Kaynakça'nın sonunda verilmiştir (s. 292-93).
2. Eleştirilerin hepsi de olumsuz değildi. Daha olumlu yorumlar görmek isteyen okurlar Ryan, Laslett, Mount ve Keates'in yazılarına bakmalıdır.
3. Marx, **Capital,** III, 616; aktaran Macfarlane, **Individualism,** 39.
4. Pollock ve Maitland, **English Law,** lxxiii, xlvii.
5. Bloch, **Historian's Craft,** 64.
6. Macfarlane, **Individualism,** 16.
7. A.g.e., 32.
8. Weber, **Methodolgy,** 92-3. 94.
9. A.g.e., 90.
10. A.g.e., 102-3.
11. Macfarlane, **Individualism,** 33.
12. Weber, **Peasants.**
13. Goody, **Family;** Hajnal, "European Marriage"
14. Macfarlane, **Resources.**
15. Clark, **Society** and **Revolution.**

EK

1. Marx ve Engels, **German Ideology.**
2. Weber, **Protestant Ethic,** 21-2.
3. Weber, **Theory,** 267.
4. Weber, **Protestant Ethic,** 17-18.
5. A.g.e., 53.
6. Weber, **General,** 208-9.

Kaynakça

Not: Aksi belirtilmedikçe bütün kitaplar İngiltere'de yayınlamıştır.

A

–Adler, *Auto da Fé*. Adler, Elkan N., *Auto da Fé and Jew* (Auto da Fé ve Yahudiler), 1908.

–Ady, *Candle*. Ady, Thomas, *A Candle in the Dark* (Karanlık Bir Mum), 1656.

–Anderson, Approaches. Anderson, Michael, *Approaches to the History of the Western Family*, 1500-1914 (Batılı Ailenin Tarihinde Yaklaşımlar, 1500-1914), 1980.

–Anderson, *Lineages*. Anderson, Perry, *Lineages of the Absolutist State* (Mutlakiyetçi Devletin Soy Çizgileri), 1974.

–Anglicus, *Properties*. Anglicus, Bartholomaeus, *On the Proterties of Things* (Şeylerin Özellikleri Üzerine), 2 cilt, İng. çev.: John Trevisa, 1975.

–Appleby, *Famine*. Appleby, Andrew B., *Famine in Tudor and Stuart England* (Tudor ve Stuart Dönemi İngilteresi'nde Açlık), 1978.

–Arensberg, *Irish Countryman*. Arensberg, Conrad, *The Irish Countryman: An Anthropological Study* (İrlanda Kırsal İnsanı: Antropolojik Bir İnceleme), yeni ba'sımı 1959.

–Ariès, *Centuries*. Ariès, Philippe, *Centuries of Childhood* (Çocukluk Yüzyılları), 1962.

–Atkinson, "Trial at York". Atkinson, C. M., "Triat at York for Counterfeiting" (York'taki Kalpazanlık Davası), *Thoresby Society*, IX, 1899.

B

–Bacon, *Essayes*. Bacon, Francis, *The Essayes or Counsels Civill and Morall of Francis Bacon, Lord Verulam* (Verulam Lordu Francis Bacon'ın Yurttaşlık ve Ahlakla İlgili Deneme ya da Tavsiyeleri), Everyman Library, 1910.

–Baechler, *Origins*. Baechler, Jean, *The Origins of Capitalism* (Kapitalizmin Kökenleri), İng. çev.: Barry Cooper, 1975.

–Bagot, "Manorial Customs". Bagot, A., "Mr. Gilpin and Manorial Customs" (Bay Gilpin ve Manor Gelenekleri), *Transactions of the Cumberland and Westmorland Antiquarian and Archaeological Society*, yeni dizi, 1961.

–Baker, *Introduction*. Baker, J. H., *An Introduction to English Legal History* (İngiliz Hukuk Tarihine Giriş), 1971.

–Baroja, *World*. Baroja, Julio Caro, *World of the Witches* (Cadıların Dünyası), 1964.

–Beattie, *Crime*. Beattie, J. M., *Crime and the Courts in England, 1660-1800* (İngiltere'de Suç ve Mahkemeler, 1660-1800), 1986.

–Becon, *Works*. Becon, Thomas, *Works of Thomas Becon* (Thomas Becon'ın Yapıtları), Parker Society için der.: Rev. John Ayre, 1845.

–Bellamy, *Crime*. Bellamy, John, *Crime and Public Order in England in the Late Middle Ages* (Ortaçağ Sonlarında İngiltere'de Suç ve Kamu Düzeni), 1973.

-Bendix, *Max Weber*. Bendix, Reinhard, *Max Weber: an Intellectual Portrait* (Max Weber: Entelektüel Bir Portre), University Paperback basımı, 1955.

-Bennassar, *L'Inquisition*. Bennassar, B., *L'Inquisition Espagnole XVe-XIXe Siècle* (XV.-XIX. Yüzyıllarda İspanyol Engizisyonu), Paris, 1979.

-Blackstone, *Commentaries*. Blackstone, Sir W., *Commentaries on the Laws of England* (İngiltere Yasaları Üzerine Yorumlar), 18. basım, 1829.

-Blanchard, "Review". Blanchard, I., "Review of R. H. Hilton, *The English Peasantry in the Later Middle Ages*" (R. H. Milton'ın *The English Peasantry in the Later Middle Ages* [Ortaçağın Sonlarında İngiliz Köylü Toplumu] Adlı Kitabının Eleştirisi), *Social History*, 1977.

-Bloch, *Feudal Society*. Bloch, Marc, *Feudal Society* (Feodal Toplum), 2. cilt, İng. çev.: L. A. Manyon, 2. basım, 1962.

-Bloch, *Historian's Craft*. Bloch, Marc, *The Historian's Craft* (Tarihçinin Sanatı), 1954.

-Blok, *Mafia*. Blok, Anton, *The Mafia of a Sicilian Village* (Bir Sicilya Köyünün Mafyası), 1974.

-Boas, *Primitive Man*. Boas, Franz, *The Mind of Primitive Man* (İlkel İnsanın Düşünüşü), New York, göz. geç. basım, 1938.

-Bois, *"Against"* Bois, Guy, "Against the Neo-Malthusian Orthodoxy" (Yeni-Malthusçu Ortodoksluğa Karşı), *Past and Present*, 79, 1978.

-Boserup, *Agricultural Growth*. Boserup, Ester, *Conditions of Agricultural Growth* (Tarımsal Büyümenin Koşulları), 1965.

-Boserup, *Woman's Role*. Boserup, Ester *Woman's Role in Economic Development* (Ekonomik Kalkınmada Kadının Rolü), 1970.

-Bouch ve Jones, *Lake Counties*. Bouch, C. M. L. ve Jones, G. P., *The Lake Counties, 1500-1830: A Social and Economic History* (Göl İlleri, 1500-1830: Sosyal ve Ekonomik Bir Tarih), 1961.

-Bourdieu, *Outline*. Bourdieu, Pierre, *Outline of a Theory of Practice* (Bir Pratik Teorisinin Ana Hatları), 1977.

-Brain, *Friends*. Brain, Robert, *Friends and Lovers* (Dostlar ve Sevgililer), 1977.

-Braudel, *Capitalism*. Braudel, Femand, *Capitalism and Material Life* (Kapitalizm ve Maddi Hayat), 1973.

-Braudel, *Mediterranean*. Braudel, Femand, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II* (II. Philip Çağında Akdeniz ve Akdeniz Dünyası), Fontana basımı, c. I, 1976.

-Brenner, "Agrarian" Brenner, Robert, "Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe" (Sanayi Öncesi Avrupa'da Tarımsal Sınıf Yapısı ve Ekonomik Kalkınma), *Past and Present*, 70, 1976.

-Brenner, "Capitalist Development". Brenner, Robert, "The Origins of Capitalist Development: A Critique of Neo-Smithian Marxism (Kapitalist Gelişmenin Kökenleri: Yeni-Smithçi Marksizmin Bir Eleştirisi), *New Left Review*, 104, 1977.

-Brenner, "Roots" Brenner, Robert, "The Agrarian Roots of European Capitalism" (Avrupa Kapitalizminin Tarımsal Kökleri), *Past and Present*, 97, 1982.

-Briggs, *Hecate's Team*. Briggs, K. M., *Pale Hecate's Team*, 1962.

-Britton, "Peasant". Britton, E., "The Peasant Family in Fourteenth-Century England" (On Dördüncü Yüzyıl İngilteresi'nde Köylü Ailesi), *Peasant Studies*, V. 1976.

-Brown, *Origins of Feudalism*. Brown, R.Allen, *Origins of English Feudalism* (İngiliz Feodalizminin Kökenleri), 1973.

–Burridge, *New Heaven*. Burridge, K., *New Heaven, New Earth* (Yeni Gök, Yeni Yer), 1969.

–Butterfield, *Whig Interpretation*. Butterfield, Herbert, *The Whig Interpretation of History* (Tarihin Whig Yorumu), Pelican basımı, 1973.

C

–Campbell, *Honour*. Campbell, J. K., *Honour, Family and Patronoge* (Onur, Aile ve Himaye), 1964.

–Campbell, *English Yeoman*. Campbell, Mildred, *The English Yeoman under Elizabeth and the Early Stuarts* (I. Elizabeth ve Stuartların Erken Döneminde İngiliz Yeomanı), Yale, 1942.

–Chamberlayne, *Present State*. Chamberlayne, E., *The Present State of England* (İngiltere'nin Şimdiki Hali), 19. basım, 1700.

–Churchill, *Poems*. Churchill, Charles, *Peoms of Charles Churchill* (Charles Churchill'in Şiirleri), der.: James Laver, 1970.

–Clark, *Society*. Clark, J. C. D., *English Society, 1688-1832: Ideology, Social Structure and Political Practice During the Ancien Regime* (İngiliz Toplumu, 1688-1832: Ancien Regime Döneminde İdeoloji, Sosyal Yapı ve Siyasal Pratik), 1985.

–Clark, *Revolution*. Clark, J. C. D., *Revolution and Rebellion: State and Society in the Seventeenth and Eighteenth Centuries* (Devrim ve Başkaldırı: On Yedinci ve On Sekizinci Yüzyıllarda Devlet ve Toplum), 1986.

–Cockburn, *Crime*. Cockburn, J. S. (der.) *Crime in England, 1550-1800* (İngiltere'de Suç, 1550-1800), 1977.

–Cohn, *Inner Demons*. Cohn, Norman, *Europe's Inner Demons* (Avrupa'nın İç Demonları), New York, 1975.

–Comenius, *Orbis*. Comenius, Joannes Amos, *Orbis Sensualium Pictus* ( ), 3. basımın tıpkıbasımı, 1672.

–Cowper, *Hawkshead*. Cowper, Henry S., *Hawkshead: its History, Archaeology Industries* (Hawkshead: Tarihi, Arkeolojisi, Sanayileri), 1899.

–Croot ve Parker, "Agrarian". Croot, Patricia ve Parker, David, "Agrarian Class Structure and Economic Development" (Tarımsal Sınıf Yapısı ve Ekonomik Kalkınma), *Past and Present*, 78, 1978.

D

–Dalton, "Peasantries". Dalton, G., "Peasantries in Anthropology and History" (Antropolojide ve Tarihte Köylü Toplumları), *Current Anthropology*, 13, 1972.

–Davis, "Institutional Patterns." Davis, Kingsley, "Institutional Patterns Favouring High Fertility in Underdeveloped Areas" (Azgelişmiş Bölgelerde Yüksek Doğurganlığı Pekiştiren Kurumsal Kalıplar), *Eugenics Quarterly*, 2, 1955.

–Dawson, *Lay Judges*. Dawson, John P., *A History of Lay Judges* (Sivil Yargıçlar Tarihi), Cambridge, Massachusetts, 1960.

–De Beer, *Diary*. De Beer, E. S. (der.) *Diary of John Evelyn* (John Evelyn'in Günlüğü), 1955.

–De Mause, *Childhood*. De Mouse, Lloyd (der.) *The History of Childhood* (Çocukluğun Tarihi), 1976.

-De Rougemont, *Passion*. De Rougemont, Denis, ***Passion and Society*** (Tutku ve Toplum), 1940.

-De Tocqueville, *Democracy*. De Tocqueville, ***Democracy in America*** (Amerika'da Demokrasi), kısaltılmış basım, der.: Richard D. Heffner, 1956.

-De Tocqueville, *L'Ancien Regime*. De Tocqueville, ***L'Ancien Regime*** (Ancien Regime), İng. çev.: M. W. Paterson, 1957.

-Defoe, *Journal*. Defoe, Daniel, ***A Journal of the Plogue Year*** (Veba Yılı Günlüğü), Everyman basımı, 1963.

-Defoe, *Tour*. Defoe, Daniel, ***A Tour through the Whole Island of Great Britain*** (Bütün Büyük Britanya Adasında Bir Yolculuk), der.: Pat Rogers, 1971.

-Douglas, "Population Control." Douglas, M., "Population Control in Primitive Groups" (İlkel Topluluklarda Nüfus Kontrolü), ***British Journal of Sociology***, 17:3, 1966.

-Dronke, *Love Lyric*. Dronke, Peter, ***Medieval Latin and the Rise of European Love Lyric*** (Ortaçağ Latincesi ve Avrupa Lirik Şiirinin Yükselişi), 2 cilt, 1965-6.

-Duby, *Early Growth*. Duby, Georges, ***The Early Growth of the European Economy*** (Avrupa Ekonomisinin Erken Dönemde Büyümesi), 1974.

-Duby, *Knight*. Duby, Georges, ***The Knight, the Lady and the Priest*** (Şövalye, Lady ve Rahip), 1984.

E

-Engels, *Origin*. Engels, Friedrich, ***The Origin of the Family, Private Property and the State*** (Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni), Chicago, 1902.

F

-Fisher, *Essays*. Fisher, F. J. (der.) ***Essays in the Economic and Social History of Tudor and Stuart England*** (Tudor ve Stuart Dönemi İngilteresi'nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Üzerine Denemeler), 1961.

-Flandrin, *Families*. Flandrin, J. L., ***Families in Former Times*** (Eski Zamanlarda Aileler), 1979.

-Fleming, "Description". Fleming, Sir Daniel, "Description of the County of Westmorland" (Westmorland İlinin Betimlenmesi), der.: Sir G. F. Duckett (Cumberland ve Westmorland Antik Eserler ve Arkeoloji Derneği), Yayın İzleme Serisi, sayı 1, 1882.

-Fletcher, *Civil War*. Fletcher, A., ***The Outbreak of the English Civil War*** (İngiltere İç Savaşı'nın Patlak Vermesi), 1981.

-Fortescue, *Learned Commedation*. Fortescue, John, ***A Learned Commendation of the Politique Laws of England*** (İngiltere'nin Siyasal Yasalarına Dair Bilgili Bir Övgü), 1567 basımından tıpkıbasım, 1969.

-Foster, "Peasant Society". Foster, G, "Peasant Society and the Image of Limited Good" (Köylü Toplumu ve Sınırlı Fayda [İyilik] İmgesi), ***American Anthropology***, 67, 1965.

-Fox, *Kinship*. Fox, Robin, ***Kinship and Marriage*** (Akrabalık ve Evlilik), 1967.

-France, "Register". France, R. S., "A High Constable's Register", ***Transactions of the Historic Society of Lancashire and Cheshire***, CVII, 1956.

-Freedman, "Human Fertility" Freedman, R., "The Sociology of Human Fertility" (İnsan Doğurganlığının Sosyolojisi), ***Current Sociology***, 10/11, 1961-2.

–Freeman, *Essays*. Freeman, E.A., *Historical Essays*, (Tarih Denemeleri), dördüncü dizi, 1892.

–Fussel, *English Countrywoman*. Fussel, G. E. ve K. R., *The English Countrywoman* (İngiliz Kırsal Kadını), 1981.

G

–Gairdner, *Paston Letters*. Gairdner, James (der.), *The Paston Letters 1422-1509* (Paston Mektupları 1422-1509), 1901.

–Galeski, *Basic Concepts*. Galeski, B., *Basic Concepts of Rural Sociology* (Kır Sosyolojisinin Temel Kavramları), 1972.

–Ganshof, *Feudalism*. Gonshof, F. L., *Feudalism* (Feodalizm), 3. İng. basımı, çev.: P.Grierson, 1964.

–Gellner ve Waterbury, *Patrons*. Gellner, Ernest ve Waterbury, John, *Patrons and Clients* (Hamiler ve Himaye Edilenler), 1977.

–Gerth ve Mills, *Max Weber*. Gerth, H. H. ve Mills, C. Wright, *From Max Weber: Essays in Sociology* (Max Weber'den: Sosyoloji Denemeleri), 1948.

–Ginzburg, *Cheese*. Ginzburg, Carlo, *The Cheese and the Worms* (Peynir ve Kurtlar), 1980.

–Given, *Homicide*. Given, James B., *Society and Homicide in Thirteenth-Century England*(On Üçüncü Yüzyılda İngiltere'de Toplum ve Cinayet), Stanford, 1977.

–Gluckman, *Custom*. Gluckman, Marx, *Custom and Conflict in Africa* (Afrika'da Gelenek ve Çatışma), 1963.

–Gluckman, *Politics*, Gluckman, Marx, *Politics, Law and Ritual in Tribal Society* (Kabile Toplumunda Siyaset, Hukuk ve Ritüel), 1965.

–Goode, "Love". Goode, W.J., "The Theoretical Importance of Love" (Aşkın Teorik Önemi), *American Sociological Review*, 24, 1959.

–Goode, *World Revolution*. Goode, W. J.,*World Revolution and Familiy Patterns* (Dünya Devrimi ve Aile Kalıpları), 1963.

–Goode, *Family*. Goode, W. J., *The Family* (Aile), New York, 1964.

–Goody ve Tambiah, *Bridewealth*. Goody, J. ve Tambiah S. J., *Bridewealth and Dowry* (Çeyiz [Cihaz] ve Drahoma), 1973.

–Goody, *Inheritance*. Goody, J., Thirsk, J. ve Thompson, E. P. (der.) *Family and Inheritance* (Aile ve Veraset), 1976.

–Goody, *Production*. Goody, Jack, *Production and Reproduction* (Üretim ve Yeniden-Üretim [Üreme]), 1976.

–Goody, *Domestication*. Goody, Jack, *Domestication of the Savage Mind* (Yaban Düşüncenin Evcilleştirilmesi), 1980.

–Goody, *Family*. Goody, Jack, *The Development of the Family and Marriage in Europe* (Avrupa'da Evliliğin ve Ailenin Gelişimi), 1983.

–Gough, *Myddle*. Gough, Richard, *Antiquities and Memoirs of the Parish of Myddle, Salop* (Salop'taki Myddle Kilise Bölgesi'nin Antik Eserleri ve Anıları), tarih yok.

H

–Hajnal, "European Marriage". Hajnal, J., "European Marriage Patterns in Perspective" (Perspektiften Avrupa Evlilik Kalıpları). Glass, D. V. ve Eversley, D. E. C. (der.)

Population in History (TarihteNüfus), 1965.

–Hale, *Common Law*. Hale, Sir Matthew, *The History of the Common Law of England* (İngiltere Gelenek Hukuku Tarihi), Chicago Üniversitesi basımı, 1971.

–Hall, *Powers*. Hall, John, *Powers and Liberties: The Causes and Consequences of the Rise of the West* (Yetkililer ve Özgürlükler: Batı'nın Yükselişinin Nedenleri ve Sonuçları), 1985.

–Hanham, *Cely Letters*. Hanham, Alison (der.), *The Cely Letters 1472-1488* (Cely Mektupları 1472-1488), 1975.

–Harrison, *Description*. Harrison, William, *The Description of England* (İngiltere'nin Tasviri), der.: Georges Edelen, New York, 1968.

–Hay, *Annalists*. Hay, Denys, *Annalists and Historians: Western Historiography from the VIII th to XVIII th Century* (Vakanüvisler ve Tarihçiler: VIII. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Batı Tarihyazımı), 1977.

–Hay, *Albion's Tree*, Hay, Douglas, vd. *Albion's Fatal Tree: Crime and Society in Eighteenth Century England* (Albion'ın Ölüm Ağacı: On Sekizinci Yüzyılda İngiltere'de Suç ve Toplum), 1975.

–Henningsen, *Whitches' Advocate*. Henningsen, Gustav, *The Witches' Advocate, Basque Witchcraft and the Spanish Inquisition, 1609-1614* (Cadıların Avukatı Bask Cadıları ve İspanyol Engizisyonu, 1609-1614), Nevada, 1980.

–Herlihy, *History of Feudalism*. Herlihy, David, (der.) *The History of Feudalism: Selected Documents* (Feodalizm Tarihi: Seçilmiş Belgeler), 1970.

–Hey, *Myddle*. Hey, D. G., *An English Rural Community: Myddle under the Tudors and Stuarts* (Bir İngiliz Kır Beldesi: Tudor ve Stuart Hanedanları Döneminde Myddle), 1974.

–Hill, *Revolution*, Hill, Christopher, *The Century of Revolution, 1603-1714* (Devrim Yüzyılı, 1603-1714), 1961.

–Hill, *Reformation*, Hill, Christopher, *Reformation to Industrial Revolution* (Sanayi Devrim'ine Reform), 1967.

–Hilton, "Medieval Peasants". Hilton, R., "Medieval Peasants- Any Lessons?" (Ortaçağ Köylüleri -Birkaç Ders?), *Journal of Peasant Societies*, 1, 1974.

–Hilton, *English Peasantry*. Hilton, R., *The English Peasantry in the Later Middle Ages* (Ortaçağ'ın Geç Döneminde İngiliz Köylü Toplumu), 1975.

–Hilton, *Peasants*. Hilton, R. (der.), *Peasants, Knights and Heretics: Studies in Medieval English Social History* (Köylüler, Şövalyeler ve Heretikler: Ortaçağ İngiliz Sosyal Tarihi Üzerine İncelemeler), 1976.

–Hirschman, *Passions*. Hirschman, Albert O., *The Passions and the Interests* (Tutkular ve Çıkarlar), New Jersey, 1977.

–Hobsbawm, *Bandits*. Hobsbawm, E. J., *Bandits* (Haydutlar), 1972.

–Hoebel, *Primitive*. Hoebel, E. Adamson, *Man in the Primitive World* (İlkel Dünyada İnsan), 1958.

–Homans, *Villagers*. Homans, G. C., *English Villagers of the 13th Century* (13. Yüzyılın Köylüleri), New York, 1941.

–Horsfall Turner, *Autobiography*. Horsfall Turner, J. (der.), *Autobiography, Diaries, etc. of Rev. Oliver Heywood, 1630-1702* (Rev. Oliver Heywood'un Otobiyografisi, Günlükleri vs, 1630-1702), 1822.

–Horsfall Turner, *History*. Horsfall Turner, J., *The History of Brighouse, Rastrick and Hipperholme* (Brighouse, Rastrick ve Hipperholme'nin Tarihi), 1893.

–Hoskins, *Midland Peasant*. Hoskins, W. G., *The Midland Peasant: The Economic and Social History of a Leicestershire Village* (Orta İngiltere Köylüsü: Bir Leicestershire Köyünün Ekonomik ve Sosyal Tarihi), 1957.

–Houlbrooke, *English Family*. Houlbrooke, Ralph, *The English Family 1450-1700* (İngiliz Ailesi 1450-1700), 1984.

–Hufton, "Languedoc". Hufton, Olwen, "Attitudes Towards Authority in Eighteenth-Century Languedoc" (18. Yüzyıl Languedoc'unda Otorite Karşısındaki Tutumlar), *Social History*, III: 3, 1978.

–Hume, *History*. Hume, David, *The History of England from the Invasion of Julius Caesar to the Revolution in 1688* (Julius Caesar'ın İstilasından 1688'deki Devrime Değin İngiltere Tarihi) (1754-1761), kısaltılmış basımı, Rodney W. Kilcup, 1975.

–Humphreys ve King, *Mortality*. Humphreys, S. C. ve King, Helen (der.), *Mortality and Immortality* (Ölümlülük ve Ölümsüzlük), 1981.

–Hunt, *Love*. Hunt, Morton M., *Love* (Aşk), 1960.

–İbn Haldun, *Muqaddimah*. İbn Haldun, *An Introduction to History: The Muqaddimah* (Tarihe Giriş: Mukaddime), çeşitli basımlar.

–James, *Family*. James, Mervyn, *Family, Lineage and Civil Society* (Aile, Soy ve Sivil Toplum), 1974. Kantner ve Mc Caffrey, *Population*.

K

–Kantner, J. F. ve McCaffrey, L., *Population and Development in Southwest Asia* (Güneybatı Asya'da Nüfus ve Kalkınma), Lexington, Massachusetts, 1975.

–Kaplan, *Human Fertility*. Kaplan, Bernice A., *Anthropological Studies of Human Fertility* (İnsanda Doğurganlık Üzerine Antropolojik İncelemeler), Detroit, 1976.

–Kerry, "Leonard Wheatcroft." Kerry, Rev. C., "Leonard Wheatcroft of Ashover" (Ashover'lı Leonard Wheatcroft) ve "The Autobiography of Leonard Wheatcroft" (Leonard Wheatcroft'un Otobiyografisi), *Journal of the Derbyshire Archaeological and Natural History Society*, XVIII, 1896 ve XXI, 1899.

–Kroeber, *Anthropology*. Kroeber, A. L., *Anthropology* (Antropoloji), New York, 1948.

–Kuhn, *Structure*. Kuhn, Thomas S., *The Structure of Scientific Revolutions* (Bilimsel Devrimlerin Yapısı), Chicago, 1970.

L

–Langbein, *Prosecuting Crime*. Langbein, John H., *Prosecuting Crime in Renaissance: England, Germany, France* (Rönesans'ta Suçun Kovuşturulması: İngiltere, Almanya, Fransa), Cambridge, Massachusetts, 1974.

–Larner, *Enemies*. Larner, Christina, *Enemies of God: the Witch-hunt in Scotland* (Tanrı'nın Düşmanları: İskoçya'da Cadı Avı), 1981.

–Larner, *Witchcraft*. Larner, Christina, *Witchcraft and Religion: the Politics of Popular Belief* (Cadılık ve Din: Halk İnanışının Siyaseti), 1984.

–Lasch, *Haven*. Lasch, Christopher, *Haven in a Heartless World* (Kalpsiz Bir Dünyada Sığınılacak Yer), New York, 1977.

–Laslett, *Lost World*. Laslett, Peter, *The World We have Lost* (Kaybettiğimiz Dünya), 2. basım, 1971.

–Laslett, *Household*. Laslett, Peter (der.), *Household and Family in Past Time* (Geçmiş Zamanda Hanehalkı ve Aile), 1972.

–Laslett, *Family Life*. Laslett, Peter, *Family Life and Illicit Love in Earlier Generations* (Eski Kuşaklarda Aile Hayatı ve Yasadışı Aşk), 1977.

–Laslett ve Harrison, "Clayworth". Laslett, P. ve Harrison, J. H., "Clayworth and Cogenhoe" (Clayworth ve Cogenhoe), Bell, H. E. ve Ollard, R. L. (der.) *Historical Essays, 1600-1750, Presented to David Ogg* (David Ogg'a Sunulan Tarih Denemeleri, 1600-1750), 1963.

–Latham ve Matthews, *Diary*. Latham, Robert ve Matthews, William (der.), *The Diary of Samuel Pepys* (Samuel Pepys'in Günlüğü), 1970-83.

–Le Goff ve Sutherland, "Brittany". Le Goff, T. J. A. ve Sutherland, D. M. G., "The Revolution and the Rural Community in Eighteenth-Century Brittany" (On Sekizinci Yüzyıl Bretanyası'nda Devrim ve Kırsal Topluluk), *Past and Present*, 62, 1974.

–Le Roy Ladurie, *Peasants*. Le Roy Ladurie, E., *The Peasants of Languedoc* (Languedoc Köylüleri), 1974.

–Leach, *Political*. Leach, Edmund, *Political Systems of Highland Burma* (Burma'nın Yüksek Kesimlerinde Siyasal Sistemler), 1954.

–Lévi-Strauss, *Elementary Structures*. Lévi-Strauss, C., *The Elementary Structures of Kinship* (Elementer Akrabalık Yapıları), 1969.

–Lewis, *Allegory*. Lewis, C. S., *The Allegory of Love* (Aşk Alegorisi), 1959.

–Llorente, *Inquisition*. Llorente, D. Juan Antonio, *The History of the Inquisition of Spain* (Ispanya Engizisyon Tarihi), 2. basım, 1827.

–Lorimer, *Culture*. Lorimer, F. (der.) *Culture and Human Fertility* (Kültür ve İnsanda Doğurganlık), 1954.

–Lowie, *Social Organization*. Lowie, R. H., *Social Organization* (Sosyal Örgütlenme), 1950.

M

–Macfarlane, *Family Life*. Macfarlane, Alan, *The Family Life of Ralph Josselin* (Ralph Josselin'in Aile Hayatı), 1970.

–Macfarlane, *Witchcraft*. Macfarlane, Alan, *Witchcraft in Tudor and Stuart England* (Tudor ve Stuart Dönemi İngiltere'sinde Cadılık), 1970.

–Macfarlane, *Ralph Josselin*. Macfarlane, Alan, *The Diary of Ralph Josselin (1616-1683)* (Ralph Josselin'in Günlüğü [1616-1683]), 1976.

–Macfarlane, *Resources*. Macfarlane, Alan, *Resources and Population: A Study of the Gurungs of Nepal* (Kaynaklar ve Nüfus: Nepalli Gurung'lar Üzerine Bir İnceleme), 1976.

–Macfarlane, *Reconstructing*. Macfarlane, Alan vd., *Reconstructing Historical Communities* (Tarihteki Yerleşim Topluluklarını Yeniden Yorumlamak), 1977.

–Macfarlane, "History". Macfarlene, Alan, "History, Anthropology and the Study of Communities" (Tarih, Antropoloji ve Yerleşim Topluluklarının İncelenmesi), *Social History*, 5, 1977.

–Macfarlane, *Individualism*. Macfarlane, Alan, *The Origins of English Individualism* (İngiliz Bireyciliğinin Kökenleri), 1978.

–Macfarlane, "Review". Macfarlane, Alan, "Review of Lawrence Stone, *The Family, Sex and Marriage in England 1500-1800*" (Lawrence Stone'un *The Family, Sex and Marriage in England 1500-1800*'ünün [İngiltere'de Aile, Seks ve Evlilik 1500-

1800] Eleştirisi), *History and Theory*, XVIII; 1, 1979.

–Macfarlane, *Justice*. Macfarlane, Alan, Sarah Harrison'la birlikte, *The Justice and the Mare's Ale* (Adalet ve Kısrak Birası [?]), 1981.

–Macfarlane, *Guide*. Macfarlane, Alan, *A Guide to English Historical Records* (İngiliz Tarih Kayıtları Kılavuzu), 1983.

–Macfarlane, *Marriage*. Macfarlane, Alan, *Marriage and Love in England 1300-1840* (İngiltere'de Evlilik ve Aşk 1300-1840), 1986.

–McFarlane, "Mount Maitland". McFarlane, K. B., "Mount Maitland" (Maitland Dağı), *New Statesman*, 4 Haziran 1965.

–McKeown, *Modern Rise*. McKeown, Thomas, *The Modern Rise of Population* (Modern Dönemde Nüfusun Yükselişi), 1976.

–Machell, *Antiquary*. Machell, Rev. Thomas, *Antiquary on Horseback* (At Sırtında Antikacı), der.: Jane Ewbank, 1963.

–Maine, *Lectures*. Maine, Sir Henry, *Lectures on the Early History of Institutions* (Kurumların Erken Dönem Tarihi Üzerine Dersler), 1875.

–Maine, *Early Law*. Maine, Sir Henry, *Dissertations on Early Law and Custom* (Erken Dönemde Hukuk ve Gelenek Üzerine Tezler), 1883.

–Maine, *Ancient Law*. Maine, Sir Henry, *Ancient Law* (Eskiçağ Hukuku), 13. basım, 1890.

–Mair, *Witchcraft*. Mair, Lucy, *Witchcraft* (Cadılık), 1969.

–Maitland, *Collected Papers*. Maitland, F. W., *Collected Papers* (Toplu Yazılar), der. H. A. L. Fisher, 1911.

–Maitland, *History*. Maitland, F. W., *The Constitutional History of England* (İngiltere Anayasa Tarihi), 1919.

–Maitland, *Domesday Book*. Maitland, F. W., *Domesday Book and Beyond* (Domesday Kitabı ve Ötesi), 1921.

–Maitland, *Selected Essays*. Maitland, F. W., *Selected Historical Essays* (Seçilmiş Tarih Denemeleri), giriş yazısı: Helen Cam, 1957.

–Maitland, *Forms*. Maitland, F. W., *The Forms of Action at Common Law* (Gelenek Hukukunda Dava Usulleri), 1968.

–Malthus, *Population*. Malthus, T. R., *An Essay on Population* (Nüfus Üzerine Deneme), "Everyman" basımı, tarih yok.

–Mamdani, *Myth*. Mamdani, Mahmood, *The Myth of Population Control: Family, Caste and Class in an Indian Village* (Nüfus Kontrolü Miti: Bir Hint Köyünde Aile, Kast ve Sınıf), 1972.

–Mandeville, *Fable*. Mandeville, Bernard, *The Fable of the Bees* (Arılar Masalı), der. Philip Harth, 1970.

–Mann, *Urban Sociology*. Mann, Peter M., *An Approach to Urban Sociology* (Kent Sosyolojisinde Bir Yaklaşım), 1965.

–Marshall ve Polgar, *Culture*. Marshall, John F. ve Polgar, Steven (der.), *Culture, Natality and Family Planning* (Kültür, Natalite [?] ve Aile Planlaması), 1976.

–Marx, *Writings*. Marx, Karl, *Selected Writings in Sociology and Social Philosophy* (Sosyoloji ve Sosyal Felsefe Üzerine Seçilmiş Yazılar), der. T. B. Bottomore ve M. Rubel, 1963.

–Marx, *Pre-Capitalist*. Marx, Karl, *Pre-Capitalist Economic Formations* (Kapitalizm Öncesi Ekonomik Formasyonlar), İng. çev. Jack Cohen, 1964.

–Marx, *Grundrisse*. Marx, Karl, *Grundrisse*, İng. çev. Martin Nicolaus, 1973.

–Marx, *Capital*. Marx, Karl, *Capital* (Kapital), 3. cilt, Lawrence ve Wishart basımı,

1954.

–Marx ve Engels, *German Ideology*. Marx, Karl ve Engels, Friedrich, *The German Ideology* (Alman İdeolojisi), der. C. J. Arthur 1974.

–Millican, *History*, Millican, Percy, *A History of Horstead and Stanninghall, Norfolk* (Horstead ve Stanninghall, Norfolk Tarihi), özel basım, 1937.

–Mitterauer ve Sieder, *European Family*. Mitterauer, Michael ve Sieder, Reinhard, *The European Family* (Avrupa Ailesi), 1982.

–Moore, *Social Origins*. Moore, Barrington, Jr., *Social Origins of Dictatorship and Democracy* (Diktatörlük ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri), 1966.

–More, *Utopia*. More, Thomas, *Utopia*, İng. çev. Paul Turner, 1965.

–Morrill, *Britain*. Morrill, J. S., *Seventeenth-Century Britain, 1603-1714* (On Yedinci Yüzyılda Britanya, 1603-1714), 1980.

–Morris, *Celia Fiennes*. Morris, Christopher (der.) *The Journal of Celia Fiennes* (Celia Fiennes'in Günlüğü), 1947.

–Moryson, *Itinerary*. Moryson, Fynes, *An Itinerary* (Bir Gezgin), 4 cilt, 1617 basımının yeni basımı, 1908.

–Mount, *Subversive Family*. Mount, Ferdinand, *The Subversive Family* (Yıkıcı Aile), 1982.

–Myrdal, *Asian Drama*. Myrdal, Gunnar, *Asian Drama* (Asya'nın Dramı), Penguin, 2 cilt, 1968.

N

–Nag, *Human Fertility*. Nag, Moni, *Factors Affecting Human Fertility in Non-industrial Societies* (Sanayileşmemiş Ülkelerde İnsanda Doğurganlığa Etki Eden Faktörler), New Haven, 1962.

–Notestein, "Economic Problems". Notestein, Frank W., "Economic Problems of Population Change" (Nüfus Değişmesinin Doğurduğu Ekonomik Sorunlar), *Proceedings of the Eighth International Conference of Agricultural Economists* (8. Uluslararası Tarım İktisatçıları Konferansı Bildirileri), 1953.

O

–Order, *Court Leet. The Order of Keeping a Court Leet and Court Baron*, 1650

–Orwell, *Whale*. Orwell, George, *Inside the Whale and Other Essays* (Balinanın İçinde ve Başka Denemeler), 1962.

–Osborn, *Thomas Whythorne*. Osborn, James M. (der.), *The Autobiography of Thomas Whythorne* (Thomas Whythorne'un Otobiyografisi), 1962.

–Oxford, Dictionary. *The Oxford Dictionary of English Proverbs* (Oxford İngilizce Atasözleri Sözlüğü), 2. basım, göz. geç. Sir Paul Harvey, 1952.

P

–Parkin, *Evil*. Parkin, David (der.), *The Anthropology of Evil* (Kötülüğün Antropolojisi), 1985.

–Parsons, *Essays*. Parsons, Talcott, *Essays in Sociological Theory* (Sosyoloji Teorisi Üzerine Denemeler), New York, 1964.

–Pascal, *Pensées*. Pascal, Blaise, *Pensées* (Düşünceler), der. P.Faugère, Paris, 1844.

–Pearson, *Elizabethans*. Pearson, Lu Emily, *Elizabethans at Home* (Elizabeth Dönemi İnsanları Evlerinde), Stanford, 1957.

–Petit-Dutaillis ve Lefebvre, *Studies*. Petit-Dutaillis, C. ve Lefebvre, Georges, *Studies and Notes Supplementary to Stubbs' Constitutional History* (Stubbs'un Anayasa Tarihini Tamamlayıcı Nitelikte İncelemeler ve Notlar), 1930.

–Plucknett, *Common Law*. Plucknett, T., *A Concise History of the Common Law* (Kısa Gelenek Hukuku Tarihi), 5. basım, 1956.

–Pocock, *Ancient*. Pocock, J. G. A., *The Ancient Constitution and the Feudal Law* (Eski Anayasa ve Feodal Hukuk), 1957.

–Polonyi, *Great Transformation*. Polonyi, Karl, *The Great Transformation* (Büyük Dönüşüm), 1944.

–Pollock, *Forgotten Children*. Pollock, Linda, A., *Forgotten Children* (Unutulmuş Çocuklar), 1983.

–Pollock ve Maitland, *English Law*. Pollock, Sir F. ve Maitland, F. W., *The History of the English Law Before The Time of Edward I* (I. Edward Dönemi Öncesinde İngiliz Hukuk Tarihi), 2. basım 1968.

–Postan, *Medieval Economy*. Postan, M. M., *The Medieval Economy and Society* (Ortaçağ Ekonomisi ve Toplumu), 1972.

R

–Radcliffe-Brown, *African Kinship*. Radcliffe-Brown, A. R. ve Forde, Daryll (der.), *African Systems of Kinship and Marriage* (Afrika'da Akrabalık ve Evlilik Sistemleri), 1950.

–Raistrick, *Yorkshire*. Raistrick, Arthur, *Old Yorkshire Dales* (Eski Yorkshire), 1967.

–Redfield, *Peasant Society*. Redfield, R., *Peasant Society and Culture* (Köylü Toplumu ve Kültürü), Chicago, 1960.

–Redfield, *Human Nature*. Redfield, R., *Human Nature and the Study of Society. Papers of Robert Redfield, Vol. I* (İnsan Doğası ve Toplum İncelemesi: Robert Redfield'un Yazıları, 1. cilt), der. Margaret Redfield, Chicago, 1962.

–Rennell, *Valley*. Rennell of Rood, Lord, *Valley on the March: A History of a Group of Manors on the Herefordshire March of Wales* (Vadi Yürüyüşte: Gallilerin Herefordshire Yürüyüşüne Katılan Bir Grup Manorun Tarihi), 1958.

–Rich, "Population". Rich, E. E., "The Population of Elizabethan England" (Elizabeth Dönemi İngilteresi'nde Nüfus), *Economic History Review*, 2. dizi, 2, 1950.

–Robertson Smith, *Lectures*. Robertson Smith, William, *Lectures on the Religion of the Semites* (Sami Dini Üzerine Dersler), 1899.

–Rosen, *Witchcraft*. Rosen, Barbara (der.), *Witchcraft* (Cadılık), New York, 1969.

–Rowland, "Fantasticall" Rowland, Robert, "Fantasticall and Develiche Persons: European Witch Beliefs in Comparative Perspective" (Fantastik ve Şeytani Kişiler: Karşılaştırmalı Açıdan Avrupa Cadı İnanışları), Ankerloo, B ve Henningsen, G. (der.), *Early Modern European Witchcraft* (Erken Modern Dönemde Avrupa'da Cadılık), 1987.

–Runciman, "Comparative Sociology". Runciman, W. G., "Comparative Sociology or Narrati ve History?" (Karşılaştırmalı Sosyoloji mi Yoksa Anlatıya Dayalı Tarih mi?), *Archives of European Sociology*, XXI, 1980.

–Russell, *Parliaments*. Russel, C., *Parliaments and English Politics 1621-1629* (Parlamentolar ve İngiliz Siyaseti 1621-1629), 1979.

–Sachse, *Roger Lowe*. Sachse, William L. (der.). *The Diary of Roger Lowe of Ashton-in-Makerfield, Lancashire 1663-74* (Lancashire'daki Ashton-in-Makerfield'lı Roger Lowe'un Günlüğü, 1663-74), 1938.

–Sahlins, *Stone Age*. Sahlins, M., *Stone Age Economics* (Taş Çağı İktisadı), 1974.

–Salzman, *English Life*. Salzman, L. F., *English Life in the Middle Ages* (Ortaçağda İngiliz Hayatı), 1926.

–Sarsby, *Romantic Love*. Sarsby, Jacqueline, *Romantic Love and Society* (Romantik Aşk ve Toplum), 1983.

–Schapera, "Population Growth". Schapera, I., "An Anthropologist's Approachto Population Growth" (Bir Antropologun Nüfus Artışına Yaklaşımı), Cragg, J. B. ve Pine, N. W. (der.), *Numbers of Men and Animals* (İnsan ve Hayvan Sayıları), 1955.

–Shanin, *Peasants*. Shanin, Teodor (der.), *Peasants and Peasant Societies* (Köylüler ve Köylü Toplumları), 1971.

–Shanin, *Awkward Class*. Shanin, Teodor, *The Awkward Class*, 1972.

–Shorter, *Modern Family*. Shorter, Edward, *The Making of the Modern Family* (Modern Ailenin Oluşum Süreci), 1975.

–Simmel, *Sociology*. Simmel, Georg, *The Sociology of Georg Simmel* (Georg Simmel'in Sosyolojisi), der. Kurt H. Wolff, Glencoe, III, 1950.

–Simons ve Dyson, "Comments". Simons, John ve Dyson, Tim, "Comments on Macfarlane's paper on Modes of Reproduction" (Macfarlane'in Üreme Tarzlarına İlişkin Yazısı Üzerine Yorumlar), *Journal of Development Studies*, 16:1, 1979.

–Simpson, *Land Law*. Simpson, A. W. B., *An Introduction to the History of Land Law* (Toprak Hukuku Tarihine Giriş), 1961.

–Sjoberg, *Preindustrial City*. Sjoberg, Gideon, *The Preindustrial City, Past and Present* (Geçmişte ve Günümüzde Sanayi Öncesi Kent) 1960.

–Smith, *Wealth*. Smith, Adam, *The Wealth of Nations* (Ulusların Zenginliği), der. Edwin Cannan, Chicago, 1976.

–Smith, "Nuclear Family". Smith, Richard M., "The Nuclear Family and Low Fertility: A Spurious Correlation?" (Çekirdek Aile ve Düşük Doğurganlık: Düzmece Bir Korelasyon mu?), IUSSP "Azgelişmiş Ülkelerde Aile Tipleri ve Doğurganlık" Semineri, Ağustos 1981.

–Smith, *Land*. Smith, Richard M. (der.), *Land, Kinship and Life Cycle* (Toprak, Akrabalık ve Hayat Çevrimi), 1984.

–Southall, *Social Change*. Southall, A. (ed.), *Social Change in Modern Africa* (Modern Afrika'da Toplumsal Değişme), 1961.

–Spence, *Woman Wang*. Spence, Jonathan D., *The Death of Woman Wang* (Kadın Wang'inin Ölümü), 1978.

–Spufford, *Contrasting Communities* Spufford, M., *Contrasting Communities: English Villagers in the Sixteenth and Seventeenth Centuries* (Yerleşim Topluluklarını Karşıtlaştırmak: On Altıncı ve On Yedinci Yüzyıllarda İngiliz Köylüleri), 1974.

–Spufford, *Books*. Spufford, M., *Small Books and Pleasant Histories: Popular Fiction and its Readership in Seventeenth-Century England* (Küçük Kitaplar ve Hoş Tarih Kitapları: On Yedinci Yüzyıl İngilteresi'nde Popüler Edebiyat ve Okur Kitlesi), 1981.

–Stirling, *Turkish Village*. Stirling, Paul, *Turkish Village* (Türk Köyü), New York, 1965.

–Stone, *Family*. Stone, Lawrence, *The Family, Sex and Marriage in England 1500-*

1800 (İngiltere'de Aile, Seks ve Evlilik 1500-1800), 1877.

–Stubbs, *Constitutional History*. Stubbs, William, *The Constitutional History of England in its Origin and Development* (Kökeni ve Gelişimi Bakımından İngiltere Anayasa Tarihi), 5. basım, 1874.

–Swinburne, *Last Wills*. Swinburne, H., *A Treatise of Testaments and Last Willes* (Vasiyetnameler ve Son İstekler Üzerine Bir Tez), 5. basım, 1728.

T

–Taine, *Notes*. Taine, Hippolyte, *Notes on England* (İngiltere'ye Dair Notlar), 1957.

–Tawney, *Agrarian Problem*. Tawney, R. H., *The Agrarian Problem in the Sixteenth Century* (On Altıncı Yüzyılda Tarım Sorunu), 1912.

–Tawney, *Religion*. Tawney, R.H., *Religion and the Rise of Capitalism* (Din ve Kapitalizmin Yükselişi), 1926.

–Thirsk, *Peasant Farming*. Thirsk, J., *English Peasant Farming* (İngiliz Köylü Tarımı), 1957.

–Thomas, "History" Thomas, Keith "History and Anthropology" (Tarih ve Antropoloji), *Past and Present*, 24, 1963.

–Thomas, *Religion*. Thomas, Keith, *Religion and the Decline of Magic* (Din ve Büyünün Çöküşü), 1971.

–Thomas, *Natural World*. Thomas, Keith, *Man and the Natural World* (İnsan ve Doğal Dünya), 1983.

–Thomas ve Znaniecki, *Polish Peasant*. Thomas, W. ve Znaniecki, F., *The Polish Peasant in Europe and North America* (Avrupa ve Kuzey Amerika'da Polonya Köylüsü), New York, 1958.

–Thompson, "Peculiarities". Thompson, E. P., "The Peculiarities of the English" (İngilizlerin Farklılığı), *The Socialist Register*, ed. R. Milliband ve John Saville, 1965.

–Trevelyan, *Social History*. Trevelyan, G. M., *English Social History* (İngiliz Sosyal Tarihi), 1948.

–Turnbull, *Mountain People*. Turnbull, Colin, *The Mountain People* (Dağ İnsanları), 1974.

V

–Verney, *Memoirs*. Verney, Frances P., *Memoirs of the Verney Family During the Civil War* (Verney Ailesinin İç Savaş Anıları), 1970.

W

–Walker, *Crime*. Walker, J. C. M, *Crime and Capital Punishment in Elizabethan Essex* (Elizabeth Dönemi Essex'inde Suç ve Ölüm Cezası), Essex Kayıt Bürosu'nda B. A. Tezi, 1964.

–Watt, *Novel*. Watt, Ian, *The Rise of the Novel* (Romanın Yükselişi), 1983.

–Weber, *Peasants*. Weber, Eugene, *Peasants Into Frenchmen: The Modernisation of Rural France, 1870-1914* (Köylülerden Fransızlara: Kırsal Fransa'nın Modernleşmesi, 1870-1914), 1977.

–Weber, *Methodology*. Weber, Max, *The Methodology of the Social Sciences* (Sos-

yal Bilimlerin Yöntem Bilgisi), İng. çev. ve ed. E. A. Shils ve Henry A. Finch, New York, 1949.

–Weber, *General*. Weber, Max, *General Economic History* (Genel İktisat Tarihi), İng. çev. Frank H. Knight, New York, 1961.

–Weber, *Theory*. Weber, Max, *The Theory of Social and Economic Organization* (Toplumsal ve İktisadi Örgütlenme Teorisi), New York, 1964.

–Weber, *Protestant Ethic*. Weber, Max, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu), Unwin University Books basımı, 1970.

–West, *Wrangle*. West, F., *The Social and Economic History of the East Fen Village of Wrangle, 1603-1657* (East Fen'deki Wrangle Köyünün Sosyal ve İktisadi Tarihi), felsefe doktorası tezi, Leicester Üniversitesi, 1966.

–Westermarck, *Marriage*. Westermarck, Edward, *The History of Human Marriage* (İnsanda Evliliğin Tarihi), 3 cilt, 5. basım, 1921.

–Williams, *Country and City*. Williams, Raymond, *The Country and the City* (Kır ve Kent), 1973.

–Wolf, *Peasants*. Wolf, E., *Peasants* (Köylüler), New Jersey 1966.

–Wrightson, *English Society*. Wrightson, Keith, *English Society, 1580-1680* (İngiliz Toplumu, 1580-1680), 1982.

–Wrightson ve Levine, *Terling*. Wrightson, Keith ve Levine, David, *Poverty and Piety in an English Village: Terling 1525-1700* (Bir İngiliz Köyünde Yoksulluk ve Dindarlık: Terling 1525-1700), 1979.

–Wrigley, "Family Limitation". Wrigley, E.A., "Family Limitation in Pre-industrial England" (Sanayi Öncesi İngilteresi'nde Aile Sınırlaması), *Economic History Review*, 2. dizi, 19:1, 1966.

–Wrigley, *Population*. Wrigley, E. A., *Population and History* (Nüfus ve Tarih), 1969.

–Wrigley and Schofield, "English Population" Wrigley, E. A. ve Schofield, R. S, "English Population". History from Family Reconstruction: Summary Results 1600-1799" (Ailelerin Yeniden Oluşturulması Yoluyla İngiltere Nüfus Tarihi: Özet Sonuçlar 1600-1799), *Population Studies*, 37, 1983.

–Zubrow, *Anthropology*. Zubrow, Ezra B., *Demographic Anthropology: Quantitative Approaches* (Demografik Antropoloji: Nicel Yaklaşımlar), Albuquerque, 1976.

İNGİLİZ BİREYCİLİĞİNİN ÜZERİNE YAZILMIŞ BELLİ BAŞLI ELEŞTİRİLERİN LİSTESİ.

Bu liste, benim bildiğim 52 yazının 30'unu içine almaktadır. Sonsöz'de ve Ek'te sözü edilen tüm eleştirmenler listeye alınmıştır. Birkaç kısa ve çok genel eleştiri burada belirtilmemiştir.

–Abrams. Philip Abrams, *Historial Sociology* (1982), 322-6.

–Blok. Anton Blok, "In Search of the English Peasantry", *Theoretische Geschiedenis* (Eylül, 1980).

–Charlesworth. A. Charlesworth, *Environment and Planning: A*, 13: 2 (1981), 254.

–Corrigan. Philip Corrigan, *Sociological Review* 28 (Mayıs 1980), 465-70.

–Delbos. Genevieve Delbos, *L'Homme*, XX: 3 (1980), 162-5.
–Donagan. Barbara Donagan, *Ethics* 91 (Ekim 1980), 168-70.
–Dyer. Christopher Dyer, *Economic History Review* 32 (Kasım 1979), 600-1.
–Elton. Geoffrey Elton, *Times Literary Supplement* 23 (Kasım 1979), 27.
–Faith, Rosamond Faith, *Journal of Peasant Studies* 7 (Nisan 1980), 384-9.
–Goldie. Mark Goldie, "Old Whiggery, New Bottle: Macfarlane's English Individualism", (Eski Whiggery, Yeni Şişe: Macfarlane'in Bireyciliği), *Cambridge Review*, CI: 2255, (1978) 111-4.
–Harding. Alan Harding, *British BookNews* (Mart 1979), 250.
–Harris. Barbara J. Harris, *Journal of Social History*, 14:1, 1980, 169-172.
–Hatcher. John Hatcher, *The Historical Journal*, 22: 3 (1979), 765-8.
–Herlihy. David Herlihy, *Journal of Family History*, 5 (Yaz 1980). 235-6.
–Hilton, Rodney Hilton, "Individualism and the English Peasantry", (Bireycilik ve İngiliz Köylü Toplumu), *New Left Review*, 120 (Mart-Nisan 1980), 109-11.
–Hirst. Paul Hirst, *Cambridge Anthropology*, 5: 1, (Ocak 1979).
–Homans. George C. Homans, *Contemporary Sociology: A Journal of Reviews*, 9: 2 (Mart 1980), 262-3.
–Hyams. Paul R. Hyams, *English Historical Review* 96 (Temmuz 1981), 605-7.
–Keates. Jonathan Keates, "In the Woods" (Ormanda) *New Statesman* (5 Ocak 1979) 21.
–Kurtz. Lester R. Kurtz, *American Journal of Sociology*, 86 (1980) 430-7.
–Laslett. Peter Laslett, "Always Individualist" (Hep Bireyci) *New Society*, (14 Aralık 1978), 649-50.
–Levine. David Levine, *Journal of Interdisciplinary History*, XI: 4 (Bahar 1981), 669-76.
–Mount. Ferdinand Mount, "Goodbye to the Peasants", (Köylülere Elveda) *Spectator*, (17 Şubat 1979), 4.
–McCloskey. Donald N. McCloskey, *Journal of Political Economy*, 89: 4 (Ağustos 1981), 839-40.
–Pocock. J. G. A. Pocock, *History and Theory*, XIX: 1 (1980), 100-5.
–Pryor. Frederic L. Pryor, *Journal of Economic Literature*, XVIII (Mart 1980), 133-5.
–Raftis. J. A. Raftis, *Journal of European Economic History*, 11: 1 (1982), 242-4.
–Rheubottom. D. B. Rheubottom, *Man*, 15: 3 (Eylül 1980), 574-5.
–Rogers. Alan Rogers, *The Local Historian* (Mayıs 1980), 105-6.
–Rowland. Robert Rowland, "Robinson por computador, Alan Macfarlane e as origens do individualismo inglês", *Ler Historia*, 5 (1985), 83-104.
–Ryan. Alan Ryan, "Yeomen, not peasants", (Yeomanlar, Köylüler Değil), *The Listener*, (14 Aralık 1978), 790-1.
–Smith (1). Richard Smith, "Some Thoughts on Hereditary and Proprietary Rights in Land Under Customary Law in Thirteenth and Early Fourteenth-Century England", A *Law and History Review*, 1 (1983).
–Smith (2). Richard Smith, " 'Modernization' and the Corporate Medieval Village Community in England: Some Sceptical Reflections", B A. R. H. Baker and D. Gregory (ed.), *Explorations in Historical Geography* (1986).
–Stone. Lawrence Stone, "Goodbye to Nearly All That" (Neredeyse Hepsine Elveda) *New York Review of Books* (19 Nisan 1979), 40-1.
–Timm. Lenora A. Timm, *American Anthropologist*, 82: 3 (Eylül 1980), 679-80.

-Todd. Emmanuel Todd, "Hypothese revolutionnaire d'un Britannique", *Le Monde* (9 Kasım 1979).

-Tribe. Keith Tribe, *Social History*, 4: 3 (Ekim 1979), 520-2.

-Trumbach. Randolph Trumbach, "Kinship and Marriage in Early Modern France and England: Four Books", C *Annals of Scholarship*, 2: 4 (1981), 113-28.

-Waugh. Scott L. Waugh, *Journal of Economic History*, 39 (Eylül 1979), 770-2.

-Worsley. Peter Worsley, *Journal of Development Studies*, 16 (Ocak 1980), 263-4.

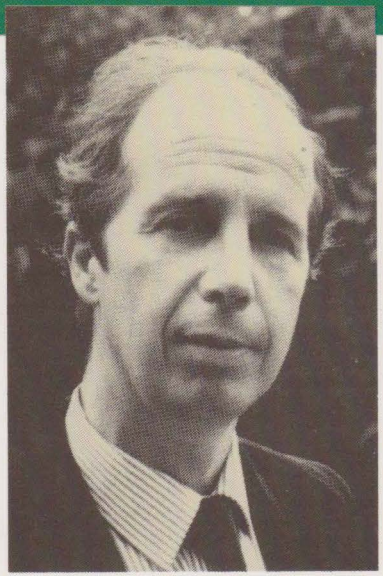
-Wrightson. Keith Wrightson, *History*, 65 (Şubat 1980), 87.

A (On Üçüncü Yüzyılda ve On Dördüncü Yüzyıl Başlarında İngiliz Gelenek Hukukunda Toprak üzerinde 'Veraset' ve 'Mülkiyet' Haklarına Dair Bazı Düşünceler)

B ('Modernleşme' ve İngiltere'de Ortaçağ Korporatif Köy Topluluğu: Bazı Şüpheci Düşünceler)

C (Erken Modern Dönemde Fransa ile İngiltere'de Akrabalık ve Evlilik: Dört Kitap).

KAPİTALİZM KÜLTÜRÜ

Alan Macfarlane

Bugün soluduğumuz havanın önemli bir parçasını oluşturan kapitalizm, küçük bir adada, İngiltere'de gelişti ve tohumları dünyanın her yanına saçıldı. Kapitalizmle yalnızca sanayi gelişmedi; özel mülkiyet, bireycilik, yaşamın her alanının metalaşması, iyinin ve kötünün parayla ölçülmesine dayalı bir kültür ortaya çıktı. Ve Amerika üzerinden Kıta Avrupası'na dönerek bir dünya sistemi haline geldi. Yazılı tarihin belki de en önemli sorusu bunun nasıl olduğudur. Smith'den Marx'a, Weber'den Tocqueville'e düşünce dünyasının devlerini de meşgul eden hep aynı soru olmuştur: Neydi bu adanın sırrı? Genel kanı, 15. ve 18. yüzyıllar arasında yaşanan devrim ve onun yol açtığı köklü dönüşümlerdi.

Macfarlane aile, evlilik, aşk, nüfus, şiddet ve kötülük, doğaya karşı tavır, bireyleşme ve özel mülkiyet tutkusu gibi kültürel kalıpların zaman içindeki izlerini sürerek ve onları başka kültürlerle karşılaştırarak yepyeni bir iddiayla ortaya çıkıyor. İngiltere hiçbir zaman köylü toplumu olmamıştır: Ve değişim içinde süreklilik vardır.

Yazar bizi kendi tarihimiz üzerinde yeniden düşünmeye, her şeyin değiştiği ya da değişeceği sihirli devrim anları aramak yerine toplumdaki sürekliliğin izlerini sürerek mevcut kurumsallaşmaları anlamaya kışkırtıyor.

Oyunun kurallarının değiştiği, yeniliğin ve geçmişin reddinin şiddeti doğurduğu devrimler vardır ve olacaktır, ama her devrimin içinde devindiği kültürel ortam o devrimlere de damgasını vurur.
Neden doğayı hırpalarız, aşklarımız şiddetlidir?

AYRINTI • TARİH
ISBN 975- 539- 042- 1
9 789755 390420